NORDISK KULTUR

HUVUDLINJER I NORDISK SPRÅKHISTORIA

AV

BENGT HESSELMAN

Första häftet

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
I DISTRIBUTION

NORDISK KULTUR

HUVUDLINJER I NORDISK SPRÅKHISTORIA

NORDISK KULTUR

SAMLINGSVERK

utgivet med stöd av

CLARA LACHMANNS FOND

under redaktion av

NORDISK KULTUR III—IV

HUVUDLINJER I NORDISK SPRÅKHISTORIA

Av

BENGT HESSELMAN

Första häftet

UPPSALA OCH STOCKHOLM

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

I DISTRIBUTION

UPPSALA 1948
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

FÖRORD.

'Huvudlinjer i nordisk språkhistoria' åsyftar en sammanfattande bearbetning av de viktigare frågorna rörande talspråkets förändringar i det nordiska språkområdet. Framställningen bygger till stor del på material, som förut endast i mindre grad eller icke alls har kommit till användning i den allmännordiska språkhistoriska forskningen. En del av detta material har blivit tillgängligt först genom publikationer från de senaste årtiondena. I någon mån har hittills otryckt material anlitats. Framför allt ha de nynordiska dialekternas och talspråkens och de nordiska ortnamnens vittnesbörd tillgodogjorts i större omfattning än hittills har skett eller förut har varit möjligt.

Det nya materialet har på många punkter föranlett en omprövning av hittills gällande åsikter. Vid behandlingen av de särskilda frågorna har avsikten varit att i behövlig omfattning men dock i största möjliga korthet framlägga det utslagsgivande materialet och att i anslutning därtill angiva de lösningar, som detta material självt enligt förf:s mening har givit vid handen. — Avvikande lösningar, som tidigare blivit framställda (till stor del på grundval av otillräckligt material), ha i regel icke upptagits till diskussion eller bemötande.

Arbetet utgives i tre delar.

Uppsala i mars 1948.

Bengt Hesselman.

Beteckningssätt.

Dialektord anföras i en mycket förenklad ljudskrift, som väsentligen grundar sig på svenska riksspråkets ortografiska system. Här betecknar *o* alltid *o*-ljud, *å* är *å*-ljud, *ä* = *ä*-ljud eller mellanljud mellan *ä* och *e*, *e* = *e*-ljud, *ɜ* = mellanljud mellan *å* och *ö* eller öppet *å*-ljud, *ẹ* (i efterstavelser) = spetsigt *e*, *ạ* (mest i efterstavelser) = öppet *a* eller brett *ä*-ljud, *u* (i Vgl.) = öppet *u*-ljud. Nasalvokaler skrivas *į*, *ę* etc. *Tje*-ljudet tecknas i svenska exempel *tj*, i norska *kj*; *sje*-ljudet (och *s* + *j*) skrives med *sj*; *äng*-ljudet med *ng* eller (framför *k*) *n* (*äng*-ljud + *g* skrives *gg*). Supradentala och kakuminala konsonanter tecknas *ṇ*, *ḷ*, *ṣ* etc., palatala *ń*, *ĺ* etc. — Kvantitet: i norska och svenska exempel är obetecknad vokal alltid kort framför två eller flera konsonanter, lång i slutljud, framför vokal och framför kort ensam konsonant; lång vokal framför två eller flera konsonanter utmärkes med längdstreck över vokalen t. ex. *ā*, kort vokal framför kort ensam konsonant med båge t. ex. *ă*. I danska exempel är obetecknad vokal alltid kort; lång vokal skrives med längdstreck. Konsonantlängd tecknas överallt med dubbelskrivning (*ttj* l. *kkj* = långt *tje*-ljud, *ssj* = långt *sje*-ljud; *ng* = långt *äng*-ljud i slutljud och framför vokal i norska och svenska exempel, kort i danska). Om kons.-längd framför annan kons. se sid. 32. I diftongerna placeras kvantitetstecknet över den mest hörbara (stavelsebärande) komponenten t. ex. *ūe* l. *ŭe*. — Aksenten är i norska och svenska belägg enstavighetsaksent (aksent 1, akut) i enstaviga ord och tvåstavighetsaksent (grav) i två- eller flerstaviga, då icke särskilt aksenttecken: ´ akut, ` grav, ˇ akut cirkumflex eller ˆ grav cirkumflex är utsatt. I danska exempel lämnas tvåstavighetsaksenten (den flydende Tone) obetecknad, stöttonen (aksent 1) betecknas med ʼ. Huvudtonen ligger alltid på första stavelsen, då icke annat särskilt är angivet (märk att stöttonen i da. ex. kan falla på en icke huvudtonig stavelse). — Ljudskriften användes vid behov också för ortnamnsexempel, vilka i så fall till skillnad från namnens officiella skriftformer markeras med ett ˈ framför belägget. — Uttalsuppgifter i primärkällorna, vilka icke utan godtycke kunnat överföras till den här använda ljudskriften, återges oförändrade och markeras vid behov med ett ' framför belägget. — Alla faktiska belägg skrivas med kursiv stil.

Konstruerade utgångsformer skrivas med vanlig stil, förses med asterisk (*) och placeras efter exempelorden, varvid, om stjärnformerna äro flera, den först anförda är den till tiden yngsta. Utgångsformerna tänkas i regel återförda till ett gemensamt samnordiskt stadium (i huvudsak = fornisländskan); de anföras i normaliserad fornsländsk (i vissa fall fornnorsk) ortografi.

Några förkortningar.

a., ackusativ, adjektiv (asgm., ackusativ singularis maskulinum) — AB, Aslak Bolts jordebok — Agd., Östagders och Västagders fylken i Norge — aks., aksent — alt., alternativt — b. f. (l. bf.) bestämd form — BK, Björgynjar Kalfskinn — Boh., Bohuslän — Boll(eb.), Bollebygds härad i Vgl. — Busk., Buskeruds fylke — d., dativ (dsgf., dativ singularis femininum) — da., danska — Dal., Dalarne — DaL, Dala-

lagen — Dalm., Dalmålet (särskilt Älvdalsmålet) — DN, Diplomatarium norvegicum — Elv., Elverum — ev., eventuell(t) — f., femininum — Fag., Fagered(smålet) i Halland — Fast., Fasterna(målet) i Uppland — fd., forndanska — fe., fornengelska — fht(y)., fornhögtyska — fisl., fornisländska — flt(y)., fornlågtyska — FmS., Fornmanna sǫgur — fno., fornnorska — fsv., fornsvenska — fvn., fornvästnordiska — Fär., Färöarna, färöiska — förb., förbindelse — g. (gen.), genitiv (gpl., genitiv pluralis etc.) — Gbr., Gudbrandsdalen — gn., gårdnamn — Gäs., Gäsene härad i Vgl. — Gästr., Gästrikland — Gö., Göinge i Skåne — h., härad — Hard., Hardanger(mål) — Hed., Hedmarks fylke — Holslj., Holsljunga(målet) i Vgl. — Hord., Hordalands fylke — Häls., Hälsingland — Härj., Härjedalen — ib., ibidem (på samma ställe) — imp., imperativ — inkl., inklusive — Inl., Inland (härader i Boh.) — isl., isländska — Jäd., Jäderen — K. (Kull.), Kullings härad i Vgl. — kak., kakuminal — koll., kollektivt — kvn., kvinnonamn — lmalf., landsmålsalfabet(et) — lt(y)., lågtyska — Lugg., Luggude härad i Skåne — m., maskulinum — M. (Mell.), mellersta (t. ex. MHall., mellersta Halland) — me., medelengelska — Med., Medelpad — Meij. ark., Meijerbergs arkiv — msn., mansnamn — n., nominativ (nasgm., nominativ och ackusativ singularis maskulinum etc.) — N. (N), norr, norra — Ne, nedre l. nedan (t. ex. NeTel., nedre Telemarken; NeSiljan, Nedan-Siljan) — NG (l. NGn), Norske Gaardnavne — NgL, Norges gamle Love — no., norska — Nordm. (Ndm.), Nordmøre — Norrb., Norrbotten — nt., neutrum — Nys., Nysätra i Västerbotten — ob. f. (obf.), obestämd form — obl., oblik kasus — Opl., Oplands fylke — ortn., ortnamn — part., particip — pl(ur)., pluralis — pl. t., plurale tantum — pr(äs)., präsens — pt. (prät.), präteritum — p. t. g., per tria genera — r., räkneord — RB, Røde Bog — R(edv.), Redvägs härad i Vgl. — Ring., Ringerike — Rog., Rogalands fylke — Rom., Romerike — Rosl., Roslagen — rspr., riksspråk — *ru.*, runinskrift — S., söder, södra (SGbr., södra Gudbrandsdalen etc.) — s(n)., socken, sockennamn — sg., singularis — sjön., sjönamn — skr., skrivet — Skutt., Skuttunge(målet) i Uppland — Skån., Skånings härad i Vgl. — sms., sammansättning — sn., socken, sockennamn — SOAB, Svenska Akademiens ordbok — SOÄ, Älvsborgs läns ortnamn — st. (mask., fem.), starkt (maskulinum etc.) — Sunnm., Sunnmøre — sup., supinum — sv., svenska — sv. (mask., fem.) svagt (mask. etc.) — Sät., Sätersdalen (Säterdalsmålet) — Sörb., Sörbygden i Boh. — Tel., Telemarkens fylke — Trondh. (STrondh., NTrondh.), Trondheims fylken i Norge — ty., tyska — UL, Upplandslagen — Uppl., Uppland — urspr., ursprunglig(en) — utt., uttalat — V., väster. västra (t. ex. VGö., Västra Göinge) — v., verb — Vart., Vartofta härad i Vgl. — Vends., Vendsyssel — Vgl., Västergötland, västgötska — VgL, Västgötalagen — VmL, Västmannalagen — Värml. (Älvd.), Älvdals härad i Värmland — Värml. (Nordm.), Nordmarks härad i V. — Västerb., Västerbotten — Västf., Vestfolds fylke — Västl., Västlandet i Norge — y., yngre (t. ex. y. fsv., yngre fornsvenska) — Y(.), yttre (t. ex. YSogn, yttre Sogn) — Ång., Ångermanland — ä., äldre (t. ex. ä. nyisl.) — Älvd., Älvdalen i Dalarne (Älvdalsmålet) — Ämt., Ämtervik i Värmland — Ö., öster, östra (t. ex. ÖSverige, ÖGöinge) — Ögl., Östergötland — ÖgL, Östgötalagen — ÖKalix, Överkalix — Österb., Österbotten — Östf., Östfolds fylke — Östl., Östlandet i Norge — östn. (ön.), östnordiska — östno., östnorska — Öv, övre (t. ex. ÖvVDal., övre Västerdalarne).

Rättelser: sid. 29 rad 6 står *hafa, garðr* läs *baða, garðr* — sid. 92 rad 3 nedifrån läs: Isastorp 1567.

INLEDNING

1. Mål och hjälpmedel.

Den nordiska språkhistorien behandlar och söker förstå de nordiska språkens förändringar och utveckling från äldsta tid till det nuvarande tillståndet. Hjälpmedlen äro å ena sidan språkminnesmärkena från äldre tider, å andra sidan de nu levande språken och dialekterna, undersökta dels med hänsyn till deras egenart och tillstånd, dels med avseende på deras inbördes förhållanden och dialekternas växling från bygd till bygd.

Hjälpmedlen av det förra slaget, texterna, äro ovärderliga genom de upplysningar de meddela om tiden för förändringarnas inträdande. De fornisländska texterna ge oss den fullständigaste bild vi äga av något germanskt fornspråk. För vårt vetande om det äldsta nordiska formsystemet är fornisländskan den ojämförligt främsta källan, likaså i stort sett för ordförrådet. Fornisländskan blir den givna utgångsgrunden för den nordiska språkhistoriska forskningen. Med avseende på ljudhistorien äro de fornnorska texterna av särskild betydelse, vid sidan av de fornisländska.

De levande språkens och dialekternas värde som hjälpmedel och källor för språkhistorien ligger i deras rikhaltighet och mångfalden av variationer, i fördelen av direkt iakttagelse på levande talspråk och i möjligheten till kontroll och komplettering av materialet — vilket praktiskt taget är outtömligt. Serien av dialekter, från de i olika hänseenden ålderdomligaste (Island, Sätersdalen, Älvdalen, östra Nyland, Bornholm etc.) till de mest avancerade (sydöstra Norge, Kalmar och mellersta Öland, Åland, Fyn och Jylland etc.) motsvarar och återspeglar, som det i talrika fall har visat sig eller kan uppvisas, förändringarna i texterna och i samma ordningsföljd.[1] Det råder en parallellitet, som säkerställer slutsatserna. Dialekternas lokala växlingar, språkgeografin, ger oss en bild i rummets dimension av förändringarna i tiden, en bild som tack vare ojämförligt rikare detaljering och rummets förmånligare studiemöjligheter låter oss bättre se och förstå vad växlingen (förändringen) i verkligheten innebär och varpå den beror.

[1] Om en sådan serie jfr t. ex. förf., Stavelseförlängning och vokalkvalitet, Uppsala 1902, s. 101—104.

Det sagda gäller närmast språkutvecklingen i historisk tid. I fråga om den förhistoriska utvecklingen är forskningen, som här självfallet måste utgå från de äldsta fornnordiska texterna, i första hand hänvisad till fornspråkets egna, interna vittnesbörd om sin förhistoria; därtill komma jämförelser med besläktade fornspråk samt de upplysningar — i stort sett mycket fragmentariska — som kunna utvinnas ur de förhistoriska nordiska runinskrifterna och ur de nordiska lånorden från förhistorisk tid i främmande språk (i synnerhet i helt obesläktade språk t. ex. finskan och lapskan, men även fjärmare besläktade t. ex. keltiskan). Men också för denna i huvudsak konstruktiva forskning ha de nyare nordiska dialekterna en betydelse som icke får förbises. Den teori som förmår anknyta till kända nynordiska företeelser har i och därmed ett företräde framför andra tänkbara hypoteser. Ett mindre vanligt fall är det då nynordiskan eller någon enstaka nynordisk dialekt (Dalmålet) lär oss känna språkdrag, som en gång i förhistorisk tid måste ha varit allmänt nordiska men om vilka t. o. m. samtliga de fornnordiska texterna lämna oss helt utan upplysningar.

En gammal iakttagelse är att dialekterna berika vår kännedom om det gamla ordförrådet; det var den insikten som först inspirerade dialektforskningen. Ordförrådet i de gamla texterna och urkunderna är utomordentligt rikt, men har dock sin givna begränsning beroende på källornas art och innehåll. En stor mängd ord, nordiska arvord utan tvivel och i många fall av största vikt för språkhistorien, vilka förgäves sökas i handskrifterna, i hela den samlade gammalnordiska litteraturskatten, bevaras alltjämt troget i dialekterna, i enskilda bygder eller över hela Norden. I andra fall, ännu talrikare, äro orden anträffade i litteraturen men blott någon enstaka gång och så att varken form (genus, böjning etc.) eller betydelse framgår av sammanhanget; endast dialekten (det nutida talspråket) ger full klarhet. Jfr Ivar Aasen, Inledning till Norsk Ordbog[2], Kristiania 1873, p. XII.[1]

Ett mycket viktigt hjälpmedel och källmaterial för språkhistorien utgöra o r t n a m n e n, i deras äldre dokumentariska former och, icke minst, i de äkta folkliga uttalsformerna. Ortnamnen äro i eminent grad språkliga fornlämningar som, metodiskt undersökta, kunna förmedla till oss upplysningar av mångfaldigt skiftande art från gångna tider alltifrån

[1] Fullständiga paradigm, verbtemata etc. saknas i hss. för en stor mängd vanliga ord; de som anföras i ordböckerna äro ofta supplerade efter nyisländskan. — Ett allmänt spritt ord som trädnamnet *björk*, viktigt bl. a. för brytningsläran, saknas i Söderwalls ordbok 1884—1918. Det blev känt från fornsv. först genom Supplementhäftet 2, 1932.

tiden för deras tillkomst, som ofta ligger långt före den historiska tidens begynnelse. Inom språkvetenskapen ha ortnamnen sedan länge beaktats och tagits i bruk för e t y m o l o g i e n och o r d h i s t o r i e n. (En god ortnamnsetymologi kräver i regel, åtm. för Norge, Sverige och Danmark, kännedom om dialektuttalet och om äldre skriftformer; men skriftformerna få ej gärna vara yngre än från 1400-talet, helst, och särskilt för de danska ortnamnen, böra de vara ännu äldre. 1500-talets former, om de äro riktiga, säga oss vanligen icke mera än de modärna skriftformerna; i fall de synas göra det, äro de oftast tvivelaktiga. Pålitligast men naturligtvis icke alltid mest upplysande äro de dialektala uttalsformerna.) — För l j u d h i s t o r i e n har ortnamnens betydelse kraftigt framhållits och i framgångsrika undersökningar ådagalagts av enskilda forskare, men den har dock knappast ännu kommit till sin fulla rätt i forskningsarbetet. Deras stora värde för denna gren av språkhistorien är dock uppenbar och beror på flera skäl. Den jämförelsevis rika tillgången på äldre skriftformer av ortnamnen kan givetvis i många fall ge hållpunkter för tidsbestämningen av förändringarna som icke på andra håll stå oss tillbuds (därvid kunna också skriftformer från nyare tid komma till användning). Principiellt sett av större betydelse äro följande två omständigheter: 1) På grund av sättet för deras a n v ä n d n i n g i det talade språket äro ortnamnen ovanligt väl skyddade mot påverkningar utifrån, från främmande språk eller, i bygderna, från talspråken i närmaste storbygd eller köpstad eller i huvudstaden. Ortnamnens talspråkstradition är anmärkningsvärt fast och dess lokala prägel är omisskännlig. 2) På grund av sin b y g g n a d erbjuder huvudmassan av ortnamnen: de ursprungligen sammansatta namnen, en synnerligen rik provkarta på möjliga ljudkombinationer som verkningsfält för ljudlagarna, de allmänna eller lokala uttalsvanorna. Fasthet i den lokala uttalstraditionen kännetecknar också en del andra ord och ordgrupper: vissa småord, vardagsord, hemord etc., rikt varierande ljudkombinationer förekomma också i de appellativa sammansättningarna och i de sammansatta personnamnen; men ortnamnsmaterialet är som oftast i särskild grad rikhaltigt, lättåtkomligt och entydigt. Ortnamnsstudiet blir därför ett av ljudhistoriens viktigaste hjälpmedel, framför allt då det gäller att 1) åtskilja de äldre och (relativt) inhemska, bygdeegna, språkdragen från de nyare, (relativt) främmande, utifrån importerade eller påverkade, och 2) studera effekten av uttalsvanorna i renodlade och extrema fall.

Jämförelser med främmande besläktade språk (gotiska, fornengelska etc.) och studier över de nordiska gamla lånorden i främmande språk äro, som redan har nämnts, viktiga för rekonstruktionen av 'förhistorien'.

Men också för utvecklingen i historisk tid äro jämförelser och paralleller med språken i grannländerna, och i Europa överhuvud, av betydelse. De nordiska språkens utveckling och förändringar ha icke under något skede försiggått i fullständig isolering gentemot den omgivande språkvärlden utan i ständig beröring och samspel med motsvarande förändringar i frändespråken. I talrika fall kan språkgeografin visa att en förändring först har uppträtt söder om Östersjön eller väster om Nordsjön eller stundom längre söderut i Europa, och sedan spritt sig till Norden. (Också den motsatta spridningsriktningen är i enskilda fall sannolik.) Det mesta av det nya i nordisk språkutveckling torde ha kommit till oss utifrån. För språkutvecklingen gäller i stort sett detsamma som för den allmänna kulturutvecklingen.

Även jämförelser med helt obesläktade språk ha intresse för nordisk språkhistoria då de äro ägnade att skärpa blicken för sådana drag i utvecklingen som tillkomma all språklig förändring överhuvud. Sådana allmän-språkliga paralleller kunna givetvis också — och med än större fördel — hämtas från frändespråken.

*

I föreliggande arbete har jag sökt att i större utsträckning än hittills skett (eller förut varit möjligt) tillgodogöra dialekt- och ortnamnsmaterialet för en sammanfattande framställning av huvudlinjerna i den nordiska språkhistorien. Framställningen berör i första rummet de talade språken.

Språkhistorien kan indelas i ljudhistoria, formhistoria och satshistoria. Några skarpa gränser mellan de tre grenarna kunna icke upprätthållas. Många ljudförändringar äro på samma gång formförändringar; formsystemets utveckling är intimt sammanflätad med förändringarna i satsbyggnaden, o. s. v. — Som särskilt utbildade forskningsgrenar inom och vid sidan av språkhistorien kunna nämnas ordhistoria (etymologi) samt ortnamnsforskning och personnamnsforskning (onomatologi). — Vid bedömningen av de språkliga företeelser och skeenden som språkhistorien har att behandla äro i talrika fall hänsyn och överväganden av stilhistorisk art av betydelse.

2. Språk, geografi och historia.

Språkgränser. Period- och dialekt-indelning.

I sitt bekanta arbete 'En svensk ordeskötsel', författat i Paris 1678, skriver Samuel Columbus:

»Om någon wille resa från Norrbotn genom Norland, Helsingland, Gestrikland, Upland, Sörmanland, Götharijke, Danmark, Holsten, Hamburg, Nederland, Tyssland alt op i Swiss, skal han finna hur småningom Munlaget förandras i samme språk: ok fast han stundom byter om hele orden, sijr han likwäl en omwäxling, som alti blijr innom sin Kretz. Tyskan ok Swenskan ... äre båda systrar, hwars faar ok moor äre längst döde.»

Columbus har här iakttagit och på ett förträffligt sätt framställt några av de grundläggande fakta i den nyare nordisk-germanska språkgeografin och språkhistorien:

1) Förekomsten av ett stort antal språkgränser, som åtskilja olika dialektområden, av vilka dock alltid två närgränsande, åtminstone i vissa avseenden, äro mera lika varandra än de likna mera avlägsna dialekter: *munlaget förandras småningom.*

2) Avbrotten äro på vissa håll större än vanligt, olikheterna förtätas till gränsknippen: *man byter stundom om hele orden.*

3) Förändringarna äro icke godtyckliga, de äro bundna av en gemenskap: *omwäxlingen blijr alti innom sin kretz.*

4) Det finns ett sammanhang mellan utvecklingen i Norden och språken söder om Östersjön. Ju längre man i Norden reser mot söder, dess större bli likheterna.

5) Orsaken till enheten och likheterna har Columbus med rätta funnit i ett historiskt förhållande: svenskan och danskan, lågtyskan, holländskan och högtyskan äro »i grund alt-ett Språk», de äro *systrar, hwars faar ok moor äre längst döde.*

Om orsakerna till växlingen yttrar sig icke Columbus. I själva verket är det ett problem, som i hög grad har sysselsatt den nyare språkforskningen och varom de mest skilda hypoteser ha blivit uppställda. Man har sökt förklaringen i rent naturgeografiska faktorer, terrängförhållanden eller olika klimat, eller i befolkningarnas olika rent biologiska egenskaper. Bekant är att ljudskridningen i Sydtyskland har blivit förklarad ur den bergiga terrängen: människorna ha blivit andfådda av de branta stigningarna. I Norden har ännu helt nyligen försök gjorts att förklara gränsen mellan tjockt *l* och tunt *l* i Norge av att

norrmännen på ömse sidor om denna gräns skulle tillhöra olika rasbiologiska typer.

Den mest fruktbärande av de hypoteser som uppställts har emellertid visat sig vara den som anser att liksom enheten beror på ett historiskt förhållande, så äro också växlingarna att återföra på faktorer av historisk art. Denna riktning strävar att tillämpa ett historiskt perspektiv på den geografiska växlingen och skiljer därför strängt mellan äldre och yngre gränser. Varje språkgräns i nutiden är nämligen yttergränsen för en vid en viss tidpunkt uppkommen språkförändring, en novation, som har uppstått i ett centrum eller kärnområde, vanligen en mera betydande ort, en stad eller en tätbefolkad trakt, och därifrån har brett ut sig i allt vidare kretsar tills den stannat vid gränsen. En bild som har använts är den om en oljefläck, som breder ut sig över en yta, eller vatten, som svämmar över en strandbrädd åt olika håll tills det stannar vid något hinder, sedan det kanske här eller där lämnat efter sig enstaka oberörda fläckar eller öar, motsvarande vad som i språkgeografin brukar kallas 'relikter' eller 'reliktområden', vilka alltjämt kunna vittna om det forna språktillståndet också i omgivningen. Förändringens första uppkomst kan endast förklaras av språktillståndet och de historiska förhållandena i utbredningscentrum under den givna tidsperioden; utbredningens riktning och omfattning förstås ur den m. l. m. livliga beröringen och språkliga samkvämet mellan centrum och ytterområdena samt de senares egna språktillstånd vid tiden för utbredningen. Det har visat sig att novationer av äldre datum i stort sett ha nått en vidare omfattning än förändringar av yngre datum. Den historiskt orienterade språkgeografin åsyftar därför i sista hand att uppställa en kronologisk serie, helst så noggrant daterad som möjligt, motsvarande den geografiska serien i terrängen, de etappvis varandra avlösande språkgränserna.

Sedan språkgränserna på detta sätt ha blivit insatta i sitt historiska sammanhang, kunna de själva i sin tur ge upplysningar om äldre historiska förhållanden.

Med denna metod har språkgeografin också i Norden vunnit vackra resultat, särskilt med hänsyn till lokalhistorien och landskapshistorien. Så har — för att här blott nämna ett fåtal exempel — Jørgen Reitan i en utmärkt undersökning (1932) klart utrett uppkomsten av målet i bergstaden Röros (från det första bergverkets tillkomst 1644) och dess förhållande till dialekterna i norra Österdalen och Tröndelagen. I Sverige har Lars Levander övertygande visat, att dialektgränserna i övre Dalarne sammanhänga med de gamla sockengränserna under katolsk tid, som tillkommo på 1200-talet. Grunden till att Orsamålet utvecklats så självständigt och mer än något annat sockenmål i Ovansiljan avviker från Moramålet är att Orsa under katolsk tid var den enda självständiga kyrkosocknen i Ovansiljan vid sidan av Mora. Ett märkligt resultat av icke blott lokalhistoriskt intresse är det som Petrus Envall kommit fram till vid sina studier över folkmålen i Södra Dalarne, den s. k. Dala-Bergslagen. Han har visat att Dala-Bergslagsmålet urspr. stått ganska nära de egendomliga målen i Övre Dalarne, vilkas nutida karaktäristiska drag t. o. m. en gång delvis gått ned i Västmanland; men i och med uppkomsten och utvecklingen av bergverksdriften på 1300- och 1400-talen med dess starka tillströmning av arbetsfolk till gruvor och bergsbruk har Dala-Bergslagsmålet radikalt ombildats och moderniserats i anslutning till allmänna uppsvenska och delvis även götiska måldrag, varefter de gamla dalmålsdragen kvarleva endast i enstaka rester; en sådan är namnet *Or-näs*, där *or* är den gamla dalmålsformen för *ör* 'sandstrand'.

Sammanhanget mellan rikshistorien, den allmänna politiska historien och dialektgrupperingen i Norden har däremot hittills varit i mindre grad beaktad, och betydelsen av de nordiska riksgränserna som språkgränser har t. o. m. blivit direkt förnekad.

I en bekant avhandling med tryckåret 1880 om »De svenska folkmålens frändskaper och etnologiska betydelse» framställde Lundell den »naturliga» eller, som han också kallade den, den »rationella» indelningen av nordiska dialekter. Lundell stryker ett streck över riksgränserna och sammanför bl. a. i en grupp de nordiska folkmålen i hela norra Sverige, ned t. o. m. Gästrikland och Västmanland, samt Finland och Estland med målen i Tröndelagen och hela östra Norge. Han kallar gruppen den »norrländska (norska)», senare (1894) den »nordskandinaviska».

Lundell har fått många efterföljare, i själva verket är hans uppfattning ännu i dag kanske den allmännast omfattade (åtminstone utanför Sverige). Det brukar sägas att riksgränserna i Norden ha ingenting att betyda för dialekterna; man kan tala om nordiska dialekter, men inte lika gärna om svenska, norska eller danska dialekter.

Någon sanning och riktighet ligger det väl i Lundells indelning. Det finns inbördes likheter mellan hans 'norrländska (norska)' mål på båda sidor om riksgränsen. Men Lundell har totalt förbisett de ännu flera likheterna mellan t. ex. de nordsvenska kustmålen och uppländskan, som han dock aldrig velat räkna som en »norsk» dialekt. Han har vidare förbisett att de flesta, för att icke säga samtliga de gemensamt »norrländskt-norska» företeelserna också finnas i Uppland, delvis t. o. m. i Södermanland och Östergötland. Den viktigaste invändningen mot L. är emellertid att hans indelning är i hög grad ohistorisk. Bl. a. är förnekandet av riksgränsernas betydelse som språkgränser en mycket stor överdrift.

Riksgränsen mellan Sverige och Danmark i Öresund är i våra dagar i hög grad en språkgräns — med hänsyn till talspråken i städerna (och skriftspråken) på ömse sidor om sundet. I fråga om bygdemålen är den också en gräns, visserligen en gammal inom-dansk sådan, men i alla fall en nordisk språkgräns och en av de märkligare: stötton i Själland (frånsett Amager etc.), vanlig nordisk aksent i Skåne, ändelsen *-e* i Själland, *-a* i Skåne (frånsett Skytts härad). Och den gamla svensk-danska riksgränsen före freden i Roskilde är i själva verket ett av de klaraste exempel som kunna framvisas på överensstämmelse mellan en dialektgräns och en gammal politisk gräns, danskt *b*, *d*, *g* på ena sidan mot svenskt *p*, *t*, *k*: *gaba* och *gapa* (med mycket obetydliga avvikelser). Den språkgränsen går upp till Svinesund, där den också bildar gräns mot Norge.

Också riksgränsen mot Norge är språkgräns. Den är det i hela sin utsträckning (med ett litet undantag, i Frostviken i Jämtland) och till större delen är den gräns mellan svenska och norska mål. Om man reser från öster till väster t. ex. i Värmland blir det avgjort ett större avbrott vid norska gränsen än vid någon annan punkt i dialektserien: i Norge diftonger i *geit* 'get', *hauk* 'hök', *i*-omljud i st. präs. *dräger* 'drager' etc. Bohuslänskan är i sitt nuvarande skick götiskt-dansk och har mycket liten likhet med vad som vanligen uppfattas som typiskt norsk målform. Undantagen äro Särna och Idre i Dalarna och Härjedalen av kända historiska orsaker. Jämtländskan är däremot som Herman Geijer har visat i sitt nuvarande skick väsentligen svensk. Jämtland fick kristendomen från Sverige och hörde under hela medeltiden och ända till 1571 till Uppsala ärkestift.

Skarpast är gränsen i Dalarne, mellan Transtrand i Västerdalarne och Tryssil i Norge. Dalarne (naturligtvis med undantag av Särna och Idre) har alltid varit en ursvensk provins.

Att riksgränsen är språkgräns hindrar icke att vissa norska eller svenska drag under olika tider ha trängt över gränsen till andra sidan. Ett studium av riksgränsen ur denna synpunkt är av synnerligt intresse. Det visar sig att de norska novationer, som ha kommit in i Sverige, framför allt äro sådana av mycket gammalt datum, från vikingatid eller t. o. m. folkvandringstid: no. Holmen*kollen*, Voksen*kollen* : sv. *Kullen*, no. *ku* : sv. *ko*, no. *tjor* : sv. *tjuder*, no. *åske* : sv. *aska*, no. *bratt* : sv. *brant*. Det är oftast sådana drag som bruka anföras då det talas om att Bohuslän är norskt. De ha delvis trängt långt in i Sverige: *Bö* (icke *By*) vid Göteborg, *Kålltorp* (icke *Kulltorp*) utanför G., Vgl. *Kållen* (så uttalat), icke *Kullen*.

Denna tidiga invasion av norska språkdrag över västliga delar av

Sverige sammanhänger med historiska förhållanden, nämligen den norska blomstringen och maktutvecklingen under folkvandringstid och vikingatid, som den arkeologiska forskningen har påvisat. Vikingatidskulturen förde med sig en rikare utveckling i gynnsamt belägna strandbygder med lättare förbindelser utåt till kulturländerna i Europa. Ett maktcentrum uppstod på norska västlandet i Hordaland och Rogaland vid Stavanger fjord, ett annat var Vestfold-riket österut vid Oslo-fjorden, om vars höga kultur kungagravarna vid Borre och Osebergfynden ge oss en föreställning. Det är från sådana norska storbygder, som språkliga och kulturella nyheter på denna tid ha spritt sig över stora delar av västra Sverige.

Den språkliga expansionen från Norge till Sverige är under denna äldre tid avgjort den mest framträdande. Det saknas dock icke spår också av ett språkutbyte under samma tid, som har gått i motsatt riktning. Den svenska införseln till Norge märkes mest i norr.

Det finns ett språkdrag från denna tid, som har ansetts utmärkande för östra Norge gentemot Västlandet och Island: *a* framför *u* i ändelsen t. ex. *gatu*, *allum mannum* mot isl., fvno. *gǫtu*, *ǫllum mǫnnum*. Draget är också svenskt. En närmare undersökning visar emellertid att uppfattningen beror på en felsyn: alla genuina norska dialekter — så t. ex. ännu i våra dagar Härjedalskan i en mycket typisk utformning — ha haft *gǫtu* liksom isl. (i nyno. vanl. *guttu* o. dyl.) — med ett undantag: ett litet dialektområde i Tröndelagen med Trondheims stad som centrum. Förhållandet är då det, att draget från Trondheims stadsspråk har kommit in i det (kyrkliga) fornnorska skriftspråket, som först utbildades i Trondheim och senare infördes i skrivarskolorna i hela östra Norge.[1] Men i dialekterna har det aldrig varit förhärskande. Till Trondheim åter har draget enligt min mening snarast kommit genom införsel från Sverige redan i förhistorisk tid, kanske i samband med en svensk invandring i delar av Tröndelagen. I Trondheimstrakten finnas också andra dialektdrag, som tyda på släktskap med Sverige.

Det tidiga svenska inflytandet i Tröndelagen är i själva verket ett välbekant faktum för den norska arkeologiska forskningen. Haakon Shetelig skriver därom (1930 s. 157 ff.) efter att först ha berört förbindelserna mellan Västlandet och kustbygderna i Tröndelagen och Nordland: »Men like kraftige, og efter sin art mere iøinefallende, viser sig svenske innflytelser, ved sverd med rikt utsmykket feste, dekorative forgylte beslag, brosjer og andre smykker, alt overdådig utstyrt med Vendeltidens ornamenter. Det 7. og 8. århundre er i det hele en tid da Trøndelag er utmerket ved rike fund og merkelige oldsaker som utve-

[1] Skrivsättet i handskrifterna kan dock delvis uppfattas annorlunda än som skett här ovan. Dialekternas vittnesbörd är däremot otvetydigt.

tydig vidner om nær forbindelse med den høisvenske kulturs centrum i Uppland. Sterkest gjør dette sig gjeldende i Nordtrøndelag, gjennem Værdalen til Trondhjemsfjorden og gjennem Namdalen til kysten, og derfra videre nordover . . . Fordelingen viser da klart nok at disse impulser fra øst i Trøndelag ikke kom sydfra veien over Hedmark, men over nordlige kommunikasjonslinjer direkte til Sverige. Forholdene er så klare at en partiell svensk innvandring er ganske sannsynlig.» (Spärrat av mig.)

De svenska språkliga inflytelserna i Norge under denna tidiga period synas dock vara mera begränsade eller tillfälliga och kortvariga, medan införseln av norska novationer i västra Sverige snarast har karaktären av en under längre tid pågående inverkan från en överlägsen grannkultur. Kulturcentrum på svenska sidan låg ju också långt österut i landet, där Sveaväldet i Vendel, Upsala, senare Birka var en handels- och vikingamakt, jämförlig med västerhavsrikena i Norge, men orienterad åt Östersjön och åt andra delar av det kontinentala Europa.

I en uppsats 1936 har jag fäst uppmärksamheten på en östsvensk språklig novation från denna tid, som har uppstått senast omkr. 900 och vars utbredning kan anses markera gränserna för Svearnas dåvarande aktionsområde. Den sträcker sig från Västerdalarne i väster, där den når fram till norska gränsen (som den dock icke överskrider), i öster till Finland, Gotland och Estland, i norr till Norrbotten och i söder till östra Blekinge och tvärs över södra Östersjön till Slesvig (Hedeby). Skåne och västra Sverige t. o. m. Värmland faller utanför, också Västergötland. Förekomsten i Ö. Blekinge stämmer med engelsmannen Wulfstans uppgift från sin resa i slutet av 800-talet, att Blekinge, Möre och Öland hörde till Sveakungen. Att Hedeby var svensk intressesfär under början av 900-talet veta vi av många vittnesbörd, arkeologiska, historiska och andra. Svenska vikingar grundade c. 900 ett välde i Hedeby, som ägde bestånd troligen ett halvt hundratal år, kanske längre.

Med hänsyn till de språkliga beröringarna på ömse sidor om den svensk-norska riksgränsen var dock Norge under denna äldre tid dominerande. Och detta förhållande synes fortbestå under hela den äldre medeltiden, det norska kungadömets storhetstid. Men åtminstone från c. 1300 inträder ett märkligt omslag. Med Håkon V d. 1319 utslocknade den gamla konungaätten. Vad som därefter följer är Norges nedgångstid och politiska beroende av grannländerna, först genom personalunionen med Sverige, i början av 1300-talet, senare Kalmarunionen.

Under denna epok framstår Norge som ett importland för språkliga nyheter i stort antal. Östra Norge, delvis också det västliga, blir översvämmat av främmande ordformer. Införseln sker över gränserna i öster

och söder, från Sverige och Danmark. En del kommer direkt över havet, till norska kustbygder och kuststäder.

Exempel. De svensk-danska formerna för en del av räkneorden ha under denna period börjat sprida sig över de flesta norska bygder. En av dessa: *fire* för 'fyra' är inte ens ursprungligen svensk-dansk, utan lågtysk. Däremot är no. *kjuge* '20' en svensk form, det heter nämligen i norska dialekter icke *tyve* — eller *tuttugu* som på Island — utan *kjuge* som är svenska. Ett påtagligt fall är sammandragningen av de gamla diftongerna i t. ex. *stein, haug, løysa*. Den har redan tidigt brett ut sig från Danmark över stora delar av Sverige, även t. ex. Dalarne, och från Danmark och Sverige har den kommit in i Norge, dels i samlad flock i vissa östnorska bygder, dels i enstaka ord, t. ex. då *brauð* 'bröd' i nästan hela Norge heter *brö(d)* i bet. 'surbröd, limpa', men *brau(d)* i bet. 'flatbröd', eller då det allmänt heter *dö* adj. 'död' om människor, men *dau(d)* om djur. Ett liknande fall är *grav* om gravar på kyrkogården, men *gråv* i bet. 'grop' eller *gata* -*e* om stadsgator, men *guttu* o. dyl. om vägar eller 'fägator' på landet. Den som klarast utrett dessa förhållanden är norrmannen professor Olai Skulerud.

Men i själva verket är utvecklingen också i Sverige och Danmark under denna tid alldeles likartad med den norska. Hela Skandinavien och Danmark undergår en radikal ombildning av den gamla språktypen, i ljudsystem, böjning, ordförråd. Språkhistorien och dialektgeografin visa att förändringarna ha spritt sig från söder och över Danmark — där de första begynnelserna tidigast visa sig — ha utbrett sig i synnerhet över mellersta delen av Skandinavien, mindre i utbygderna i norr och öster eller längre västerut i Norge (dock med visst undantag för kusttrakterna). Ingen del av området har lämnats helt oberörd. Den stora strömmen har gått från söder till norr och yttergränserna för vågsvallen förlöpa nu i regel från väster till öster.

De historiska faktorer, som ha betingat denna språkutveckling och nya dialektsplittring under den senare medeltiden, äro förnämligast två, nära sammanhörande: inträngandet i de nordiska länderna av den mellaneuropeiska stadskulturen och hanseaternas handelsvälde i de nordiska farvattnen. Språkändringarna ha först genomförts i städerna med deras blandade befolkning, från städerna ha de nått ut i bygderna.

Under den följande epoken, fram till nyaste tid, är den allt dominerande faktorn boktryckarkonstens införande i Norden och utvecklingen av de nordiska riksspråken.

En vetenskaplig gruppering av nordiska språkarter måste skilja mellan äldre och yngre gränser och blir därför med nödvändighet en historisk indelning. Vi kunna, med all reservation, särskilja tre olika perioder.

Vikingatiden och äldsta medeltiden. Gränserna gingo från *norr till söder* och Norden var delat i ett *västnordiskt* område med orientering åt västerhavet och ett *östnordiskt* område vid Östersjön. Gränserna på halvön gingo vid eller i närheten av den dåvarande svensk-norska gränsen. Östgränserna för flera västnordiska (norska) drag gingo dock särskilt söderut på halvön m. l. m. långt öster om riksgränsen, och i Danmark skilde sig Jylland i flera avseenden från de danska öarna.

Senare medeltiden. De hanseatiska, lågtyska, eller som Sahlgren kallat dem, de 'lågnordiska' språkförändringarnas tid. En mängd nya dialektgränser uppstå, oftast i *öst—västlig* riktning. Den starka svenska koncentrationen omkring Östersjön och till det svenska huvudområdet: östra Svealand och (östra) Östergötland gör sig dock alltjämt gällande och ger (i förening med den allmänna svenska språkkonservatismen) till resultat, att många nordgränser för de söderifrån kommande novationerna på svenskt område få en diagonal lutning i riktningen *nordväst—sydöst.* Samma riktning få språkgränserna av lätt insedda skäl i Skåne. På norskt område märkes tvärtom av liknande skäl som i Sverige en motsatt diagonal från (norr eller) *nordöst till sydväst.* Riksgränsen mot Norge får mindre betydelse. Gränsen mellan svenska (uppsvenska) och danska markeras starkare. Stadsdialekterna börja skilja sig från bygdemålen. I många städer talas lågtyska jämte nordiskt språk. — Till Island och Färöarna nådde strömningarna från söder i jämförelsevis mycket ringa omfattning.

Riksspråksperioden domineras framför allt av skriftspråkens efterhand tilltagande inverkan på stadsbefolkningarnas och de högre klassernas talspråk ('riksspråken'), medelbart (eller direkt) också på dialekterna; riksgränserna få härigenom på nytt större betydelse. Genom frederna i Brömsebro och Roskilde bli Gotland, Jämtland, Härjedalen, Bohuslän, Halland, Blekinge och Skåne indragna under svenskt riksspråksinflytande (åtminstone till en början med mycket ringa verkan på dialekterna). — Det lågtyska inflytandet upphör med början av nyare tiden; en del av det tyska lånegodset från medeltiden utmönstras eller tränges tillbaka. (Dialekterna förhålla sig härvid mycket olika; en ingående undersökning är mycket önskvärd.) — I vår tid äro alla dialekter på väg att nivelleras, de svenska efter svensk norm, de danska efter dansk norm o. s. v. Tvärtom synas de fem nordiska rikstalspråken i våra dagar snarast hastigare än under äldre epoker utvecklas i riktning mot allt större olikheter.

Ett försök till en dylik 'historisk' indelning och dialektgruppering gjordes för nära hundra år sedan av den utmärkte danske forskaren K. J. Lyngby.

Men i grunden måste varje indelning av denna art bli m. l. m. godtycklig. Den enda fullt »naturliga», »rationella» period- och dialektindelningen består i själva verket i en rekonstruktion av hela det historiskt-geografiska förloppet i alla dess detaljer. —

Konsekvensen av det föregående för grupperingen av de nutida nordiska dialekterna blir att indelningen efter riksgränser och landskapsgränser avgjort blir den mest praktiska, kanske också, när allt kommer till allt, den mest vetenskapliga.

*

Man kan fråga sig om språkförändring och dialektsplittring, två sidor av samma sak, på något sätt äro grundade i språkens egen natur och med nödvändighet alltid och allestädes måste äga rum. Det kan svaras att förändringar inträda i samma mån som historiska förändringar i folkens liv och kultur därtill giva anledning. Förutsättningarna för det nya måste finnas i språkens tidigare tillstånd, men det som *utlöser* förändringarna är alltid historiska faktorer av något slag, bland vilka de viktigaste eller i varje fall mest märkbara utgöras av de under olika tider växlande beröringarna med världen utanför det enskilda språksamfundet. Det följer härav att språkförändringar alltid äga rum, eftersom anledningarna därtill i folkens liv aldrig helt saknas. Men det följer också att förändringarna på sina håll och vid vissa tider kunna bli ytterst obetydliga. Det har varit stillastående perioder i språkutvecklingen och det finns stora språkområden som praktiskt taget sakna dialekter.

En av de väsentligaste orsakerna till att isländskan är så ålderdomlig och Island så fritt från dialekter är enligt min mening att Island från medeltiden till början av 1800-talet förblev så orört av den europeiska stadskulturen med allt vad därtill hörde. (Reykjavik var ännu omkring 1800 en liten stad med knappt tusentalet innevånare). — Av stort intresse är gotländskans egenartade ställning. Gotland var i äldsta tid ett land för sig. Den språkliga urgrunden var kanske från början delvis en annan, mera östgermanskt färgad, än i det övriga Norden. Ett märkligt drag under äldre medeltid var lantbefolkningens isolering gentemot Visby. »När Visby stadsmur byggdes på 1200-talet skedde det delvis till värn mot bönderna på ön.» Den lantliga kulturen förblev länge, fram i nyare tid, jämförelsevis oförändrad; bl. a. äro herrgårdar alltjämt sällsynta på ön. Visby åter var ett främlingscentrum och stadsspråket där påverkades under olika tider omväxlande av lågtyskar, danskar och svenskar. I våra dagar äro dialektskillnaderna på Gotland få och obetydliga. De som finnas bestå nästan helt och hållet i att de olika bygderna alltefter

närheten till Visby i olika grad assimilerat impulser som kommit till dem från staden.

Paradoxalt kan det sägas att ett land eller folk utan historia inte får någon språkhistoria och inte heller har några dialekter. Å andra sidan äro de mångskiftande dialektgränserna i Danmark och Skandinavien tydliga vittnesbörd om de nordiska folkens växlingsrika historia i gångna tider.

*

Allt det sagda gäller närmast talspråken och i första rummet talspråkens ljud och grammatiska former. Det är deras förändringar som främst konstituera dialektskillnaderna. Ordförrådet och de högre uttrycksmedlen i språken följa i mycket helt andra utvecklingslinjer och bero av andra spridningsvillkor. Nyisländskan, som är så konservativ i sitt formsystem, har ett utomordentligt rikt och mångsidigt nyanserat ordförråd, i stånd att tillgodose också den moderna tidens krav. Den högre kulturen och det andliga livet kan få ett lika fullkomligt uttryck i ett ålderdomligt språk som i ett språk med mycket utvecklad, 'modern' grammatisk byggnad.

LJUDHISTORIA

Ljudhistorien behandlar förändringar i språkbyggnaden med hänsyn till ljud och ljudförbindelser. Formuleringen vill betona, att det i ljudhistorien icke är fråga om ljuden i och för sig, som fysikaliska storheter, deras akustiska eller artikulatoriska beskaffenhet, utan om förändringar i den roll som ljuden spela för språkverksamheten i det hela, som redskap för uttrycket — vid sidan av orden och satserna.

Ljudförändringarna i denna mening äro av många olika slag och det är här som eljest i vetenskapen nödvändigt att göra distinktioner. En indelning, som ur ljudhistorisk synpunkt visat sig ändamålsenlig, är följande:

1) Ljudförsvagningar: reduktion, partiell eller fullständig, av ljud och ljudkombinationer i talet: 2) ljudväxlingar eller egentliga ljudövergångar: ombyte eller sammanfall, helt eller delvis genomförda, av förut existerande enheter i ljudbyggnaden; 3) ljudförskjutningar eller egentliga ljudförändringar: ljudet förskjutes i hela den ordgrupp vari det förekommer till ett för språket nytt ljud som ersätter det gamla. (Nya ljud kunna på visst sätt uppstå också inom 1) och 2) men det råder en bestämd skillnad, varom i det följande.)

Indelningen är tydligtvis icke avsedd som slutgiltig, endast som en arbetsmetod. Preliminärt kan framhållas, att olikheter med hänsyn till förändringarnas historiska och geografiska förekomstsätt och spridning — alltså ljudhistoriska olikheter — tydligt framträda, särskilt mellan de två första typerna och den tredje, olikheter som synas vara av konstitutiv art.

Också med hänsyn till sina allmänna verkningar skilja sig de tre typerna. De två första synas vara närmare släkt med varandra: de medföra båda förenkling av språkbyggnaden, den första därjämte uttalslättnad: uttrycket blir enklare, kortare och bekvämare. Intetdera kan, så vitt man hittills kan se, påstås om den tredje typen, ljudförskjutningarna, vilkas djupare mening tycks ligga på något annat plan.

A n m. Till ljudhistorien räknas här icke sådana företeelser som ellipsen eller ordstympningen, den s. k. expressiva konsonantgeminationen eller det pejorativa *j*-inskottet. De behandlas med större fördel i samband med andra grenar av språkhistorien.

*

Ljudförändringarna uppstå i talet d. v. s. i satsen, som är talets egentliga existensform. Ur innehållets synpunkt sammanhålles satsen av meningen: det som uttryckes i varje sats — något som i regel blir klart för den talande först i och med det att satsen utsäges. Ur formell synpunkt sammanhålles satsen av en för varje sats egenartad betoning eller tonfall och av en viss bestämd satsrytm. Det är tonfallet och rytmen som göra satsen till levande språk. Om satsen består av endast ett ord är det tonfallet som gör detta ord till en meningsfylld sats.

Satsrytmen och troligen även tonfallet äro av väsentlig betydelse för ljudförändringarna i språket.

I de nordiska språken och de med dem besläktade språken, verkar satsrytmen i stort sett i den riktningen att eftertrycket, huvudtrycket i satsen framflyttas så långt som möjligt mot satsens slut. Rytmen f r a m h ä v e r den sista takten som satsens h u v u d t a k t och u n d a n h å l l e r de föregående taktdelarna, varvid dessa antingen helt och hållet undertryckas som en för hela satsen gemensam u p p t a k t eller enskilda av dem framträda vid sidan av huvudtakten som (i viss grad självständiga, men dock) underordnade b i t a k t e r. T. ex.: *Är Kårlsson hèmma? — Näe — han har inte varit hemma på en hèl vècka.* Eller: *Jag skulle frå'ga om du vill komma och hälsa på' oss i morgon åftòn.* (´ och ` utmärka huvudtryck, aks. 1, resp. aks. 2; ' bitryck, ’ svagt bitryck).

Framflyttningen av huvudtakten till satsslutet erinrar om versen, där ju alltid sista versfoten markeras starkast och betyder mest för versbyggnaden.

Det nedärvda ordförrådet i de nordiska språken består till mycket övervägande del av två- eller flerstaviga ord med huvudtrycket normalt på första stavelsen, alltså trokéer, daktyler etc. Satsrytmen kan undertrycka eller underordna dylika ordtakter i talföljden men i r e g e l kan den icke, lika litet som versen, helt omkasta det traditionella tryckförhållandet mellan ordens stavelser så att en svag ändelsestavelse skulle bli stark på bekostnad av en närstående huvudtryckig stamstavelse, i all synnerhet icke i huvudtakten, som står i uppmärksamhetens brännpunkt. Följden blir att tryckförskjutningen mot satsslutet i regel stannar på en normalt stark stavelse, vanligen första stavelsen i ett två- eller trestavigt ord eller också ett enstavigt ord följt av ett eller flera 'enklitiskt' an-

slutna ord. I Strindbergs Utopier träffas på de 25 första sidorna i 75 fall av 100 sluttakter av detta slag framför punkt eller semikolon. Sluttakten blir alltså oftast trokeisk l. daktylisk, och även i de m. l. m. undanhållna partierna före sluttakten utgöra de fallande ordtakterna i regel flertalet och verka i samma riktning. Den svenska satsens rytm blir i stort sett fallande, trokeisk-daktylisk, men givetvis icke en regelbunden fallande rytm.

Också i de enstaviga starktryckiga orden, om de stå som sluttakt, torde man i nordiska språk märka en förskjutning av trycket till ordets första del, t. ex. till början av en lång vokal. *Gör det nu!*

Liksom i versen kan rytmen också i satsen åstadkomma avvikelser från den hävdvunna (normala, grammatiska, lexikaliska) ordaksenten, isynnerhet i undanhållna ord, men stundom också i framhävda. Så förekommer det också i satsen ej sällan att om två normalt helstarka stavelser komma att stå bredvid varandra, den ena underordnas eller t. o. m. helt undertryckes, helst om den också på andra sidan om sig har en stark stavelse (taktdel). Och i en följd av svaga stavelser genomföres en ofta regelbunden rytmisering genom att varannan eller var tredje stavelse framhäves i någon mån framför de övriga och i regel så att den framhävda stavelsen icke står närmast intill en fullbetonad taktdel utan helst på vederbörligt avstånd. Exempel med rytmisk undertryckning av starka, framhävning av svaga stavelser eller bådadera äro i svenskan: *han väntade étt-å'r han väntade tvǻ*; *han levde där som en frí ung mán*: — *en úng fri mán*; (normalt *kaptén*:) *det här är kàpten Málm*: *det här är kaptèn Fahlánder*; (i telefon:) *ä’r det profèssorn*: *ä’r det pro’fessòrskan*; (normalt *majestä́t*:) *det vàr hans màjestät kònungen som tàladè*: *sèdan tálade hàns majestä’t kung Gùstav*; *det gä’ller att indivịduàlisêra* (inpräntande!) eller: *ìndividualiséra*; (normalt *kompaní*:) *bòmullskompaniet*: *Pèttersson och kòmpani, Àndersson och Péttersson arbetade i kòmpani*; (*Eugení(e)* — slut-*e* stumt liksom i följ. ex.): *prinsèssan Èugenie*; (*Hübinétte*:) *Pètrus Hùbinette*. Jfr *Du Rietz* utt. *dỳrriè*, *de Maré* utt. *dòmmarè*, *Nàtt och Dàg*; nusv. *pàradis*, *làppri*, *nàrri*, *sàllat* l. *sállat*: jfr *sìllsalát*, av äldre nysv. *paradís*, *lapp(e)rí*, *narrerí*, *salát*.

U n d a n t a g: Stundom framhäves en stavelse med viss avvikelse från den väntade rytmiseringen, nämligen om den i sig själv är mera hörbar (sonor) eller kvantitativt tyngre än de kringstående stavelserna: *besvärligt arràngemáng*: *trå`kigt èngagemáng*, *lå`ngràndiga parèntatióner*: *hjärtliga gràtulatióner*. Jfr *àrrangéra*, *èngagéra*, *pàrentéra*, *gràtuléra*!

Om en sluttakt består av stark taktdel följd av flera svagare taktdelar, s. k. enklis, framhäves den sista taktdelen, ofta nog så starkt: *gå pǻ bărắ*, jfr *gå’ bără pǻ*, och, i huvudtakt eller bitakt, *det är bā`ra dúmt*

etc.; *vem var det som ròpadè* eller t. o. m. *ròpadé*, jfr *min bror rópade bäst på hela kompaniet*. Den starka framhävningen av sluttakten kommer alltså också enklisen till godo. Även tvåstaviga takter av typen *vècka*, *àfton*, också sådana av typen *böcken*, *väckert*, få ofta enklisen förstärkt då de stå som sluttakter; inuti satsen blir enklisen i regel helt trycklös. — Danskan anses i olikhet mot svenskan och norskan sakna bitrycket på ändelsevokalen i typen *uge*, *aften*. Men också i danskan finns det utan tvivel — eller måste det av åtskilligt att döma en gång *ha* funnits — en *skillnad* i tryck mellan *e* i *uge*, *aften*, *bukken* som sluttakter och i samma ord inuti satsen.

De här berörda företeelserna i närmast svensk satsrytmik torde vara allmänt nordiska och i sina huvuddrag gå tillbaka till gammalnordisk tid.

*

Utom av satsrytmen bero ljudförändringarna av det ljud- och ordmaterial som ingår i satsen: ljudens, ordens och ordformernas beskaffenhet, inbördes ordning och gruppering på taktdelarna. Materialet i satsen beror i sin tur på det n o r m a l a ljud- och formförrådet i varje särskilt språk eller dialekt, resp. i tidigare språkskikt ända tillbaka till det äldsta åtkomliga, som i nordiska språk i regel blir = det fornisländska. En närmare deskription av dessa språk, dialekter och äldre språkskikt, faller utanför ljudhistorien. De äldre språkskikten måste till stor del rekonstrueras. För tillgodogörande av den följande framställningen förutsättes en icke alltför elementär kännedom om de fem nordiska riksspråkens och fornisländskans grammatiska byggnad och ordförråd samt om huvuddragen i fonetiken.

Den ovan använda termen 'det n o r m a l a ord- och ljudförrådet' kräver kanske här en kortfattad s p r å k t e o r e t i s k kommentar, och likaså vad som sagts om förhållandet mellan satsen och språkmaterialet: orden och ljuden. Enligt det föregående är satsen det meningsbärande. Den är språkets enklaste, (relativt) självständiga uttryck. Orden och ljuden ha ingen existens utanför satsen och i sig själva ingen 'betydelse'. Ty vad skulle det ha för mening att plötsligt stå upp och säga »häst», »falla» eller »öron». Möjligen kan det tjäna till att förvilla åhöraren — ungefär som de ordspråk bonden Sveinke kastade omkring sig på tinget i Viken enligt Morkinskinna och som ingen mer än han själv riktigt förstod, i varje fall icke Magnus Barfot och hans män, till vilka de närmast voro riktade. — Om ett ord får liv och mening, 'fungerar', t. ex. »Eld!», så är det icke längre ett ord utan en sats med satsens karaktäristiska kännetecken (tonfallet) — eller det är en del av en sats t. ex. »Elden är lös».

Orden i s i g ha ingen funktion men man kan säga att de ha f u n k t i o n s d u g l i g h e t, en egenskap, som tydligen förlänats dem av språkminnet, traditionen. Orden äro minnesbilder på grundval av förut talade och hörda satser, möjligheter som ständigt på nytt realiseras i nya satser. (Satserna behöva icke uttalas högt, de kunna också talas tyst, i den enskildes monolog med sig själv, eller han kan tänka sig att han hör dem uttalade av andra. Men talas måste de — eller skrivas och läsas.) I satserna få orden reell existens och funktion, men en osjälvständig funktion, beroende av tonfallet och rytmen och av andra ord i satsen.

Traditionen i språkets värld är av samma slag som den litterära traditionen i dikten. Den kan enligt sin natur icke förändras eller utvecklas av sig själv (möjligen förvanskas på grund av minnessvaghet). Men varje ny dikt och varje ny sats, om de eljest ha någon mening, tillföra alltid traditionen ett nytt drag.[1] Det nya är alltid en individuell insats. — Liksom litteraturvetenskapen redan för länge sedan har insett att t. ex. folkvisorna icke diktades av folket, bör den insikten komma till sin rätt också i språkvetenskapen att språket till sin uppkomst och fortbildning i första rummet är en skapelse av enskilda språkbegåvade människor. Det hindrar icke att språket därjämte, men i andra hand, är en social företeelse eller en 'sociologisk'. Det är också litteraturen. —

Traditionen är detsamma som konventionen eller normen. Om traditionen säger: »Så ha vi alltid sagt», så anser konventionen: »Så säga alla människor». Normen instämmer och slår fast: »— och därför heter det så». Men det menade i grunden också traditionen.

»Det n o r m a l a ord- och ljudförrådet» betyder alltså: traditionellt och normenligt funktionsdugliga ord och ljud, d. v. s. sådana ord som på grund av sin förhistoria äro predisponerade att aktualiseras i nya satser och att i dem identifieras (igenkännas) av traditionen (minnet av deras förhistoria), erkännas av konventionen som korrekta och allmänt brukade och godkännas som språkriktiga av normen. M. a. o. v a n l i g a normala ord och ljud. — Det normala ordet som sådant kan tydligen icke förändras. Men på grund av nya satser kan språket snart nog kreera en ny norm, och den gamla normen har upphört att existera. Tiden har gått den förbi.

L j u d e n kunna fungera som ord — t. ex. *å*, *ö* i svenskan — eller som delar av ord och genom ordens förmedling som delar av satser. Orden äro p r i m ä r t funktionsdugliga enheter i satsen, ljuden s e k u n d ä r t funktionsdugliga.

Funktionsdugligheten har många olika grader. Ett sätt att aktualisera

[1] Om än aldrig så obetydligt. Minimum: en med e t t fall ökad frekvens för ett ljud i språket.

dem för sig är att tänka efter i vad mån ett visst ord kan utgöra en självständig sats eller ett ljud ett helt ord. En del ord t. ex. rel.-pron. *som*, obest. art. *en*, 'det formella subjektet' *det* kunna aldrig stå som satser och inte heller — vilket är lika viktigt — som huvudtakter i flerordiga satser. *Regnar dét?* (eller *dét regnar*) med *det* som huvudtakt är antingen meningslöst eller också betyder det något helt annat än *regnar det?* De nämnda orden äro alltid undanhållna, de höra till gruppen av normalt trycklösa ord i språket — pro- eller enklitika. Jfr däremot *Gå! Lugn! Seger! Sverige* (Sverige, Sverige etc.) — så meningsfyllda satser att de t. o. m. tåla vid att upprepas.

Substantiv, namn, verbens imperativer ha relativt stor frekvens som enordssatser och som huvudtakter i flerordssatser, adjektiven förekomma mest som huvudtakter eller bitakter i flerordssatser, verben (utom imperativen) mest inuti satsen i flerordssatser och ofta i undanhållna satsavsnitt, adverb, pronomina, prepositioner etc. äro som oftast undanhållna.

Bland ljuden ha vokalerna, »självljuden» högre rangklass än konsonanterna, »medljuden». I svenskan ha de långa vokalerna i princip förmågan att ensamma för sig stå som ord och som huvudtakter, om också möjligheten icke alltid har blivit de facto realiserad t. ex. för *e, u* icke i svenskt riksspråk men väl i vissa dialekter. De korta vokalerna fungera i svenskan på samma sätt i regel endast tillsammans med konsonanter (*kast, hund, gott*), liksom f. ö. oftast också de långa. Vokalen *ə* har ensam av vokalerna i svenskan den egenheten att den endast fungerar i svaga stavelser i orden och i undanhållna taktdelar i satserna, t. ex. *där kommər dət ən gossə*. 'Medljuden' fungera med hjälp av 'självljuden' t. ex. *båt*.

Jämnställda med ljuden äro i svenska, norska och danska de två normala slagen av ordaksent: sv. *búren* best. f. m. och *bùren* part. av bära: aksent 1 och aksent 2 (akut och grav, i danskan 'Stødtone' och 'flydende Tone'). De äro alltså 'sekundärt funktionsdugliga'.

De hittills berörda enheternas värde som funktionsbärare är i regel medveten för de talande, i varje fall kan medvetenheten utan större svårighet framkallas, t. ex. om *b* i *båt* utbytes mot *l* eller *ə* i *rikə* 'rike' ersättes av *a* eller helt uteslutes. (Vid ett ord som det 'formella subjektet' *det* är saken som bekant inte så enkel och detta trots att orden ju skulle utgöra en högre rangklass. Man har sagt att *det* ingenting betyder, icke har någon funktion. Men utan tvivel är detta ett misstag.)

Detta är vad jag förut i texten har kallat det 'normala' ord- och ljudförrådet. 'Normal' är alltså = normalt eller medvetet funktionsduglig. Man kan också tala om fixerade eller stabiliserade ord och ljud.

Men det finns enheter av ännu lägre rang. Hit höra t. ex. i svenskan

talrika ljud som bruka uppträda som m. l. m. tillfälliga varianter eller vikarier för normala ljud, i vissa ställningar, och vilkas existens i regel blir helt och hållet omedveten för den talande. I sv. rspr. *sörja* är *ö* framför *r* ett öppnare ljud (*ɞ*) än det normala korta *ö* i t. ex. *stötta* (*ø*) men skillnaden uppmärksammas föga och om *ɞ* i *sörja* utbytes mot *ø* ändras icke ordets betydelse, endast stilarten eller dialekten. Ljudet är alltså (väsentligen) omedvetet och har inskränkt funktionsvärde. Om det skrivna *m* i sv. kamfer uttalas med *m* eller *ɱ* gör det ingen åtskillnad varken i betydelsen eller dialekten, knappast ens i stilarten. En vanlig svensk märker ingenting. Man kan i dylika fall tala om omedvetna ljud eller om labila, icke stabiliserade eller icke fixerade ljud. Sådana ljud ha föga värde för uttrycket, funktionen, men de kunna ha intresse för språkvetenskapen därför att de kunna ge upphov till normala funktionsdugliga ljud. Det breda *ö* i sv. *hɞ̄na* 'hörna' är labilt och inskränkt funktionsdugligt, men i stockholmskt vulgärspråk, där ordet uttalas *hɞ̄na*, har det funktionsvärde eftersom ordet där endast genom sitt *ɞ* kan skiljas från *hōna* 'höna' med slutet *ö* (*ø*); *ɞ* har alltså blivit ett normalt ljud i denna språkart. Så i många fall. Däremot är det så gott som fullständigt intresselöst, åtminstone för nordisk språkvetenskap — så vitt man hittills kan se —, om t. ex. *k* i sv. *skräp* uttalas som postkakuminal eller som postpalatal tonlös explosiva, om endera av *t*-ljuden i *fasttaga* uttalas eller icke eller om *n* i *brände* är en pertonerad nasal resonant men i *bränna* en pertonerad nasooral media.

* * *

I fråga om det normala nordiska ord- och ljudförrådet synas också några påpekanden av allmänt språkhistorisk art böra förutskickas.

Vi ha funnit, att den nordiska satsen utmärkes av att eftertrycket starkt koncentreras till en huvudtakt och att de nordiska orden normalt ha huvudtrycket på första stavelsen eller, om de äro enstaviga, ett starkare tryck på framljudet än på slutljudet. Dessa två fakta, huvudtakten i satsen, och framljudstrycket i orden äro grundläggande fakta i nordisk språkutveckling. Här kan tilläggas att det i både satsen och orden i regel måste vara en lång stavelse som uppbär huvudtrycket. (Lång st. = st. med lång vok. l. med kort vok. + lång kons. l. flera kons.) Detta gäller dock endast för de nyare nordiska språken och av dem väsentligen endast nyisländskan, färöiskan, norskan och svenskan, medan det i danskan och i många dialekter råder särskilda förhållanden. Överallt gäller dock i de nyare språken att det utanför huvudtrycket och bitrycken, i de undanhållna delarna av satserna och orden, i regel icke

kan göras skillnad mellan långa och korta stavelser. (Undantag: enstaka dialekter.)

Detta sätt att tala — med stark koncentration av eftertrycket på en viss stavelse — är främmande för många språk. En jämförelse med finskan är synnerligen lärorik. Björn Collinder beskriver utmärkt finskans uttal för en svensk läsare: »Det finska talets styrkefördelning är en helt annan [än i svenskan]: dess gång är jämn och böljande. Styrkeskillnaden mellan tryckstarka och trycksvaga stavelser är mycket mindre än i svenskan. Ljudens tidslängd är så gott som oberoende utav ljudstyrkan: trycksvaga stavelser kunna vara långa och tryckstarka stavelser korta; fördelningen av eftertrycket i satsen inverkar mycket litet på ordens och stavelsernas tidslängd. I ordet *rakennamme* 'vi bygga' . . . är första stavelsen kort och öppen, medan däremot andra stavelsen och tredje stavelsen äro långa och slutna. Men tonvikten eller huvudtrycket ligger på den korta stavelsen *ra-*. . . . I ordet *odottaa* 'att vänta' ligger huvudtrycket på första stavelsen *o-*, som ju är den kortaste stavelsen i ordet.» Att huvudtrycket ligger på ordets första stavelse är ju, som C. framhåller, ingenting överraskande för en svensk; men i finskan är regeln undantagslös, några ord som sv. *förlå't*, *kaptén* finnas icke. — Också i svenskan äro dylika ord sällsynta: på de 25 första sidorna i Strindbergs Utopier träffas endast c. 250 fall av c. 5,600; därav äro 240 främmande ord eller lånord, endast 10 rent svenska ord. I nyisländskan är regeln om framljudsbetoning ännu mer genomförd än i svenskan: nyisl. *för-eldrar* : sv. *föräldrar*. Den är nästan lika undantagslös som i finskan. Nyisländskan erinrar om finskan också däri att trycket är jämnare fördelat över satsens och ordens olika delar; de starka stavelserna dominera icke över de svagare i lika hög grad som i svenskan och särskilt i danskan. I båda dessa avseenden likna färöiskan och vissa ålderdomliga norska och svenska mål t. ex. Älvdalsmålet av allt att döma nyisländskan.[1]

Fornisländskan har säkerligen ifråga om framljudsbetoningen i orden och den jämförelsevis jämna tryckfördelningen i satsen överensstämt med nyisländskan. Den bevarade liksom flera nyare dialekter men i större utsträckning än någon av dem de av gammalt korta stavelserna oförlängda i starktryckiga taktdelar (och tvärtom de gamla överlånga delvis oförkortade, se nedan). I svaga taktdelar hade fisl. ännu — till skillnad från nyisländskan — i vissa fall långa konsonanter väl skilda från de korta. Rytmiseringen av satsen hade troligen icke fortskridit så långt, och det

[1] Älvd. har i mer än enstaviga ord ej sällan kort huvudtryckig stavelse. I enstaka fall kan det i Älvd. förekomma att huvudtrycket ligger på ett ords kortaste stavelse t. ex. *snăr-asst* 'snarhast' liksom i fi. *odottaa*.

kan vara osäkert om huvudtakten lika ofta som senare framflyttades mot satsens slut; en satstyp med huvudtakten i början har kanske varit lika vanlig.

Om de två normala arterna av ordaksent i svenskan, norskan och danskan, aksent 1 och aksent 2 (*búren*, *bùren*), skall talas i annat sammanhang. De ha ingen betydelse för satsrytmen lika litet som för versen.

Huvuddragen i den nordiska rytmen, satsens och ordens rytm, äro gemensamma för alla germanska språk. I tyskan och engelskan liksom i den nordiska danskan framhäves huvudtakten ännu starkare än i svenskan, norskan, isländskan och färöiskan.

Den germanska rytmen är dock icke ursprunglig. Det indoeuropeiska urspråket, från vilket alla germanska språk ha utvecklat sig, hade en helt annan rytmisk typ, i någon mån erinrande om finskan, men dock grundväsentligt olika.

Den indoeuropeiska satsrytmen var baserad på kvantiteten, stavelsernas normala längd eller korthet. Därav den 'kvantiterande' klassiska versen. Den indoeuropeiska ordaksenten var, i varje fall under den period som närmast föregick framväxandet av de enskilda indoeuropeiska språken i deras äldsta faser, väsentligen en musikalisk aksent, icke en dynamisk aksent, intensitetsaksent som i finskan och de germanska språken. Den utgjordes av en musikalisk *högton*, som tillkom en viss bestämd stavelse i varje ord eller ordform, medan övriga stavelser, likgiltigt hur många, voro tonlösa eller hade *lågton*; om några bitoner ha förekommit är icke känt. I ett stort antal ordformer vilade högtonen på första stavelsen (i regel = ordens stamstavelse) t. ex. i find. *bhárāmi* 'jag bär', grek. *phérō*, find. *bháramāṇa* part. mask., *bháramāṇā* fem. 'bärande' eller 'den bärande' — jfr sv. *fjàrilarná*, *fòreställningarná* (med biaksenter och med alla stavelser utom den första k o r t a). Men den indoeuropeiska högtonen var i mycket stor utsträckning en f r i a k s e n t: den kunde utom på första stavelsen (stamstavelsen) också falla på en ändelse t. ex. en kasusändelse eller ett suffix eller på en förstavelse, den var morfologiskt och historiskt bestämd, icke beroende av fonetiska faktorer. I samma paradigm kunde aksenten i vissa former falla på 'stammen', i andra på ändelsen eller suffixet: t. ex. gr. *poús podós podí póda* 'fot, fots, åt foten etc.' *pódes* 'fötter', *oĩda* *u̯oi̯da 'jag vet' *oĩde* 'han vet' *ismén* *u̯idmén 'vi veta', *híppos* 'häst' *hippikós* 'till hästen hörande' etc. — Högtonen var oberoende av rytmen, som helt bestämdes av kvantiteten, och det anses att den icke heller själv hade någon betydelse för satsrytmen eller för det expressiva uttrycket. (Förekomsten av vissa småord, adverb och partiklar, som i satsen oftast voro tonlösa, men i vissa fall kunde betonas, eller den grekiska företeelsen att alla ord med

ton på sista stavelsen kunde förlora tonen i satssammanhanget men aldrig i satsslutet före paus, tyda dock på ett åtminstone begynnande samband mellan aksenten och satsrytmen eller uttrycket som sådant.) Det kan heller icke visas att den indoeuropeiska högtonen hade någon inverkan på ljudförändringarna i de gamla språken, i varje fall icke någon mera påtaglig sådan.

Det indoeuropeiska aksent- och kvantitetssystemet är bäst bevarat i det fornindiska Veda-språket, men framträder klart också i grekiskan, litauiskan och några av de slaviska språken, särskilt serbiskan. Grekiskan, som mycket väl bevarar de gamla aksenterna på sista stavelsen (jfr ovan), har dock i de föregående stavelserna genomfört en fonetisk reglering, som är främmande för det gamla fria systemet: aksenten får icke stå längre från slutet än på tredje stavelsen och, om slutstavelsen är lång, på andra stavelsen ('trestavelselagen'), t. ex. gr. *pherómenos*, f. *pheroménē*, gen. mask. sg. *pheroménou*, jfr find. gmsg. *bháramāṇasya*.

Den äldsta urgermanskan hade, såsom framför andra dansken Karl Verner visat (1875), en ordaksent som väsentligen överensstämde med den fornindiska. Troligen var också satsrytmen likartad. Men redan på ett tidigt stadium inträdde två för den följande utvecklingen mycket betydelsefulla förändringar: 1) högtonen ersattes av en (väsentligen) dynamisk aksent; 2) den s. k. germanska aksentförskjutningen: aksenten förlades i alla ord och ordformer till första stavelsen.

Förändringen torde vara av satsrytmisk natur. Det primära är att en viss bestämd taktdel och alltid en normalt aksentuerad taktdel i satsen starkt framhäves framför de övriga för att markera uttryckets enhet. Framhävningen sker genom ökad uttalsenergi varvid det musikaliska elementet i taktdelens normala aksent (högtonen) träder tillbaka. Som redan Karl Verner framhållit (1875 s. 129), voro flertalet ord och ordformer redan i urspråket aksentuerade på första stavelsen. Dessa infogades lätt i den nya energiska satsrytmen. Med de slutbetonade föll det sig besvärligare. 'Aksentförskjutningen' får icke ses som en 'flyttning' av aksenten i orden (som icke kunna förändras) utan en uniformering av satstakterna i talet till lättnad för uttryckets enhet; mindretalet anpassade sig så småningom efter flertalet, och efter satstakten 'förändrades' till sist också de traditionella ordbilderna. — Det hela är en icke ovanlig språklig utvecklingsgång; den kan jämföras ex.-vis med den i våra dagar pågående rytmiska uniformeringen i svenskan, som bl. a. har till följd 'aksentförskjutning' till första stavelsen i de slutbetonade orden. Se ovan s. 17. — Om man frågar sig varför aksentförändringen genomfördes i de germanska språken just vid slutet av den samgermanska epoken, århundradena närmast före vår tideräkning, torde

svaret vara att de germanska folken under denna tid kommo i starkare beröring med främmande folk: italiker, kelter, sannolikt också etrusker och illyrer. Förutsättningarna för förändringen måste ha funnits i språkets dåvarande utvecklingstillstånd, och traditionen var försvagad på grund av tidens oro.

Genom aksentförskjutningen fick den äldsta germanskan ett övervägande flertal fallande satstakter och ordformer. Men språket hade av gammalt också ett antal mycket vanliga småord som normalt voro obetonade och därför aldrig berörts av förändringen. Dessa kunde placeras före eller efter sitt huvudord i proklis eller enklis eller ibland t. o. m. på längre avstånd från huvudordet. Genom sammansmältning av dylika proklitiska partiklar med verbformer uppstod sekundärt ett antal nya slutbetonade sammansatta verb: got. *us-sátjan*, ty. *ersétzen*. Men de till verben hörande verbalnomina följde den stora mängden av språkets nedärvda nominalsammansättningar: sammansmältningen blev i dem fastare än i verben och de fingo tidigt betoning på förleden. Därav motsättningar som ty. *Urteil* : *erteilen*, *Urlaub* : *erlauben*, (i viss mån) sv. *fördom* : *fördöma*.

Den samgermanska aksentförskjutningen hade motsvarigheter i andra västeuropeiska språk: keltiska och fornitaliska. Forniriskan hade tidigt fått genomförd framljudsbetoning i de nedärvda orden och uppvisade även en nyuppkommen motsättning mellan efterledsbetonade verbsammansättningar och förledsbetonade verbalnomina, motsvarande den i germanska språk. Det äldsta latinet betonade regelbundet ordens första stavelse t. ex. *exigo* *éxagō, *concipio* *cóncapiō, *peperci* *péparcai, *difficilis* *dísfacilis. Det klassiska latinet behåller aksenten på första stavelsen i tvåstaviga ord t. ex. *tē'la*, *pédem*, *pédēs*, *ámās*, men har i tre- och flerstaviga genomfört en fonetisk reglering liknande den grekiska men så att aksenten alltid står på tredje stavelsen från slutet (antepenultima) om andra stavelsen är kort, men på andra stavelsen (penultima) om denna är lång: *éxigo*, *difficilis*, *sápidum* : *pepérci*, *marī'tum*, *amā're*. Denna aksentuering (med få förändringar) ligger till grund för de romanska språken: fra. (*tu*) *aimes*, *sage* : *mari*, *aimer*. I varje fall i senlatinet var den latinska aksenten utan tvivel av utpräglat dynamisk art.

Det synes vara ett utmärkande drag för språk med dynamisk aksent, att de i sin utveckling uppvisa talrika förändringar som endast beröra 'svagtoniga stavelser' och tvärtom vissa förändringar endast i 'starktoniga stavelser'. I varje fall gäller det för de nämnda västeuropeiska språken i jämförelse med t. ex. forngrekiskan och en del andra språk med musikalisk aksent. I fråga om de förra blir det tydligen efter vad som förut anförts, i de romanska språkens historia lika mycket anledning att —

från ordens synpunkt — tala om *pro*toniska som *post*toniska förändringar, i den germanska språkhistorien däremot mest om utveckling i efterstavelser och ändelser. Men det är givet att också de germanska språken ha protoniska förändringar om icke annat så i satsen.

De nordiska språken ingingo alltså i det första skedet av sin historia som självständiga språk med ett förråd av ord och ordformer som normalt hade huvudtrycket på första stavelsen; aksenten var av övervägande dynamisk art. Utom den normala ordtypen hade urnordiskan en grupp upptaktsbetonade sammansatta verbformer och ett mindre antal normalt trycklösa ord. I både starktryckiga och svagtryckiga stavelser upprätthöll språket till stor del den gamla skillnaden mellan lång och kort stavelsekvantitet.

Det finns intet som tyder på att urnordiskan till skillnad från de andra forngermanska språken utom de nämnda typerna skulle ha ägt några ord eller ordgrupper, vare sig enkla eller sammansatta ord, med normal aksentuering på annan stavelse än den första. De avvikelser från normen som träffas i ett (mindre) antal nyare dialekter och i enstaka fall i riksspråken bero samtliga på lån eller på sekundära dialektala förändringar, delvis besläktade med de fonetiska regleringarna i (grekiskan och) latinet. — Det finns heller inga säkra bevis för att de två i svenskan, danskan och norskan traditionella ordaksenttyperna, aks. 1 och aks. 2, skulle ha existerat i urnordisk tid.

*

Den andra förberedande anmärkningen av språkhistorisk art gäller ljudförrådet.

Det antal ljud som ingår i ett visst språks normala ljudförråd, d. v. s. de ljud som språket begagnar sig av i betydelseskiljande syfte, är alltid mer eller mindre begränsat. Det synes icke vara möjligt för den mänskliga språkförmågan att hålla isär och språkligt tillgodogöra ett större antal ljud. De ljud som skola användas måste vara väl åtskilda och ju större antalet är dess större blir risken för sammanblandning. Det finnes språk som röra sig med endast de tre 'grundvokalerna' *a*, *i*, *u*. Mycket vanligt är ett vokalsystem bestående av fem vokaler; *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, men ofta tillkomma ytterligare några kvaliteter. En del språk men långt ifrån alla ha en tvåfaldig skala av långa och korta vokalljud: *a*, *e*, *i*, *o*, *u* och *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*. Jfr i svenskan *sīl* och *sill*, *fēt* och *fett*. I enskilda språkperioder eller enskilda dialekter kan man konstatera förråd av ljud som äro ännu rikare, t. o. m. avsevärt rikare, men språkutvecklingen visar då ofta att ett eller flera av de använda ljuden senare avlägsnas som överflödiga eller besvärliga.

— Särskilt utsatta för försvinnande eller sammanfall med andra ljud äro sådana ljud som endast förekomma i ett mindre antal fall. I den äldsta isländskan fanns ett jämförelsevis föga frekvent kort *e*-ljud vid sidan av ett kort *ä*-ljud (av ä. *a), ett — ganska vanligt — kort öppet *å*-ljud, *ǫ*, vars kvalitet icke är närmare känd, vid sidan av ett sällsynt kort slutet *ö*, *ø*, och slutligen ett sällsynt långt *ǫ́*, motsvarande det nyss nämnda korta *ǫ*. Det visar sig att *ä* och *e* snart sammanfalla i ett trol. öppet *e*-ljud; *ǫ* övergår till ett öppet *ö*-ljud som drar till sig det gamla *ø* i en del av orden med detta ljud, medan *ø* i övriga ord går upp i det nya frekventa *e*-ljudet. Det långa *ǫ́* hade redan tidigare sammanfallit med det vida vanligare långa *á*-ljudet. De nämnda ljuden sammanblandas också i andra dialekter men på olika sätt; resultatet blir överallt att ljudantalet minskas. — I nysvenskt riksspråk är det ganska sällsynta korta spetsiga *e*-ljudet vid sidan av det allmännare korta *ä*-ljudet på väg att dö ut och uppehålles huvudsakligen blott i böjningsformer där det är skyddat genom associationen med det vanliga långa *e* i andra närstående former t. ex. *snett* och *sned*. De fem svenska konsonanterna i den s. k. supradentalserien: *ʈ*, *ɖ*, *ɳ*, *ɭ*, *ʂ* t. ex. i *fart*, *bord*, *barn*, *karl*, *törs* (utt. *faʈ* etc.), som alltjämt upprätthållas vid sidan av *t*, *d*, *n*, *l*, *s* i vårdat riksspråk och i många dialekter och där fortfarande ha ordskillnadsvärde (t. ex. *fart* och *fat*, *bord* och *bod*, *hörna* och *höna*) äro i en mängd stadsspråk runtomkring i landet (Stockholm, Jönköping, Göteborg etc.) och i ett stort antal dialekter på väg att utplånas eller redan helt utdöda; utvecklingen har i den senaste generationen gått framåt med oroväckande fart och synes svår att häjda, om man icke skall lyckas att i skolorna återinföra det gamla uttalet med *r* + *d* etc. väl skilda, som ännu lever i vissa dialekter och överallt är m. l. m. allmänt brukat i högre stilarter. Det supradentala *l*-ljudet (*Karl*, *pärla*) torde redan i de äldre generationerna vara så gott som utmönstrat: supradentalt *l* var det minst frekventa av de fem ljuden i serien. —

Detsamma som gäller för de enskilda ljuden gäller också för de möjliga ljudkombinationerna eller ljudgrupperna. Antalet av dem är som lätt inses alltid betydligt större än antalet av de enskilda ljuden men en mycket stor del av dem förekommer endast i böjningsformer och avledningar och särskilt i sammansättningar, och förrådet av de verkligt kuranta kombinationerna, som också kunna brukas i de enkla ordens 'lexikaliska' grundformer, i 'ordstammarna', är också det inskränkt.

Men om alltså en rikare differentiering av det normala 'medvetna' ljudförrådet i ett språk överallt har svårigheter att övervinna, så gäller detta i alldeles särskild grad för ljuden i undanhållna resp. svagtryckiga delar av satserna och orden. I varje fall förhåller det sig så i de ger-

manska språken och detta så långt tillbaka som vi känna deras historia. Redan i äldsta tid framträder tendensen att i sådana delar av talet som t. ex. i böjningsändelser låta närstående ljud sammanfalla, eliminera sällan förekommande ljud, överhuvud reducera antalet möjliga enheter i ljudförrådet. Av de möjliga vokaliska enheterna i Wulfilas gotiska på 300-talet, 13 till antalet: *a ā, e ē, i ī, o ō, u ū*; *ai, au, iu* förekomma endast 8: *e ē i ī ō ū ai au* i efterstavelser, medan *ă e o ŭ* och *iu* äro inskränkta till 'stamstavelser'. En del korta konsonanter äro sällsynta i efterstavelser, de långa konsonanterna *tt, kk, nn, ll, rr* (*ss*) och en stor mängd konsonantförbindelser stå endast i stamstavelser. — Den äldsta fornhögtyskan särskiljer ännu 5 enkla vokaler: *a e o i u* också i efterstavelser och troligen som både korta och — mera sällan — långa, medan av diftongerna endast *iu* — i sällsynta fall — kan uppträda i andra stavelser än stamstavelsen, till vilken ställning de övriga: *ei, ou, ia, uo, io* äro uteslutande hänvisade. Fornsaxiskan och fornfrisiskan ha endast korta enheter i efterstavelser och även antalet av dem är reducerat. — Fornengelskan, som i 'stammen' har ett jämförelsevis rikt utvecklat vokalsystem: långa och korta *a æ e i o u y* och ett stort antal diftonger, använder i efterstavelser praktiskt taget endast de korta vokalerna *a æ e i o u* och av dem *æ* och (bortsett från suffix som *-iz* etc.) *i* endast i allra äldsta tid; däremot överhuvud inga långa vokaler och alls inga diftonger.

Det gamla nordiska, särskilt det fornisländska och fornnorska ljudförrådet[1] var lika differentierat som det fornengelska: korta och långa vokaler: *a á, e é,* (*æ*) *ǽ, i í, o ó, ǫ ǫ́, u ú, y ý, ø ǿ*; diftonger: *au, ei, øy* (isl. *ey*); korta och långa konsonanter: *b bb, d dd, ð* (frikativt *d*), *f* (= sv. *f*), *g gg, γ* (frik. *g*; skr. *g*), *h, i* (konsonantiskt *i̯*; ofta skrivet *j*, här *i*[2]), *k kk, l ll, m mm, n nn, ŋ* (äng-lj., skr. *n*), *p pp, r rr, s ss, t tt, u̯* (kons. *u̯*; här *v-* i början på ord, eljest *u*[2]), *v* (ungefär sv. *v*: skr. *f*), *þ* (tonlöst eng. *th*); samt ett mycket stort antal, delvis i andra språk ovanliga konsonantförbindelser. Men av denna talrika uppsättning är den ojämförligt större delen förbehållen för 'stamstavelser', nämligen alla långa vokaler (med oväsentliga undantag), alla diftonger, flertalet långa konsonanter och en stor mängd konsonantförbindelser; dessutom av de enkla och ensamma ljuden också (de korta) vokalerna *ǫ, ø,* (*æ*) och (med få undantag) *y*, konsonanterna *b, d, f, g, h, u̯, þ* och vanligen *i̯, k, p* och *v*. Och även för stamstavelser d. v. s. överhuvud gälla stora inskränkningar. Det är dels självklara och m. l. m. allmänspråkliga sådana t. ex. att långa konsonanter

[1] Jag utgår från en för ljudhistoriskt syfte normaliserad fisl.—fno. ljudbyggnad och ortografi.

[2] Förbindelser som *ia iǫ ió iú* etc., *ua, ue* etc. kunna också uppfattas som diftonger.

(*bb* etc.) inte kunna stå i början på ord eller närmast efter en annan konsonant (jfr om *fasttaga* s. 32) eller att inga ord börja på förbindelser som *mb, nd, rt, lk* etc. Dels är det mera speciella och för nordiska språk egendomliga: *f, h, þ* stå endast i uddljud t. ex. *fara, hialmr, huat, hlaupa, hrióta, hníta, þrír*; *ð, γ, v* i inljud efter vokaler och vissa konsonanter, vanligen *r, l*: *hafa, garðr, dagar, torg, Helgi, hafa, torf, Þialfi*; *b, d, g* i uddljud och i inljud efter 'homorgana' konsonanter: *bátr, kambar, binda, halda, hanga*; *ŋ* endast i inljud framför *g, k*; *i̯, u̯* icke mellan vokaler; *p* sällsynt i uddljud; förbindelserna *ks, ts, tl, dl, tn, dn* etc. saknas i framljud; *u̯r, u̯l* ha i framljud ersatts av *r- l-* o. s. v.

I efterstavelser rör sig fornvästnordiskan nästan endast med de tre korta vokalerna *a, i, u* (växlingen *i, u* ~ *e, o* vidkommer oss icke här). Långa *ó* och *á* och kort *y* stå endast i enstaka avledningsändelser. Av konsonanter och kons.-förbindelser brukas ett flertal men endast få äro verkligt frekventa och normalt använda i böjnings- och avledningsändelser eller i endera. I böjningsändelser förekomma *r, s, n, m, t, ð, nd, st*: *hirðir* 'herde', *armar* 'armar', *synir* 'söner', *axlar* gsg. av *ǫxl* f. 'axel', *kallar* 'kallar', *hirðis* 'herdes', *góðan* asgm. 'god', *austan* 'österifrån', *dǫgum* dpl. 'dagar', *galit* 'galet', *elskið* 2pl. 'älsken', *kallaði* 'kallade', *gefandi* 'givande', *harðastan* asgm. 'hårdast'. Av dessa förekomma *r, n, ð, nd, st* också i avledningsändelser: *iǫfur* asg. 'furste', *galin* f. 'galen', *freistun* f. 'frestelse', *fǫgnuð* asg. 'fägnad', *búandi* 'bonde', *sannindi* 'sanning', *þiónosta* 'tjänst'. Endast i avledningsändelser brukas: *γ, l, ng, ngi̯, sk*: *auðig* f. 'rik', *gǫmul* f. 'gammal', *himil* asg. 'himmel', *viking* asg. 'viking', *hǫfðingia* asg. 'hövding', *himniskan* asg. 'himmelsk', dessutom mera enstaka bl. a. *ld, ngr, rn, vl, tt* t. ex. *kerald* 'kärl', *leiðangri* dat. 'i ledning', *akarn* 'ållon', *dauðyfli* 'död kropp', *leirótt* f. 'lerig'; *v* står endast i *ellifu* '11', *li̯* i *aðilia* asg. 'huvudman'. Övriga kombinationer, delvis frekventa, förekomma endast tack vare tillfälliga sammanträffanden mellan avledningskonsonanter och någon ändelsekonsonant, särskilt *r, s, t*: så de vanliga *rr, ll, nn*, vidare t. ex. *rs, rt, lt, ns, ðr, gs, gt* etc. *hamarr* nsg. 'hammare' *hamar-R, *gamall* m., *galinn* nsg., *galinn* asgm. *galin-n, *Regins, gamals, hamars, annart, heilagr -gs -gt, harðast-r* etc. Härtill komma några särskilda möjligheter och kombinationer i nyare avledningsändelser som uppstått av självständiga ord, t. ex. *p* i *vinskapr* 'vänskap' etc., samt i den oursprungliga artikelböjningen av substantiven och passivböjningen hos verben t. ex. *armar-nir* 'armarna', *kǫllum-sk* 'vi kallas' etc.

Den äldste isländske grammatikerns uppgifter om 1100-talets isländska samt Noreens och Levanders iakttagelser över Dalmålet ha lärt oss att

fornnordiskan utom den vanliga serien av orala vokaler, som uttalades genom munhålan, också hade en parallell nasooral serie med uttal både genom munhålan och näshålan (eller enbart genom näshålan). Den fortsatta utvecklingen i dialekterna visar att språket i Norden (liksom andra språk med dylika dubbla vokalserier) i längden har svårt att upprätthålla differentieringen mellan de olika kvaliteterna i den (mindre frekventa) nasala serien och delvis låter dem sammanfalla, så att t. ex. nasalt *i* uppgår i nasalt *e*, *y* i *ö*, *u* i *o* eller nasalt *e* i svagtryckiga stavelser i nasalt *a* o. s. v. Det vanliga slutresultatet blir emellertid att nasal-vokalerna förlora sin nasalitet och bli vanliga orala vokaler, antingen i sina ursprungliga former eller först sedan de nyss angivna övergångarna ägt rum.

*

De övriga nordiska språken och dialekterna utgå i det hela från ett tillstånd liknande det fornisländska; (dock ha de östliga dialekterna i regel bevarat *vr-* i framljud, där isländskan fått *r*: isl. *reiðr* : sv. *vred* adj.).

De frekvensförhållanden mellan ljuden för vilka ovan i korthet redogjorts, och särskilt motsättningarna mellan ljudförrådet i starktoniga stamstavelser och i efterstavelser, äro av synnerlig vikt för den nynordiska språkutvecklingen, icke minst för de förändringar som komma att behandlas i den kommande första delen av Ljudhistorien.

I den fortsatta utvecklingen reduceras ytterligare antalet ljud i efterstavelser. Typiskt är att de tre ändelsevokalerna *a*, *i*, *u* i de mest avancerade målen, liksom i stort sett i de germanska språken utanför Norden, sammanfallit i ett m. l. m. obestämt *e*-ljud ungefär som i sv. *boken*, så vida de icke helt förstummats.

AVD. I. LJUDFÖRSVAGNING.

Kap. 1. Översikt.

Ljudförsvagningen gör uttrycket lättare, enklare och kortare.

Ur fonetisk synpunkt äro ljudförsvagningarna av många olika slag. Hit höra t. ex. fall som bestå i förkortning av långa vokaler och av diftonger, förkortning av konsonanter, öppning, avspänning, avrundning etc. av vokaler ('vokalförsvagning'), 'uppmjukning' av konsonanter ('konsonantförsvagning'), kontraktion eller annan förenkling (assimilation etc.) av vokalföljder, assimilation av sammanträffande konsonanter, utstötning

eller avnötning av konsonanter, bortfall av vokaler med eller utan stavelseförlust. Språkhistorien och språkgeografin visa emellertid att de olika företeelserna äro genetiskt besläktade. Ett gott igenkänningstecken på ljudförsvagningarna är att de uppträda allmännare, tidigare och vidsträcktare i 'svagton' än i 'starkton' m. a. o. hellre i undanhållna och undertryckta än i framhävda delar av satsen, hellre i obetonade förstavelser och efterstavelser än i starktryckiga stamstavelser av orden. — En mindre del av ljudförsvagningarna synas dock vara lika vanliga i starkton som i svagton eller kanske t. o. m. faktiskt vanligare. Det gäller oftast sådana fall där redan starktonsställningen på grund av uttryckens säregna beskaffenhet (svåruttalade ljudkombinationer etc.) innehåller förutsättningen för försvagning. Det är givet att sådana uttryck ännu lättare skola träffas av försvagning i de fall de — kanske undantagsvis — användas i 'svagton'. (Några ex. straxt nedan s. 32.)

— Orsaken till ljudförsvagningen är ytterst svårigheten för den mänskliga språkförmågan att identifiera och hålla isär normala språkliga enheter i utsatta situationer. Om svårigheten skall kunna övervinnas beror på svårighetens art och grad och på styrkan av traditionen. Det mesta av det nya som kommer till i talet på trots av traditionen, spontant och omedvetet, går förbi spårlöst och stannar i det omedvetna. Om det nya skall slå igenom och vinna framgång i normalt medvetet språk beror på jämnt lika många historiska tillfälligheter som andra reformer i den mänskliga sammanlevnaden. Några generella regler kunna icke ges. Man kan dock särskilja olika fall t. ex. 1) det nya är fullständigt oskadligt; 2) det är skadligt 'men tyvärr är det ingenting att göra åt'; 3) det är olägligt och ovälkommet men olägenheterna kunna (så småningom) avhjälpas och oskadliggöras, stundom också tillrättaläggas och nyttiggöras för andra ändamål (uttryckssyften) än de ursprungliga; 4) reformen 'motsvarar ett länge känt behov' ('ligger i luften', 'tiden är mogen' etc.). I regel genomföras reformerna partiellt och steg för steg enligt det minsta motståndets lag. De accepteras först och lättast i sådana fall där det nya minst synes skilja sig från det hävdvunna. Ett alltför bryskt avbrott i traditionen undvikes i det längsta. Nyheterna i talet anpassas så vitt möjligt till förut kända (normala) typer och i regel till de mest frekventa; till följd därav kan målsättningen för ljudförsvagningen framstå som i stort sett enhetlig och omvandlingen blir jämnt fortskridande. Det kan dock uppstå språkliga nödlägen då endast ett resolut och radikalt grepp — i stil med 'den gordiska knutens' metod — kan lösa svårigheten. —

Ljudförsvagningen torde i princip vara allmänspråklig. Som vi redan ha nämnt är den särskilt vanlig i de västeuropeiska språken med övervägande dynamisk aksent, bland dem de nordiska.

En del av de nordiska ljudförsvagningarna kräva här ingen närmare behandling, då de äro tämligen självfallna och därför allmängiltiga förändringar, som förekomma i alla dialekter och språkarter och inom varje enskild dialekt ständigt på nytt genomföras under olika stadier av dess utveckling. Så t. ex. utstötes i regel alltid och överallt — om icke association eller stark tradition stå hindrande i vägen — den mellersta konsonanten i en förbindelse av tre konsonanter, 'lagen om trekonsonantism', t. ex. sv. *mornar* av *morgnar, sv. talspr. *häsko* *häst-sko. Lång konsonant förkortas före och efter en annan konsonant, rättare: lång kons. sammanfaller med kort, eller, allra riktigast: normalt (traditionellt, 'etymologiskt') skiljda långa och korta konsonanter kunna icke hållas i sär i den nämnda ställningen, t. ex. sv. *kysst* av *kyssa* v. uttalat som *tyst* a., fisl. *festi* sv. *fäste* prät. '(han) fäste' *fäst-te som *festi*, *fäste* subst.; sv. *fastaga* *fasttaga. (Båda reglerna äro m. l. m. allmänspråkliga, i varje fall allmänt indoeuropeiska, jfr t. ex. m. h. t. fornindiskan Wackernagel, Altind. Gr. 1, 1896, s. 113, s. 268 ff.) Av liknande art äro vissa vanliga assimilationer av olika sammanstötande konsonanter t. ex. *dt* till *tt*: sv. *gott*, *dg* till *gg*: sv. *fragga* l. *fradga*, *ts* l. *ds* till *ss*: sv. talspr. *sjuss* 'skjuts', *till fress*, *Guss fre*, *nk* till *ŋk*: sv. *fränka* av *frände*, *nb* till *mb*: sv. *hambo* av *Han(e)bo*, *mk* till *ŋk*: sv. *ynklig* av *ömklig*. Förändringar av detta slag ha jämförelsevis ringa intresse när det gäller att karaktärisera en enskild dialekt eller ett enskilt språkskede, snarare är det av vikt att konstatera de ojämförligt mera sällsynta fall då förenklingar av dylika förbindelser i c k e synas vara vanliga, i ett visst språkskede eller över huvud taget, eller då förenklingen av dem åstadkommes på n å g o t a n n a t s ä t t än genom utstötning av en mellankonsonant eller assimilation. Några sådana fall skola beröras i det följande. Här nämner jag endast att 'regeln om konsonantförkortning' framför kons. icke synes gälla generellt för förbindelser av s. k. m u t a + l i k v i d a (*kl*, *pl*, *gr*, *mn* etc.) och att *s*-ljudet i nordiska språk är synnerligen motståndskraftigt och i regel bevaras i 'trekonsonantism', varvid i stället det första av de tre ljuden utstötes.

Andra slag av ljudförsvagningar äro mera karaktäristiska och ha större intresse för språkhistorien. I hög grad ingripande i språkbyggnaden är i de nordiska språken, som redan berörts, försvagningen i efterstavelser eller, från ordens synpunkt, i ändelser, framför allt den som tar sig uttryck i minskning av ordens stavelseantal. Man har talat om ä n d e l s e-

f ö r s v a g n i n g, s l u t l j u d s f ö r s v a g n i n g, slutljudslagar, synkope och apokope. Termen apokope har oftast använts om vokalbortfall i absolut slutljud, termen synkope om vokalbortfall i inljud. — Vokalbortfallet leder icke alltid till stavelseförlust, vokalens stavelsebärande funktion kan övertagas av ett annat ljud, vanligen *l*, *m*, *n*, *r*, *i*, *u*.

De nyare nordiska språkens ändelseförsvagning är en fortsättning av utvecklingstendenser som framträdde redan i urgermanskan och i de olika germanska fornspråken. En jämförelse mellan försvagningarna i nynordiska dialekter och i fornspråken visar tydliga, delvis i detalj gående paralleller. Särskilt gäller detta för försvagningen i det centrala, språkgeografiskt mest isolerade skandinaviska området i öster och norr, i mellersta och norra Sverige med Finland och Estland samt i östra Norge.

I fornspråken liksom i nyare dialekter märkes, att försvagningen inträder tidigare, resp. i större utsträckning i flerstaviga än i tvåstaviga ordformer, och likaså i regel tidigare, om en vokal står i öppen stavelse än om den skyddas av en slutkonsonant. Den äldsta vokaliska slutljudsregeln i urgermanskan utsäger, att korta *a*, *o* och *e* falla i oskyddat slutljud — medan de t. v. kvarstå framför konsonant (där *e* senare uppträder som *i*) — t. ex. fisl. *veit* '(jag) vet' *u̯oida. Ingen germansk språkart, äldre eller yngre, har att uppvisa några spår av dessa vokaler. Den äldsta konsonantregeln innehåller att *t*, *d* falla i absolut slutljud. Redan urgermanskt är också bortfallet av a l l a korta vokaler, ej blott de slutljudande, i sista stavelsen av tre- eller flerstaviga ordformer. Ungefär lika tidigt, men endast i oskyddad ställning, inträder förkortning av de långa vokalerna och likaså övergång av diftongerna till enkla korta vokaler.

Först senare kommer turen till bortfall av de korta vokalerna i den stora mängden av urspr. tvåstaviga former. Det gäller här dels oskyddade *-i* och *-u*, dels *a*, *i* och *u* i skyddad ställning. I det senare fallet ha de skyddande konsonanterna *-n* och *-m* redan förut fallit, endast *-z* (*-ʀ*) står kvar men också framför *-z* inträder bortfall. Ungefär samtidigt falla också de korta vokaler som ha uppstått ur tidigare långa vokaler och diftonger, i oskyddad ställning. Ord som fisl. *fé* *fehu, *feðr* dsg. *faðri; *dagr* *dagaʀ, *gestr* *gastiʀ, *fótr* *fōtuʀ, *land* *landaᵐ; *iǫrð* *erðu *erðō, *gest* dsg. *gastī *-ii̯e *-ei̯e, ha alltså förlorat ändelsevokalerna först i särspråklig tid inom de skilda germanska språken. Överallt synes bortfallet ha gått för sig i ordningen först *a* senare *i* och *u* och överallt har det inträtt i en tidig period av fornspråkens utveckling. Vokalerna saknas i regel i de äldsta historiska källorna med undantag för de äldsta urnordiska runinskrifterna (och de äldsta nordiska lånorden i finskan och

lapskan). — Endast under en viss bestämd förutsättning ha sådana ändelsevokaler bevarats in i senare språkperioder men också i detta fall sker bortfall efterhand i alla språken och endast i en enstaka germansk dialekt, frisiskan i Wangeroog, har ett *i* eller *u* av detta slag fortlevat ända till vår tid (se nedan).

Längst behållas de långa vokalerna i skyddad ställning framför konsonant, de undergå visserligen förr eller senare förkortning, men de därvid uppkomna korta vokalerna kvarstå i stor utsträckning i senare språkskeden fram till nutiden. Ex. fisl. *dagar* pl. 'dagar' *dagāʀ, *langa* asgf. 'lång' *langām.

I viss mån parallellt med slutljudsapokopen och slutljudsförkortningen fortlöper försvagningen av vokalerna i mellanstavelser; den begynner delvis redan på urgermanskt stadium. Också här kan iakttagas, att försvagningen och bortfallet sker tidigare, om vokalerna äro »oskyddade» d. v. s. i detta fall: stå i öppen stavelse, följda av endast e n kort konsonant (varvid som kort kons. delvis också räknas *st*, *sk*). Ex. fisl. nysv. *hamrar* pl. 'hammare' *hamarāʀ. Av två korta vokaler i stavelser efter varandra faller åtminstone på detta äldre stadium i regel den sista: fisl. *hamarr* nsgm. 'hammare' *hamaraʀ.

Ändelsevokalerna i de nyare germanska språken, så vida de icke äro nytillkomna, härstamma alltså samt och synnerligen, med ovan nämnt undantag, från urgermanska långa vokaler i skyddad ställning eller från — korta eller långa — mellanvokaler.

V o k a l b a l a n s.

Ännu en viktig iakttagelse kan göras beträffande villkoren för vokalbortfallet och försvagningen i de germanska fornspråken. Vokalförlusten kan vara beroende av föregående stavelses — eller stavelsers — kvantitet. Redan för den tidiga urgermanska apokopen i trestaviga ord har ett sådant beroende konstaterats av R. Weyhe i fråga om bortfallet av det korta *i*-ljudet. I större omfattning framträder detta drag, såsom klart uppvisats av olika forskare (H. Paul, E. Sievers och särskilt A. Kock), vid det yngre fornspråkliga bortfallet i tvåstaviga ord och även delvis vid vokalförlusten i mellanstavelser av trestaviga: de korta *i* och *u* (åtminstone delvis också kort *a*) förloras efter lång stavelse men kvarstå efter kort — åtminstone tills vidare. Särdeles konsekvent genomförd är regeln i fornengelskan: *ʒiest* 'gäst' *ʒastiz: *wini* (*wine*) 'vän' *u̯eniz; *fót* 'fot' *fōtuz; *sunu* 'son' *sunuz; *heall* f. 'hall' *hallū; *ʒiefu* f. 'gåva' *ʒebū; *fét* dsg. *fōti; *hnyti* -*e* dsg. 'nöt' *hnuti. Denna fornengelska form för apokope är ett specialfall av den språkhistoriska företeelse, som nordiska

forskare haft särskild anledning att studera både i äldre nordiska skriftspråk och i nynordiska dialekter och som i svensk forskning efter Axel Kocks föredöme benämnes v o k a l b a l a n s. Vokalbalansen i den fornengelska formen framträder också tydligt i de kontinentalgermanska språken särskilt i väster och norr, i fornfrisiskan och fornsaxiskan, men exemplen avtaga i antal ju längre man förflyttar sig åt söder och sydost i riktning mot yttergränserna för det germanska språkområdet på kontinenten: i fornhögtyskan och redan i gotiskan ha verkningarna av balansen tidigt upphävts, dels genom analogiska utjämningar inom formsystemet, dels troligen också genom en tidigt påbörjad prosodisk uniformering av de båda i kvantitativt hänseende skiljda ordtyperna **ǥastiz* och **u̯eniz*, framkallad, resp. befrämjad genom grannskapet till främmande språksystem.

I urnordiskan, den mest isolerade av de forngermanska språkarterna, har apokopen av *i* och *u* reglerats av vokalbalans liksom i fornengelskan. Det bevisas, som Axel Kock har påvisat, dels av de olika verkningarna av *i*-omljudet efter kort och efter lång stavelse, dels av skrivningar på nordiska runristningar från förhistorisk tid: ännu i Kälvestensinskriften från c. 900 står det *sunu* asg. 'son' men *ku*[*m*]*bl* ntpl. 'gravkummel' *kumblu. Men före den äldsta litterära tiden ha *i* och *u* fallit också efter kort stavelse.

Apokope reglerad av vokalbalans är alltså ett karaktäristiskt drag för den urgermanska och forngermanska språkutvecklingen.

I alla de historiska germanska språken vidareföres ljudreduktionen i efterstavelser från dess begynnelser i fornspråken genom olika sekundära m. l. m. genomgripande vokalförsvagningar och bortfall. I engelskan försvagas *i* till *e* redan på 800-talet och *a*, *u* och *o* likaledes till *e* på 900-, 1000-talen. Fr. o. m. 1100-talet inbryter en ny period av vokalbortfall (apokope), som först träffar ändelsevokalerna i trestaviga ord och en del mellanstavelser och slutligen på 1200- och 1300-talen andra stavelsens oskyddade -*e* också i a l l a tvåstaviga ord, en mycket avsevärd del av det dåvarande engelska ordförrådet. Vid dessa yngre apokopeföreteelser märkas inga verkningar av vokalbalansen. Lika litet kan någon balans iakttagas vid de talrika fall av ändelseförsvagning och apokope som uppträda i olika kontinentalgermanska språk, varken i högspråken eller i dialekterna. (Apokopen är särskilt utbredd i kusttrakterna av det lågtyska området och i Holland — tydligen i samband med apokopen i England och i Jylland — dessutom i vissa högtyska dialekter.) V o k a l b a l a n s e n p å d e n g e r m a n s k a k o n t i n e n t e n o c h i E n g l a n d ö v e r l e v e r i c k e d e t f o r n s p r å k l i g a s t a d i e t. Dock med ett intressant u n d a n t a g: I fornfrisiskan i Rüstringer-urkunderna från slutet

av 1200-talet, den ålderdomligaste av de fornfrisiska dialekterna, har som Axel Kock visat inträtt försvagning av *i* till *e* och av *u* till *o* enligt reglerna för vokalbalans: *alle*, *bergon*: men *gŏdi*, *skĭlun*. I den moderna ostfrisiska dialekten på ön Wangeroog (vid Wesers mynning), som är den direkta arvtagaren av dialekten i Rüstringertexterna, har i god överensstämmelse därmed fornfris. *-a* apokoperats efter lång stavelse, medan det står kvar (som ə) efter kort: *mô*^{u}*n* 'måne' *mōna, *þûm* 'tumme' *þūma (ty. *Daumen*), men: *hažə* 'hare' *haza, *hunə* 'hane' *hona *hana^{n}. Wangeroogiskan bevarar också — ensam bland de frisiska dialekterna och överhuvud ensam bland alla nutida germanska språkarter — slutljudande *-i* och *-u* efter kort stavelse i exempel som *kyrî* 'val' *kuri, *stiðî* 'ställe' *steði, *sûnû* 'son' *sunu, *sxŷpû* nt., pl. 'skepp' *skipu.

Kap. 2. Den nynordiska apokopen och slutljudsförsvagningen. Tvåstaviga ord.

Påtagligast och lättast att studera i materialet — både de nyare dialekterna och de gamla texterna — är försvagningen och i synnerhet vokalförlusten, a p o k o p e n, i absolut slutljud i de tvåstaviga orden, till vilken vi i huvudsak begränsa framställningen i detta kapitel.

Danmark (utom Bornholm) har tidigt fått försvagning av *a*, *i*, *u* till *e* (*æ*). Försvagningen har börjat åtminstone redan på 1200-talet. Den har gått vidare till bortfall, apokope, på många håll: i Jylland redan tidigt och efter hand i alla ställningar; på öarna i satsens inre, som satsrytmisk variant, men i regel icke i satsslut. Ex. da. *kalde* 'kalla', *tale* *tala, *gilde* 'gille' *gildi, *tyve* '20' *tiugu, Själl. *kall* ~ *kalle*, Jyll. *kall*, *tal*, *gill*. — Försvagning av *a*, *i*, *u* finns också i SVSkåne (Skyttsmålet).

Bornholm, Skåne (utom Skytts härad), stora delar av S. och V. Sverige, en del av S. Norge och huvuddelen av V. Norge försvaga liksom Danmark *i*, *u* till *e*, men låta *a* stå kvar oförändrat. Ex. Skåne etc. *kasta*, *tala*, *tunga* *tunga l. *tunge* *tungu, *vega* *vika l. *vege* *viku, *jille* 'gille', *tjuge* '20'.

Området har f. ö. i regel förblivit oberört av ytterligare försvagning eller apokope, dock med ett intressant undantag: S. Möremålet i Småland (och några angränsande mål) har, veterligen ensamt av alla nordiska dialekter, konsekvent bortkastat *e* < *i*, *u*, men behållit *a*: *nâkk* 'nacke', *vân* 'vane', *stâll* 'ställe', *brând* l. *brä'nd* pt. 'brände', *fâll* sup. 'fallit', *ärən* 'ärende', jfr sms. *körkvång*, *lummflaska*, *källsprång* ~ *körka* f., *öga* nt., *kasta* v., sms. *bruapiga*, *folkafora*, *bakkabrink*, *pärnakål* 'potatisblast'.

Andra, mindre, delar av S. och V. Sverige och av S., NV. och N. Norge försvaga också *a*, alltså alla vokaler, till *e*, en försvagning som kan gå vidare till apokope på sina håll: Öland, NVärmland, delvis NÖ-Småland och Gotland samt i Norge i det väsentligen västnorskt präglade Nordland. Typexempel: NVärml. *kâst* l. *kàst*, *tâl*, *tûng*, *vêk*, *stâll*, SVärml., ÖÖgl. etc. *kàste* o. s. v.

Denna danska samt syd- och västskandinaviska försvagning och apokope träffar i lika hög grad kortstaviga och långstaviga ord och har därmed gjort ett markerat avsteg från utvecklingen i forngermansk och förhistorisk tid. Den har tydligt samband med den yngre apokopen i norra Tyskland, Frisland (utom Wangeroog), Holland och England, som visar samma avvikelse från den äldre apokopen.

I tydlig motsättning härtill står utvecklingen i de från kontinenten och Västeuropa mera avskilda delarna av Skandinavien: (delar av) mellersta och norra Sverige med Finland och Estland samt det östliga och inre sunnanfjällska Norge och av det nordanfjällska Norge (i sht inre) Nordmöre och Tröndelagen. I detta internt nordiska område har försvagning, reglerad av vokalbalans, enligt vad handskrifter från medeltiden visa, framträtt redan tidigt (åtm. under 1300-talet); de nyare folkspråken — delvis också svenskt och norskt litteraturspråk — visa i behandlingen av ändelsevokalerna mer eller mindre allmänt vokalbalans. En ur sådan försvagning sekundärt utvecklad vokalförlust (apokope), som alltså också den följer reglerna för vokalbalansen, förekommer, på olika sätt genomförd, i Norge i delar av Nordmöre och Tröndelagen, på svenskt språkområde i (delar av) Övre Dalarne, Jämtland, Västerbotten och Norrbotten samt Finland och Estland (delvis vidsträcktare). Ex. Finl. etc. *kast* 'kasta' : *tala* 'tala', *tung* 'tunga' *tungu : *viku* 'vecka'. — Den yngre apokopen i de nord- och östskandinaviska dialekterna (liksom i frisiskan i Wangeroog) är alltså genomförd enligt samma princip som den forngermanska. Också i andra fall visar det sig att utvecklingen i dessa dialekter i högre grad än kanske på något annat håll i den nygermanska språkvärlden är ett vidareförande av utvecklingstendenser, som ha framträtt redan i forngermansk eller urnordisk tid.

Det urnordiska bortfallet av *i* och *u* enligt vokalbalans var endast en etapp på vägen till genomfört bortfall: i senare urnordiska faller *i* och *u* också efter kort stavelse. (Också i England var detta bortfall en etapp, men märkligt nog kvarstå här *i* och *u* långt in i medelengelsk tid och falla först samtidigt med ändelserna i t. ex. *tunga* *-e* 'tunga', *binda(n)* 'binda', som i nordiska språk stå kvar ända till nutiden.) En parallell till den sent urnordiska utvecklingen med hänsyn till bortfall av *i* och *u* framvisar inom nynordisk apokope bl. a. Södra Österbotten, som har

bortfall (också av *a*) efter både lång och kort stavelse, men där språkgeografin och målets egen beskaffenhet otvetydigt ger vid handen, att det nuvarande tillståndet avlöst ett äldre stadium med apokope reglerad av vokalbalans: *tung* 'tunga', *bakk* 'backe' : *vīk* 'vecka', *hēr* 'hare' (bestämda former: *tungun*, *bakkan* : *vikun*, *heran*), vb. *kast* 'kasta' : *hāt* 'hata' (präsens: *kastar*, *hatar*) — ett tillstånd som har uppstått ur ett tidigare med *tung* : *viku* etc., *kast* : *hata*, detta i sin tur ur ett ännu äldre: *tunga*, *bakka*, *kasta* : *viku*, *hera*, *hata*. — Det kan frågas om icke den partiella, av vokalbalans reglerade apokopen alltid är en sådan etapp på vägen till generell apokope eller om utvecklingen i vissa fall kan tänkas ta en annan riktning. Det vanliga förloppet tycks i varje fall vara: fortsatt apokope fram till enstavighet över hela linjen.

Den inre, villkorliga apokopen.

Ett närmare studium av den nynordiska apokopen ur dialektgeografiska synpunkter ger tillfälle till iakttagelser av stort språkhistoriskt intresse.

Det visar sig att apokopen i Norden icke är inskränkt till de dialekter, som vanligen ha räknats som de apokoperande. Den har t. o. m. mycket stor utbredning också i områden utanför de mera begränsade apokopeområdena. Ett sådant målområde har redan berörts: de danska ömålen. Andra mål av samma slag äro gotländskan, dalmålet och värmländskan i Södra Färnebo härad.

Gotland (utom Fårö) apokoperar varje i målet normalt slutljudande vokal (utom de mera ovanliga *-å* och *-i* av *-un, *-in) i efterstavelser av alla slags ord i det inre av satsen, men icke i satsslut före paus eller då ett ord står med särskilt starkt eftertryck inuti satsen. Ex. *han skudd glàid ti Fṑl u kàup skṑg* 'han skulle fara till Fole och köpa skog', *de va i Ròun de* 'det var i Rone det', *de var a pàik som tjḕnt dḕr* 'det var en flicka som tjänade där', (i det samma) *hùksäd ja pā́* (att . . .) 'i det samma kom jag i håg (att)', *han vìssled i å̀ir ti mī́* 'han viskade i örat på mig', *de va så gā̀l ti hå̀ire* 'de var så galet (svårt) att höra'. Däremot utan apokope i satsslut: *han ska haits va bòunde* 'han skall låtsas vara bonde', *ja tular int säi krḗki* (!) *làide* 'jag tål inte se korna lida', *män dā́ blai ja árgar u sä̀gdä* 'men då blev jag arg och sade', *ja hỳlläd pā́ mi u sùngnädä* 'jag hyllade (höljde) på mig och somnade' — och vid eftertryck: *n släik hī̀te såm de ha vårt nā́* 'en sådan hetta som det har varit nu'. På södra Gotland höres stundom apokope också i satsslut, men endast i trestaviga verbformer: *den nỳtted di när di må̀led* 'den använde de när de målade'. (Den gotländska apokopen är som ett

förstadium till den öländska med genomförd apokope både inuti satsen och i satsslut t. ex. *stânn* inf. 'stanna', SÖl. *stanned* pt. 'stannade').

Apokopen i Dalmålet (Älvdalen) har utretts av Levander i en viktig uppsats (1920). Dalmålet är en vokalbalans-dialekt och har alltså i regel ingen apokope i kortstaviga ord. I långstaviga ord apokoperar Älvdalsmålet (Åsen) enligt Levander alla oskyddade och onasalerade (jfr Gotl.) ändelsevokaler, så snart ordet »ej omedelbart åtföljes av paus». Ex. *mū̀na* 'mor' (i paus) : *ba(r) bài tast mū̀n kumb* 'vänta bara tills mor kommer', *gā̀rða* apl. 'gårdar': *bŭ̀äḷāeð a tjȳöpt tṵ̄ä gā̀rð i Rå̀stjå* 'bolaget har köpt två gårdar i Rånäs', *bḷànda* v. 'blanda': *ŭḷum bḷànd mjṑtjin åg fḷā̀tum* 'vi skola blanda mjölk och grädde'. I vissa bestämda fall har emellertid målet genomförd eller ovillkorlig apokope, nämligen 1) i ord av typen *havre*, *hagla* dvs. med kons. + *l*, *m*, *n*, *r* efter stamvokalen, t. ex. *ằger* 'havre', *nằgeḷ* apl. 'naglar', 2) (oftast) i tre- och fyrstaviga ord, 3) i sammansatta ord t. ex. *lìsluks* 'lillokse': *ùkse* 'oxe', *stū̀gārð* apl. 'storgårdar' : *gā̀rða* 'gårdar'. Men även i sådana ord kan den ursprungliga slutvokalen undantagsvis behållas oapokoperad, dock endast — att döma av L:s exempel — i satsslut: *ŭkṵ trȳ̀geḷa* 'vilken envis kvinna', *å wen ĩenda dā́g aḷ e ràingena* 'och varenda dag skall det regna!', *å ðū́ a tjȳ̀öpt dig ĩen slàikan stū̀ruksa* 'och du har köpt dig en sån stor oxe', *ŭkṵ snå̀ggmöya* 'vilken vacker fästmö'. (Nasalitet framför kvarstående nasalkonsonant har lämnats obetecknad.)

Apokopen i SFärnebo kan studeras i Kallstenius' utmärkta fonetiska texter (1936). Norra delen av häradet hör till det bekanta nordvärmländska målområdet som har genomförd apokope i både långstaviga och kortstaviga ord (Fröding, Fredrek på Ransätt): *tông* 'tunga', *bâkk* 'bakke', *sên* 'sena', *kâst* 'kasta', *hât* 'hata'. (Den vokal som fallit är som dialektgeografin visar ett *e* (ə) av olika uppkomst.) I SFärnebo är apokope också mycket vanlig, men enligt K:s regel endast inuti satsen, icke i satsslut framför paus. Typexempel: *om ho kunn tîg mä dǻ* 'om hon kunde tiga med det', *för gùmma mi vä̀ckt mä* 'för gumman min väckte mig' : *då hö̀rd ja spö̀ke* 'då hörde ja spöke (spöken)', *va skull ja mä dǻnn å jö̀re* 'vad skulle jag med den och göra'.[1]

Paus markeras i texterna av punkt, stundom av komma. Men att icke alla kommatecken betyda en paus, visas av 'sandhi'-företeelser, assimilationer etc., i fall som: *män sänna feck ja hö̀, ḍä hând ätterå̀t* 'men sedan fick jag höra, det hände efteråt'. Härav förstås apokopen i t. ex. *å så va de en gûbb, s'm stog på lôn å trö̀ska* 'och så var det en gubbe som stod på logen och tröskade'. — Det spelar ingen roll för apokopen om ordet har aks. 1 eller aks. 2: *män ja va en pö̀jk, då va int dän nỳe*

[1] Förenklad ljudbeteckning!

lånsvägen 'medan jag var en pojke då fanns inte den nya landsvägen': *vill ni måj nö, pöjke* 'vill ni mig något, pojke'.

Texterna visa emellertid att huvudregeln har många undantag:

1) Apokope kan ske framför paus:

a) i trestaviga ord: *då kytta dän där pöjken út å ròpa* 'då sprang den där pojken ut och ropade';

b) i tvåstaviga ord efter *r* föregånget av konsonant: *å våttne ránn ur dän ên å i dän ànner* 'och vattnet rann ur den ena (mossen) och i den andra'.

2) Apokope kan utebli i satsens inre:

a) vid starkare eftertryck: *så já jord på en vàrme så stór* 'så jag tände upp en brasa så väldig', *dän ène hadd dräng å dän ànner hådd ingen dräng* 'den ene hade dräng och den andre ingen dräng';

b) i tvåstaviga ord, som omedelbart efterföljas av ett tryckstarkt ord: *män ja ha sitt spôk på jùse dän ja* 'men jag har sett spöke(n) på ljusa dagen jag', *ja sköt förste sköte ja* 'jag sköt första skottet jag', *ànne främm te säje* 'ända fram till säga (för att säga rent ut)' — jfr *å jeck ja int öpp ånn mä étt* 'och gick jag inte opp ända med ett (på ögonblicket)' —; *han va så ìlle snå'l* 'han var så illa snål'.

Från den sista regeln finns det ett par betecknande undantag:

1) Apokope efter *r* föregånget av kons. (jfr ovan): *å di ànner ga sä te dän ànner mìla* 'och de andra gav sig till den andra milan'.

2) Apokope, om det följande ordet i någon mån underordnar sig under det förkortade eller tvärtom (fastän detta inte markerats i K:s ljudskrift): *å då säck han i blöt kärre* 'och då sjönk han i blöta kärret' (*blöt* underordnat), *å lïk dánt vá dä* 'och lika dant var det', *dä va int mÿck te stånk för* (*för* underordnat) 'det var inte mycket att stånka för', *öm ja int villa být mä'n* (*mä'n* underordnat) 'om jag inte ville byta med honom'. — Det är tydligen här fråga om ett särskilt slags ordfogningar, som stå på gränsen till sammansättningar och i rytmiskt avseende äro på väg att övergå från två självständiga takter till dubbeltakter eller dipodier, liksom sammansättningarna överallt i germanska språk tẹndera att övergå till enkla ord och, rytmiskt, från dipodier till enkla takter. (Jfr t. ex. att sv. *mannaminne*, urspr. en ordfogning — två ord och två takter, jfr sv. *aldrig i mâns minne*, no. dial. *ein fekk inkje høyra manna maal* (Aasen) — i norska och norrländska dialekter kan övergå till *mànnminn* (sammansättning, dipodi) eller *barnsöl* till da. *barsel* o. d., enkelt ord, enkel takt.)

Av översikten framgår att apokopen i SFärnebo är beroende av satsrytmen. Den enda gemensamma nämnaren för alla de olika fallen är taktlängden. Regeln blir: trestaviga takter förkortas till två-

staviga, fyrstaviga till trestaviga (daktyler till trokéer, peoner till daktyler): *väckte mig* blir *väckt mä*, *ropade det* > *ropa dä*. (Märk att längre takter än peoniska dvs. mer än tre helt undertryckta taktdelar i följd äro sällsynta utom i upptakter.)

Tvåstaviga takter stå kvar oförändrade. Ett *e* kan falla efter kons. + *r*, men taktlängden är i så fall densamma som förut: *anner mila*. Eljest sker ingen apokope: *änne fram, ille snål.*

SFärnebo är ett övergångsmål mellan den nordliga värmländskan å ena sidan och å andra sidan dels bergslagsmålen i Västmanland med mera begränsad apokope, dels sydligaste Värmlands *e*-mål och Västergötlands *a*-*e*-mål med ännu mer inskränkt apokope.

Ett dylikt övergångsmål är också Aspelandsmålet i Kalmar län enligt G. E. Weis' texter (Sv. Lm. 1906). Det förmedlar mellan öländskan å ena sidan och å andra sidan dels andra, i mindre grad apokoperande, Kalmarlänsmål, dels den icke-apokoperande inre småländskan. Aspeland har mycket ofta inre-villkorlig apokope av verbformer (i sht infinitiver liksom övriga östsmål. dialekter), adverb och småord, men också stundom av substantiv. Att också här satsrytmen spelar in visas av exempel som: *å ble liggnes te Kall kumm in* 'och blev liggande tills Kalle kom in': *Kalle väckt ja på å sa* 'Kalle väckte jag på och sade'; *Fies Nisse, söm di kalld'en* 'Fias Nisse som de kallade honom': *Si Niss ga hin håle lapp på att . . .* 'Se Nisse gav hin håle lapp på att'; *sätt dä i, Pälle* 'sätt dig i, Pelle', *så jekk dä mä Pälle öj* 'så gick det med Pelle också': *bå Päll å präst* 'både Pelle och prest', *ha Päll i ställ för* 'ha Pelle i ställe för', *så toers int Päll va ute* 'så tordes inte Pelle vara ute', (han fick) *jalpe-na te å få Päll lätte bli Lene* 'hjälpa henne till att få Pelle låta bli Lena'; *dä va på ett ställ 'os en präst en gubb söm do* 'det var på ett ställe hos en prest en gubbe som dog'; *sa du int hemm å jör nött då* 'skall du inte hem och göra nytta då?'; *i ställ för ho* 'i ställe för henne': *på monge ställe* 'på många ställen'; *å kärn 'an satt mark där dä va* 'och karn han satte märke där det var': *karamäller mä marke på* 'karameller med märke på'.

De danska ömålen ha som nämnt inre apokope och bilda övergång mellan den starkt förkortande jylländskan och de skånska målen med väl bevarade ändelsevokaler. Här tillkommer en ny distinktion, som vi förut icke träffat på (den märkes möjl. i SFärnebo). Rasted-målet på Lolland (m. fl. mål) har oftare apokope »efter konsonanter, der er modtagelige for Længde (Likvider) end efter Klusiler», t. ex. *hoste* 'hosta' oförkortat även inuti satsen, men: *nå da ä jill da hēme* 'naar der er Gilde der hjemme': *ha ska vār jile* 'her skal være Gilde'. — Bortfallet är dock beroende också av den följande konsonantens kvalitet. En

parallell härtill är motsättningen i Skåne mellan *trällefira* 'tre eller fyra', *fillefämm* 'fyra eller fem' och *tålltre* l. *tulltry* o. d. 'två eller tre' (SLuggude, VGöinge etc.), det sista veterligen ett av de få mera allmänt spridda exemplen på (inre) apokope i Skånemålen. Se vidare i det följande.

Bergslagsmålen öster om SFärnebo tillhöra ett stort uppsvenskt område som — i grova drag — omfattar Västmanland, Uppland, NÖSödermanland, Dala-Bergslagen, Gästrikland och Hälsingland. Detta område har som SFärnebo inre villkorlig apokope och som det vill synas oberoende av vokalbalans d. v. s. i både långstaviga och kortstaviga ord, men huvudsakligen i verbformer, pronomina, småord etc., däremot sällan i nomina (i så fall mest i trestaviga, mindre i tvåstaviga). Området avlöses norr- och österut av dialekter med apokope enligt vokalbalans, nämligen dels villkorlig sådan (i stort sett) och i så fall antingen i alla slags ord (jfr SFärnebo) som i Övre Dalarne (Älvd.) eller huvudsakligen endast i verb etc.: Härjedalen, Medelpad, Ångermanland, Åland, (delar av) Åboland, VNyland, dels längst i norr och österut 'ovillkorlig' apokope: i Jämtland, Västerbotten, Norrbotten, Österbotten (jfr ovan s. 37), Satakunda, (delar av) Åboland, ÖNyland och Estland.

I det nämnda uppsvenska området avtar apokopen ju längre söderut man kommer. Äldre svenska texter, både på riksspråk och dialekt, icke minst 1600-talets poesi (Stiernhielm, Columbus m. fl.) visa emellertid å ena sidan att förekomsten av apokope inom området förr varit större än nu och detta icke blott i verb etc. utan också i adjektiv och substantiv (särskilt trestaviga), å andra sidan att den för området utmärkande gestaltningen av apokopen sträckt sig längre söderut framför allt i bygderna längs efter Östersjökusten. Det synes i hög grad sannolikt att apokopen i Kalmar län (Aspeland) och kanske också den gotländska och öländska apokopen äro sentida sydliga utlöpare av ett stort en gång sammanhängande centralsvenskt område. Enstaka relikter äro bevarade i nusvenskt riksspråk.

I Norge, där apokopen är mest genomförd i inre-norra Tröndelagen och inre Nordmöre — här enligt vokalbalans — samt i Övre Nordland — oberoende av vokalbalans —, märkas på flera håll övergångsdialekter med på olika sätt utformad, mera begränsad apokope, t. ex. i södra Tröndelagen, i Nordland etc. Vefsen-målet i södra Helgeland har 'inre' apokope i verben liksom de svenska bergslagsmålen: *e kann kje hüs dä* 'jeg kann ikke huske det': (*han har*) *lärt å lēsä* 'han har lärt att läsa', *e taft en söu* 'jag förlorade ett får': *käm så tafte* 'vem var det som förlorade'; längre norrut i Nordland apokoperas också i satsslut, dels endast i verb (Tysfjord), dels i både verb och nomina (Salten och Lofoten).

*

Den målgeografiska situationen visar tydligt, att SFärnebo representerar ett mindre utvecklat stadium i apokopens historia, ett stadium som den nordliga värmländskan tidigare måste ha genomgått. Men detsamma gäller överhuvud för de mellansvenska målen med inre apokope gentemot de norrländska målen t. ex. jämtländskan med *kast* av *kasta i alla ställningar. I allmänhet torde man ha förklarat NVärml., Jämtl. *kast* som resultat av en 'ljudlagsenlig' apokope i alla ställningar. Men det är avgjort mera sannolikt att apokopen i NVärml., Jämtl. etc. principiellt och till sin uppkomst är av samma art som i SFärnebo och Aspeland dvs. rytmiskt betingad. I SFärnebo etc. ha endast flerstaviga takter förkortats: trokeisk fullbetonad takt i ställning framför fullbetonad stavelse i ny takt eller i starktonigt satsslut har bevarats; troligen från början också trestavig takt i satsslut (jfr gotländskan). Vad som skett i NVärml., Jämtl. etc. har alltså varit att de i satsens inre en gång mycket frekventa förkortade ordformerna normaliserats och förallmänligats och kommit att användas också i satsslut. Den 'ovillkorliga' apokopen är i verkligheten en normaliserad villkorlig apokope.

— En motsvarande utveckling är enligt Luicks förklaring (I s. 543) den sent medelengelska förkortningen i tvåstaviga ord, som har givit den modärna engelskan dess mycket stora antal av enstaviga ord gentemot tvåstaviga i fornengelskan och i andra germanska språk, t. ex. *help* 'hjälpa' etc. L. påpekar att en vändning som *helpe me God* uppträder utan *-e* redan i tidiga handskrifter, som eljest konsekvent bevara *-e*. —

Med denna uppfattning kan man förstå vissa inomdialektiska förhållanden i de 'egentliga apokope-målen' själva, som eljest skulle stå oförklarade. Så t. ex. fall av bevarad tvåstavighet t. o. m. i apokopens kärnområden, bl. a. oförkortade attributiva adjektiv i sådana fall då både adjektivet och substantivet äro fullbetonade och var för sig bilda en hel språktakt t. ex. Västerb. (han är) *stòre kårn* 'stora karlen', *de va snälle bå'ne* 'snälla barnet', *flinke gòssen, vàckre stinta* etc. (jfr däremot *stòrhästen, nỳåkern* o. dyl.), Jämtl. *heile hopen* 'hela hopen', *på töre lännän* 'på torra landet', *som den värste förs, han vist se ingä ärme rå'* 'han visste sig inga arma råd (alls ingen utväg)', likaså i Norge i Tröndelagen *svarte natta, mitt på löse dan* 'ljusa dagen', *heile åre, mi arme rå* — »over hele Trøndelag» (Reitan), Nordm. Rindal *hàlve vòku* 'halva

veckan', *hā̆re bǻrje* 'hårda berget', Lofoten Gimsöy *fine klḕa* 'fina kläder', *ätte vàrme dàga kjäm kàle kvèlla* 'efter varma dagar kommer kalla kvällar' etc. (Det attributiva adjektivets undantagsställning i apokope-hänseende har iakttagits också i lågtyska dialekter och i medelengelskan.) På liknande sätt förstås andra fall av utebliven apokope som delvis ha vidsträckt spridning: trestaviga adjektiv som *steinete, bakkete* (*-e* av *-a, -i, -u* eller av *-r* med inskottsvokal) och trestaviga superlativer och komparativer (d:o) som *likaste, vackrare* i både Sverige och Norge (huvudsakligen ur sluttakter med biton på *e*, jfr ovan s. 17 f.). En ensamstående oförkortad infinitiv *vètte* 'veta' i Gimsøy-målet beror troligen på stark frekvens i satsslut t. ex. *d' e kje gott å vette* 'det är inte gott att veta', prät. *he*^{i}*tte* 'hette' (till inf. *heit* 'heta') i samma mål på ställning framför fullbetonat namn, kvarstående ändelsevokal i pejorativa subst. o. likn. i Gimsöy och i Älvdalen (se ovan) på slutställning i utropssatser o. s. v. Här kan också nämnas en del säregna fall av bevarad (resp. oförsvagad) svarabakti-vokal mellan kons. och *-r* (i dialekter, där denna vokal eljest brukar reduceras), nämligen i ord som ofta stå enklitiskt i sluttakter av typen *gå på̄' bŭră'* (s. 17) med bitonen förskjuten så långt mot slutet som möjligt för att markera uttryckets enhet: *atte, ăte* 'åter' (~ *att*), *älde* l. *älle* (~ (*h*)*äll*) 'heller', *ĭðä ĭðe* (~ *ĭð*) 'eder' i Dalmålet (Älvd.), *atta, hella* i Åseral i VAgd, *hällar* i NBohuslän, t. ex. (Älvd.) *kumb du nū́-até* 'kommer du nu åter (igen)?', *ùndą̊-min-iðä'* 'undan med er!'. Jfr också Uppl., Stockh. *ä du förbánnadé*! o. dyl. gentemot det vanliga *förbanna*(*d*) (och ovan om *steinete* etc.). — I de mest radikala målen ha också de flesta eller samtliga dylika 'relikter' fått vika för de nya, i andra rytmiska situationer uppkomna kortare konkurrenterna. Så efter vad jag tror mig ha funnit i Jylland, på Öland, i SMöre och — med undantag för superlativer och komparativer — i delar av NVärmland.

— Då apokopen i högre grad träffar verb än substantiv kan det bero på att verben i nordiska språk ha ringare frekvens i sluttakter (och i enordssatser!) än inuti satsen (jfr s. 20), men ett viktigt moment är också att verben mer än substantiven ingå i ofta återkommande förbindelser med enklitiskt anslutna ord, i sht pronomina, och med dem bilda flerstaviga språktakter som i rytmföljden förkortas, t. ex. *kasta sig, brände sig, hjälpa honom, kallade på, tänka på, ja trodde väl* etc. Synnerligen vanligt är det ju dessutom att verben själva stå i undanhållna delar av satsen, särskilt i upptakter, t. ex. *kasta fråm, hoppa böck, ge sig till tåls, vem har varit här* etc. Vissa verb, som tydligen mer än andra ha brukats så, uppträda också därför i förkortade former även i mål, som eljest ha mycket litet av apokope, och de ha ej sällan fått alternativa kortformer också i skriftspråken; t. ex. sv. *ha, bli, ge, ta, dra, plä, sa* 'sade', *la* 'lade', *pass på'!, spel út!* I modärn svenska äro en del sådana förkortningar f. n. på god väg att bli normalformer. — Jämnställda med verben äro en del adverb och småord, t. ex. *hur*, en i skriftspråket sedan länge godkänd variant till *huru* (i ä. sv. även *hure*). — Ur äldre svenskt skriftspråk kunna talrika exempel på 'mellansvensk' apokope, mest av verb etc., men också av adjektiv och substantiv, anföras: *låt* 'låta', *lär, war, will* 'vilja', *skull* 'skulle', *had* 'hade', *kund* l. *kunn, måst, månd, wild, giord, förd, wor* 'vore' l. 'voro', *ell* 'eller', *båd, int, jämt, all* 'alla', *mång, heel, wår, mijn* 'mina', *ander* 'andra', *lynd* l. *lynn* 'lynne', *minn* 'minne', *busk* 'buske', Sparman 1642 *aff Gall besprängt*, Columbus c. 1678 *behagar hund spasser' på golfwet, bruk munn* 'bruka munnen', Leopold 1800 *Ack, suckade hon tyst i det hon satt sig ned* 'satte sig' o. s. v. (om apokope i trestaviga ord se nedan). I danskan har den själländska inre villkorliga apokopen (och den jylländska ovillkorliga) haft en kanske ännu större inverkan på det äldre och nyare skriftspråket. Jfr bl. a. Torp-Falk 1898 s. 174 ff.

*

Enligt det föregående är apokopen i absolut slutljud från början en apokope i det inre av satsen. Å andra sidan skola vi finna att apokopen i slutet av ett ord i intet avseende skiljer sig från 'synkopen' av en vokal i en mellanstavelse av ett flerstavigt ord eller en sammansättning eller i en skyddad slutstavelse i ett tvåstavigt ord. Apokope och synkope äro samma företeelser och all apokope är i grunden en synkope.

*

Försvagningen av *-a -i* eller *-u* i absolut slutljud kan ur fonetisk synpunkt naturligt uppfattas som en med apokopen besläktad företeelse och som en förberedelse till denna. Språkhistorien och språkgeografin bekräfta denna uppfattning. Apokopen i t. ex. Jylland och England, sådan den kan studeras i texterna, föregås av ett stadium med *a, i, u* allmänt försvagade till *e*. Geografiskt sett äro *e*-målen flerestädes tydliga övergångsmål mellan mål med bevarade ändelsevokaler (särskilt *a*) och mål med apokope t. ex. *e*-målen i Danmark mellan Skåne—Bornholm och Jylland; Östergötland och ÖSmåland mellan Västergötland—VSmåland och Öland; SVärmland mellan NVärmland och Dalsland—Västergötland o. s. v. (Det allmänt sydsvenska *-e* $<$ *i, u* ~ bevarat *a* ligger tydligen bakom den säregna apokopen i SMöre). Men liksom vi ha sett att övergången mellan *e*-mål (eller mål med bevarade slutvokaler) och fullständigt apokoperande mål förmedlas genom mål med inre-villkorlig apokope, uppvisar språkgeografin flerstädes intressanta övergångsmål mellan *a*- eller *i*-mål och *e*-mål, dialekter alltså med inre-villkorlig

försvagning av *a* eller *i*. Skytts härad i SVSkåne har *e*-mål, större delen av Skåne f. ö. *a*-mål; ett mellanområde har *e* växlande med *a*. Av Ingers' intressanta redogörelse för övergångsområdet framgår bl. a. att redan östligaste Skytts h., som eljest har -*e*, kan ha -*a* i svaga femininer t. ex. *kāga* 'kaka', hos äldre personer dock »huvudsakligen, när orden stå i emfatisk ställning eller utanför satssammanhang»; längre österut, i delar av västra Vemmenhög ha svaga femininer regelrätt -*a*, men verbens infinitiver allmänt -*e*. Dalsland är i allmänhet *a*-mål, SVärmland *e*-mål. Ett gränsområde i N. och NÖ. Dalsl. (Ärtemark etc.) har i verbens infinitiver i regel -*a*, men -*e* då ett objekt eller adverbiell bestämning följer t. ex. *vila* '(h)vila', *tjyra* 'tjudra' etc. men *vìle säj* 'vila sig', *àkte däj* 'akta dig', *sìge nér* 'sjunka ner', *tjỳre hästane, ja ä rädd för å bòre dånn stén* 'jag är rädd för att borra den stenen'; jfr även *ằtta* '8' men *ằtte dár* 'åtta dagar' (E. Noreen s. 166 f.). Södra Bohuslän har infinitiver på -*a*, längst i norr möter ett område med genomfört -*e* (sammanhängande med '*e*-målet' i SÖstfold i Norge), men ett stort mellanområde har -*e* inuti satsen, -*a* i satsslut; här träffas växlingen *a* : *e* delvis också i substantiv: *e sjäppa* 'en skäppa' : *e sjäppe könn* 'en skäppa korn'.

I Hornnes-målet västerut i ÖAgders fylke i Norge ha infinitiverna fått -*e* »midt inne i ei setning eller eit ordlag», men behålla -*a* »naar ein stansar etter infinitiven»; H. är 'gränsmål' mellan VAgders '*a*-mål' och '*e*-målen' österut. Åmlid-målet längre åt nordöst i samma fylke är enligt Ross »saman med Setbyggmaale, eit *i*-maal i større mun enn noko anna maal i lande». Det vanliga är -*i* t. ex. i substantiv: *hani, epli*, men i tvåstaviga imperfekter av svaga verb, en del adverb etc. kan *i* växla med *e*. I Ross textprov finner man *allt de han ằtte å hài* 'allt det han ägde och hade' : *hàe å ằtti* 'hade och ägde', *ute å inni, kåm yvi!* 'kom över' : *vass' yve åna* 'vada över ån', *häst'n làe seg* 'hästen lade sig' : *lài häst'n seg* '. . . lade sig hästen', *så tålde han ei gång* 'så räknade han én gång' : *å så jekk han ti bakers å tåldi å tåldi å alli bleiv färige* 'och så gick han tillbaka och räknade och räknade och aldrig blev färdig'. På liknande sätt förhålla sig målen i Åseral (i östra VAgder) och i Sätersdalen, men *e* synes där vara vanligare; Sät. (Valle) har växlingen *e* : *i* också i supinformer av starka verb (framför bortfallet *t*), ofta i trestaviga ord etc.; i st. för -*e* förekommer som i Å. bortfall, i sht framför vokal (elision) — så i regel i Sät. —, i trestaviga ord etc. Ex. ur Skars utmärkta texter (3, 1908): *daa gaadde dei 'u ha Hesterove* 'då märkte de att hon hade hästsvans', *hu synte seg ei gòng* 'hon visade sig en gång', *Oskefis vigde me Surill* 'O. höll bröllop med S.', *hu gjætte me a Aa* 'hon vallade utmed en å' : *allstødt me 'u gjætti* 'hela tiden medan hon vallade', *Moir 'enni fygdi* 'hennes mor följde med', *hu sto gloddi*

aa alli tala 'hon stod och tittade och sade ingenting', *dei stoge lyddi me Nòvi* 'de stodo och lyssnade vid husknuten'; *itt ein sill døy* 'då någon skulle dö' : *aa de va der ti 'u silli* 'och det var dit som hon skulle'; vanl. *ha, sa, la*, men: *ko de va 'an sai* 'vad var det han sade'; *ti dei ha drepe dei* 'tills de hade dräpt dem' : *plent som den dei ha drepi* 'alldeles som den de hade dräpt', *hu visste alt de Kaana ha gjaart, aa hu ha baa drepi aa anna* 'hon visste allt det som kvinnan hade gjort och hon hade både dräpt och annat'. — Skars textmaterial, som icke gör anspråk på fonetisk exakthet i detaljer, visar tydligt, att de tvåstaviga ordformerna förbli oförändrade icke blott i slutet av satsen utan också när de var för sig stå som en hel, fullt avslutad språktakt (troké) inuti satsen.

(Märk att Åmlid och Sätersdalen ha genomförd försvagning av -*a* till -*e* t. ex. *kaste*, Åseral däremot allmänt bevarande av -*a*.)

Exemplen med -*e* växlande med -*a*, resp. -*i* i Ärtemark, Åmlid och Sätersdalen erinra i hög grad om exemplen med apokope ~ kvarstående slutvokal i SFärnebo och Aspeland. Principen för växlingen synes vara alldeles likartad. Också försvagningen är alltså beroende av satsrytmiken. Ärtemark etc. äro 'villkorligt' d. v. s. rytmiskt försvagande mål.

Förklaringen torde vara den att vokalerna (stavelserna, ljudföljderna etc.) i undanhållna delar av satsen allmänt uttalas m. l. m. flyktigt och obestämt, i varje fall flyktigare än i starka taktdelar (jfr här D. O. Zetterholm i Festskrift till Sahlgren 1945). Men icke alla lika flyktigt. För den medvetna språkkänslan komma de mera flyktiga så småningom att uppfattas som åtskiljda från de mindre flyktiga. I Ärtemark identifieras det mera flyktiga »*a*» naturligt med målets 'normala' »*e*» (fonetiskt *e*, *ɛ* l. *ə*), som i detta mål är ett mycket allmänt förekommande ljud både i stamstavelser och efterstavelser, i de senare uppkommet av alla ursprungliga *i*, *e*, *u*, *o*, dessutom allmänt brukat som 'svarabakti'-vokal; det mindre flyktiga *a* identifieras alltjämt med normalt *a*. I Sätersdalen och Åmlid uppfattas mera flyktigt »*i*» som identiskt med det normala *e*, här liksom i Ärtemark mycket allmänt även som ändelsevokal (Sät. vanl. *ɛ* l. t. o. m. *e*, sällan *ə*?, Åmlid enl. Ross *ə*), nämligen som försvagningsprodukt av *a* (*kaste*) och som svarabakti (*ríke* a. 'rik'). I Åseral däremot, som har -*a* bevarat i ändelser (*kasta* med öppet -*a*) och där ändelse-*e* endast förekommer som svarabakti, i ord med aksent 1 (fonetiskt -*ə*, ~ öppet -*a*!), associeras det mera flyktiga »*i*» med målets normala slutna *e* (*ẹ*), som här eljest hör hemma i stamstavelser t. ex. *bỳgdẹ*, *drēpẹ*, jfr *smẹ̄* 'smed'. I alla de tre norska målen likställes

mindre flyktigt *i* alltjämt vanligen med normalt *i* (lmalf. ɩ, ɩ, ɩ?) t. ex. *hāni* 'hane'.

Men placeringen av de mera flyktiga och de mindre flyktiga ljuden i stavelseföljden bestämmes väsentligen av rytmen. Jfr ovan s. 16 f. och vidare i det följande.

Vanligen synes man ha ansett att det är den allra svagaste aksentgraden: 'levissimus' (A. Kock) som har framkallat 'övergången' av *a*, *i*, *u* till *e*-ljud. Men hur skall frånvaron av en fysisk egenskap, bristen på aksentstyrka, av sig själv kunna förvandla en vokal i språket till en annan vokal i språket?

— Man kan fråga om ett dylikt *e* eller *ə* alltid och överallt måste förutsättas som en ofrånkomlig mellaninstans i utvecklingen från *a*, *i*, *u* till apokope. Frågan kan med säkerhet besvaras med nej. För det första är det givet att en vokal i ställning framför en annan vokal, i all synnerhet samma eller lika vokal, kan bortkastas utan alla mellaninstanser (elision, kontraktion). För det andra är mellaninstansen säkerligen obehövlig vid en del fall av vokalförlust genom 'haplologi', i ställning mellan två lika konsonanter eller i två lika byggda stavelser efter varandra, t. ex. i lat. *sti(pi)pendium*, fisl. *Jórsa(la)landi* (Tomas saga). Men båda dessa företeelser, elision och haplologi, ingå som viktiga delmoment i bortfallsförloppen i de apokoperande och synkoperande dialekterna. Slutligen synes det också möjligt att i sådana språk som i allmänhet ha vokaler med utpräglad klangfärg också i undanhållna stavelser (som i finskan) de m. l. m. flyktiga *a*-, *i*-ljuden kunna utstötas direkt som visserligen hastigt uttalade, men dock fortfarande *a*-, *i*-ljud, icke *e* (*ə*) etc. Det är mycket väl tänkbart att t. ex. urnordiskan har varit ett sådant språk. Å andra sidan har man knappast funnit några säkra indicier på sådan utveckling i nynordiska dialekter. Det hittills mest vägande torde vara Levanders påpekande, att *-a* i dalmålen så gott som aldrig 'försvagats' till *-ä* l. dyl., fastän det mycket allmänt kan falla bort, i sht genom inre-villkorlig apokope; men dalmålet har dock med säkerhet försvagning av *-i* > *-e* efter lång stavelse som förstadium till ev. bortfall. För Tröndermålen har det antagits, att den vokal som apokoperats i t. ex. de långstaviga infinitiverna generellt har varit *-a* och icke *-e*, och kanske är det sannolikt för vissa Tröndermål; antagandet göres dock tvivelaktigt genom de sydtröndska dialekternas ännu oförkortade infinitiver på *-e*. —

*

Fonetiska faktorer underlätta eller försvåra, påskynda eller fördröja försvagningen och bortfallet. Vi ha redan nämnt ställningen framför vokal och mellan två lika konsonanter. Både elisionen och haplologien

torde vara allmänspråkliga. I Norden förekomma de i dialekter som eljest icke bruka ha apokope. (Haplologien och därmed besläktade förkortningar behandlas i det följande.)

En mycket viktig faktor är i de germanska språken ställningen i oskyddat eller skyddat slutljud, i öppen eller sluten stavelse. Motsättningen framträdde redan i fornspråken: de korta oskyddade vokalerna föllo delvis redan i urgermansk tid, de skyddade i regel först i särspråklig tid. I de nyare nordiska språken är både försvagningen och bortfallet till mycket stor del inskränkt till oskyddat slutljud. Då man talar om »*e*-mål» eller om apokopemål gäller det i regel behandlingen av t. ex. *-a* i inf. men icke i präs. sing., prät., sup., där en konsonant följer eller urspr. har följt efter vokalen: ex. VTel. *kaste*, *eg kastar*, pl. *me kaste* 'vi kasta', pt. *kasta* *kastað(i), sup. *kasta* *kastat, Tröndel. *kast kasta kasta kasta* 'kasta, kastar etc.'. Skillnaden förklaras, under förutsättning att försvagning-bortfall hör hemma i det inre av satsen och beror på rytmen, av de mindre gynnsamma situationer, som den oskyddade vokalen helt naturligt kommer att råka ut för i satssammanhanget i jämförelse med den skyddade. Det är för det första de mycket talrika fall då nästföljande ord börjar på vokal (eller *h* som faller mellan vokaler): *pass(a) opp*, *spel(a) ut*. Vidare de likaledes synnerligen vanliga fall, då en enkel uddljudande konsonant följer. I Sät., Tel. etc. heter det *kaste seg* men *kastar seg*, (Sät.) *eg vikkje lukte på de* 'jag vill icke lukta på det' men *Hu, her luktar kristi kjøt* 'Hu, här luktar kristet kött'. Mellanstavelserna i ordfogningarna i satsen behandlas som mellanstavelserna i flerstaviga enkla ord eller i sammansättningar. Jfr Sät. *sunnenat* 'sunnan åt', '*Norenå* gn. 'Nordenaa' *norðan á : *nora* 'nordan', *norafyre* 'nordanför'; Tel. *Østenaa* l. '*Östnå* gn., Åmlid '*Austenå* : Tel. *norante* 'nordantill'; Åmlid *Katteraas* gn. *Kattar-áss : *Jevarvatn* sjön. *Giafar- (gsg. av ett älvnamn *Giǫf f.) — som exempel på *e* ~ *a* enligt denna princip. På liknande sätt har *i i Sät. (delvis) blivit *e* i kort öppen mellanstavelse, men står kvar i sluten (mellanstavelse och slutstavelse): *fjosè* (Skars ljudbeteckning) dsgnt. b. f. 'i fähuset' *fiósenu, *staddè* dsgm. 'i stallet' *stallenum : *hurinn* dsgf. 'i dörren' *hurðinni, *sauinn* npl. 'fåren' *sauðirnir, *huri* nsg. 'dörren' *hurðin, *soli*, *jori* etc. Den rytmiska tendensen att förflyktiga och undertrycka vissa stavelser i satsen har svårare att komma till rätta med de i sig själva långa och tunga, slutna stavelserna än de korta och öppna (se ovan s. 17). — Fall som Ärtemark *skojare* : pl. *skojerar*, Fosen (i yttre Tröndel.) *fiskar* : *fiskera(r)* visa att (det mera hörbara) *a* kan hålla sig bättre än *i*, men att också *a* kan försvagas till förmån för ett annat *a* som — i detta fall — står i sluten stavelse.

— Den skyddade ställningen är dock intet principiellt eller på något sätt bestående hinder för försvagning och bortfall. Det visar ju redan den fornspråkliga utvecklingen, och i grunden är ju hela den nynordiska apokopen, som behandlats här förut, ett intyg om samma sak, eftersom de samnordiska ändelsevokalerna överhuvud (eller i varje fall till övervägande del) ha uppstått ur tidigare vokaler i skyddad ställning. — Vad den nyare utvecklingen vidkommer, så kan försvagning (och bortfall) inträda också framför alltjämt kvarstående slutkonsonant; fallen behandlas i kap. 3 och 4. Men ofta är det så att vokalen i skyddad ställning t. v. står kvar, varefter förr eller senare den skyddande konsonanten (*r*, *t*, *ð*) faller bort, vokalen på nytt kommer i öppen stavelse och ev. utsättes för försvagning. Sådan försvagning (l. bortfall) har mindre utbredning än försvagning i primärt öppen stavelse, den är troligen i regel sekundär och beror på nya, fortsatta vågor av försvagningstendensen, som ha satt in först efter konsonantens bortfall. Jfr Tröndel. etc. *kaste* l. *kâst* inf. 'kasta', *kasta* präs. 'kastar', *kasta* sup. 'kastat' : Jämtl. *kâst* 'kasta', *kâst* 'kastar', *kaste* 'kastat'. Motsättningen Tröndel. *kasta* pr. 'kastar' : Jämtl. *kâst* 'ds.' torde snarast bero på att *r*-bortfallet i Norge är yngre än apokopen, i Jämtland äldre; Jämtl. *kaste* 'kastat' torde bero på nyare fortsatt försvagning. Apokope framför bortfallet *-t* träffas i alla kategorier på Gotland, men endast villkorligt; i övrigt är det mest utbrett i starkt supinum (*drepit* > *drêp*): (delar av) Nordl., NVärml., ÖvVästerd., Öland, SMöre, mindre vanligt i andra kategorier (*kastat*, *taket*, *diket*, *galet*). Apokope framför *-d* (pt. *kastade*) finns i NVärml., nordligaste Öland. Framför bortfallet *-r* har *e* (mindre ofta *a*) fallit i flera eller färre ordgrupper i (delar av) Nordl., Lidmålet, Jämtl., Västerb., Norrb., ÖvVästerd., Öland. Jfr i det följ. kap. 5. Ingen nynordisk dialekt har apokope framför i slutljud bortfallet urspr. kort *n* (eller *m*), i varje fall icke i tvåstaviga ordformer: bf. *visa(n)*, *boke(n)* l. *boka* 'boken', adv. *uta(n)*, *sunna(n)* o. dyl. ha överallt bevarat ändelsevokalen och tvåstavigheten.

*

Som vi ha sett bl. a. i Dalmålet och gotländskan, kan den inre-villkorliga, rytmiska apokopen vara synnerligen väl genomförd i ett språk utan att detta behöver innebära någon förändring av de normala ordformerna i språket. De oförkortade formerna stå alltjämt kvar i starktonigt satsslut och uppfattas av språkkänslan som ordens huvudformer (de »lexikaliska» formerna). Det kan t. o. m. förekomma att apokopen i satssammanhanget förblir omedveten för den talande. Detta tycks bl. a. ofta vara fallet på Gotland. — I t. ex. gotl. *vänd si* 'vände sig' fungerar

vänd alldeles som *vände* i satsslutet och är med sin grava aksent karaktäriserad som präteritum gentemot t. ex. imperativen *vänd* eller participet *vänd*. — Huvudregeln för aksentens behandling vid apokopen är att aksenten i de rytmiskt förkortade behålles oförändrad.

— Många svenskar säga *folkskolärinnor* fastän både de själva och deras åhörare tro att de säga *folkskollärarinnor*. Själv har jag överraskat mig med att jag ofta använder uttalet *sjuttnatalet* eller *sjuttnatalet* (5 eller 4 stavelser) i stället för *sjuttonhundratalet* (6 stavelser). Vid ett flera gånger upprepat experiment inför ett tiotal språkligt bildade åhörare blev resultatet varje gång att endast ett par av åhörarna observerade något ovanligt i mitt uttal av ordet; alla de övriga trodde att jag sade *sjuttonhundratalet*.

Ett överflyttande av apokopeformerna också till satsslutet blir alltid ett mera radikalt ingrepp i språkbyggnaden, då det innebär en förskjutning av den traditionella normen. En sådan språkförändring torde i regel ha till förutsättning något slag av yttre inflytande på språket t. ex. språkblandning i ett stadssamhälle eller ett kolonisationsområde eller en livligare beröring med ett annat språkområde eller ett annat språkskikt. Apokopen i Tröndelagen har enligt Reitan från början uppstått i Trondheims stadsspråk. Västerbotten, norra Värmland, Österbotten etc. äro 'kolonisations-områden' o. s. v. I Tröndelagen möttes inflytelser från olika håll som i en korsningspunkt: från norska västkusten, från det sunnanfjällska Norge och från Sverige över Jämtland och Härjedalen. Det är möjligt att apokopen också i sin begynnelse förutsätter en dylik yttre påverkan, kanske snarast i form av ett allmänt påskyndande av taltempot, framkallat av impulser utifrån.

Utvecklingen från ett tillstånd med m. l. m. genomförd 'inre apokope' kan också gå i motsatt riktning: de oförkortade formerna återinföras i det inre av satsen. Detta är vad som tydligen i stor utsträckning har skett i mellansvenskt talspråk t. ex. då vi numera allmänt säga *skulle* och icke som Stiernhielm, Lucidor, Runius etc. *skull* (omväxlande med *skulle*) eller *andra sidan* i st. f. *ander sidan*. Återinförandet, restitutionen, har utgått från de bildades talspråk i t. ex. Stockholm, Uppsala etc. och har från städerna spritt sig till omgivande dialekter. Utvecklingen förutsätter en jämförelsevis fast muntlig och skriftlig tradition.

En liknande utveckling märkes också på Island. Ur isländska handskrifter från tiden omkr. 1250—omkr. 1400 kan man sammanföra ett stort antal skrivformer med i satssammanhanget bortkastad slutvokal — alltså med inre apokope. Så t. ex. i huvudhandskriften av Olaf den heliges saga, Stockholmshs. av Olaf Tryggvasons saga, Morkinskinna, Möðruvallabók, huvudhs. av Sturlungasagan m. fl. (Det behöver icke sägas att skrivningarna överallt äro undantag: det normala i hss. är

givetvis utskriven vokal.) Särskilt vanlig är apokopen (elisionen) framför vokal (och *h*) t. ex. *snemm(a) um morgininn* (Möör.), *leidd(i) atspurningum* (Ol. s. h.), *þá spurð(i) hann* (Orkn. s.), *segir Bers(i) at ek* (Sturl.), *sitt ørend(i) og sagði* (Flatöboken). Men vi träffa också talrika apokoperingar framför konsonant. Att det icke kan vara fråga om (blott) grafiska fel, visas bl. a. av att frekvensen är särskilt stor i sådana fall, som ha mycket stor spridning också i de nutida talspråken i det övriga Norden t. ex. i hjälpverb, partiklar som *ei(gi)*, *ekk(i)*, *eð(a)*, präteritiformer som *hafði*, *lagði*. *sagði* etc., och att förekomsten i det hela stämmer med erfarenheterna från nyare skandinaviska dialekter: mest i verb, föga i nomina, mera i trestaviga än i tvåstaviga former etc. Ex. *nú er(o) lokin sund ǫll* (Ol. Tr. s.), *mun(um) vér* (Ol. h. s.), *mund(i) vera* (Mööðr.), *ok hafð(i) Þorsteinn til þings* (ib.), *er þeir hǫfð(u) með sér*, *lǫg(ðu) þeir ráð*, *þá sagð(i) Gizurr*, *þá spurð(i) Snorri* (Sturl.), *ok mǽlt(i) sér þú eigi*, *at ek ǽtla ekk(i) drag(a) þat fyrir þér* (Mork.), *at gang(a) með þeim*, *ok haf(a) þá fyrir sér liðsafnað* (Mööðr.), *ok tók(u) fé sem mest* (Ol. s. h.), *ger(a) guðs þiónustu*, *ok møtt(i) Styrkari* (Mork.), *suá stǫrð(u) þeir á hann*, *ok sprung(u) þar bǽði trǫllin*, *á élna(ði) sótt á hendr Kueldulfi* (Mööðr.), *kasta(ði) sinni eign á* (Sturl.), *tǫlu(ðu) skamma stund* (ib.), *enn hinn kasta(ði) fyrir sex tuau* (Orkn. s.), *hins heilag(a) Thome*, *hǽðilig(a)*, *alþý(ðu) sǫgn*, *til LXX tigi hundra(ða) tóku þeir*, *þá er ek fór øren(di) fǫður míns* (645 qv., y. hd.), *hǫfðu sér einir herberg(i) til suefns*, *B. hafði sik vel haldit frá lostasem(i) tueggia konungs døttra*, *fremr(i) lutr*, *ok at lokinn(i) [veizlunni] vóru giafir gefnar* (Mööðr.), *i mót skikkiugiǫfinn(i) þótt þú ráðir þessu*, *hann átti Þordís(i) dóttur Ólafs* (Mööðr.).

I handskrifterna från medeltiden märker man att texter med kyrkligt innehåll visa färre exempel än profana texter. — Fram mot nyare tid avtaga exemplen på apokope. I nyisländsk litteratur torde de vara mycket sällsynta. Restitutionen har som man kan vänta i nyisländskan med dess ovanliga fasthet i traditionen varit i hög grad verkningsfull. På Island torde också traditionen i diktspråket ha varit av betydelse.

Apokopen är dock icke helt främmande för det nutida isländska talspråket, även om de talande själva synas vara omedvetna om dess förekomst. Det framgår av de 'fonometriska' texter, som den isländske forskaren Sveinn Bergsveinsson har offentliggjort i sin märkliga undersökning Grundfragen der isländischen Satzphonetik (1941 s. 44 ff.). B. har med hjälp av ljudplattor avlyssnat sitt eget språk i sammanhängande föredrag. Han omtalar (s. 32) hur överraskad han blev i början av sitt arbete över de många avvikelser från det 'normala', som ljudplattorna avslöjade för honom i hans tal. »Es schien mir unglaublich, dass ich

so »schlecht» gesprochen haben sollte.» Det som intresserar oss här är att B:s texter visa talrika exempel på apokope av samma slag som handskrifterna från 1200- och 1300-talen. Flertalet äro apokope framför vokal t. ex. *sem að vís(u) er*, *alls ekk(i) ennþá*, *byrjað(i) á nótunni*, *líkle(ga) ekk(i) aftur* (jfr fisl. *hǽðileg(a)*). Men man finner också exempel på apokope framför konsonant: *i samanburð(i) með*, *sem haf(a) fjölþætt*, *hefurð(u) verið eitthvað burtu*, *eig(um) við ekki annars en* (jfr Ol. h. s. *mun(um) vér*), *huað ég ætlað(i) mér að segia.*

Apokopen i forn- och nyisländskan — frånsett elisionen — har hittills varit okänd för forskningen. Det visar påtagligt motsättningen mellan det verkliga språket och det normala språket, »hvad vi verkligen säga» och det språk vi tro oss tala.

Det kan tilläggas att B:s texter nästan regelbundet ha försvagning av *a*, *i*, *u* > *ə* i korta öppna stavelser (i satssammanhanget l. i orden i öppna stavelser) inom de m. l. m. undanhållna avsnitten av satserna: *skipər hún að vísu* *skipar, *samən á hverju kvöldi* *saman, *undər eins og* *undir, *hún er skoðəð og stunduð* *skoðuð, *kennəran(u)m* *kennaranum, *byrjəð(i) á* *byrjaði (jfr *ætlað(i) mér* ovan), *naglann á höfəðið* *höfuðið; — jfr försvagningen i ÖAgder och Telemarken!

*

Experimentalfonetiska undersökningar över nyisländska (Einarsson 1927 s. 103) ha visat, att slutvokalen i t. ex. *afla* i slutet av en fras är relativt lång, t. o. m. så lång att den av fonetikerna har uppfattats som likvärdig med en betonad lång vokal, men att samma vokal i t. ex. *afla fisk* kan vara högst väsentligt förkortad, ända till tredjedelen av längden i satsslut. — Alla nynordiska fakta tala för att apokopen i nordiska språk hör hemma i det inre av satsen och alltså egentligen är en 'synkope'. Man har antagit att vokalbortfallet också skulle ha kunnat uppkomma i satsslut, eventuellt genom att vokalerna framför paus skulle ha haft benägenhet att mista sin sonoritet. Några förhållanden som kunde bestyrka denna hypotes äro emellertid hittills icke uppvisade i några nynordiska talspråk.

Kap. 3. Särskilda faktorer.

Vi ha redan sett att ställningen i öppen stavelse är en gynnsam omständighet för ett relativt tidigt och vidsträckt inträdande av vokalförsvagningen och vokalförlusten. Likaså, vid vokalbalansen, en lång föregående stavelse. Men också andra faktorer verka i samma riktning.

1. Hiatus.

I ställningen omedelbart efter lång vokal i 'stammen' har en kort ändelsevokal av samma kvalitet som stamvokalen fallit i alla de nordiska språken och redan i de äldsta texterna genom s. k. kontraktion: fisl. *fá* inf. 'få' *fáa (got. *fāhan*), *búm* dpl. 'bon' *búum. Överallt träffas också exempel på vokalbortfall genom elision d. v. s. då en ändelsevokal i satssammanhanget kommer att stå omedelbart framför ett ord som börjar på vokal (eller *h*, som faller mellan vokaler): *sǫgð(u) ǽsir* (SnE), *hafð(i) Ólafr* (Ol. s. h.). Jfr s. 52.

Kontraktionen av lika vokaler och elisionen höra till de äldsta och mest utbredda arterna av nynordisk vokalförlust. Kontraktionen av lika vokaler är samnordisk, och den upprepas i senare tid: Tel. *'Rōlt* 'Roholt' a Roholte 1395 (1426), SMark *Hås* *Håås. Elisionen är vanlig överallt i dialekter och talspråk. Om sv. rikstalspr. se Lundell SoS 1901 s. 46. Skriftspråken och delvis de vårdade talspråken ha som man kan vänta sig som oftast reagerat genom införande av de fullständiga ordbilderna. I 1600-talets svenska litteraturspråk, särskilt i poetiska texter, träffas dock relativt talrika exempel (Kock, Arkiv 1909). Modärna, även skriftspråkliga exempel äro sv. *all(a)ihopa*, *långt bort(a) i skogen*, *ini*, *inuti*, *uppi*, no. *borti* *borte i, sv. *pass(a) opp*. Jämnställd är elisionen i sammansättningar, också den allmännordisk: fisl. *Atley* *Atla-øy (Eg. s.), *Máná* gn. *Mána-ǫ, fsv. *Upsalödhum* 'Upsala öd', *Gutnal þing* 'gutarnas helgedom' *Gutna al (Lindroth, Fil. för. i Lund 4), nyno. *'Veslåmår* 'Lillehammer' *Vesle-Hamarr l. *Vesla-. MHall. (Fagered), som vanligen behåller 'bindevokalen', synkoperar den regelbundet framför vokal, likaså VBlek. (Lister), Hord., Färöarna etc.

Kontraktion och elision äro vanliga företeelser i språkvärlden. För de nordiska språken och i varje fall flertalet europeiska språk är följden av två vokaler omedelbart efter varandra i det hela en främmande eller ovanlig kombination i ljudbyggnaden; det normala är att konsonant står mellan vokalerna. Hiatus (vokalmöte) uppstår emellertid — ständigt på nytt — dels vid ordböjning, ordbildning och ordfogning då ett ordelement började på vokal fogas till en slutljudande vokal, dels genom bortfall av en intervokalisk konsonant, i nord. spr. *h* (*u̯*, *b* etc.), senare *ð*, *γ* etc. Den upphäves, så snart icke association står i vägen, vanligen utan dröjsmål genom att de två vokalerna sammansmälta till *en* vokal eller diftong och till *en* stavelse. (Vid kvarstående hiatus kan stundom en hjälpkonsonant inskjutas mellan vokalerna; kons.-inskottet hör till ett annat kap.) Hiatusreduktionen framträder redan i de äldsta fornspråken

och förekommer även i språkarter där stavelsereduktionen eljest är ovanlig t. ex. i forngrekiskan.

Hiatusreduktionens förlopp regleras närmast av stavelsefonetiken d. v. s. resultatet bör bli en så vitt möjligt normalt byggd stavelse med sonoriteten jämnt avtagande åt båda hållen räknat från höjdpunkten. En viktig faktor blir alltså de berörda vokalernas relativa sonoritet.

Huvudreglerna bli: 1) Två lika sonora eller ungefär lika sonora vokaler sammansmälta till en (lång eller kort) vokal (eller endera vokalen förstummas). 2) Vokaler av olika sonoritet sammansmälta till en diftong, som blir fallande, om den mera sonora vokalen går före den mindre sonora, stigande, om förhållandet är det motsatta. Den förra regeln gäller för alla språkperioder och dialekter. Den senare gäller oinskränkt endast för det förlitterära, sent samnordiska språkstadiet och i vissa fall för en del ålderdomliga västnordiska och nordskandinaviska dialekter. — Vid hiatus mellan en ändelsevokal och en stamvokal växlar behandlingen i olika tider och dialekter och efter olika situationer. Det normala är att den förra vokalen faller genom elision. Men elisionen kan också vara omvänd (elisio inversa, afäres). Om senare leden är ett enklitiskt, normalt trycklöst ord är elisionen i regel 'omvänd': fisl. *mǽltak* *mælta ek, *bogann* asgm. 'bågen' *boga-enn, fsv. *giordhin* 'gjorde han' (också fisl. *þót* *þó at, fsv. *an* 'ån' *á-en). Uppkomst av stigande diftong vid denna slags hiatus synes huvudsakligen tillhöra det (sent) samnordiska stadiet, men kan under vissa förutsättningar uppträda också i senare språkperioder: fisl. *Bǫðuildr* *Bǫðu-hildr, *Heriulfr* *Heri(a-u̯)ulfʀ; nyare: Västf. *'Ispjäll* 'Eidspjeld' STrondh. *'Aspjelln* 'Aspjeld' *Espiholt (jfr Hord. *'Äspeln* 'Espelen' *Espehóll), Nke *Hackvad* sn. *Hakuáss. —

Termen 'kontraktion' användes om sammansmältning av stamvokal med följande ändelsevokal eller av stamvokal med stamvokal (i sammansättningar).

Kontraktionen till stigande diftong kan stundom, i fall den genomföres, leda till en onormal stavelsebyggnad eller till konsonantförbindelser som eljest äro främmande för språket. I en del sådana fall synes hiatusföljden kvarstå oförändrad. I andra fall sker kontraktionen på trots av stavelsefonetiken men den nya diftongen reduceras då ofta hastigt nog till en enkel vokal genom utstötande av det konsonantiska elementet.

Exempel på (sent) samnordisk, förlitterär kontraktion till fallande eller stigande diftong äro bl. a.: fisl. *haukr* östn. *hök(er)* 'hök' *habuk-, *siau siu* '7' *sebun, *þriú þry* *þri-u, *frelsa frälsa* vb. *frí(h)elsa, fisl. *friáls* a. 'fri' *frí(h)als, östn. *friäls fräls* *fri̯äls *fri̯als, fisl. *frǽndr* östn. *fränder* plur. *fri̯endr *fríendr (fisl. *frǽndi* sg. nybildat till pl.), *þriátigi þrätighi* '30' *þri-a-, *hiú hiún* östn. *hion* 'hjon' *híu(n), *iárn iärn*

'järn' *íarn, *várr var* pron. 'vår' *óarr (v. Friesen, Bidr. 1901 s. 65 ff.) — märk dock fgutn. *oarn* asgm., *uar* nsgm.. nygutn. *ävvar* *úarr, *ǻuä* *óarr 'vår' utan kontraktion.

I ett språkskikt, som är samtidigt med de äldsta litterära källorna, är behandlingen av de olika förbindelserna följande:

Förbindelserna *á* + *a*, *ǫ́* l. *á* + *u*(*o*), *ó* + *u*(*o*), *ú* + *u*, *é* + *i*(*e*), *í* + *i* förenklas överallt till långa vokaler, trol. också *ý* + *i*, *ǿ* + *i*, *ǿ* + *i*, alltså till resp. *á*, *ǫ́* (*á*), *ó*, *ú*, *é*, *í*, *ý*, *ǽ*, *ǿ*: *fá* *fáa, *fǫ́m* (*fám*) *fǫ́um, *móm* *móum, *búm* ön. *bōm*, *kné* ön. *knǟ* dsg. *knée, ön. *frīr* nplm. 'fria' *fríir; fisl. *mýll* 'boll' *mýill, fno. *Brýn* gn. *Brý-in *Brú-vin, *Ǽn* *Ǽ-in *Á-vin, *Møn* *Mǿ-in; fisl. *hrǽ* dsg. 'lik', *fløð* (Hom. b.) 2. pl. 'flyn' *fløeð. Undantagen bero mest på systemtvång.

De äldsta isländska skaldernas metrik visar, att kontraktionen icke var genomförd på den tid då den isländska poetiska formtraditionen först utbildades.

Av förb. *á* + *i*, *ó* + *i*, *ú* + *i* uppstår åtm. i västnordiskan vid sammansmältningen en fallande diftong i sådana mål, som på grund av slutljudsreglerna (se nedan) ännu bevarade *i* vid tiden för kontraktionen, lång vokal (*á*, *ó*, *ú*) i sådana, som fått *e*: Norge VAgder *Strai* gn. *Strái, Hed. Tel. *Ajer* *Áir pl. av *á* 'å', Hed. Busk. '*Tāje* l. '*Tăje* Akersh. '*Tăje* l. '*Tāje* 'Tajet' *Tái l. *Táinu dsg. av *tá* nt. 'öppen plats (för boskap) etc.' (sv. *tå* l. *tä*, jfr da. *fortaa*); Busk. *Raje* *Rái dsg. l. *Ráir pl., jfr SOpl. *Raa* skr. i Raii DN 1355; ÖAgd. VAgd. Rog. '*Måi̯* 'Moi' *mói dsg. av *mór* m. 'mo', no. dial. Östl. *raje* l. *räje* o. d. f. 'stång' av pl. *ráir till *rá* f., VAgd.—Västf. '*måyn* '*möyn* a. 'mogen' *móinn, VAgd. Jäd. '*spuye* l. '*spooye* Solør *spåi̯e* m. 'spov' *spói, SRog.—Tel. '*buj* '*buy* '*buje* 'boskap' av *búi dsg. till *bú* nt.; ett hithörande ex. är också Fär. *tai̯* konj. 'då när' av *þá ið, Hægstad s. 108. — Jfr, i andra dialekter, t. ex. fisl. *pá* m. 'påfågel' *páe, *strá* dsg. *stráe (Lokasenna), *mó* dsg. 'mo', *búð* adv. *búeð *búit, samt — på grund av systemtvång l. andra skäl — STrondh. '*Mōe* 'Moe' *Móe, fsv. *groe* präs. konj. 'må gro' av *gro*(*a*) v., fisl. *fáir* (l. *fáer*) adj. nplur. 'få', *strái mói búi* dsg., *pái* nsgm., *flói*, *nái* präs. 1. sg., *knúi* m., *snúið* 2. pl. etc. — Ett även östnordiskt exempel på diftongbildning av samma slag som i de nämnda norska formerna är fågelnamnet sv. *kaja* f. (mest sydvästsv.?) ur pl. *kajer* (-*or*) *káir (jfr da. *kaa kaje*, lt. *kā*), liksom östno. (t. ex. Solør) *kai̯e* (med slutet *a*-ljud). Ett annat fall är Värml. (Jösse h.) *råjj* f. 'stång'. Kontraktion av *é* + *u* till fallande diftong *ɤu̯* föreligger i Ö. o. S. Jämtl., Boh. *fɤu̯s* 'fähus' *fé(h)ús; märk att dift. *ɤu̯* är ett frekvent ljud i dessa dial., i J. av gammalt datum, i B. nyuppkommet (Zetterholm 1940, s. 35, 39, 42 f.).

Vokalföljderna *é*, *í* + *a*, *u* (*o*); *ý* + *a*, *u* (*o*); *ó* + *a* och *ú* + *a* ge vid kontraktion stigande diftonger i fornvästnordiskan: *siá* 'se' *séa, *fiár* gsg. 'fä' *féar, *kniá* gpl. *kniōm* dpl. 'knän' *knéa *knéum, *triá triōm* 'trä', *liá* obl. *léa till nom. *lé* m. 'lie' *lée, *fiós* nt. 'fähus' *fé(h)ús, *friádagr* 'fredag' möjl. *fréa-, *hiá* prep. 'hos' *hía, *þriár* f. 'tre' *þriar, *biár* gsg. *biá* gpl. *biōm* dpl. *býar *bøiar etc. till *bør* m. 'by, gård', *Biólfr* msn. *Býulfr (jfr *Siólfr*, *Sniólfr* *Sǽ-, Snǽulfr), no. Sogn '*Njōs* 'Njøs' a Nios 1306 (avskr.) BK *Nýhús; fvn. *skuár* pl. 'skor' *skóar, *huáll* m. 'liten kulle' *hóall (Meij. ark. 2, s. 1 f.), nyno. Östl. *fḷǟ fḷǟe* m. 'vattensamling' *flu̯á *flóa till fvn. *flói* m.; Tel. ÖAgd. *Vrål* l. *Vråll*, Røldal *Vrǻdl* msn. *Róaldr; fno. *Grua* kvn. *Gróa, *rua* v. 'ro' *róa, *grua* v. *gróa (hss. fr. SÖstl.); norska gårdnamn i olika delar av landet (minst i det nordanfjällska Norge): *Flaar* i Floom RB *Fluár *Flóar, '*Låmm* 'Lom' Loar apl. Lom dpl. c. 1210 *Lám nybildad dpl. till *L(u̯)ár *Lóar napl. *L(u̯)á *Lóa gpl. (jfr fvn. *kniám*, *triám*, *biám*), *Maa* i Moom RB *Móar (Akersh. Östf.), *Maarud*, *Maaland Maamyr Maamoen* *Móa-, *Raa* Roar RB *Róar (Östf. Hed.), '*Nǻdå* 'Naaden' *Nóatún (Rog.), '*Rǻsåk* 'Raasaak' a Roalzakrom RB *Hróalds-, *Rolstad Raastad Vraalstad* Roaldstadum 1322 1341 etc. Rualdstadum 1319 1341 etc., *Traastad* þroarstadum 1355 *þróars-; (*ú* + *a*) fno. *ba* 3. pl. 'bo' *b(u̯)á l. *b(u̯)a av *búa el. *bua (trol. äldst *bóa, jfr. s. 59) 3 ggr i cod. Tunsb. c. 1320—1350, nyno. gn. *Braar* i Brwm sæm kalladzs Loftz braar RB *Br(u̯)ár *Brúar pl. (Västf.), *Braa* i Bruum RB (Östf.); *Braa* (flera gårdar) a Braam, Braar 1342 af Bram AB trol. *Brúar (STrondh.); '*Brǻdli* 'Braadli' Bruarliidh 1429 (Rog.); *Braarød* i Braarudhi RB, *Braarud Braatveit Braasund Braarvik* etc. *Brúa(r)-; '*Bådda̋l̩* 'Baadal' i Buadal RB (Östf.), *Baaberg* i Buaberge 1397 Buabergh 1355 *B(u̯)á- *Búa- l. *Bóa- (Hed., resp. SOpl.), *Naa store og søndre* i Midknua RB *Knúar av fvn. knúi m. (Hard.).

Då *u̯* faller i *bru̯ár *lu̯á *bu̯á etc. men icke *i̯* i *fri̯á *li̯á *bi̯ár etc., beror det på att bru̯ár etc. äro svagt byggda och därför labila stavelser samt att förb. bru̯- lu̯- bu̯- men icke fri̯- li̯- bi̯- förut voro främmande för språket: jfr fvn. *friósa*, *liúga*, *bióða*. Också fri̯á- fri̯ós- bri̯ót- fli̯ót- o. d. äro labila stavelser och normaliseras vanligen till sist genom utstötande av i̯ eller på annat sätt t. ex. fär. *bróta*, sv. *bryta*, *frysa*, Tel. *fjōt* a. *fliótr. Men de stå dock kvar i enstaka arkaiska dialekter: Sät., Dalm. (Älvd.), nyisl.

Efter en mindre radikal metod ha de nya obekväma ljudbilderna undgåtts i andra fall genom att de gamla ordformerna med hiatus ha bevarats som ordens normalformer eller återställts i anslutning till närstående former utan vokalmöte och efter mönster av frekventa paradigm: 'association' och 'systemtvång'. Så har skett i fvn. *véa* gpl. *véum*

dpl. till *vé* nt. 'helgedom': vị- är okänt i nordisk språkbyggnad och viá, eller ännu mer ụiá, är en onormal stavelse. Andra ex. äro fvn. *flóa* v. 'strömma' (*flóa flóði* liksom *bága bágði, horfa horfði* etc.), *flóa* obl. till *flói* m., *glóa* v., *gróa* v., *móar* pl., *klóask móask óask þróask* v., *skóar* pl. (jämte *skúár*), *róa* v., *spóa* obl. till *spói* m. 'spov', *gnúa snúa trúa* v., *knúa* obl. till *knúi* m. 'knoge', *kuía* f. (jfr *kuí* f.), *suíar Suíaríki* etc. Ett *spụá av *spóa* är fonetiskt omöjligt; *spá är möjligt i fonetiken men besvärligt i formläran — det föreligger kanske i Rog. *Spaatveit,* förmodl. *Spóaþueit. I *níu, tíu* r. '9, 10' har trol. rytmiken i vanliga ramsor vid räkneordens inlärande bidragit till tvåstavighetens bevarande. (Om fisl. *fua bua* etc. se nedan.)

I ställning efter konsonant + ị reduceras *ó + a* (för så vitt icke tvåstavigheten bibehålles genom systemtvång eller av andra skäl t. ex. fno. *sioar* gsg. Kgs. 1265—1300 4 ggr, dipl. 1303) trol. raskt till *á*: en ljudföljd som t. ex. *siụa var tydligen omöjlig. Jfr om motsvarande ljudutvecklingar i forngrekiskan Schwyzer, Gr. Gramm. I (1934) s. 252. Ex. fno. *ofsniár* npl. 'svåra snöstormar' *-snióar NgL (*nema naudsyn liggi uid. isar ufærer eda ofsniar,* b. 1300-t.: m. h. t. plur. jfr *þaðan koma sniófar, þenna tíma váru sniófar suá miklir* etc. hos Fritzner), no. gn. Tel. '*Bålkesjå* 'Bolkesjø øvre og nedre' i Balkasio (nedste Gaard) 1434 *Balkasióar pl., '*Haugsjå* 'Haugsjaa' i Hogsiaom 1497 *-sióar (två sjöar i närheten), ÖAgd. '*Håksjå* 'Haugsjaa' i Haugsiaum 1379, Tel. *Reisjå* 'Reisjaa søndre og nordre' i Rædhasyo 1437 *-sióar (*-sjaa* också i namn på enskilda sjöar t. ex. *Tinnsjaa* 'Tinnsjön', av *siár nsg. nybildat till *siár gsg. och npl. *siá gapl. *siám dpl. liksom *bjaa* 'säter' i samma trakt till *biár biá biám* av *bœr* m.), ÖAgd.—Sogn *Mjaaland Mjaanes Mjaasund* etc. *Mióa- av *miór* a. 'smal', trol. Sogn *Sjøtun* Siaatun BK *Sióatún (och Västf. *Jaaberg* *Jóaberg av *iór* m. 'häst', möjl. VAgd. '*Jåttog* 'Jaatog' af Jatuni 1480, Rog. '*Jå'ttå* 'Jaatten' i Jatun 1318 *Ióatún); nyno. dial. (mest i Tel.—SVästl.) *mjå̆* o. d. a. 'smal', *sljå̆* 'slö' *slió-, ur böjda former med *a* i ändelsen. *Siár* 'sjö' brukar citeras ur 'ordförrådets' hss. Enda belägget är *sea* asg. i Placitus drapa men enl. FJónss. Op. Phil. 1887 s. 216 står *sea* i radslut och *a* är otydligt. Yngre isl. och fno. skrivformer som *siáfar, miáfa* etc. ~ *sióf̆ar* etc. kunna bero på kontamination mellan *siár av *sióar och *siófar* eller på analogisk ombildning. (Märk att *jå̆* är vanligt i nynorskan endast i adjektiven; av *frö* och *snö* uppträda aldrig former med *jå̆*.)

I färöiskan ha *é + a* och *í + a* icke utvecklats till enstavighet som i annan västnordiska: *síggja* (utt. '*soddja,* jfr *bíta* utt. '*boita*) 'se' *sía *séa, *fíggjar* gsg. *fíar (icke *fiár) *féar, *fríggjadagur* 'fredag' *fría-, *tríggjar* f. '3' *þríar. Här har hiatusreduktionen icke löpt linan ut. Man torde få

ansätta ett övergångsstadium med växling enligt satsrytmiken mellan bevarade hiatusformer *séa etc. och former med reduktion till diftonger, men troligen närmast svävande diftonger. I diftongerna har som vanligt *e* slutits till *i* (diftongdissimilation på grund av stavelsefonetikens regler). Därefter har tvåstavigheten normaliserats men med *i*-kvaliteten upptagen ur de diftongiska varianterna. I den svävande diftongen har sannolikt ingendera komponenten haft full vokallängd: (fonetiskt) *ĭa, ĭa* l. snarast *ĭă*. — Förb. *ó + a* ger i fär. *ógva* utt. '*äggva* l. '*åggva* (äv. '*öggva*): *skógvar* '*skäggvar* etc. pl. 'skor' *skóar, *ú + a* ger *úgva* utt. '*iggva*: *trúgva* '*triggva*. Utvecklingen bör ha varit likartad med utv. av *é + a, í + a* men kvalitetsskillnaden mellan urspr. *ó* och *ú* har upprätthållits. (Också i slutljud uppstår i fär. *íggj ógv úgv* av resp. *í* (icke *é*), *ú, ó* liksom av *íg, úg úf, óg óf* i slutljud och före vokal t. ex. *víggj* *víg, *rógva* *rófa). — Fär. *fáa* inf. 'få' *gáa spáa* etc., *áar* gsg. 'å' (säll. *ár*, som förled i sammansatta ortnamn) *bráar táar* etc., *tríggir* ('*troddjir*) m. '3' *þrír m. fl. äro givetvis rena nybildningar; fär. har överhuvud inga enstaviga infinitiver på vokal. — Normal kontraktion är bevarad i *óm tóm kúm* dpl. av *ǽr* 'honfår' *tá* 'tå' *kúgv* 'ko'. Dessa isolerade dativformer utgöra jämte *ár-* gsg. i sms. och vokalkvaliteten i *síggja* etc. de enda kvarstående spåren i nyfäröiskan av den forna färöiska hiatusreduktionen som en gång bör ha varit i huvudsak densamma som i isländskan.

I några exempel tycks isländskan ha en behandling av *ó + a* som liknar den färöiska av *é + a*: *ó* blir *u* men tvåstavigheten bevaras: fisl. *fúa* (skr. *fva,* hs. c. 1300) 'rävhona' *fōa *fuhōn (i rim med *búa*; jfr i en annan text *fóa,* skr. *foa,* hs. ung. samtidig), ä. nyisl. *fúarn* nt. 'fågelmage' BjHald. — jfr ä. nyisl. *fóarn* BjH., nyisl. *fóarn* 'Kraas', fär. *fógverni* 'Kro i Fugle' och, med fullt genomförd reduktion, fisl. *fárn* l. *fán* Rigsþula (skr. *faan,* hs. c. 1350—1400) 'Kraas, läckerhet' (enl. MOlsen Ark. 39, 307 ff.) samt nyno. dial. *fån* l. *fånn* 'innanmäte i fåglar'. I båda ex. står *óa efter *f*: en förb. fụá- vore ett fonetiskt monstrum. Ett ex. på urspr. *óa efter *b* är rimligtvis fisl. *búa* v. 'bo' jämte *búi* m., *búandi* etc. (vFriesen Festskr. Danielsson); grundformen *bóa förklarar naturligt dels paradigmet '*bū* '*bodde* i flera nyno. dialekter dels den vanliga fvn. växlingen mellan *búandi* och *bóandi* med pl. *bøndr* (~ *búendr*) av *boendr* (Grág. m. fl.) *bóindr *bōandiʀ (Omljud s. 37). Av samma art är säkert *kúar* gsg. *kúa* gpl. av *kýr* 'ko' (vFr.). Det är möjligt att »úa» i isl. *búa, kúar, fúa* en gång varit svävande diftong med halvlång eller kort kvantitet på *u*. — En del forskare anta att »skvar» i fvn. handskrifter betyder *skúar.

De vanliga fornvästnordiska diftongerna av *é + a, ó + a* etc. bevara väsentligen utgångsförbindelsernas tidslängd men koncentrera den helt

naturligt på den mest sonora komponenten i diftongen enligt stavelsefonetiken: *siá huáll* *séa *hóall. Jfr den grekiska s. k. 'kvantitativa metatesen' av *ēa ēo* > *eā eō* i attiska dialekten: *stēatos* > *steātos* (στέᾱτος gsg. av στέαρ 'talg'), *lēos* > *leōs* (λεώς 'folk'); uttalet var *e̯ā e̯ō* l. *i̯ā i̯ō*. Schwyzer Gr. Gramm. I 245 f.

I västnordiskan kunna de långa stigande diftongerna förkortas i samma ställningar som andra långa vokalljud (framför kons.-grupp etc., se nedan): Rog. '*Bjäddlann* o. d. 'Bjelland' *Biarland *Biár-: jfr Rog. '*Bjǟrau* 'Bjaarhaug' *Biárhaugr (av *bør* 'by'). — I ett område i SÖNorge, omkring Oslofjorden och norrut, uppträder dock kortdiftong (liksom i joniskan i Grekland) också i exempel där den allmänna (nordiska) förkortningen av långa vokaler icke kan antas ha verkat: '*Vāl̥*, '*Kvāl̥* gn. *Hu̯al *Hōal, *jā* 'lie' *li̯a m. fl. (Meij. ark. 2, s. 1 ff.).

Den västnordiska utvecklingen till stigande diftonger har utlöpare i delar av V. och N. Sverige: NBoh. *jā* (föråldr.), *jō̈*, ÖvDal. Härj. Jämtl. *ljǟ jǟ* o. d. 'lie'; ÖvDal. Härj. (Jämtl. förr) *sjǟ* 'se'; Värml. Dal. '*förskäl* Ång. '*försjäl* a. 'försynt, blygsam' (Ihre, 1700-t.) *forsiall; Västsv. '*fjärals-man* 'förmyndare' (d:o), jfr no. Oslotr. '*fjerilsmand* 'Formynder, Fattiges Qvarteermester', '*fjeril* 'Formynderskab' (Hallager, 1700-t.) *fiarald *féar-hald, jfr fvn. *fiárhald(smaðr)*; VVärml.—VJämtl. *fjūs fjōs* o. d. 'fähus', Dalsl. NVVgl. *fȳs* 'ds.' *fiūs; nordsv. t. ex. Ång. *snǟ* v. 'sno (om vind)' *snúa l. *snȯa, *snǟl* a. (om vind) *snúall; ortnamn: NVDalsl. *Fjus* *Féhús, NBoh. *Hval* *Hu̯al *Hóall, *Rålanda* i Roalandum RB, *Råröd* i Roa rudi RB, *Bråland* *Brúa(r)-, Dalsl. *Brålanda Brårud Bråsäter* *Brúa(r)-, Värml. (Älvd.) *Månäs* *Móanes.

Kontraktioner av typen *si̯á* *séa och *mǟi̯* *mói, som huvudsakligen uppträda i västnordiskan, tillhöra tydligen ett ålderdomligare språktillstånd, där ändelsevokalerna ännu äro jämförelsevis distinkt uttalade och uppfattade; en omständighet av vikt är också att språket redan förut äger ett system av väl utpräglade diftonger, stigande och fallande. Detta språktillstånd har en gång rått över hela Norden. Därav de förut nämnda allmännordiska och förlitterära kontraktionerna av detta slag.

Den historiska östnordiskan skiljer sig från västnordiskan däri att den i det hela tidigare och mera radikalt än västnordiskan har förflyktigat ändelsevokalerna — det gäller särskilt Danmark —, att den har förenklat de fallande diftongerna och att de stigande diftongerna delvis äro mindre utpräglade (svävande eller fallande; denna egenhet märkes också i Tröndermålen; jfr Omlj. s. 71). Hiatusbehandlingen i östnordiskan är i enlighet därmed. Den följer i huvudsak två linjer. I Danmark ha alla hiatusförbindelser reducerats till långa vokaler av samma kvalitet som den första (långa) vokalen: *ble* 'blöja' *bléa *blǽia (*blǿia), *kno* 'knoge' *knóe l. -a, *se* 'se', *dø* *dǿa *døyia (ex. redan i de äldsta da. hss.). Den 'danska' kontraktionen sträcker sig in i de sydsvenska *a*- och *e*-målen (med Bornholm) men i substantiven som det synes endast då andra vokalen är *e* < *i, *u: '*blē* < obl. *blée *-u, '*lē* '*lō* nom. *lée *lóe, men Skåne '*Ȳe* 'Öja' *Øyia(r), Gärds h. '*blȳa* nom. *blǿa; (*lō* 'loge' har viss spridning också utanför sydsv., *lē* (*lō̈*) 'lie' efter västkusten upp i SBoh.). I verben däremot, närmare bestämt i infinitiver av starka verb och av svaga i 2.—4. klassen (med präs. på *-e(r)*; ej lika ofta i 1. kl.) är dylik 'dansk' kontraktion genomförd — om man bortser från *sjå* 'se' där detta finnes — i alla nordiska dialekter, också norska dialekter, med undantag av Dalmålet (Älvd.; delvis), färöiskan och isländskan: *se, te, le, bo, gno, ro, gny, fly, dö*, no. *bu, snu, tru, døy, gøy* 'skälla' *gøyia etc. (Ex. i fsv. och fno. hss. sedan c. 1300: VgL *se, bo, fly*, MEL *dö*, no. dipl. Hard. *fry* *frýia 1312, Bergen *fly* 1398.) Jfr Älvd. *dǟa* *døyia etc. (se nedan), fär. *doyggja*, nyisl. *deyja*. Inf. *se* med *ē* o. d. gäller från Skåne och VBlek. över hela SVSverige t. o. m. (nästan hela) Värml. och når från västkusten in i SÖNorge (där den ersätter *sjå*). I subst. och vissa verb, mest sv. verb av 1. kl., råder däremot, som särskilt Wigforss har uppvisat, den 'svenska' hiatusbehandlingen av *é + a* (*ǿ + a* och *ó + a*) som består i att tvåstavigheten bevaras (åtm. t. v.) men *é* slutes till *i* (*ǿ > y, ó > u*): ÖSkåne Smål. NHall. Vgl. *blȳa, blīa* o. d. 'blöja', allm. *līe* l. *līa* 'lie' (jfr nyss förut), *klīa* v. *kléa *klǽia, MHall. NVSmål. *fīabēt* 'fäbett' *féa(r)bit, Hall. Vgl. Smål. *rīe* m. 'snesstör' av obl. *réa pl. *réar motsv. ett fisl. *ré *riá (jfr no. dial. *rjǟ rjā rā* *réa), SVgl. '*försigell* a. 'försynt' (SvHof) *forséall, Blek. '*försians* 'ds.', Uppl. *tīa* v. 'reda ut (ull)' *téa *tǽia (got. *tahjan*), gn. Vgl. *Fiås* *Féáss, Smål. *Triabo* *Tréa- l. *þréa-, Öl. *Svibo* *Suéa-, Södml. Västml. *Fiholm* Fyäholm 1275 Fiaholm 1351, Uppl. *Fiby* *Féa(r)- etc. Jfr fsv. *lia* asg. 'lie' c. 1400 (Birgitta), *fiargang* dipl. 1268 etc. Också östn. *vi* ~ *vä* nt. 'helgedom' torde höra hit: *i* ur gdpl. *via vium*. I detta ord är *i* också danskt. 'Se' heter i svenska talspråk i M. och N. Sverige allmänt *si* av *séa (med ännu bevarat l. återställt -a).

I fråga om förb. *é + a* stå alltså de svenska dialekterna på samma ståndpunkt som färöiskan. Förklaringen torde vara densamma som där. (Märk att också i Sverige på sina håll 'en hiatusfyllande kons.', vanl. *j*, kan inskjutas och att *i* då kan uppträda som kort.)

Förb. *ó + a*, *e* ger i det nämnda svenska området vanligen *o* + vok., men också på sina håll, i enstaka exempel i Vgl. (?), Smål., Öl. och Uppl., mera allmänt i Dal. och Häls., *u* + vokal eller av *u* utvecklad öppnare vokal; efter *o* och *u* kan inskjutas ett glidljud, *w, g*, och vokalen kan då uppträda som kort: sv. *broar moar* pl., *roa* v., *knoge, loge,*

mogen, *trogen*; dial. *Jogan* l. *Jugan* 'Johan', *knoge*, *loge* l. *love*, *floge* l. *flove* *flói, pl. *sjögar sjogar* l. *sjugar*, vb. *sn(i)öga snjuga*, *mogar* pl. 'moar', Öl. *lū(e)* 'loge', *mūen* 'mogen', gn. Uppl. *Moga* *Móa; Vgl. Redväg '*Sjōgare* (äv. med *ō*) 'Sjögared' Sioarudh 1399, jfr SKind '*Sjōare* 'Sjögared' Siogarid 1547 Siugaridh 1564, NMark *Sjögarås* Siugaråss 1567 1570 Siogarås 1761 *Sióar-; fsv. *syogha* apl. *syoghommen* dplbf.: *syö*, *syös*, *snyò* etc. hos P. Månsson c. 1500 (från Jönköping); Smål. *Mjuamåla* och *Mjuasjò* *Mióa-.

Dalmålet (Älvd.) är som vanligt av särskild vikt. Älvd. har: 1) samnordisk kontraktion av lika eller snarlika vokaler i *fą̄ sā̊ spā̊* inf. *fáa etc., *sā̊ ūä* 'ho' (enstavigt; *ūä* diftong, < *ō) *bȳ* dsgm. *sáe *hóe *býe (jfr Älvd. *arme* dsgm.; om ändelsevokaler i Älvd. se nedan), *bū tūä* dsgnt. *búe *tóe (jfr *akse* dsgnt.), *ḷūä* 'loge' *fḷūä* 'lugnvatten i älv' *lóe *flóe, *fą̊m* (l. *fą̊mm*) präs. 1 pl. 'få', *trair* nom. mask. '3'; 2) tidig västnordisk (resp. samnordisk) 'kvantitetsomkastning' i *ḷjā̊* 'lie', *sją̊* 'se', *frjā̊dāg* 'fredag' *friá- (jfr med tidig förkortning VDal. *frădag* *friă-), *trjăr* fem. '3' *þriǽr (med *r*-omljud) av *þriáʀ: *trjųä* ack. mask. '3' (med *ųä* från *tųä* ack. mask. '2'); 3) 'dansk' kontraktion i en del verb: *gnūä* 'gno' *trūä* 'tro' *rūä* 'ro' *grūä* 'gro' *gnóa *tróa *róa *gróa, *gnȳ brȳ stjȳ* 'sky'. I andra verb och i flertalet substantiv etc. är däremot, som i sv., no. och isl., hiatus bevarad framför *a och *u (utom efter *á, *ú), varvid *é på 'svenskt' vis slutes till *i* och även *ó till *u*, t. ex. Mora **ḷīa* 'lie', Älvd. *knīum* dpl. 'knän', *bīa* f. 'bivise', *tjȳa* f. 'fålla' *kvía, *nīå tīå* '9 10'; *ūa fḷūa ḷūa sjūa* apl. *hóa *flóa *lóa *sióa, *ūer fḷūer ḷūer sjūer* npl. obf. *hóar etc., *ūär* (tvåstavigt, liksom *ūer* etc.!) etc. npl. bf. *hóarnir etc. av nom. sg. *ūä* 'ho' *ḷūä* 'loge' *fḷūä* 'lugnvatten' *sjū* 'sjö' (med *ū* ur *sióar gsg. och npl., *sióa gpl. och apl., *sióum dpl. samt ur för- och efterleder i sms.); *brūer*, bf. *brūär* 'broar -arna' (tvåstaviga!) *brúar; Mora *rū* v. 'ro' *rúa *róa, Älvd. *ḷȳa* v. 'värma' *hlýa, *frīa* 'fria'. Då *é*, *í*, *ý*, *ó*, *ú* eljest i Älvd. diftongiseras till *īe*, *ai*, *åi*, *ūä*, *au* måste *i* i *ḷīa*, *bīa*, *y* i *ḷȳa*, *u* i *ḷūa sjūa rū* etc. en gång (framför vokal) vid tiden för diftongbildningen ha varit korta eller i varje fall icke hellånga, dvs. Dalmålet bekräftar den uppfattning om hiatusutvecklingen vi förut funnit sannolik beträffande svenskan, färöiskan och isländskan. (Älvd. har diftong också i urspr. s l u t l j u d åtm. av *ý, *ó, *ú: *trài* nt. '3' *þrȳ; *snjūä* 'snö' (som i Ä. brukas »endast i sg.»), *tūä* nt. 'to' *tó (ämnesnamn), *dūä* 'dog' *dó m. fl., *tau* nt. '2' *tú.)

I senare språkperioder upprepas hiatusreduktionerna så snart nya vokalmöten uppstå genom nya bortfall av intervokaliska konsonanter: *ð*, *gh v*, eller genom nybildningar. Utvecklingen är alldeles likartad med den äldre. Då emellertid ändelsevokalerna *a*, *i*, *u* i yngre språkskikt så all-

mänt försvagats till *e* eller förflyktigats, bli helt naturligt kontraktionerna till stigande eller fallande diftonger vid denna yngre utveckling jämförelsevis sällsynta. De förekomma dock, t. ex. i sådana fall då vokaler i efterstavelser undantagsvis bevarats distinkta fram till senare tid i efterleder av ursprungliga sammansättningar och likaså på sina håll på grund av de speciella slutljudsreglerna i dialekter med vokalbalans. Som man kan vänta bli fallen vanligast i väst- och nordskandinaviska mål. Jag bortser från den s. k. synäresen i främmande ord, som behandlats av Noreen VSpr. 4 s. 5 f., Risberg Sv. V.[2] 2 s. 108 f., t. ex. *Spanjen* för Spanien (bl. a. hos Bellman), *pinje pinie*, *valkyrja* (hos Tegnér), allm. *hebrejska* etc. Exempel på yngre kontraktion till stigande diftong av en urspr. stamvokal och en efterledsvokal i sammansättningar (jfr fisl. *fiós* *féhús) äro norska gårdnamn som: Hord. '*Mjūs* l. '*Mjōs* *Miðhús (även '*Mōs* *Møes *Miðhus), Hard. '*Mjūso* 'Midhus' *Miðhús(um), Møre '*Sjång* 'Skjong' *Skeiðangr; Opl. (NGbr.) '*Sjā̊k* 'Skiaaker', (NLand) '*Sjāk*, (Gran) '*Sjāker* 'Skiaker' *Skeiðakr (l. möjl. *Skíð-). I mål med vokalbalans träffas diftongbildning i t. ex. no. Hed., (?) Akersh. '*Kai̯* 'Kai' i Kadhe RB Kay 1723 *Kaði — jfr Hed. »*Stài*» 'Stai' *Staði dsg.; Opl. '*Mąjer* 'Majer' *Maðir, sv. Medelpad '*Majj* '*Gōmaj* 'Maj, Gomaj' Madij Gummaij 1535 Madhi 1547 *Maði, NGbr. *sjö'skr(i̯)u* 'snöskred' *steinskru* 'stenskred' *-skriðu jfr Sel *skrĭu* f. 'skred', Tinn *sjå* v. 'säga' (~ *sŏå*) t. ex. i *sjå-mē'* 'säga vi'.

Det vanliga är eljest, att *é*, *í* + *a* (*u*) och *ó*, *ú* + *a* (*i*) vid den sekundära hiatuskontraktionen sammansmälta till långa vokaler med den första vokalens kvalitet, t. ex. i Hord. *Lirhus Liland* *Hlíðar- (Lidarland 1329), *Frotveit* *Fróða-, *Moberg* Modhaberge 1308, *Tjoflaat* þiodaflar 1378, i ett målområde där *Býarland har blivit *Bjaarland* eller *Bjelland* och *Móaland *Maaland*. Jfr i SÖNorge motsättningar som *Burnes* Budanæs RB *Burød Buvall* etc. *Búða(r)- och på andra sidan *Baadal Baaberg* *Búa-, *Braarud* etc. *Brúar-, eller *Byrmoen*, en yngre bildning till namnet på en närbelägen större gård *By*, och äldre sammansättningar som *Bjaberg*, *Bjanes*, *Bjønnes* av *biar- *byar-.

Den sekundära hiatuskontraktionen är som den primära väl genomförd i söder där ändelseförsvagningen är långt fortskriden och konsonantbortfallen särskilt talrika. Den har också som den tidigare särskilt drabbat vissa verbformer, av förut angivet slag. I danska dialekter och talspråk äro förkortade infinitiver som *be by li du* vanliga och liknande infinitiver ha stor spridning uppåt i Sverige — särskilt efter östkusten — och kanske ännu mer i Norge där de förekomma m. l. m. talrikt i hela landet och kanske allra mest på östlandet i söder, t. ex. i Oslo, där enl. Am. B. Larsen detta slag av ordförkortning är vanligare än på något annat håll

i landet med former som *ri stri gli skli smi vri svi blø fø by su du kna ska va* förutom de nästan överallt, också i Sverige, brukade *be klä rå* etc. Lika genomförd som den äldre förkortningen är dock icke den nyare. Den inskränkes givetvis av dialekter med helt eller delvis kvarstående *ð*. Ett motståndsområde är vidare i detta som i flera andra fall det sydsvenska området omkring den forna dansk-svenska riksgränsen i SÖVgl., SHall., NSkåne etc. Från t. ex. Holsljunga i SÖVgl. — delvis också från Smål., Hall., (N.) Skåne — uppges former som *bea bya braia* 'breda' *föa späa gläa* och t. o. m. *blia* 'bliva' *drāa* 'draga' *lyas* 'lyss' *ias* 'iss'. (De nya enstaviga infinitiverna ha i Sverige och Norge så gott som alltid antagit enstavighetsaksent, i Danmark endast i mindre utsträckning; de äldre förkortningarna av typen *ro* *róa ha ö v e r a l l t fått aksent 1.) I fsv. hss. uppträda förkortningar av denna yngre typ omkr. mitten av 1400-talet: *thy, thy til* *þý(ð)a, E. Olson Ark. 26, 233.

I substantiv (och adjektiv) inträder sammandragningen i de enkla tvåstaviga orden (jfr nedan) mindre ofta vid fall av obesläktade vokaler men ofta vid lika eller närstående vokaler, alltså t. ex. *fōa* f. 'föda', *sīa* 'sida', sydsv. *tūa* 'tuva', Hall. Vgl. VNorge *Būa* *Búða(r), Hord. (Voss) *Līa* gen. sg. *Hlíðar (av *Lī* *Hlíð f.), *Rjōa* *Rióða *Rióðra: men flerestädes *spā* m. 'spade', *slǟ* 'släde', SHall. *frā* 'fradga' *fraða (oftare SHall *frāa* 'ds.') Västf. *lā* nt. 'lada' *hlaða f. (oftare *lāe, lâ, lāa*), Hallingd. (Gol) *lū* 'ds.' *luu *hlǫðu. (De förkortade formerna ha i regel aks. 2 — i Sverige och Norge 'grav' eller 'cirkumflex', i Danmark 'flydende tone' —, men det förekommer dock att de få aks. 1 t. ex. NÖRog. och SBoh. *spā́, slḗ* o. d.; Bornh. *spā* m., *skā, slā, frā*; *lā* f.; *glā* f., *brā* n., *klā*; allm. *fār mōr* etc.; flera ex. ovan.)

S l u t a n m ä r k n i n g a r. Hiatusreduktionen har tydligen i stor utsträckning genomförts i 'starkton' men den tillhör dock den grupp av ljudförändringar som här kallats ljudförsvagningar, sådana som i väsentlig grad äro betingade av satsrytmen och vilkas kännetecken är att de lättare inträda i 'svagton' än i 'starkton'. Till denna grupp höra också apokopen och synkopen. Hiatusreduktionens släktskap med apokopen och synkopen framträder redan däri att den särskilt drabbar verben, i mindre grad substantiven. Verbens försprång vid apokopen berodde som vi sett på att verben oftare än substantiven stodo i upptakt och att de oftare ingingo i flerstaviga takter som tenderade till att reduceras till den normala tvåtaktiga typen. *Passa* i tvåstavig huvudtakt står kvar men i upptakt förkortas det: *pass på*. *Brände sig*, trestavig takt, blir *bränd si* o. d. men *brände* som ensamt ord i takten behålles. Upptaktens betydelse för hiatusreduktionen framgår av fall som sv. NGötal.

rāa 'råda (ge någon ett råd)' men *rå pā́ rå fōr*, Södml. *bjūa* 'bjuda' : *bju tḗ* 'bjuda till', eller att ett verb som *flȳ* 'räcka' (fsv. *flya fly*) i Dalmålet har fått reduktion men icke *dāa* 'dö', *lāa* 'skratta'. Att den också haft betydelse för övergången till stigande diftong visar Tinnsmålets *sjå-mḗ* 'säga vi̯'.

I flerstaviga takter inträder hiatusreduktion såväl då hiatusförb. står i taktens början som i eftertakten. Mot Gotl. *brände* : *bränd si* svarar Vgl. *rāja* 'reda' : *rāj se* 'reda sig' i Holsljungamålet (där 'villkorlig apokope' av *a efter konsonant vanligen icke ägt rum). Jfr Smål. *fōas* 'födas' : *fō se* 'livnära sig', Vgl. *mōr sāe* 'mor sade' : *kåm hīt sā ho* 'kom hit, sade hon'; *lāe* 'lade' : *jak lā mäk* 'jag lade mig'. Motsättningen mellan tvåstavig takt, som är oförändrad, och flerstavig, som fått reduktion, framträder både vid yngre och äldre hiatus t. ex. i Voss *Līa* : *Līland Līrus*, Hord. o. Rog. *Būa Rjōa* : *Mō(a)berg Frō(a)land* eller i fornspråken t. ex. i fisl. skaldespråk (FJ s. 23) *Jóan* : dat. *Jóni* *Jóani, fsv. *Suea* : *Suerike, broa(r)* : *bro(a)fiol, koar* : *korhuder*; och i efterleder: Vgl. *vāe* m. 'våda' : *ellsvā* 'eldsvåda', nyno. NGbr. (Sel) *skrīu* f. 'skred' : *steinskru sjō̆-skr(i̯)u* 'stenskred, snöskred', SGbr. *lȳu* 'lada' : *gallu* ~ *galliu* *garðlǫðu; fsv. *sioar* gsg. napl.: *Wäxsio* gsg. (jfr Kock Ljudh. 5: 74, Noreen Aschw. Gr. s. 142). Reduktionen i tre- eller flerstavig takt vid äldre hiatus kan antas vara allmänt nordisk och fornspråklig. Ett sådant antagande kan förklara den vanliga förkortningen i pl. *skor* (*sko*) i fsv. och fda. och nästan överallt i nyare talspråk och dialekter (icke i fär.!) t. ex. i Dalmålet och även i nyisl. *skór* pl., som icke kan komma av fisl. *skuár* utan förutsätter ett övergångsstadium med analogiskt återställd hiatus. Av *skóar skóa* : *skóarnir skóana* har i nyisl. uppstått *skóa* : *skóna* etc., jfr y. fisl. *Jóan* : *Jóni*. Senare har obest. pl. *skór skó* nybildats efter best. pluralis. I ordet *sko* är best. plur. nom. och ack. av naturliga skäl mycket frekventa former i talspråket. Jfr också dpl. *skóm*, bf. *skónum*. Också de många komp. med *-sko* i efterleden ha spelat in. Ett annat ord med tidig kontraktion i trestavig takt är *bonde* i (yngre) fvn. och allmänt i föstn. och i nyare talspråk och dialekter, även i Dalmålet, nyisländskan och färöiskan: av *bóandi. — Stavelseförlusten i dylika fall och i t. ex. *Swē(a)rike*, fisl. *áróss* 'åmynning' *áar-óss etc. är kanske den äldsta av de n y n o r d i s k a ordförkortningarna genom bortfall av en stavelsebildande vokal.

Också i forngrekiskan märkes, att vokalkontraktionen ofta har uteblivit i tvåstaviga ord, medan den i regel är genomförd i tre- och flerstaviga: νεός 'ny' : νουμηνία 'nymånad', θεός : Θουκυδίδης, ἔαρ : gen. ἦρος 'vår' *u̯ésar : *u̯ésaros. Schwyzer Gr. Gram. 247, 251. Stavelse-antalet, satsrytmen har alltså även i grekiskan haft betydelse.

Men det finnes också olikheter mellan hiatusreduktionen och apokopen (synkopen): 1) Hiatusreduktionen har ett visst försprång framför apokopen; 2) apokopen leder alltid till bortfall av en vokal, vid hiatusreduktionen är ändelsevokalen stundom bevarad, i vissa fall är den t. o. m. kraftigare uttalad än före reduktionen (*si̯á* < *séa). Båda dessa egenheter och olikheter förklaras tillfullo av de särskilda förhållanden som i allmänhet bruka inträda vid möten mellan vokaler i språken och som allmänt visa sina verkningar i ljudutvecklingen, och de kräva på intet vis någon särskild hypotes för de nordiska språkens vidkommande t. ex. att hiatusorden i nordiskan skulle ha haft en annan a k s e n t än andra två- eller flerstaviga ord (Axel Kocks bekanta hypotes om aksent 1 vid hiatus, Arkiv 14 s. 220 ff., som efter Kock accepterats av flera forskare och åtm. i ett fall framställts som slutgiltigt bevisad).

Den första olikheten, tidsskillnaden, behöver ingen närmare förklaring. Det är i allmänhet svårare att uttala två vokaler efter varandra än om de skiljas av en konsonant. Ett inlånat *Kanaan* blir i sv. lätt till *Kanan* och *Naëmi* blir *Najmi* men *Natan* och *Atén* behöva ingen uttalslättnad.

Att åter *séa blir *si̯á* och *tái blir *tai̯*, medan apokopen i t. ex. *kalla och *falli leder till vokalförlust, beror inte på någon skillnad i aksent eller — som man också antagit — kvantitet hos utgångsformerna, lika litet som olikheten mellan *siá* och *fá* *fáa kräver någon särskild aksenthypotes, och givetvis inte heller motsättningen mellan *siá* och *tai̯* inbördes beror på att infinitivens *a* skulle ha varit starkare betonad än dativens *i*. Olikheterna förstås i stället av att i allmänhet vid vokalmöten i språken den mest hörbara vokalen lättast tilldrar sig uppmärksamheten (jfr om vokaler som skiljas av konsonanter ovan s. 17) samt därav att stavelserna i språken i allmänhet äro så byggda att det i sig självt (även utanför stavelsen) mest hörbara ljudet oftast och helst utgör stavelsens kärna och mittpunkt, så vitt möjligt med jämnt avtagande sonoritet åt båda hållen, varvid 'kärnan' är den egentliga stavelsebäraren som t. ex. vid framhävning av stavelsen främst får uppbära förstärkningen (aksenten) medan vid undanhållning försvagningen i första rummet går ut över de redan förut svagare, mindre hörbara, periferiska ljuden. Stavelser som fvn. *si̯á* och *tai̯* äro därför bättre, mera normalt byggda stavelser än t. ex. *sea̯* eller *ta̯i*, och behovet att fonetiskt förenkla, normalisera de besvärliga (ovanliga, labila) ljudföljderna vid hiatus kommer icke till sin fulla utlösning förrän en sådan m. l. m. normal stavelse har kommit till stånd. Detsamma gäller för *fá*, *tré*, *mó* etc. av *fáa etc., sydsv. da. *blē*, *sē* *bleu, *sea (med redan försvagade *u, *a) eller, vid bevarad tvåstavighet, sv. *loge*, *love* etc. *loe. — Vid dylika utvecklingar är formernas ursprungliga traditionella ordaksent icke någon väsentlig faktor: fvn. *séa blir *si̯á* och *tái blir *tai̯* liksom grek. *stē̆atos* > *ste̯ātos*, lat. *filíolus* > senlat. *fili̯olus*, fra. *filleul*, sv. *Naē̆mi* > *Nájmi*.

Ur morfologisk synpunkt, m. h. t. formbyggnadens historia, är en förändring sådan som hiatusreduktionen i *fá* *fáa (och *siá* *séa) en jämförelsevis radikal och ingripande språklig reform, som icke kan undgå att få konsekvenser för den fortsatta utvecklingen. Genom den få de nordiska språken för första gången i sin historia enstaviga infinitiver på lång vokal, i markerad motsats mot det tidigare tillståndet där alla infinitiver voro tvåstaviga och slutade på kort *-a*. I de ålderdomligaste språkskikten, sådana som fisl. och fno. (säkerligen också forndalskan), vilka bäst bevara den gamla formbyggnaden, har dock hiatusreduktionen som vi sett endast åstadkommit sådana enstaviga infinitiver som sluta på kvalitativt samma vokal som de tidigare tvåstaviga. Först i mer avancerade språkskikt, sådana som forndanskan, uppstå vid hiatus infinitiver med annan vokal än *a*. I ännu yngre språkskikt få vi genom apokopen enstaviga infinitiver på konsonant. Liknande iakttagelser kunna göras också i fråga om vissa andra formkategorier.

2. Den konsonantiska omgivningen.

A. Tvåstaviga ljudföljder på vokal. Synkope och apokope.

Redan förut har nämnts att apokopen i en dialekt kan vara beroende av de närstående konsonanternas kvalitet (s. 41 f.). Betydelsen av denna faktor för inträdandet eller uteblivandet av vokalbortfall framträder särskilt tydligt i dialekternas behandling av de s. k. mellanvokalerna l. bindevokalerna i sammansättningar, för så vitt de stå i konsonantisk omgivning. Mest belysande för jämförelsen med den vanliga slutljudsapokopen blir tydligen synkopen av sådana bindevokaler som stå i slutljudet av tvåstaviga förleder. Typ: sv. *bond(a)gård* *bóndagarðr.

En överblick visar att synkopen av bindevokalerna i sådana ord i stort sett följer apokopen av de slutljudande vokalerna. Bindevokalerna har som man kan vänta fallit i de 'ovillkorligt' apokoperande målen t. ex. i Tröndelagen och Jämtland (efter lång stavelse), Värmland etc. Men den har också i regel fallit i de 'villkorligt' apokoperande målen t. ex. i Selbu, delar av Opland etc. i Norge och i stora delar av norra och mellersta Sverige, Finland, Gotland etc.; så normalt i sv. riksspråk: *bondgård* *bóndagarðr. (Också försvagningen av mellanvokalen har inträtt icke blott i ovillkorligt försvagande mål som Ögl. utan också i villkorligt försvagande som Ärtemark, delar av Agder i Nge etc.) Syn-

kopen (och försvagningen) i sammansättningarna är alltså mer 'genomförd', allmännare än apokopen. Den rytmiska orsaken är i stort gemensam: anpassning av flerstaviga språktakter (i sms. ofta dipodiska takter) efter de vanliga trokeiska. Skillnaden beror på att sammansättningarna i det hela äro mera statiska förbindelser än de ordfogningar i vilka apokopen i vanliga fall uppträder. Det uppstår lätt en fast relation mellan tvåstavigt grundord och förkortad förled; den förkortade kompositionsformen blir en morfologisk kategori: *flicka* : *flicksnärta*, *soffa* : *sofflock*.

Anm. Ursprungliga sammansättningar med genitiver på *-ar i förleden äro m. h. t. behandlingen av mellanvokalen i allmänhet likställda med typen *bóndagarðr: slut-*r* har tidigt fallit framför kons. (jfr nedan): NGbr. '*Ūḷdāḷṇ* 'Uledalen' *Urða(r)dalr, '*Själlkvåle* 'Skjeldkvaale' *Skialda(r)huáli dsg., NTrondh. *Vigdnes* *Vigda(r)nes, Selbu *Tronset* *Þrónda(r)setr. I en del unga eller uppfriskade sammansättningar beror mellanvokalen *a* på anslutning till ännu i sen tid bevarade genitiver på *-a*, t. ex. NGbr. *te bygda* 'till bygds' *bygða(r) (Gbr. och Trondh. bevara *a* framför urspr., bortfallen eller kvarstående slutkons.): NGbr. *bygdaveig*, *bygdafåḷk*, *bygdapḷåge*, *fōtabḷāe* 'fotbladet' *fóta(r)-, '*Londamōṇ* gn. 'Lundemoen' till gen. *Lunda(r) (av '*Lonn* gn. 'Lund'), STrondh. '*Steiavållen* gn. 'Steigevolden' till *Steigen* gn. *Steig gen. *Steiga(r). Förlederna i ex. som NGbr. *haugafåḷk* 'trollfolk', STrondh. *Øiakroen* och *Øiasæteren* till gårdnamnen *Opøen* och *Øian* (bpl.) förstås ur sena plurala genitiver på *-ar* — med *-r* tillagt efter gsg. — som i t. ex. Rog. *te husar*, *te mannar*, fär. *Millum Heiðnar*, *fara til Húsar* etc. — Om behandlingen av tvåstaviga förleder med kort första stavelse se nedan.

I de 'icke-apokoperande' målen behålles i regel mellanvokalen. Till de minst apokoperande målen i Norge räknas Hordalands-målet på Västlandet. Målet är ett *a-e*-mål, d. v. s. *a* bevaras, *i* och *u* ha blivit *e*. Det heter *bakkabrūn*, *älvafär*, *lȳtelaus*, *rīveskaft*. Men under vissa förutsättningar kan även detta mål ha synkope av mellanvokalen. (Trestaviga förleder synkopera eller försvaga i regel. Se kap. 4. Om förleder med slutstavelse på kons. se s. 89 f.)

Exempel (med säkra medeltidsformer). A. Haplologisk synkope: mellan två lika (identiska) konsonanter. *Træland* *þrælaland, *Fadnes* *Farna(r)nes, *Nesttun Øfsttun* *Nezta- Øfstatún, *Ones* *Ónanes, '*Baggāren* 'Baggegaarden' *Baggagarðr, *Helland* *Helliland, *Vinnes* *Vinnunes.

B. Homorgan synkope: mellan två konsonanter i samma bildningsläge. 1. Likvidasynkope: *r*, *l*, *n* i första rummet. *Bernes* *Berunes, *Hægernes* *Hegra-, *Hærnes* *Hǽru-, *Skjelnes* *Skiala-; *Førland* Fyriland BK, '*Häddland* 'Horneland' *Horna-, *Kjærland* *Kera-, *Myrland* *Mýra-, *Svinland* *Suína-, '*Öddlann* 'Unneland' *Auðnuland, *Vorland* *Vǫrðu-, *Gjemdal* *Gefnudalr, *Heldal* *Hellu-, *Jondal* Jóna(r)-, *Samdal*

i Samnadale 1328, '*Skålldal* 'Skoldal' *Skála-, *Soldal* *Sóla-; '*Härtveit* 'Hartveit' *Hafraþueit, *Hægertveit* *Hegra-, '*Kårtveit* 'Kaartveit' *Kára-, '*Mykkeltvait* 'Mykletveit' *Mikla- (men: '*Mökklebåst* 'Myklebostad'!), *Nantveit* *Nafna-, *Skaaltveit* *Skála-; *Gjerstad* *Geirastaðir, '*Kållste* 'Kolstad' *Kolla-; '*Röinstrånd* 'Røinstrand' *Røynistrǫnd, '*Vălstrann* 'Valestrand' *Vala-; *Kjelstrømmen* *Keilustraumr; '*Hommelsond* 'Hummelsund' trol. *Humlusund (jfr '*Homlevīkjo* 'Homlevik' *Humluvík).

2. Dentalsynkope: *t*, *d*, *s* före vokalen. *Nautnes* *Nautanes, *Rossnes* Rossanæss 1282 *Hrossa-, *Trones* *Þrónda(r)nes; '*Gattlann* *Galtaland, '*Gåsland* 'Gaaseland' *Gása-, '*Jörtland* *-lann* 'Hjorteland' *Hiǫrtu-, '*Nåttland* 'Notland' trol. *Nǫtu-, '*Tösslann* 'Tysseland' till '*Tösse* 'Tysse' i Þyssv BK; '*Tȳsdal* (l. '*Tyssedal*) 'Tyssedal' *Þyssudalr; *Haustveit* Hausaþueit 1365, '*Ikktveit* 'Igdetveit' trol. *Igðuþueit; *Gaustad* *Gautastaðir. — Undantag, beroende på association, äro t. ex. '*Digranes*, *Instanes* (a jnsta Nesse 1377) och *Ystanes*, *Littlatun* och *Mykklatun*, *Kvitastein* etc. Jfr med andra kons.-kombinationer och regelbundet bevarad mellanvokal (*a*, *e*): '*Haukanes*, *Rivenäs*, *Flōkaveit*, *Hākaste*, *Kambastå*, *Kåravīkjo*, *Skålavīkjo*, *Eikemo*, *Jūkastein*, *Yksnabjörg*, *Kjeilegavlen*, *Kvīlekvål*, *Övrabö*, *Flātabö*, *Ängjavīkjo* etc. (Ensamstående äro synkoperingarna i '*Flakktveit* Flækiaþuæit BK och '*Äpland* 'Opeland' a Opalandi BK.)

Västergötland hör i sin helhet — frånsett det lilla Amne härad längst i norr som har *e*-mål som Värmland — till det stora götiskt-sydsvenska *a-e*-målsområdet som i regel bevarar *a* oförsvagat och som har *e* för *i*, *u* i efterstavelser. 'Mellanvokalen' kvarstår i regel i hela landskapet och uppträder som *-e-* < *i, *u och *-a-* av *a med undantag för ett mindre område i väster vid södra Vänern och längs Göta älv, som har *-e-* också för äldre *-a- liksom *a-e*-målen (resp. *e*-målen) i Dalsland och Bohuslän. Målen i huvuddelen av landskapet, i norr, öster och söder, ha alltså t. ex. *armastīver* 'armstark', *jūlaksnster* 'jullekar', *hāvrabinge*, *dungevang* 'dyngvagn', *rīveskaft* 'räfsskaft', *ēnebuske*, *mētemask* 'metmask (m. att meta med)', *böggetimmer* 'byggtimmer' etc. Men även den 'rena' västgötskan kan under vissa förutsättningar ha synkope av mellanvokalen, liksom Hordamålet. Typiska målområden i centrum äro Falbygden (F.) samt Gäsene (G.) och Kullings (K.) härader, till vilka jag här närmast begränsar mig.

Exempel. (Utgångsformerna äro bestyrkta senast från 1550. — Aksenten är cirkumflex, då tecknet ^ utsättes, ' betecknar akut, intet tecken grav aksent. Vokal med ^ är i västgötamaterialet alltid lång vokal. — I st. f. *ô*, *â* etc. skriva uppteckNarna också *oe*, *ae*, *oo*, *aa* etc. (lmalf. *òə* etc.). Jfr Lundahl s. 37 not 1, SOÄ passim, Götlinds texter.

— Det synes sannolikt att skrivsätten *oe*, *ae* etc. verkligen till en del motsvaras av ett uttal med två vokaler efter varandra. Det här använda ^ är en kollektivbeteckning.)

A. Haplologisk synkope. G. *A'ttorp* *Attaþorp, *Bástorp* *Basta-, F. *Bôtorp* *Bóta-, *Dôtorp* (äv. ') *Dóta- l. d., G. *Hjärttorp* trol. *Hiarta(r)-, F. *Lûtorp* K. *Lúttorp* *Lúta-, FGK. *Tä'størp* (F. äv. ') *Tosta-, F. *Västorp* *Vesta- *Véseta-, *Å'storp* *Ásta-; *Körekvarn* skr. 'Kyrkokvarn' *Kirkiukuern (s. 72); G. *'Ekkəlla* 'Ekekulla' *Eikikolli, F. †*Lööku̇llen* 1663 *Laukakolli. — Jfr Ås *'Båggån* 'Baggården' *Baggagarðr, Ale, Bjärke, SMark *'Ä'ssjär* l. d. 'Äskekärr' *Eskikiarr, SKind *Krúbbo* Krubbabo 1675 m. fl.

B. Homorgan synkope. 1. Likvida-synkope. K. *'Ântərp* 'Arentorp' *Arna-, F. *'Bâltərp* 'Balltorp' Ballathörp 1418, *'Bâḷtərp* 'Bål-torp' *Barða-, *'Fôṇtərp* 'Forentorp' *Forna-, K. (Bälinge) *'Jéstərp* 'Gisslatorp' *Gísla-, *Gúnntorp* *Gunna-, *Hjúltorp* *Hiúla-, F. *Séltorp* *Sila-, *Stâltorp* *Stála-, *Sûntorp* *Sunna- *Siunda-, K. *Uggeltorp* *Ugglu-, F. *Vâltorp* Valathorp 1431, K. *Ölltorp* *Ölla-; K. *'Halljonga* 'Herrljunga' Heriälungum 1293 *Heria(r)liunga, G. *'əlljonga* 'Orrljunga' Orralyngha 1394; K. *Årlid* *Arahlið; F. *'Rânsta* (äv. ') 'Ranestad' *Hranastaðir, *'Ûṣta* 'Yllestad' Ylistadhum 1312; F. *'Fä'tjöping* l. *'Fáttjöping* 'Falköping' *Falu- (närmast ur *Faletjöping, jfr Ale *'Ä'ttjer* 'Älekärr' *Elikiarr). — Jfr Ås *Falskog* (äv. ^) Falaskogh 1540 *Ferða(r)-, Veden *'Öllanna* 'Örlanda' *Yrialanda, SKind *'Hållsjonga* Hulsaliungga 1366, *Svenljunga* Suinaliunga 1406.

2. Dentalsynkope. F. *'Brəttərp* 'Broddetorp' *Brodda-, K. *Bösstorp* Bösset. 1546, *Sáxtorp* *Saxa-, F. (Vilske) *Tåstorp* ii Thossathorppe 1403, G. *'əttərp* 'Uddetorp' Oddathorp 1413, K. *Sotlanda* *Sóta-. Jfr Väne *Krûster* 'Krusetorp', *Ràtter* 'Raddetorp' etc.

3. Labialsynkope, mellan två labiala konsonanter med olika bildningssätt. Hit hör trol. F. *'Lä'mva* 'Lambevad'. Klarare ex. äro: Ås *A'mbo* Ammabodhe 1551, NKind *Kûmbo* (äv. ' l. ') Kwmaboda 1540, *'Rêmbo* 'Remmaboda' Remeboo 1548 Remabo 1551.

4. Gutturalsynkope, mellan gutturaler. K. *'Bakkgåṇ* (grav!) 'Backgården' aff Bakkagardhenom 1481, G. *'Båkkåṇ* 'ds.' Backag. 1500-t., jfr Redväg *Båkkgåṇ* o. d. 3 ggr och många andra ex. i Vgl.; Redväg *'Båkkulla* 'Baggekulla', säkerl. också R. *'Bä'kvaṇa* 'Baggekvarnen' Baggaquernan 1587.

(C. Homofon synkope: heterorgana konsonanter men med lika bildningssätt. En sådan synkope synes föreligga i det ensamstående F. (Gudhem) *Håkktərp* 'Haketorp' Hakatorp 1490 (jfr Hord. *Flakktveit*). Synkopearten synes eljest i våra sammansättningar inom Vgl. vara orien-

terad åt Vänern och Göta älv och väsentligen inskränkt till sådana namn som ha fått senare leden (m. l. m.) fördunklad och därmed övergått från komposita till enkla ord och från dipodiska takter till enkla daktyliska sådana (se i det följ.). Jfr Ale *'Lä'kter* 'Locktorp' Lykkothorp 1396, *'Knåpter* 'Knaptorp' Knapathorp 1402, Askim *'Púkter* 'Puketorp', även Bolleb. *'Kråttərp* 'Kråktorp' *Kráku- och Kålland *'Krökte stēnmūṇ* 'Krokiga stenmuren (en åker)' *krókótti. Däremot F. *Åkatorp* Akathorp 1405, *Kyrketorp*, *Svartekulla*, G. etc. *Tokatorp*, *Huketorp*, *Björketorp*, *Knappekulla* etc. etc.

D. Heterorgan (och heterofon) synkope, vanlig t. ex. i Uppl., Norrl. etc., uppträder undantagsvis i Vgl. i några hithörande namn, bl. a. socken- och bygdenamn, som ingå i eller ofta kunna ingå i mångstaviga språktakter: *Ballbo härad* 'Bollebygd' Ballabu 1255, *Jälbolung* *Jarlabo (i) Lung (Lindroth, Fornv. 1920), *Västergötland* *Vestragautland(i), *Åsbräcka* (sn i Flundre h.) Asabräcka 1338 Asabreckä soghen 1486 Åsbräcka o. d. 1600-t., Redväg *'Lasperu* 'Larsaboryd', jfr ett appellativ som R. *'bagglamonge* 'lamm av hankön' *bagga-. Betr. sockennamnens särställning jfr bl. a. de bornholmska namnen (s. 91); sockennamnen ha, i sht i äldre tid, ofta ingått i sms. med *sókn.)

Undantagen från den haplologiska och den homorgana synkopen bero på levande association, sen tillkomsttid, skriftmässigt uttal etc. I vissa fall är den speciella anledningen uppenbar: Ås *'Bakkagåṇ* 'Backagården' hette på 1500-t. Backen el. Backan, Redväg *Bockagården* är namngiven efter ägarna Jöns Bock och Lars Bock på 1600-t. Andra undantag: F. *Jutatorpet*, *Änglasjön*, *Prinsatorp*, *Kinnatomten*, G. *Kusenäs* (1600-t. Kwsnäs), K. *Bänatorp* (Beentorp 1582 Bäntorp 1670), *Kilatorp* (Killtorp 1567), *Finnatorp*, *Övratorp* (Öffuertorp 1615), *Klåvnasten* (Klunsten 1582), K. (Lena) *Gisslatorp* (jfr ovan), *Änglatorp*. (Om fall med *r* i andra rummet, *t*, *d*, *s*, *l* i första rummet jfr nedan.)

Exempel med andra kombinationer än de ovannämnda (= flertalet namn i MellVgl.) behålla regelbundet mellanvokalen: F. *Alebäcken*, *Aspenäs*, *Backabo*, *Falekvarna*, *Folkabo*, *Gunnabo*, *Göteve*, *Hålekvarn*, *Häggatorp*, *Ingatorp*, *'Kärabu* 'Karleby', *Källebo*, *Långaläst*, *'Monkatərp* 'Munketorp', *Ormaslätten*, *'Rəttnabu* 'Rottneby', *'Sāḷabu* 'Saleby' (byn S.; herrgården S. heter *'Sāḷebu*), *Sånnabo*, *Tjuvatorp*, *'Vāḷabärj* 'Valeberg', G. *Fåglavik*, *'Bōsagåṇ* 'Bosgården' (Kvinnestad s.) Bosag. 1580, *Iglabo*, *Grimmelycke*, K. *Degrabo*, *Spårabo*, *Venevalla* o. s. v. (Kustmålens *-e-* för *-a-* har, förmodligen genom förmedling av språket i städerna (Vänersborg, Skara) och säkert med stöd av äldre svenskt rikstalspråk och äldre skrift (där *e* för *a* var allmänt), inträngt också i bygdeuttalet av en del namn, liksom mycket ofta i skriftformerna: Så t. ex. F. *Saleby* (herr-

gården!), *Uddeberg*, *Munkebo*, *Trollebo* etc. — Jfr i Hord. exempelvis *Jälmeland* 'Hjelmeland' *Hialmaland (sockennamn!) med *-e-* trol. från det nordliga målområdet med *-e-* som normal mellanvokal (eljest *-a-*) och från Bergensmålet med genomfört *e* — samt från skriften.)

I det appellativa ordförrådets sammansättningar av denna typ äro 'undantagen' från de ovan exemplifierade synkoperingarna snarast 'regel', och på goda grunder. I ex. som Vgl. *hāraspēr* 'harspår', Hord. *fjārestēn* 'strandsten' ingå förlederna i mycket frekventa böjningsparadigm och stå i fast association — mycket fastare än i ortnamnen — dels med grundorden *hāre*, *fjāra* enligt mönstren *bonne* : *bonnagål*, *visa* : *visebok*, dels med samma förleder i andra sms., som ha efterleder på annan kons. än dental etc. (t. ex. *hārafōt*), och med andra liknande förleder. I ett sådant mål har en till äventyrs förkortad form *harspår l. dyl. tydligen icke stora utsikter att bli normalform i målet. Att det i Vgl. heter *metespö* och *metestang* utan förkortning eller i Hord. *brennetorv* kan heller inte förvåna: verben ha i båda målen normalt komp.-form på *-e*: jfr *metekrōk*, *brennevē*. Men trots detta visar det tillgängliga materialet en del fall av synkope också i appellativer: Hord. (Voss) *'brennot* 'brännässla' *brenninata -nǫtu, (SHord.) *nătskudn* 'nötskal' *hnotaskurn, *nătskōg* 'nötskog' *hnotaskógr (fno. nataskógr); Vgl. *tjårstekker* 'tjärstickor' *tiaru-, *mŷrstakk* 'myrstack', *hārstēk* 'harstek' *hara- (Holtsj.; ~ *hārastēk*), *harståkk* 'fångstgiller för hare' (Redväg); *smālstökke* '(1) st. småboskap' *smala-; av *smāle* m. 'småboskap' (Holtsj.); *kaveltrā*, *kaveltū* 'kavelträ, kavelredskap' *kafla- (l. *kafle-?); *pârträ* 'päronträ' *päre-, *skôlärare* 'skollärare' *skóle- (l. *skóla-?), *spîrlånga* 'spillånga' *spíre-, *soggrīs* 'sugg(e)gris', *vafferdān* 'vårfrudagen'; *sjörtunna*, *sjördåse* 'tunna, ask med sköre i', jfr ä. *'schörstake* (SHof); *rākknīv* ~ *rākeknīv* 'rakkniv', *tjûrlina* ~ *tjūrelina* 'lina att tjudra med' av inf. *tjūra* 'tjudra', *understōl* 'understol' *undre- av *undra* vb., jfr *undersamm* 'undersam'; — Bröll.-d. 1701 *flairstas* 'flerestädes', 1740 *bond dantz*, *tönn skåhl*, *tönn tapp*; SHof *lellstuwa* 'lillstuga', *wafferda* 'vårfrudag', *ottensång* (med hjälpkonsonant) 'ottesång' *óttu-. Labial synkope föreligger i *'psaelmbok* och *'sālumbōk* 'psalmbok' *psalme- (jfr s. 142); homofon i *'näeman* 'nämndeman' av *nämne-, verbal förled till inf. *nämna*, ombildat av *nämdeman (s. 142). Ett fall av guttural synkope — liksom *Backgården* av *Backagården* — är den allmänt svenska uttalsformen *körgårn* (dvs. *'tjö̆rgån̥*) *kyr*k*e*g*ården: *e* har fallit mellan *k* och *g* och i förb. *rkg* har *k* eliminerats. I Vgl., Hall. etc. heter det *köregårn* o. d., jfr Falb. *Körekvarn* 'Kyrkokvarn'; här är *köre-* en 'folketymologisk' tillrättaläggning i anslutning till den verbala forleden *köre-* i t. ex. *körehjälp*, m. a. o. en 'normalisering' efter målets resurser av ett

en gång existerande förkortat uttal *körgårn (*körkgårn), med till en början cirkumflekterad aksent på kort vokal, en kombination som numera är främmande för dessa mål eller i varje fall mycket sällsynt; — jfr Fagered *köremur* 'kyrkogårdsmur': kyrkfolket brukade angöra sina åkdon, *köretȳ*, utmed 'köremuren'; *Körekvarn* 'Kyrkokvarn' i Falbygden är naturligtvis också en kvarn som folk brukade köra till. (Den hittills gängse förklaringen av sv. *körgårn* är att mellanvokalen fallit efter akut aksent på förleden, alltså i *kýrkogården, medan *köregården* i Vgl. etc. har ansetts bero på bortfall av *k* mellan *r* och vokal(!) 'i svagton' vid tidigare huvudaksent på senare leden: *kyrkogǻrden.)

I Hordalandsmålets närmaste granndialekter i norr och söder: Sogn, Fjordane och Sunnmöre, resp. NRogaland, ha exemplen på de här berörda synkopearterna ungefär lika stor frekvens som i det förstnämnda målet. I SRogaland, kanske särskilt i vissa inre delar av Jäderen, synas de bli avsevärt mindre vanliga, och i VAgder, kanske i sht i det inre, avtaga de ännu mer i antal. SRog. och VAgder stå därmed som övergångsområden till Färöarna och Island, där exempel nästan helt saknas. (Haplologisk synkope finns m. l. m. överallt. Fisl. exempel äro *Jórsaland* (s. 48), *Ginnun(ga)gap* (SnE), jfr *ǫsgrúi* m. 'askmörja' (Herv. s.) *ǫskugrúi — med 'guttural synkope'.) Å andra sidan är Hord. — jämte dess granndialekter — självt ett övergångsmål till andra norska dialekter i norr och öster: Nordmöre, Tröndelagen, Opland etc., där synkopen av bindevokalen är ännu mer genomförd, i det att den också inträder i heterorgan omgivning. (En del av dessa mål äro vokalbalansmål, se nedan. Om behandlingen av 'bindevokalen' i kortstaviga förleder se nedan.)

På liknande sätt är centrala Vgl. ett övergångsområde mellan nordliga och nordöstliga svenska dialekter med större, ännu sydligare mål med mindre synkopefrekvens. Redan i Kinds härad i SÖVgl. synas fallen av likvida- och dentalsynkope vara i avtagande; endast efter *r* och *l̦* i första rummet är förkortningen oftare anträffad. Ex. från SHall. äro *'Ārdāla* 'Åredal', *'Nɞrrlīa* 'Norrlia' *Norra-.

I VBlek. (Lister) har jag endast funnit *ånn-tröja* 'undertröja' : *ånne* 'under', *ottsaung* 'ottesång' : *otte* 'otta'. I Skåne och på Bornholm synas exemplen vara särskilt fåtaliga. Typiska namnformer i t. ex. Skåne äro *Annelöv*, *Uggletorp*, *Oretorp*, *Övratorp*, *Hanaskog*, *Maglasäte*, *Mölletofta*, *'Fjärestā* 'Fjärestad' Fyarestatha 1341. Undantagen äro fall av synkope i mångstaviga, mer än trestaviga takter: *'Jarrstasångn* 'Järrestad socken (och härad)', *tulltry gånger* '2 à 3 gånger' o. d., i trestaviga ursprungligen eller sekundärt enkla (icke dipodiska) takter: *månda*, *sönda*

etc., jfr nedan, och i två- eller flerstaviga upptakter (ovan s. 44). — De danska ömålen bilda på sitt håll övergång till de starkt synkoperande Jyllandsmålen (jfr s. 41 f.). Ortnamnen på Lolland och Falster i deras nydanska skriftformer, jämförda med skrivningarna i Valdemars Jordebog 1231, visa en synkopebehandling som är helt i överensstämmelse med 'västgötska' principer: *Bruntofte* : Brunætoftæ, *Horslunde* : Horsælund, *Vaabenstad* : Wapnæstath, *Tostrup* : Tostæthorp — men: *Hullebæk* : Holæbek, *Toreby* : Thoræby, *Karleby* : Karlæby, *Skibelunde* : Skipælund, *Fiskebæk* : Fiskæbæk etc. (En skillnad är att i flera fall en hjälpvokal inskjutits i gamla heterorgana förb.: *Egelev* : Eklef, *Tjæreby* : Tyærby.) Jfr nedan s. 108. — Liknande exempel kunna hänföras också från Själland och de andra öarna. Haplologisk och homorgan synkope av mellanvokalen torde i allmänhet utmärka de danska ömålen (delvis också heterorgan). Jylland har fullt genomförd synkope i sammansättningar, också i heterorgan omgivning. Som Marius Kristensen har visat (NoB 1934, 109) är denna jylländska synkope av mycket tidigt datum (särskilt vid haplologi som K:s ex. visa). — Det danska rikssspråket har i allmänhet, i motsats till det svenska, i sammansättningarna en mellanvokal *e* < *a, *i, *u, motsvarande Skånes och Bornholms *a* och *e*; i 'talspråket' märkes dock en stark tendens att bortkasta detta *e*, i varje fall »mellem to konsonanter med ens eller næsten ens artikulation» (Jespersen) t. ex. '*Gill-laje* 'Gilleleje', '*låmmpänge* 'lommepenge' — men också stundom i andra ställningar. — Som ex. visa åtföljes den danska synkopen ofta av en förlängning av de närmast föregående (i da. eljest i regel korta) konsonanten (stundom dock förlängning av stamvokalen).

Anm. 1. Om likvidan (i fallet B 1 ovan) föregås av en mindre sonor konsonant, uppstår vid synkopen en för språket m. l. m. främmande, »ofonetisk» och därmed »labil» ljudföljd, som snart på ett eller annat sätt blir normaliserad (»stabiliserad»). Tre utvecklingar äro möjliga: 1) ljudföljden förenklas genom överhoppande av något ljud i kombinationen: Vgl. *Jestorp* *Gis(l)torp, Fyn *Gamtofte* Gamlætoftæ 1383, Hord. *Hartveit* *Ha(f)rtveit *Hafraþueit, SBoh. '*Tālbo* 'Tavlebord' (jfr fisl. *sýs(l)ti* pt., *föst(r)systir*, (*aust(r)-ker*), *Rǫg(n)valdr*, fsv. *ymna* apl. 'tillräckliga' *yf(r)na, jfr fisl. *ørnir* npl. 'ds.' *ø(f)rnir); 2) likvidan flyttas till annan plats i ljudföljden så att sonoritetsskalan blir den naturliga: Sogn *Sångdal* 'Sogndal' *Sonkdal *Sókn(a)dalr. Så kanske också *Hartveit*, *Tālbo*, fisl. *ørnir* närmast ur *Harf- *Talf- *ørf-. (Jfr fisl. *tel(f)di* pt. *teflði, *nelgði* *neglði, *Rǫngualdr* *Rǫgn- etc.); 3) ljudföljden bibehålles men likvidan tilldelas rollen av stavelsebärare (»sonant»). Härvid uppstår alltså ingen stavelseförlust. Detta alternativ är det vanligaste, framför allt i nyare språkskikt och i mindre primitiva dialekter; det torde alltid i m. l. m. grad vara beroende av association. Ur likvidan kan sekundärt eller omedelbart utvecklas en hjälpvokal: Hord. *Mykkeltveit*, Vgl. *Uggeltorp*. De talande veta inte alltid om de uttala vokal + likvida eller ensam

sonantisk likvida. Också de fonetiskt skolade upptecknarna äro synbarligen ej sällan villrådiga på denna punkt. — Hjälpvokalen synes i vissa dialekter — eller i vissa ställningar — vara placerad framför likvidan, i andra fall efter densamma. I senare fallet har skenbart ingen synkope ägt rum; en dialekt av detta senare slag är — i viss utsträckning — gotländskan.

Anm. 2. Det är möjligt att vi i vissa fall ha (försvagning och) synkope av vokal efter likvida, även om vokalen icke följes av homorgan konsonant. Några fullt säkra exempel på denna art av synkope, likvida-synkope i egentligaste mening, har jag dock icke funnit i Hord. och Vgl. Snarast hithörande vore ett fall som '*Mårebu* eller '*Mårbu* 'Mårby' in Moraby 1260, i Gudhem i Vgl. (möjl. dock påverkat av äldre skriftformer som *Måreby* 1546 etc., jfr ovan). I fall detta och ett par andra liknande exempel (mest med *e* efter *r* l. tjockt *l*) verkligen äro riktiga, få de betraktas som tidiga och framskjutna förposter till en mera generell heterorgan synkope; det är naturligt att den heterorgana synkopen tar sin begynnelse just i närheten av likvidor. En bekräftelse på denna uppfattning finner jag i några ex. från nordligaste Dalsl. (D. har eljest icke sådan synkope), alltså från ett gränsområde till det mera allmänt synkoperande Värml.: *hummelbo* 'humlebo', *Stênby* 'Steneby'.

Anm. 3. Också i andra fall än vid 'instängd likvida' (typen *Uggltorp) förekommer inskott av hjälpvokal för att underlätta normaliseringen: jfr ovan om Vgl. *köregårn* och nedan om Vågåmålet. I Vgl. '*Angersta* 'Agnestad', *ottensång* 'ottesång' ha inskjutits hjälpkonsonanter. Dylika inskott av *r*, särskilt framför *s* (bl. a. i stad-namnen), samt av *l* och *n* äro vanliga i svenskan. De torde alltid m. l. m. bero på fonetiska och morfologiska associationer, ofta av 'folketymologisk' art. (*R* härrör bl. a. från gamla genitiver på *-ar* ~ *-a*, personnamn på *-r* etc.). Också den dialektgeografiska situationen inverkar. ÖÖgl. (Vikbol.), som är ett gränsområde mellan Södml. och NSverige med konsekvent synkope och på andra sidan VÖgl., Smål. etc. med ofta bevarad vokal, har talrika ex.: *Hackerstad* Hakastadha 1543, *Göpperstad* Göpastadum 1409, *Höckerstad*, *Kapperstad*, *Unnerstad*, *Vibberstad* etc., i stort sett att förstå som reaktionsformer gentemot Södml:s och den egna dialektens '*Häksta -e* etc. (~ '*Hakkerste*) till förmån för traditionens trestavighet och med stöd av skriftformerna och de sydliga grannarnas ännu bevarade *Häkesta* (t. ex. i Hall.) o. dyl. Andra ex. äro ÖÖgl. '*Tjugentorp* 'Tjuvetorp' i Tywfuatorpe 1414, '*Skattnbärje* 'Skarpenberga' in Skarpobierghom 1281, SDal. *Garpenberg* (i dial. '*Gärbäre*) Garppaberghed 1402, sv. *palsternacka*, *visserligen*, *kullerbytta*, dial. Värml. *palentå*, *melangtär* etc. Jfr me. *nightingale* av fe. *nihtegale*, eng. dial. *skelinton* 'skelett' etc., se Luick 1 s. 512; också Lundahl s. 93, Franzén s. 78 med hänvisningar.

Heterorgan synkope. Förlusten av bindevokalen mellan konsonanter med skilda artikulationslägen och olika bildningssätt är den minst utbredda och säkerligen den senast uppkomna av synkopearterna i sammansättningarna. Den förekommer — vid sidan av samtliga förut berörda synkope-arter (också kontraktion och elision) — som redan nämnt, dels i Jylland, dels åtm. efter lång stavelse i nordligare och östligare svenska och norska dialekter (också Gotl.; jfr 89, 127), därjämte i stort

sett i svenska riksspråket. SMöre och vissa dalmål ha synkope av *e* men icke av andra vokaler (*a*). I inre och centrala delar av det nordliga området kan stavelseförlusten vara konsekvent genomförd. I en del ytterområden råda särskilda förhållanden. Ett sådant är NGudbrandsdalen i sydvästra utkanten av det norska området med generell heterorgan synkope.

NGbr., som är en vokalbalansdialekt, har synkope av bindevokalen (troligen alltid *e*, d. v. s. ə, > *a*, *u* eller (?)*i*) efter lång stavelse i både homorgan och heterorgan omgivning; endast i förb. *ki*, *gi* + vok. + kons. har dialekten en 'bevarad' mellanvokal, i nuvarande målet *e* (ə). Så regelbundet i ortnamnen och normalt också i de appellativa sammansättningarna. (Om sekundära fall av *a* som bindevokal i NGbr. se ovan s. 68). Ex.: *'Angkleiv* *Arnakleif, *'Anggal* *Arnagarðr, *'Kārbö* *Kárabør, *'Synnstbö 'Nörstbö* 'Sønstebø Nørstebø', *'Annbärg* *Agnaberg, *'Ässdaln* 'Espedalen' *Espidalr; *Överbö* *Øfrabør, *Ekkerteigen Ekkerbrüen* *Ekruteiginn -brúin. Däremot: *'Bäkkjemillām* 'Bekkimellem', *Kjörkjeteigen*, *Häggjerüsten* etc. Appellativa ex. på synkope äro: *jūlkväll* *iúla-, *grännqāl* 'granngård', *bjöllkū* 'skällko' *biollu-, *kjistlås*, *börspipe*, *bringsölje*, *klukkmaker* 'urmakare', *båsmillām* 'mellan båsen' *bása miðlum, *gālmillām* *garða miðlum, *preikstol* 'predikstol' etc.; jfr *kjörkjeklükke*, *öykjebjölle*, *änkjemänn* 'änkeman', *väggjelūs* etc. En del appellativer (och efter dem en del unga och mycket unga ortnamn) uppvisa emellertid i det nutida målet tvåstaviga förleder med bindevokalen *e* (ə), tydligen alltid vid levande association mellan förlederna och deras grundord och oftast i sådana fall då en eventuell synkope skulle leda till svåruttalade kons.-förbindelser (med tre l. flera kons., som i dial icke bruka assimileras) eller till sådana ljudföljder som skulle ha försvårat associationen med grundorden. Det blir huvudsakligen förleder med kort stamvokal framför två olika konsonanter t. ex.: *lk*, *lv*, *mp*, *rk*, *rg*, *rp*, *sk* etc., men också ibland dubbelkons.: *mjålkekjȳn* 'mjölkkorna', *fålkevēt* 'folkvett', *älvefār* 'strömfåra', *älvevåkst* 'översvämning', *ulvegrēn* 'vargide' (men: *gålvfjöl* 'golvplanka'), *hampefrö* 'hampfrö', *bärgevägg*, *bärgetröll*, *björkebúske*, *hårpeleik* 'harpspel', *fiskebū* 'fiskebod', *nakkebein*, *stabbedåns*. De tvåstaviga förlederna (liksom de enstaviga) stå i fast relation till sina grundord i egenskap av kompositionsformer i regelmässiga paradigm och som sådana kunna de användas också framför efterleder som börja på vokal eller *h*: *hampeåker*, *bärgehåmår* 'berghammare, klippa', *årmehūgu* 'ormhuvud'; i flera fall ha de tydligen kommit att ersätta tidigare enstaviga förleder, jfr fvn. *bergveggr*, *bergrisi* etc. På visst sätt kan bindevokalen i sådana fall betraktas som en hjälpvokal insatt för välljudets skull. — Liknande förhållanden möta på flera håll i gränsområden mellan synkoperande och

icke-synkoperande mål (t. ex. NBoh., jfr t. ex. G. Drougge Bullarens ortn., passim) och även i svenska rikspråket: sv. *gyttjebad*, *vidjeband*, *ondskefull* (men: *färjkarl*, *piskrapp*).

'Bindevokal' som i NGbr. efter *k*, *g*, motsvarande äldre *ia iu* (stundom *i*) och troligen delvis att uppfatta som sonantiserat *i̥*, sedan *a*, *u* fallit, träffas i många nordliga och svenska mål som eljest ha regelbunden heterorgan synkope: Nordm. (utom Sundalen), STrondh., SNordl., ÖSvealand, SNorrland, t. ex. STrondh. *kjerkjegāl*, SNordl. *'Dyńńiset* *Dyngiusetr, NUppl. *'Etjiby* 'Ekeby', *dynjiräder* 'gödselvagn', Härj. *bättjedāl* 'bäckdal' *bekkia(r)-. Liknande bindevokal, uppkommen ur *ia* etc. finns i de nämnda områdena (delvis vidsträcktare) också efter andra kons. än *k*, *g*, t. ex. *hässjestång* l. *hässji-*, *häsi-* o. d. *hesia-. Företeelsen återkommer i ett annat, eljest starkt synkoperande dialektområde: (delar av) Jyll. t. ex. *kerkida'r* 'kyrkodörr' (Elsted s.), *tilisti'en* 'stengolv i ladugård' *þiliusteinn. Åter andra dialekter ha stavelseförlust också vid urspr. *ki-*, *gi-*, (*si-* etc.) t. ex. NÖTrondh., Dalm. (Älvd.). (Exempel som *hässji-* l. *häsi-*, *tili-* *þiliu- saknas i NGbr., därför att *-a*, *-u* i så byggda förleder där ha behandlats som efter kort stamstavelse och på grund därav undgått försvagning och synkope: *lēsjavēr* 'man från Lesja'.) — Med den heterorgana synkopen har förkortningen av sammansättningarnas förleder löpt linan ut och (med de nämnda undantagen) lett till konsekvent genomförd enstavighet.

Anm. Samtliga i det föregående framförda regler och distinktioner för synkopen av bindevokalen gälla för sammansättningarna strängt taget endast i den mån de alltjämt verkligen äro sammansättningar och i rytmiskt avseende dipodiska huvudtakter av den i nordiska språk normala fallande typen: *flickebårn*, *bònd(a)gård*, *fäll(e)kniv*. Men i princip föreligger för varje sammansättning möjligheten att i satsen rytmiseras också som enkel takt. I en satsföljd som t. ex. »Detta är en fällkniv. En fällkniv är bra att ha. Fällknivar passar bra för gossar», är sammansättningen endast i första fallet avgjort realiserad som dipodisk takt, i de två följande står den mer eller mindre på övergång till enkel takt. I vanliga fall är dock rytmiseringen som dipodier den för nordiska sammansättningar normala och dominerande, som blir bestämmande för den ljudhistoriska behandlingen. Endast undantagsvis och särskilt i mycket frekventa ord, där den talande icke ger sig tid att aktualisera vare sig för- eller efterledens sakliga (semologiska) och formella (grammatiska) associationer, eller där dessa av andra skäl blivit fördunklade, inträffar att enkeltakten blir den dominerande formen och sammansättningen behandlas ljudhistoriskt som ett enkelt trestavigt ord. Detta kan ge sig

tillkänna dels därigenom att bindevokalen synkoperas tidigare och i större omfattning än eljest, dels — på andra håll — så att bindevokalen tvärtom bevaras och efterledens vokal i stället försvagas eller faller. Exempel därpå träffas bl. a. i *stad*-namnen på många håll t. ex. på Jäderen i Rog. och i östra Svealand, *rud*-namnen i vid omfattning, mångenstädes namn på *-þorp, *-haugr *-lösa etc.: Rog. (Jäd.) *'Ånest* 'Aanestad' Anastovm 1389 *Ánastaðir, Vgl. (Kind) *Hjärtare(d)*, Smål. *'Agenat* 'Agunnaryd', Vgl. Ås *'Äspre* 'Äspered' (se närmare kap. 4). Ur det appellativa materialet från Hord. och Vgl. hör hit bl. a. H. *mándag* *mánadagr, *sondag* *sunnudagr, *fyrti* '40', V. *månda, sönda, förti*; *hürdan hürden hülan* 'hurudan' (: *hüre* 'huru'); jfr också V. (SHof) *Ingiähl* 'Ingegerd (: *Ingemar, Ingemund* etc.). *Måndag, söndag* och *förti* ha synkoperade former i alla (eller de flesta) nordiska dialekter utanför Färöarna och Island, *Ingegerd* heter i Skåne *Ingar* o. d. I SHall. och SVSmål., där eljest synkope av bindevokalen åtm. i appellativa sammansättningar är en stor sällsynthet, träffas ett vardagsord som *grÿske gryske grÿsję gryssję grössje* etc. (ę = e, e = ə) s. 'skopa, grytslev' av *grýtuskeið (jfr MellHall. (Stafsinge) *grÿdesjē*) med dental synkope och med försvagning av slutvokalen o. s. v. Man märker att den 'konsonantiska omgivningen' har betydelse också för detta slag av tidiga förkortningar. — Vidare kunna sammansättningarna också, ehuru fortfarande endast undantagsvis, förekomma 1) som förleder i mångstaviga huvudtakter t. ex. Vgl. *Ballbohärad*, Skåne *Jarrsta-sångn* 'Järrestad socken' (båda exemplen med i resp. dial. eljest ovanliga synkoperingar), 2) som bitakter, eller 3) ännu sällsyntare, som upptakter t. ex. *jámen hurdan á han egéntligen?* — allt med ty åtföljande konsekvenser för fonetiken. Slutligen finns det en i det hela mycket sällsynt art av sammansättningar i nord. spr., som av gammalt haft stigande taktform ('slutledsbetoning') — vanligen på grund av utländskt inflytande — och där förleden, som alltså står i upptakt, i enlighet därmed ofta undergår försvagning t. o. m. i dial., som eljest mer än andra konservera förlederna: Skåne *Sinkelshólm* 'Sinclairsholm', *Sömmersámm* 'Simbrishamn': jfr *Sömres* 'Simbris' *Simbra(r)óss. (Däremot brukar ingen dylik förkortning inträda i de sekundärt uppkomna sammansättningar med stigande taktform ('slutledsbetoning') som äro karakteristiska för vissa enskilda dialekter t. ex. Fyn, SSkåne, NBoh. och SDalsl., delar av Uppl. och Norrl., Nordfjord i Norge etc., vilket i sin mån är ett avgörande bevis för denna rytmiserings sena uppkomst; jfr nedan.)

Synkopen i sammansättningarna, som är jämförelsevis lätt att studera, framför allt i ortnamnsmaterialet, belyser apokopen i ordfogningarna.

De olika synkope-arterna ha inträtt i etapper. Tidigast och mest utbredd är den haplologiska synkopen, som torde vara ungefär lika gammal som reduktionen vid hiatus (kontraktionen och elisionen) och som synkopen i mångstaviga satstakter och i upptakter. Att dessa synkopeslag äro 'tidiga', innebär att exempel på dem förekomma redan i äldsta tid men det hindrar icke att de i andra exempel kunna vara av sent datum. I andra rummet kommer den homorgana synkopen, som helt naturligt är rikare företrädd i materialet än den haplologiska. Den sista och geografiskt mest begränsade, är den heterorgana synkopen, som avslutar utvecklingen; också den är rikt företrädd i materialet. Två särfall med synkope utan stavelseförlust representeras av 1) exemplen med 'instängd likvida' i 2. och 3. etappen och 2) formerna med sonantiserat *i̥*, som synas tillhöra ett begynnelsestadium av 3. etappen.

Apokopen i ordfogningarna beror liksom synkopen i sammansättningarna på satsrytmiken. Rytmiseringar som enkla flerstaviga takter ha en relativt större frekvens vid ordfogningarna än vid sammansättningarna: *brände sig*, (nu) *kòmma de*. Också rytmiseringar med upptakt (stigande takter) spela större roll vid de förra: *passa på', giva bórt*. I princip är dock apokopen samma företeelse som synkopen och bör följaktligen kunna uppvisa samma arter och underarter som parallellföreteelsen och med i stort sett samma inbördes relationer, kronologiska och geografiska: haplologisk apokope, homorgan apokope etc. Man har rätt att t. ex. vänta sig övergångsstadier och övergångsmål eller gränsmål med i huvudsak endast homorgan apokope, men ännu icke heterorgan apokope. Ett sådant mål är tydligen Lollandsmålet i Rasted (se ovan s. 41). I texterna från Aspeland (jfr s. 41) utgöra exemplen på homorgan och haplologisk apokope, mest likvida- och dentalapokope, betydligt mer än hälften av samtliga antecknade exempel på apokope i konsonantisk omgivning (150 av 265); ännu talrikare äro exemplen på elision (som också är en art av apokope). — Bland apokope-exemplen i fisl. handskrifter (s. 51 f.) är flertalet — frånsett fallen av elision — apokoperingar i homorgan omgivning, mest efter likvidor och dentaler.

Synkoperingar utan stavelseförlust av typerna 1) *hummelbo* 'humlebo'. 2) *körkigård* 'kyrkogård', *hässji-, häsi-stång* o. d. 'hässjestånd' motsvaras av parallella apokoperingar i (till stor del) samma områden t. ex. NUppl. etc.: 1) *ander sidan* 'andra sidan', *bätter sä* 'bättra sig', *rammel ner* 'ramla ned', 2) *stetji sill* 'steka sill' *steiki(a), *läddji sä* 'lägga sig', *vänje sä ve* l. *vänji väni* etc. 'vänja sig vid', (Norberg i Västml.) *dəm bruka sjelli dəm åt* 'skilja dem åt'. Ett icke verbalt exempel ur sv. rikspr. är *bägge två* *beggia tuá, NUppl. *bäjji två*; jfr *tveggehanda* 'av två slag' *tueggiahanda.

SNordmöre (Kvernes) ansluter sig till Tröndelagsmålen med i regel genomförd ('normaliserad') apokope i långstaviga ord och särskilt i verbens infinitiver. Men i Kvernes är normaliseringen av kortformen endast partiell. Materialet ger oss å ena sidan:

1) *lån* 'låna', *stîr* 'styra', *skrîv*, *lêr* 'lära', *lýs*, *hêḷ* 'härda' *herða, *vŝḷ* *vyrða, *jêem* *gøyma, *rêen* *røyna, *bḷêet* *bløyta; *kâĺĺ* 'kalla' (kort vok. liksom följ.), *fâĺĺ*, *rûĺĺ*, *stûńń* *stunda, *kjâmm* *kemba, *dêrr* 'dirra, *môrr* *murra, *stâng* *stanga, *då̂rm* *dorma, *vâ̊rm*, *så̂mn*, *då̂mn*, *bå̂gn* *bogna, *tå̂gn*, *lêvn* *lifna, *rêvn* *rifna. Å andra sidan:

2) *takke* 'takka', *tappe*, *straffe*, *kaste*, *törke*, *värpe*, *jäḷpe* *hialpa, *bärge*, *sɵḷke* *solka, *foṭṭe* *forta, *väńte* 'vänta', *välte* 'välta', *äśśle* *ætla, *menke* *minka, *venke* 'vinka', *dańse*, *arve*, *ṣḷurve*, *kaḷve* 'kalva'.

(Dessutom, med apokope men utan stavelseförlust som vanligt vid 'instängd likvida': *váktn̥* 'vakna', *sáktn̥* 'sakna', *grúbbeḷ*, *séggeḷ* 'segla', *ángeḷ*, *ánger*, *jámmer* 'jämra' etc. Aksenten, akut, måste vara sekundär, som JReitan närmare utvecklat, s. 82. Vidare, av verb på ä. *-kia, *-gia, t. ex. *märkje* 'märka' trol. närmast av *merki, i sin tur av *merkia, med apokope av *-a* och sonantisering av *i*, jfr ovan; likaså *täńkje*, *rykkje*, *häńńe* *hengia, *däńńe* *dengia, *byjje* 'bygga', *kḷävje* *klyfja etc.)

Fördelningen mellan kortformer och tvåstaviga former i Kvernes erinrar i hög grad om fördelningen mellan de enstaviga och de tvåstaviga förlederna i sammansättningarna i NGbr. (Vågå): förklaringen kan vara densamma som där och ändelsevokalen *-e* i Kvernes kan liksom bindevokalen *-e-* i Vågå (åtm. delvis) uppfattas som en hjälpvokal inskjuten för välljudets skull. — Men också en annan förklaring är möjlig. Den i ordfogningarna — satssammanhanget — rytmiskt apokoperade formen har förallmänligats och upphöjts till normalform i sådana fall då dess stamstavelse efter målets ljudvanor förmår uppbära den tvåstavighetsaksent (cirkumflex) som kortformen regelbundet övertagit från den tvåstaviga utgångsformen (enligt huvudregeln för aksentbehandlingen vid synkope och apokope, ovan s. 51) — något som den tydligen är i stånd till endast om den innehåller antingen 1) lång vok. l. diftong eller 2) kort vok. + lång tonande likvida l. nasal l. en förb. av tonande konsonanter av vilka den sista är likvida l. nasal. I övriga fall (bortsett från de i parentesen omtalade typerna) d. v. s. då stamvokalen är kort och följes av en lång tonlös kons. eller av annan kons.-förb. än de nämnda har den tvåstaviga utgångsformen normaliserats (resp. återställts). Jfr förklaringen av Vgl. *köregård* *kyrk(i)ogarðr ovan s. 72. Det är möjligt att fördelningen fixerats på ett stadium då målet hade apokope i ordfogningarna huvudsakligen endast i form av likvida-apokope, ännu icke i andra fall; i så fall är Kvernes ett bevis på att en dialekt med

(partiellt) normaliserad apokope genomgått ett dylikt stadium, ännu bevarat i Lollandsmålet. — Kvernes är ett övergångsmål i apokoperingens utveckling i paritet med NGbr. (Vågå) i fråga om synkopen.

Vi ha sett att synkopen i sammansättningarna ofta har förhindrats av associationer, framför allt i det appellativa materialet, men delvis också i ortnamnen. Vid apokopen äro associationerna, i detta fall mellan orden i resp. ordfogningar och samma ord eller grammatiskt likställda ord i andra fonetiska och rytmiska kombinationer eller som ensamstående ord, givetvis ännu fastare och mer effektiva än vid synkopen i de sammansatta orden. Vidare är för ordfogningarnas del gränsen mera flytande mellan rytmiseringen som enhetliga flerordstakter och som två självständiga takter (t. ex. gå över på àndra si'dan ~ àndra sìdan). Detta har till följd att apokopen, som teoretiskt och i vissa fall också faktiskt är lika tidig som synkopen, i regel slår igenom i materialet på ett senare stadium än synkopen och mera allmänt först i sista etappen. Men å andra sidan kan apokopeformen i enstaka exempel eller i enskilda ordgrupper under särskilt gynnsamma omständigheter och i så fall på vilket stadium som helst förallmänligas (normaliseras) och helt undantränga den gamla tvåstaviga normalformen, något som tydligen icke lika lätt kan inträffa ifråga om de synkoperade förlederna vis à vis de enkla grundorden. Trondh., Älvd., Gästr., Gotl. äro exempel på mål med genomförd synkope av bindevokalen och på samma gång m. l. m. allmän, 'villkorlig', resp. 'ovillkorlig' (d. v. s. normaliserad) apokope. I Hord. och Vgl., med väsentligen blott homorgan synkope, men även i ett mål som NGbr., med talrika exempel på heterorgan synkope, är däremot den normaliserade apokopen i det hela tämligen sällsynt. Jfr det nutida svenska riksspråket. Exemplen på apokope i dylika mål utgöres mest av vissa stereotyperade, vanl. mycket frekventa ordfogningar, 'stående uttryck', som äro rytmiskt enhetliga, men dessutom också av flera eller färre enstaka apokopeformer av det senast nämnda slaget, vilka kvarstå i målen som reflexer av olika, förr ev. mera vanliga apokopearter.

Exempel. 1. Apokope av olika slag i ordfogningar.

Hord. *'Vakn da!* 'vakna då!', *kond du* 'kunde du', *sku dei* 'skola de', *Sætt(a) sæg bort aat Skiva* '(hon) satte sig' (trokeisk vers!), *Daa hour' æg eit Læt saa ei aalute Gjeit* 'läte', jfr Aasen *læte* n. (Hard.). Elision: *ta tork han* 'torka honom!', *Aa kast han paa Døro!*, *kudn æg veta da, du kan kar(a) hene te dæ, Gud hielp(e) øs, han har sløp hene* *sløppe 'sluppit'. (Det tillgängliga materialet från H. är obetydligt och delvis icke vittnesgillt.) — Vgl. *på nander sia ån* 'på andra sidan ån',

i jall sin dar 'i alla sina dagar', *män ho sat säk upp* 'hon satte sig upp' (Synnerby i Skånings h.); *jōl sä rener* 'gjorde sig ren', *så kunn ja inte hølla mäk* 'så kunde jag inte hålla mig'; *hure* 'huru, hur' framför heterorgan konsonant ~ *hur* framför homorgan (så vanligen) t. ex. *hure jekk dä, hure va dä, hure faen i hälsingen, hure många* ~ *hur dä jekk, hu lä va fatt* *hur ðä, *hurte å sätte* 'hit och dit, eg. hur till och såtill'; Bröll.-d. 1701 *kiänn hör dä osar*; B. 1740 (NVgl.) *Nä likgått Gu sign' Er Herr Bårmästar Fru* 'lika godt' (guttural synkope); *kund' bli, int' meer, ell* 'eller'. Apokope inträder lättast i mångstaviga takter och i upptakter t. ex. *älle älla* 'eller' ~ *tvålltre gånger* '2 eller 3 gånger' (Vadsbo etc.) ~ *tvåletre* (Redväg), *ett palltre halver* 'ett par eller tre halvor'; — i sådana takter i åtm. delar av Vgl. också mellan heterorgana konsonanter (jfr s. 71): *trellfura år, fillfämm gånger*, däremot i SHall., ÖBlek. endast mellan homorgana: *tulltry* o. d. (Lister i VBlek. *tullatröi*): *fillefem, trellefira*, likaså i Skåne t. ex. *tulltry tålltre* o. d. samt *tilltåll* '10 à 12' (HWranér): *trällefira, fillefämm* och även *fillesäjs*, (vanl.) *tilletåll*, t. o. m. *tilleälleva* etc. (*Tulltry, -tre* etc. är spritt från Skåne till Boh., Närke och Södml. och fanns ännu på 1700-t. också i Västml. och Uppl.) Elision i Vgl.: *sjullåtta* '7 à 8', *lös upp* 'lösa upp', *høpp ut* 'hoppa ut', *tjör ut dum* 'köra ut dem', *søv i fre* 'sova i fred', *å hadde int å leva å* 'intet att leva av' etc. (många ex.). — NGbr. (Vågå etc.): *tvölltri trillfire fillfämm nilltie tilltålv*; imp. 2 pl. *skond dökk* 'skynden Er' *skondę (spetsigt *e*!) *skundið jfr *kastę* 'kasten' *kastið, präs. konj. 3 sg. *gusindę* 'Gud signe dig', *ŋ va så beinksamd at ŋ skadd se sjöl* 'han var så hjälpsam att han skadade sig själv', *snudd se* 'vände sig', *jekk å vådd såm ti ei myr* 'vadade', *at ŋ trudd take skull stråkje tå stugun, döm gjol se te* 'de gjorde sig till', *de gjol döm* 'det gjorde de', *gjol på' eit ruff* 'fann på ett knep', *burt på Sēl* 'borta på Sel', *ut på sätervånję* 'ute på', *vart stån där* 'blev stående där', *eit ått-dågå* 'en tid av 8 dagar' etc. Elision: *budd i fjällåm her* '(de) bodde i', *jäntuń trudd ïkje* 'jäntorna trodde icke', *jekk å vådd i sjöję* 'gick och vadade i snön'.

2. Normaliserade kortformer av enskilda ord och former. I alla nordiska dialekter utanför Isl., Fär., Sät. och Öv. VTel. träffas en del enstaviga infinitiver på vokal uppkomna genom apokopering av tvåstaviga, huvudsakligen i upptakt: sv. *ha ta ge bli*, Skåne *ha ta ji ble va* 'vara', *la* 'låta', Bornh. *ha ta ge* etc., Dalm. Orsa *djā* 'giva' Älvd. *blī* (Älvd. *lǟt* 'låta' endast proklitiskt), Vågå *hå tå lä* 'låta', Hard. *ha je ta ve* 'vara' (!) etc. Mycket stor spridning ha också prät.-former som *skull, kunn*, partiklar som *äll* 'eller' (Skåne, Bornh., Hall., Blek. *älla*, Vgl. *älle*), *hur* (Vgl. *hure* l. *hur*), *full fill fäll väl* o. d. 'väl, nog' *fulla (Vgl. *la* l. *le*), *int* 'icke', *för* *fyri etc. Om *eð* *eða, *ekk* *ekki i fisl. hss. jfr s. 51 f.

Vgl. har ett flertal tidigt normaliserade 'kortformer' av ord på -*e* föregånget av 'muta cum liquida'. Exemplen tillhöra företrädesvis två ordgrupper. Den första gruppen är tvåstaviga substantiv på kons. + *le* etc., vilka i målet sluta på *-el* etc.: *kāvel* m. 'kavle' (aks. 2 liksom i följ. ex.), *nāgel* 'spik', *nāvel* l. *nāgel* 'navle', *vāgel* 'vagle, vagel', *marken* o. d. 'marknad' *markne *marknaðr, *tjävel* nt. 'brödkavle' *kefli, *segel* o. d. nt. 'kvarnsegel' *sigli (men: *vassle, vattle* m., *havre* m., *hassle* nt.). Förlusten av slutvokalen beror på: 1) elision: en kavle av trä, 2) apokope framför homorgan kons.: en nagle till, 3) synkope i förleder av sammansättningar framför homorgan kons.: kavleträ, kavlestock, 4) apokope i efterleder trol. framför både homorgan och heterorgan kons.: brödkavle (kap. 4), 5) framför allt på synkope framför homorgan kons. i b. f.: kavlen, kävlet etc. (s. 95 f.). De nya formerna ansluta sig väl till målets formbyggnad, eftersom målet av gammalt har ett antal substantiv på *-el*: hävel, fogel 'fågel', hagel etc. Att motsvarande kortformer av svaga femininer: kringla, skallra etc., icke synas förekomma beror tydligen på att anledning till synkopen i b. f. vid dessa bortfaller. För kortformer av infinitiver på *-la* etc. (kavla, ragla) saknas morfologiska analogier: målets infinitiver sluta på *-a* eller i fall de äro enstaviga i varje fall på vokal.

Den andra ordgruppen är tvåstaviga adjektiviska komparativer på *-re*, i målet normalt på *-er*: *länger, bätter, ynger, äller* etc. Förlusten av slutvokalen beror på: 1) homorgan apokope: han har bättre tur, bättre lycka nästa gång, de visste sig ingen bättre råd, men framför allt på 2) elision framför vokaliskt börjande ord, i synnerhet partikeln *än*: mindre än, längre än, bättre ändå, bättre än så, bättre upp, den som bättre är, *ett tøppagalane är bätter än sju fadervår*. Morfologiskt anknyta kortformerna till de gamla enstaviga adverbiella komparativerna t. ex. *lengr etc., vilka ej sällan hade en syntaktisk användning som nära sammanföll med adjektivens: han har blivit bättre ~ det har blivit bättre med honom. Aksenten är i Vgl. akut efter adverben och i anslutning till den stora mängden av tvåstaviga ord på *-er* av *-r: finger, vinter, vacker etc.

Kortformer av typen *kāvel* 'kavle' förekomma m. l. m. allmänt i en stor mängd nordiska mål som icke bruka räknas till de egentliga apokopemålen. Sammanhanget med apokopen och synkopen framträder däri att de äro minst vanliga i de dialekter som äro minst berörda av dessa företeelser t. ex. SHall., Skåne, Bornh., VAgder etc. Aksenten är vanligen aks. 2, men kan också vara aks. 1 efter mönster av ord som *gåvel* *gafl, *fågel* *fogl, *hågel* *hagl. Älvd. — delvis också andra Dalmål —

har 'genomförd' förkortning, 'ovillkorlig apokope' av samtliga ord och ordformer med kons. + likv. l. nas. + slutljudande vok. (som icke är nasalerad) jfr ovan s. 39; aksenten är där regelbundet aks. 2. — Svenskt riksspråk, som utgår från dialekter med rytmisk (villkorlig) apokope (även heterorgan sådan), använder av en del hithörande ord apokoperade former åtm. som m. l. m. likvärdiga varianter vid sidan av de äldre formerna: *kàvel* : jfr *kavle, nàgel* l. *någel* 'spik' *nagli, *nàvel* : *navle, vàgel* l. *vågel* : *vagle* 'sittstång för höns' *vagli; *bràken* l. *bràken* nt. l. r. : *bräkne* nt. 'ormbunke' jfr da. *bregne*; *fràken* l. *fràken* r. l. nt. : *fräkne* nt. 'Equisetum'; hit höra trol. också *hä̀ger* m. : ä. sv. *hägre* da. *heire* *hegri, *giller* nt. : ä. sv. *gillre* *gildri, möjl. *gärdsel* nt. : *gärdsle* nt. *gerðsli. Ä. sv. har ännu flera ex.: *hummel* 'humle', *hummel* 'humla', *huckel* nt. 'huckle', *hybbel* 'hybble', möjl. *bränsel* nt. 'bränsle', *grissel* f. 'grissla', *häckel* 'häckla'. I finl.-sv. riksspråk brukas: *förkel* 'förkläde', *hängsel* 'hängsle', *äppel* 'äpple'. Da. rspr. förhåller sig ungefär som sv.: *syssel* 'syssla', *flynder* 'flundra', *hybel* 'hybble' etc.

Adjektiviska komparativer på *-er*, *länger* *lengri etc. liksom i Vgl., träffas m. l. m. allmänt i alla svenska landskap från Skåne till Norrbotten, i Norge åtm. f. o. m. (delar av) Opland och Hed. t. o. m. Nordland. Uppl., Sdml. och Ögl. ha numera oftare *-re* men på 1600- och 1700-t. var *-er* det allmänna i Uppl. och Södml. (Ögl.?) såsom framgår av äldre talspråkstexter t. ex. Columbus Målro 1678: *en bätter kar*, *ingen minder ringning*, (Kungen frågade) *om han inte war länger änn* 'om den (Stiernhielms Hercules) icke var ännu längre'. Det nyare *-re* beror på restitution efter högspråket; det har införts också i de adverbiella komparativerna, t. o. m. i *hellre* 'mer- gärna' *heldr (fsv. *hälder*), som icke hade någon adjektivisk komparativ vid sidan. (Undantag bland adverben: *mer*, *förr*, *ty värr*, *icke heller*). Aksenten i nysv. *längre* etc. (adj. o. adv.) är aks. 1, som övertagits från den gamla adverbformen *lengr; Älvd. som i regel bevarar urspr. aks. vid apokope har dock t. ex. *tỳnger* 'tyngre'. För sig stå allm. *fö̀rre*, *fö̀rra*, också på sina håll *stö̀rre*, *và̀rre*, *smä̀rre*, *mè̀ra*, *flè̀ra*, samt Skåne Blek. SHall. *mìnne* o. d. (nästan alltid med aks. 2), Ögl. (Ydre) Dalm. (Älvd.) *mìnna* (alltid ˋ) adj. 'mindre' *minni-a. De gamla formerna på *-re* med aks. 2 äro m. l. m. allmänt bevarade på Bornholm (där aksenten dock är utan vitsord), i ålderdomliga syd- och sydvästsv. mål, t. ex. Göinge, (delar av) Hall., NBoh. (Sörb.), i Norge i NHallingd., Tel. (till viss del), Agder, Rog., Hord., Sogn, Fjordane och Sunnmöre — d. v. s. i målområden som äro i jämförelsevis ringa grad berörda av apokopen. Betecknande är t. ex. Sörb. *ällere* 'äldre' och *ö̀ngere* 'yngre' (utan adv. vid sidan), *tö̀ngre* 'tyngre' : *bätter länger minner sämmer* (jfr Kock 1880 Sv. Lm. 1: 685, R. Iversen

1913 Senjenmaalet s. 16; annorlunda men oantagligt Kock 1891 Ark. 7: 354 ff., 1901 Schw. Acc. 50 ff., resp. ANoreen 1907 Vårt Spr. 2: 268), vidare t. ex. Rog. *bä̀re ä̀ldre fä̀rre smä̀rre stö̀rre tö̀ngre lä̀ngre mìndre*, nt. (substantiviskt) *mìndra*!; *länger*, *mìnder* adv. SÖNorge (även Valdres(?)) har vanligen *-re* med aks. 1 (liksom sv. rspr. och nyare Uppl., Södml. etc.), delvis troligen (liksom i sv.) beroende på restitution, delvis kanske nedärvt men med aks. 1 övertagen från adverben. Da. rspr. och da. dialekter ha *-re* l. *-er* med aks. 2, jfr Jespersen 1913 Ark. 29 s. 26 ff. (Fär. har *-re*, enligt Am. B. Larsen med aks. 2, enl. Hægstad aks. 1.) Språkgeografin i förening med inomdialektiska motsättningar som i Sörb. (se ovan) eller t. ex. *fö̀rre* ˋ*-a* : *längre* i sv. rspr. visa otvetydigt att formerna på *-re* med aks. 2 äro de ursprungliga och samnordiska i adjektiven. — Förkortningen *lä̀ngre* > *länger* — och därmed aks.-förändringen — beror väsentligen på elisionen, m. a. o. apokopen, i fraser som *längre än* *lengri enn *lengra enn; också försvagningen av *-a* till *-e* har först uppstått i sådana fraser. Detta är orsaken till att *-a* så sällan har bevarats i de adjektiviska komparativerna med kvalitetsbetydelse (*längre*, *bättre*, *yngre* etc.) medan det ofta kan stå kvar i de lokala komparativerna som *övra*, *nedra* och i de bestämda formerna av superlativerna: *den yngsta* etc. Användningen som predikativer framför *än* är överhuvud den vanligaste användningen i nyare talspråk och dialekter av dessa komparativer som undergå försvagning av *a* till *e* och apokope; eljest ha de — delvis med undantag av *fö̀rre -a* — även då fråga är om jämförelse mellan två framför allt i de bestämda formerna och delvis också som predikativer ersatts av superlativerna: *den sämre* är icke genuint talspråk, det heter *den sä̀mste* eller *den sä̀msta* (se Gadd ÖHärad 1871 s. 13, Falk-Torp Syntax 1900 s. 98, A. Larsen Ark. 18, 86, Levander Älvd. 1909 s. 107, Iversen, Tromsø Bymaal 1908 s. 21). Jfr Vgl. (Götlinds texter): *Han hade två pøjka. Den største va . . . . . . dän öngste va . . . . . . sin älste søn* etc. Detta är ytterligare en grund till motsättningen mellan utvecklingen i komparativerna å ena sidan och i superlativerna (samt *fö̀rre -a* och de lokala komparativerna) å andra sidan: *längre yngre* : *längsta yngsta*. Förklaringen till försvagning och apokope i de förra, icke i de senare är att söka i olika syntax, icke i någon ursprunglig aksentskillnad.

En fonetiskt besläktad kortform med stor spridning i dialekterna — i sht i äldre dialekt — är *alder* l. *aller* l. dyl. 'aldrig' av *aldri dsg. av *aldr m. eller av *aldri(g) t. ex. Vgl. (delvis) *aller dänn* 'aldrig den', SHord. *alder minder so ein* 'aldrig mindre än en', NGbr. *ä̀lder*, Columbus 1678 *aller så angelägna saker*, Uppl. Bröll.-d. 1695 *Ja hij kan aller troo* 'ja ni kan aldrig tro'.

I det uppsvenska målområdet, med särskilt i äldre tid vanlig rytmisk apokope, också heterorgan sådan, uppträda dylika normaliserade kortformer också av andra ord än de med 'muta cum liqvida'. I Uppl. förekomma de mest i NÖ. och V.: *röst* 'gavelröste', *snör* 'snöre' (Gräsö, jfr G. *förkel*, *äppel*), *bysk* 'ris av buskar' (~ *byske*), *tryn* 'tryne', *järp* (~ *järpe*), trol. *törn* 'törnsnår', *hörn* *hyrni n. Vidsträcktare spridning ha kollektiver som *busk* 'buskar', *ribb* 'ribbor', *kok* 'kokor', *kott* 'kottar', enl. min mening uppkomna ur gamla obestämda former, sannolikt ack. pl. eller sing., i fraser som *han ä ute å hugger busk på hammarn* l. *i hagen*, *klappar kok på åkern*. *Bakka* är apokoperat i Uppl. i frasen *slå sä i bakk på* t. ex. i Skutt. (i no. dial. *mot bakk* 'uppför backe'). Jfr i äldre dialekttexter: Brölld. 1725, 1751 *jen kann öhl* (Bureus' Suml. 67 *til en kan öl*), B. 1765 *till pip' tobak* 'till (en) pipa tobak', 1745 *Han kund wäl predika å giöra go mäss*, 1751 *trill fyr par*, 1743 *tåf sam slagi* 'av samma slaget' (prosa) etc. Om motsvarande kortformer i äldre högsv. skriftspr. se ovan s. 45, i finl.-sv. mål (Åland, Åboland, VNyl.) se Ahlbäck SNF 31—32: 7 s. 6 ff., om apokope i trestavingar nedan kap. 4.

Ett exempel i svenskt riksspråk på normaliserad haplologisk apokope i ett tvåstavigt substantiv är nusv. *gry* n. 'anlag, karaktär', mest i frasen *det är gott gry i honom* e. d., uppkommet av ä. *gryte* n. i samma betydelse. Beviset lämnas dels av nyuppl. ÖLöfsta, Skutt. *gryte* t. ex. *dä ä gått gryte i n där* (i Skutt. enl. uppg. fr. 1870-t. den gamla formen i målet), dels av följande exempel ur talspråkstexter från 1700-talet: *ho wa utaf gått gryte . . . föruta wank å lyte* (Brölld. 1728 s. 188), *Å ä då Soolklart nog Ho ä utåf gott Gryte* (s. 190 s. å.); *Sien såg ja jän fölså, som hiskli wa rar, Gått grytä had ti säg, ho likna sän far* (1752, 355); slutligen: *Ho ä wist tåw hä goa slagi, sant ä fullan hä: Ho ä kläckt å burin tåw hä arta, at hä ä gut gryt' tina* (1749, s. 337; obs. prosa!); *ti* (*uti*, *iti*) var en vanlig form för prep. *i* i äldre uppsvenskt talspråk. — Homorgan apokope (dentalapokope) har ägt rum i Uppl. etc. *åttdagar*, *åttdar* etc. '8 dagar' (~ *åtte dar* etc.) t. ex. *hon kan ligga åttdagar å inte går upp å äter näge* (Väddö). — Också nysv. *påsk* av ä. *påska är en reflex av olika apokope- och synkope-arter t. ex. elision: *påsk och pingst*, *mällan påsk och pingst*, (heterorgan) apokope: *från påsk till pingst*, elision och synkope i förled av sammansättningar, t. ex. *påskafton påskhelg påskdag påsktid*, apokope i efterled av enhetliga — om ock dipodiska — flerstaviga satstakter t. ex. 'från *åndag på'sk* till *fjärdedag på'sk*' (jfr *andag jul* etc. av *annan dag jula). Att kortformen segrat i detta ord beror tydligen icke minst på en naturlig anpassning till det av gammalt enstaviga *jul* t. ex. i uppräkningar: *jul, påsk, pingst och midsommar*. Jfr i viss mån no. Singsås *si om si* 'sida om sida' med eli-

sion i första fallet och i andra fallet likdaning med det första (Reitan s. 74). En omständighet av vikt är också att ordet *påska*, *påsk* i naturligt talspråk nästan blott användes i obestämd form (Aasen Ordb. s. 566) och därmed har saknat det stöd för tvåstavigheten som den bestämda formen tydligen eljest ofta har varit vid de svaga substantiven (Reitan, pass.). Jfr de vanliga kortformerna av de likaledes normalt obestämda (urspr. tre- l. fyrstaviga) helgdagsnamnen som *olsmäss*, *larsmäss*, *brittmäss* etc. (se nedan) och likaså de apokoperade kollektiverna av typen 'hugga *busk*', 'meta *abborr*' etc. I julvisans bekanta: . . . *och julen varar ända till påska* är tvåstavigheten regelbunden i satsslutande huvudtakt (här konserverad av versen). Regelbundet är också *i påskas* med *a* i skyddad slutstavelse liksom *i julas*.

B. *Tvåstaviga ljudföljder på konsonant. Synkope.*

I de tvåstaviga ljudföljderna på konsonant är efterstavelsen en sluten stavelse. Vi ha sett att ställning i sluten stavelse kan vara ett hinder för vokalens försvagning, resp. bortfall på många håll där sådan reduktion inträder i öppen stavelse. Trots detta finna vi att under vissa förutsättningar synkope har genomförts också i slutna stavelser och t. o. m. i avsevärd utsträckning. Redan nu kan sägas att synkope i sluten stavelse aldrig äger rum utan att dialekten också har exempel på bortfall i öppen stavelse. Av särskilt intresse i ljudhistoriskt avseende bli jämförelserna med de i det föreg. behandlade tvåstaviga ljudföljderna av typerna *bonde*, *bonda* och *bonda-* i *bond(a)gård*, där vokalen står i öppen stavelse. Också i denna avd. begränsa vi oss därför huvudsakligen till de tvåstaviga ljudföljderna i ställningen som enkla självständiga takter och som förleder i tre- (eller fyr-)staviga dipodiska takter: *Erik* : *Eriksmässa*, *Töres* : *Törestorp*.

Hit höra 1) tvåstaviga enkla ord med sluten ultima, 2) tvåstaviga ordfogningar med sluten ultima. De enkla orden äro antingen urspr. enkla ord eller urspr. sammansatta, senare förenklade ord: *bunden* : *Töres* *þyrgils. Sammansättningarna, så snart de förenklats, behandlas i synkopehänseende alldeles lika som de urspr. enkla orden. Viktigare är åtskillnaden mellan ord där slutkonsonanten tillhör stammen och ordformer där den är en ändelsekonsonant: *kjortel*, *Töres*, *bunden* : *till mötes* (*mötet*). I de förra får synkopen en starkare ställning i associationsspelet, såtillvida som den konsonantiska faktorn, i den mån en sådan finnes, är konstant tillstädes i alla situationer. I fall som *mötes* (*mötet*) inspelar associationen med andra ordformer utan slutkonsonant: *möte*,

och med former av andra grammatiskt likställda ord med andra konsonanter: *dike, dikes* (*diket*). I båda grupperna är synkopens ställning associativt starkare än i 'de tvåstaviga ljudföljderna på vokal': *bonde-a, bond(a)gård.* — 'Ljudlagen' är självfallet alltid densamma. Effekten av den växlar.

I de tvåstaviga ordfogningarna med sluten ultima är efterleden oftast, så vitt jag känner materialet, ett enklitiskt, i språket konstant och normalt aksentlöst ord: *förr-än, jag har-det, båt-en* *bát-enn, *hus-et* *hús-et. En del enklitikor ha vid sidan om sig starktoniga variantformer t. ex. *mig, inte*: *giv mig, jag kan inte.* Förleden är antingen enstavig, som i de nu anförda exemplen, eller tvåstavig; i senare fallet har ordfogningens tvåstavighet uppstått genom samnordiskt (eller yngre) bortfall av enklitikans begynnelsevokal på grund av vokalkontraktion vid hiatus (eller genom samnordisk synkope): *bonde-n* *bóndi-enn, *möte-t* *mǫti-et, *jag dränkte-n* *dränkti-(h)ann (*hörde-s* *høyrði-s(i)k l. dyl.). — I ordfogningarna kunna givetvis associationer av olika slag inverka på resultatet av synkopen.

Ett villkor för synkopen är att den slutljudande konsonanten står kvar. Framför bortfallna *t, ð, n, r* etc. bevaras i regel ändelsevokalen också i sådana mål där eljest absolut slutljudande ändelsevokaler m. l. m. regelbundet falla bort. Endast i några få begränsade målområden med i allmänhet mycket avancerad vokalförlust (NVärml., NÖl., Gotland, Salten i Nordl. etc.) kan i viss utsträckning också sådan vokal förstummas. Det vanliga är alltså — i dialekter med *t*-bortfall — *take, huse* etc. (: NVärml. *tâk* o. s. v.). Framför bortfallet *n* (i tvåstaviga former) har i ingen nordisk dialekt vokalen fallit genom (sekundär) apokope *sola sole* o. d. 'solen' *sólin fem. Jfr förut s. 50; om trestavingar kap. 4.

I vokalbalansdialekterna uteblir synkopen i regel efter kort stavelse. Också efter lång stavelse kan i viss utsträckning synkopen utebli i sådana fall, då ändelsevokalerna (*a, i, u*) ännu i sen tid bevarat en ursprunglig distinkt artikulation eller ev. sekundärt av olika skäl antagit sådant uttal: ex. därpå huvudsakligen i mål med ofullständig försvagning eller ofullständig vokalbalans i de inre fjord- och fjällbygderna i SNorge, i (delar av) NNorge, östra mell. Sverige, (delar av) Norrl. och Finl., vidare i mål med palatalt *ń* (av *nn) också i ändelser t. ex. Sunnmöre, Ålandsöarna, stora delar av Danmark, slutligen mera allmänt i ändelserna *-ig* och *-ing.* Jfr närmare i det följ.

Frånsett undantagen äro de olika synkopearterna i sluten stavelse desamma som vi förut lärt känna i öppen stavelse och uppträda i samma ordning: 1) haplologisk synkope, 2) homorgan s., 3) heterorgan s. etc.; stavelseminskning kan utebli vid 'instängd likvida' och vid sonantering

av *i̯. Den geografiska utbredningen är i stort sett parallell: exempel på haplologisk synkope m. l. m. överallt, homorgan (men icke heterorgan) i Hord. och centrala Vgl., mindre i SRog., (inre) Agder och SVgl., minst i Skåne, Bornh. etc. (Island, Färöarna), heterorgan — åtm. i förleder — (+ haplologisk och homorgan) i N. och NÖ. Norge, Mell. och N. Sverige, Gotl., Finl., Jylland etc.

Anm. Exempel på haplologisk synkope i sluten stavelse — nynordisk synkope, icke urnordisk — visa sig redan i fisl.: *lítt* 'lite' *lítit, *sett* sup. o. neutr. part. 'satt' *setit, *flutt* 'flyttat' *flutit, *gladdr* pt. part. *glaðiðr (Omljud s. 29). Det är troligt att förkortningen i dessa exempel har inträtt också 'i starkton'; men att haplologin i fisl. har stått i beroende av satsrytmen och lättare genomförts i t. ex. tre- och flerstaviga takter (eller i upptakt) visas av motsättningar som t. ex.: Grágás c. 1250 *gørir* l. *gerir* präs. 3 sg. 'gör' t. ex. *ef hann gørir gerðena*: *gørr gerr* 7 ggr i flerstavig takt framför negation och följande infinitiv t. ex. *en ef hann gørr eigi kiósa, ef sá gerr eigi nefna dóm*; Eddan och skalderna *gørir* etc.: *gerra* l. *gerrat* 'gör icke' framför infinitiv t. ex. Gríp. 20 *þuí þú, Grípir, þat gerra segia* (FJ No.-isl. Skjaldespr. s. 103, Lex. poet.); fisl. *þórir* msn. (*þóruér) : *Hafþórr, Arnþórr, Steinþórr, Halldórr* etc. ~ *Hafþórir* etc. (Sahlgren, Edd. 2, s. 231 ff.). Fisl. *Bǫ́rðr Bárðr* msn. 'Bård' är enl. Bugge m. fl. *Bǫ́reðr *Bǫð(f)røðr — alltså med homorgan synkope. Snarare då *Bǫ́rer eftersom *ð* i talspråket bör ha fallit också framför det andra *r* när det föll framför det första (jfr Gr.[4] s. 215, fno. *Endri(ð)r,* fisl. *á(ð)r, huá(ð)rir, Askma(ð)r* etc.). Därav med haplologisk synkope nom. *Bǫ́rr — vid sidan av ack. *Bǫ́reð, senare *Bǫ́rðr* ack. *Bǫ́rð.* Likaså *þórðr* msn. 'Tord' av *þórfrøðr (Bugge m. fl.) eller av *þór(u̯)ǫrðr (Noreen Ark. 6, 306). Ett säkert ex. i fisl. på homorgan dentalsynkope i ultiman av en daktylisk takt (kap. 4) är *þorkell -kill* *þorket(e)ll, jfr fno. fsv. fda. *þorkil* o. d.; *-kil* redan på runstenar. Tidig homorgan likvidasynkope föreligger i danska och svenska runinskrifter t. ex. fda. *þurlf* fsv. *þulfʀ þolfʀ* 'Tolf' *þórulfʀ (också i fno. *þólfr*), fsv. *kilf* *Geirulfr, *erntis ernkautr* *Erindíss -gautr, fda. *ulsmisu tah* 'Olofsmesso dag' *Oles-; dentalsynkope i fda. *kurmʀ* 'Gorm' *Goðormʀ. — Fisl. ex. på synkope i öppen stavelse ha nämnts s. 52, 73.

Synkope i Västergötland.

Särskilt upplysande är materialet i Vgl. Nedan meddelas en relativt utförlig exempelsamling från centrala Vgl. (Jfr s. 69 f.). För lättare jämförelse med föreg. avdelning göres början med exempel på tvåstaviga ljudföljder på kons. som förleder i dipodiska sammansättningar: typ: *Törestorp, gärdesgård.*

Tvåstavingar som förleder. Förberedande anmärkningar.

1. En del urspr. hithörande sammansättningar ha m. l. m. tidigt fått efterleden fördunklad och försvagad på grund av associationsförlust. Så

snart detta skett behandlas de som enkla trestaviga ord med daktylisk taktform, om vilka se följ. kap. Hit höra i Vgl. sms. på *-vini, *-ruð, en del på *-þorp (> *-arp*, *-orp*) m. fl. Jfr förut s. 77 f.

2. I typen *Törestorp*, *gärdesgård* står den mellersta stavelsen, som är utsatt för synkope, mellan en helstark taktdel och en halvstark. Det övervägande flertalet av dylika mellanstavelser utgöres av en vokal + *s*: *-es* l. *-is* (med l. utan föreg. kons.). Det slutande *s* är vanl. urspr. genitivändelse. Sådant *-es* (*-is*) kan vara urspr. *-is, t. ex. *geiðisgarðr, *Øyrisland. Men det kan också ha uppstått på många andra sätt. Praktiskt taget vilken som hälst enstavig ljudföljd på *-s* kan utvecklas till en dylik mellanstavelse *-es* (*-is*): *-ins*, *-ils*, *-irs*, *-urs*, *-uns*, *-uls*, *-ungs*, *-eins*, *-áss*, *-ars*, *-ulfs*, *-orms*, *-gríms*, *-holms*, *-húss*, *-ruðs*, *-reiðs*, *-lífs*, *-leifs*, *-leiks*, *-langs*, *-víks*, *-kels*, *-kups*, *-þorps*, *-geirs*, *-gísls*, *-gauts*, *-munds*, *-móðs*, *-móts*, *-þórs*, *-steins*, *-finns*, *-suíns*, *-ialms*, *-dikts*, *-beins*, *-bans*, *-bekks*, *-miǫlks* o. s. v. Alla konsonanter och kons.-förb. mellan vokalen och *s* avlägsnas; *r*, *n* och *l* (i sht kak. *ḷ*) kvarstå stundom, trol. i regel på gr. av associativ restitution, *s* självt står kvar (faller sällan och som det synes vanl. endast på gr. av dissimilation med ett *s* på annan plats i ljudföljden). De konsonanter som stå kvar, resp. restitueras vid association, äro alltså de som överhuvud äro de mest frekventa i nynordiska ändelser. (Restitutionen är ofta oetymologisk; det 'oäkta' *r* härrör i så fall från gen. på *-ar*, personnamn på *-r* etc.) De korta vokalerna *i* och *u* (vanl. också *a*) reduceras till målens vanliga ändelsevokal, långa vokaler förkortas, diftonger förenklas. Konsonanterna före vokalen behandlas enligt inljudsfonetikens regler (i stark taktdel) och kunna stå kvar, falla eller bortassimileras. Jfr i det följ. Men *-es* (*-is*) kan också återgå på två urspr. stavelser i mellanled, av vilka endera fallit, vanl. den sista: *-løysu*, *-húsa*, *-ósa*; *-endis*, *-lendis*, *-ingis* etc.; efter förkortningen till enstavighet behandlas gruppen lika som föregående. Slutligen kunna mellanstavelserna också sluta på vokal + *n*, *l*, *r* (mkt sällan andra kons.): *-en* *-el* *-er* *-ar* (om urspr. *-ar* *aʀ i sms. se s. 68). Sådana mellanstavelser återgå mkt sällan på en urspr. enstavig ljudföljd (*aptansǫngr, *morginstiarna), utan nästan alltid på en tvåstavig (som sekundärt blivit enstavig): *-unda(r)*, *-munda(r)*, *-urða(r)*, *-biarna(r)*, *-biarga(r)*, *-borga(r)*, *-mara(r)*, *-inga*, *-kirkiu* etc. Men det vanliga är att dylika mellanleder ge en enstavig öppen stavelse (som senare kan synkoperas efter typen *bóndagarðr). Så alltid om den första av de två stavelserna reducerats: SMöre *vall(v)ramäss* *Valborga(r)-, *pärnakål* 'potatisblast' *päruna-. Likaså stundom också vid reduktion av andra stavelsen. Regeln blir här för *n* (*m*), att det står kvar framför explosivor — med sluten stavelse till följd — men faller framför likvidor och frikativor. Vi få

motsättningar som Rog. *'Kjärentveit* 'Kjerringtveit' : *'Kjeddland* 'Kjellingaland', båda av *Kerling(a)-, Hord. *Jøsendal* *Jǫsunda(r)- : *Ikeland* *Íkorna-, *'Sekkjesta* 'Sekkingstad' *Sekkinga-; Östf. *Tørnby* *Þorbiarna(r)- : *'Kölvíken* 'Kolbjørnviken' *Kolbe- *Kolbiarna(r)-; Vgl. *Håkentorp* *Hákuna(r)-, *Ormentorp* *Ormunda(r)-, *Öventorp* *Øyvinda(r)- : *Rommele* Romundalef 1353 Rom(m)el(l)eff 1547; *åttendēl* 'åttondel' : *mǝremjǝlk* 'morgonmjölk'; ÖVästml. *Fräbbenbo* *Frøybiarna(r)- : VUppl. *Gumlösa* *Gumme(n)- *Guðmundar-; Skåne *Vemmentorp* : *Vemmerlöv* Wämundelef 1274 (Järrestad) *Vémunda(r)-. Likvidan *r* däremot faller oftast, *l* står oftast kvar men reglerna äro icke tydliga eller allmängiltiga: Hord. *'Ömbelann* 'Emberland *Ingibiarga(r)-, Akersh. *Dikemark* *Díkara-, Hed. *'Sjinnaböḷ* 'Skinnarbøl', Ögl. *Maspelösa* *Matspara-, Skåne *Remmarlöv* trol. *Hróðmar(ar)-, Själl. *Vemmelev* *Vígmar(ar)-, Västf. *'Nýkkersånn* 'Nykirke sogn', Bornh. *Nyker*, *Åker*, lösgjorda ur *Nýkirkiu sókn, eller *Nýkirkiu garðr etc.; — med *l*: Hord. *Vemmalvik* Vimboldavik 1490, Östf. *Grammeltveit* Grimaldaþweith RB; Vgl. *Habeltorp* Habbolat. 1545 *Hagbarða(r)-, NMark *'Jålltǝrp* 'Hjälltorp' Gereldärthorp 1314 *Geirhilda(r)-.

— I urspr. trestaviga mellanleder bevaras den mellersta stavelsen i enlighet med den trokeiska rytmen: Uppl. *Forkarby* *Fórikarlabýr, *'Älkarby* 'Älvkarleby' *Elfa(r)karla- (l. *Elfi-?), *Tomsarby* *Tomasarfa-, *Esarby* *Eiríksarfa-, *Romstarby* *Rúnfastarfabýr (Vendel), Dalbergsl. *Tosarby* Thorisaruaby 1385, *Söpnarby* Sigbernaruaby 1384, *Morkarby* *Mórakarla-, *Vikarby* *Víka(r)karla- (Rättvik), Västml. *Iskarboda* *Eikiskarlabóða (Fällingsbro), Åland *Emkarby* Emptakarlleby 1438, Gotl. *Hablingbo* Hagbardlingabo 1300-t., Bornh. *Bolskersen* 'Bodilsker Sogn' *Bóthildskirkiu sókn (*Olsker* *Larsker* ur *Óleskirkiu *Láreskirkiu sókn l. garðr), sv. rspr. *Gästrikland* *Gestarvíka(r)land. (Jfr med sen synkope i öppen stav.: Ål. *Gästerby* Gestrikaby 1397 Gesterby 1537 *Gestre(k)- *Gestrik- *Gestarvíkabýr, Öl. *'Arblūnn* 'Arbelunda' Arbolunda c. 1460 trol. *Arnabóðalunda.) — I mellanled på fem stavelser kvarstå på gr. av rytmen den andra och den tredje: Bornh. *Östermarkersen* *Västermarkersen* 'Østermarie Kirke Sogn' *Øystr(i)mar(íu)kirk(iu)sókn). —

De ovan sammanställda utvecklingarna äro — med bortseende delvis från vokalbalansdialekter och mål med 'ofullständig försvagning' etc. (s. 88) — allmännordiska och kunna inträda på vilket stadium som helst. Exempel finnas i mycket stort antal. Också på Island och Färöarna försvagas mellanleder av detta slag: nyisl. *Þóristaðir* l. *Þórustaðir* *Þóroddsstaðir, *Effersey* (vid Reykjavik) *Ørfyrisøy, *Ípishóll* trol. *Íbeitishóll; fär. *'Áiristöe* 'Eiriksstøð' *Eiríksstǫð, *'Áisvisvøvor* 'Eiðsvíksvegur', *'Jöerishálsor* 'Jørundshálsur', *'Áinisröuk* 'Einingsrók', *'Gáirisfleǝs* 'Geirólvsfles', *'Ädlisdåild* 'Ellindsdeild', *'Gröudisdåild* 'Gróthúsdeild', *'Böenisājin*

'Bønhúsáin', '*Säbbistšeədil* 'Seyðbergsketil'; med tvåstavig mellanled: '*Säddlisgjägv* 'Seydlendisgjógv', *Íslinstoft* ä. *Íslistoftir* *Íslendingstoft(ir), '*Hålfirsdžöuda* 'Hálvfjórðingsgjóta', '*Miggris-* l. '*Miggirsflöhtor* 'Miðgróthúsfløttur' *Miðgrióthúss- o. s. v. i stort antal. — Dylika trestaviga sammansättningar med förkortad och försvagad mellanled bli de första stadierna i utvecklingen också i Norge och det övriga Norden.

Då **Eiríksstọð* i fär. blir '*Åiristöe* beror det på tillpassning av en språktakt med en helstark och två halvstarka taktdelar (⏊ ⊥ ⊥) till den vanligare trokeiskt dipodiska typen **Øyrisland*: ⏊ ⏑ ⊥. Då **Eirisfiọrðr* (*Eiríks-) i Norge blir *Ersfjord* o. d. är det tillpassning efter den ännu vanligare tvåstaviga dipodiska rytmtypen **Steinsland*: ⏊ ⊥. Då **Teitsfiọrðr* blir *Týssvör* sker anslutningen till den enkla trokeiska takten (⏊ ⏑), grammatiskt sett till det tvåstaviga osammansatta ordet. Då fär. *Miðgróthúsfløttur* första gången bildades (som sammansättning) uttalades det troligen tydligt och långsamt med en helstark och tre därefter följande halvstarka taktdelar; att ett sådant uttal inte någon längre tid kunde hålla sig i språkbruket — om platsen ofta behövde omtalas — kräver i grunden ingen närmare förklaring.

3. En generell regel för de hithörande mellanstavelserna är att slutkonsonanten (också *s* etc.) helt naturligt faller framför identiskt samma konsonant i efterleden: Isl. *Þóristaðir* *Þórisstaðir, NRog. '*Āpelann* 'Apeland' Apelleland b. 1500-t. *Apeldri-, YSogn '*Tårmesät* 'Tormodsæter' *Tormessæter *Þormóðs-. Härigenom blir mellanstavelsen ofta sekundärt en öppen stavelse, men exempel av detta slag ha dock medtagits i detta kap. — Regeln gäller kanske icke oinskränkt för mellanstavelser omedelbart efter en kort stamstavelse.

Tvåstavingar som förleder. Exempelsamling från Vgl.

Exemplen äro i första rummet hämtade från centrala Vgl.: Falbygden (Frökind: F., Gudhem: Gu., Vartofta: Va., Vilske: Vi.), Gäsene (: Gä.) och Kulling (: K.), därjämte från grannbygderna Redväg (: R.), Laske (: L.) och Skåning (: S.). (Om ex. med *-a- som mellanvokal jfr nedan s. 96).

Ortnamn:

A. Haplologisk synkope. F. *Áxtorp* Axwlstorp 1540, Vi. *Ístorp* Isatorp 1567 *Ísars-, R. *Sàmmesgåṇ* 'Samsingsgården', Va. *Våss(h)əḷmen* 'Vässingsholmen'. Jfr SVgl. (Mark) *Vallsås* *Vallsuínsáss. — *Sk* och *s* ha behandlats som 'lika' konsonanter: Gu. *Béstorp* Biscopstorp 1546,

Vi. *Ä'storp* Eskelstorp 1564; jfr da. *Bistrup*, *Estrup*; *Biskups- > *Bis-* o. d. i Sv., No. och Da.

B. Homorgan synkope. 1. Likvida-synkope: S. '*Brúnsbo* 'Brunsbo' Bryniulpsbo 1437; R. '*Bôṣbo* 'Börsbo', Vi. '*Bôṣṭərp* 'Björstorp' *Byrgirs-; Gä. '*Éṣṭərp* (l. '*Éṣṭer*) 'Elvstorp' *Eilífs-, '*Éṣbärja* 'Eriksberg' *Eiríks-, K. '*Fùllsta* (y. '*Fullesta*) 'Fullestad' trol. *Fyllings-, Va. '*Gûntərp* 'Gunniltorp' Gunnillatorp 1361 Gunniltorp 1616 *Gunnhildar-; Vi. '*Hâṣṭərp* Haraldstorp 1405, '*Háṣṭərp* 'Härstorp' *Haralds-; K. '*Håsbärjet* '1) Häradsberget, 2) Härsberget', Gä. '*Häṣvā* (aks.?) 'Häradsvad' *Heraðs-; K. *Kâṣ hāra* 'Kullings härad' Colandsh. sl. 1200-t. Kuluns h. 1408 *Kolands- l. *Kulunds-; Gä. †*Qwinstad* 1600-t. nu 'Kvinnestad' Qwinnistadha 1354; K. '*Låṣbo* (aks.?) y. '*Lā'ṣbo* 'Larsbo' Larenssaboda 1540 Larisbo 1550 *Lárenss-, '*Lā'ṣṭərp* 'Larstorp' Laurenzstorp 1404, '*Nā'sbo* 'Närsbo' Närisboda 1540, 2 g. '*Óṣṭerp* '*Ō'ṣṭərp* 'Olstorp' *Ólufs-, *Óleifs-, Va. '*Sjôṣṭərp* 'Skörstorp' Sköristhorp 1397, R. '*Svâsgåṇ* 'Svensgården' trol. *Sueinungs-, F. K. R. Va. '*Svâstərp* (K. äv. '*Svā'stərp*) 'Svenstorp' *Sueinungs-, Gu. '*Tôṇṭərp* (äv. '*Törjenṭərp*) 'Torbjörntorp' Thorbyornathorp 1312; K. '*Tôṣgåṇ* '*Tō'ṣ-* 'Toresgården', Gä. '*Tôṣgå̄ṇ* '*Ṭóṣ-* 'Torsgården' *Þóris-; Gä. '*Təṣgå̄ṇ* 'Torsgården' Torstensg. 1700; Va. R. '*Tôṣṭərp*, Gä. '*Tộṣṭərp*(!)[1], R. '*Tō'ṣṭərp*, Gä. '*Tóṣṭərp* 'Törestorp' Va. Tyrgilstorp 1488 *Þyrgils-; Vi. '*Tôṣṭərp* 'Törestorp' Thørnisthorp 1403 *Þyrnis-.

2. Dental-synkope: K. '*Brêsbu* 'Bråttensby' Brutensby 1396, Va. '*Dēnestərp* 'Dintestorp' Dyntelstorp 1392 *Dyntils- l. *Dintils- ('*Dēnes-* restituerat ur *Dêns-), Gä. *Fröstorp* *Frøysteins-; Gä. †*Giöstorp* 1600 †*Giöttstorp* 1720, nu 'Götestorp' Götistorp 1540; K. *Hållstorp* Halstenstorp 1540 *Hallsteins-, Va. '*Hàṣṣelt* l. '*Hàṣṣet* 'Halvstenshult' *Halfsteins-; Va. '*Tjâstərp* 'Kättilstorp' Ketilsthorp 1397, R. '*Tjâstərp* (äv. '*Tjättestərp*) 'Kättestorp' Kiätilstorph 1542 Kietest. 1585 *Ketils-; L. '*Måṣgå̄ṇ* K. *Mā'ṣgå̄ṇ* 'Mårtensgården' *Martins-, Gä. '*Nâstərp* 'Natestorp' Nattestorp 1400-t. Natest. 1550 trol. *Náttulfs-, K. '*Skəstərp* 'Skottstorp' Skåtensst. l. dyl. 1546 etc. Skaatelst. 1550 Skot(t)ist. l. dyl. 1567 etc.; Gä. R. †*Söstorp* 1580 1629 †*Söt(t)st.* 1618 etc., nu 'Sötestorp' (R. äv. 'Söttestorp') Söterstorp 1430 Syttist. 1560 osv.

(Säkra hithörande ex. på labial-synkope, guttural-synkope och homofon synkope saknas i materialet från MellVgl.)

Av olika skäl, mest på gr. av associationer, saknas synkope i t. ex. R. *Annestorp* Andristorp 1405 jfr Anndst. 1603 etc. (!), F. *Bryngelstorp* *Bryniulfs-, Gä. '*Ereksgå̄ṇ* 'Eriksgården': jfr Ersg. 1760, *Finnestorp* trol. *Finnviðs-, R. *Fällestorp*: jfr Fellst. 1635, Va. *Gullerstorp* Gullest. 1540 (jfr s. 75), *Gunnestorp* Gunnulfsthorp 1420, Gä. '*Jōrasgå̄ṇ* 'Göransg.',

[1] Enda exemplet på ^ över kort vokal i SOÄ.

F. *Hallestorp* *Halldórs-, Gu. *Hellestorp*: jfr Helst. 1546 *Herleifs-, *Herleiks- l. *Herlaugs-, R. *Hållestorp* *Hollings- l. *Halfdans-: jfr Holst. 1576 etc., *'Hällesta* 'Hällestad' Hälestadha 1371: jfr Hällsta o. dyl. 1600-t., Va. *'Hälleṣṭərp* (jfr s. 75) 'Hällestorp' *Herluxtorp 1406 *Herlaugs-, Gä. *Hönestorp*: jfr Hönst. 1590, Va. *'Tjätelstərp* 'Kättilstorp', Gä. *'Ōḷesgā̊ṇ* 'Olofsg.', K. *'Ōlefstərp* 'Olofst.' etc.

I andra konsonantiska omgivningar har vokalbortfallet regelbundet uteblivit i Mell. Vgl.: heterorgan synkope är i denna rytmiska typ främmande för målet. Ex.: K. *'Aḷjestərp* 'Algutstorp', Gä. *'Aḷjesjāḷe* 'Algutsgärde', Gu. *'Amjeṇṭərp* 'Ambjörntorp', *Amfastorp* *Arnfasta(r)-, Vi. *'Angentərp* 'Angunt.' *Arngunna(r)-, Gä. (2 g.) *'Gummestərp* 'Gudmundstorp', K. *'Gummesgā̊ṇ* 'Gudmundsg.', Vi. *Gunkestorp* *Gunnketils-, Gä. *'Harmestərp* 'Hermanstorp' *Hermunds- l. *Hermóðs-, K. *'Hâmmasgā̊ṇ* 'Hovmansg.', Gu. Gä. *'Håkentərp* 'Håkantorp', Gä. K. *'Håkesgā̊ṇ* 'Håkansg.', Gä. *'Häḷjesgā̊ṇ* 'Häljesgården' *Helges-, *'Ingestərp* 'Ingelstorp' *Ingialds-, K. *'Jākeṣgā̊ṇ* (om *ṣ* jfr s. 75) 'Jakobsg.', R. *'Tjömmastərp* 'Köpmanst.', K. *Ormentorp* *Ormunda(r)-, R. *Ormestorp* *Ormunds-?, R. Gä. *'Svarkestərp* 'Sverke(l)storp' *Suerkirs- *Suartgeirs-; Gä. *Torkelstorp*: jfr Torkest. 1560 *þorketils-; *'Tərmestərp* 'Tormenstorp' *þormóðs- l. -munds-, *Ulvastorp* *Ulfars-, *Älvastorp* *Elfars-, *Örkestorp* trol. *Auðketils-. — Jfr SVgl. (Kind) *Vrångestorp* Wrangbeenstorp 1466.

Appellativa exempel: Mell. Vgl. *ândān* 'annandagen, anndagen' *annandag, *gâṇṣkāp* 'galenskap', *fjâṇḍēl* 'fjärdedel' *fjärden-, *jâṣḷē* 'gärdsgårdsgrind' *gerðishlið, *jáṣgâḷ* l. *jàṣgâḷ* 'gärd(e)sgård' *gerðisgarðr, *lâṣmässerūg* 'larsmässeråg' *Lare(n)s-, *ôṣmässe* l. *òṣ- óṣ-* 'Olovsmässa', *ôṣmässekrōken* 'tiden omkring Olovsmässan' *Óles- *Ólafs-; *antingen* *annattueggia. — Undantag på gr. av association: *bētesfōr* 'betesfoder', *bēteskrīatūr* 'beteskreatur', *stȳresjāṇ* 'styrjärn (på en vagn)', *fjāḷingsmann fjāḷingsbonne fjāḷingsvāg* 'fjärdingsman etc.', *hārashövding hārasdommare* (jfr ovan) 'häradshövding etc.'. Ingen synkope mellan heterorgana kons.: *drekkespäng* 'drickspenning', *drekkesgḷās* 'dricksglas', *sūpesgḷās* 'ds.', *mēkelsl.* *mēkalsmässe* 'Mickelsmässa', *təmmesmässe* 'Tomasmässa', *bummelskḷänning* 'bomullsklänning', *rummeṣgrōt* 'rågmjölsgröt' (jfr Ögl. *råmmeṣpankāke* 'råmjölkspannkaka', Säll. (Stevns) *råmmskau'er* 'råmjölkskakor' s. 113).

Tvåstavingar som enkla ord.

Mell. Vgl. har talrika exempel på synkope också i enkla tvåstaviga ord — eller urspr. sammansatta, senare förenklade — vilka icke stå som förleder i komposita.

Frågan om synkopen i tvåstavingarna är framförallt frågan om vokalförlusten i substantivens tvåstaviga bestämda former på *-n* och *-t*. I dem kan som bekant ändelsevokalen ej sällan falla i rikstalspråken särskilt framför *-n*. I dialekterna faller vokalen i regel framför *-n* i Norge och Sverige i mask. sing., men icke i fem. sing. Också Danmark kan ha vokalförlust, men i fem. sing., icke i mask. sing. Neutr. plur. på *-n* följer nästan överallt fem. sing. I neutr. sing. på *-t* är synkopen ojämförligt mycket vanligare i Danmark och SSverige än i det övriga Norden (Isl. och Fär. stå för sig). Motsättningen mellan Danmark och Norge-Sverige beror i huvudsak på regeln (s. 88) att synkopen uteblir framför konsonant som faller: i N.-S. faller ofta det korta *-n* i fem. sing. och neutr. plur. och *-t* i neutr. sing., i D. ofta det urspr. långa *-n* i mask. sing.

Väsentligen likställda med artikelformerna på *-n* och *-t* äro de tvåstaviga adjektiven och participen på *-n* och *-t*. De visa i huvudsak samma grammatiska och geografiska fördelning mellan synkope och icke-synkope efter olika genera och numeri och olika dialekter som substantiven och av samma orsaker.

Vid sidan av de synkoperande dialekterna, som utgöra flertalet, finns det målområden med föga eller nästan ingen synkope.

Mell. Vgl. är en synkoperande dialekt. I stort sett följer den de vanliga svenska synkopereglerna t. ex. i SSvealand, men trots att den saknar några av de vanliga synkopearterna får man ett intryck att synkopen i särskilt hög grad har satt sin prägel på dialekten. En av orsakerna därtill är att slutljudande *-t* står kvar i Mell. Vgl. och f. ö. i hela landskapet utom (delvis) i Vadsbo i norr. En annan orsak är att västgötskan är en i jämförelsevis ovanlig grad ren dialekt med fast inhemsk tradition.

Utom i artikelformerna och adjektiven har Mell. Vgl. synkope i flera andra grammatiska kategorier t. ex. de vanliga adjektiven på *-et(er)* *-óttr, pluralformer på *-er* *-ir *-ur (*-ar?), verbformer (präsentier) på *-er* *-ir, passivformer på *-es* *-is, genitiver och adverb på *-es* *-is, en del stereotypa ordfogningar t. ex. en- eller tvåstaviga verbformer med efterföljande enklitiska pronomina: *ser-en* 'ser han (honom)', *hörde-n* 'hörde han (honom)' (; strängt taget höra hit också artikelformer som *fātet* *fat-et, *hāren* *hari-nn). En ortnamnstyp som ofta har synkope och som är karakteristisk för Vgl., dock mindre för Mell. Vgl. än för S. Vgl., är namnen på *-hult (i Vgl. eg. *-holt) med efterleden försvagad till *-elt*. Dessutom finns ett antal mera fristående ord och ordformer med synkope.

Synkope-arterna äro desamma som i det föregående: A) haplologisk

synkope, B) homorgan synkope: 1) likvida-synkope (*r*, *l̦*, *l*, *n* i första rummet), 2) dental-synkope: *s*, *t* etc. först. — För synkopen har det ingen betydelse om utgångsformen har aks. 1 eller aks. 2.

Exempel från Mell. Vgl. — Flertalet exempel innehålla *i eller *u. Ex. med *a äro fåtaliga. De äro dels sällsynta eller obefintliga i flera av de ifrågakommande kategorierna, dels äro de mindre vittnesgilla, då morfologiska inflytanden, resp. andra ljudförändringar än (försvagningen och) synkopen torde ha spelat in. Om behandlingen av *a i götamålen se närmare i det följ.

1. Artikelformer av substantiven: Best. f. sing. av starka mask. t. ex. till obf. *sten* 'sten' : bf. *sten* (ä. sälls. *stĕn* l. *stenn*) 'stenen' *stein(n)-enn l. -inn, *munn* : *munn*, *hunn* : *hunn*, *bøtten* : *bøtten*, bf. *Stømmen* 'Stommen' *Stomn-enn; *mur* : *mur̦*, *stol̦* : *ston̦*, *ā'ker* : *ā'ken̦* 'åkern' *akr-enn, *nā'gel̦* : *nā'gen̦* 'nageln (på fingret)' *nagl-enn; dentalt *l* + *n* assimileras efter synkopen: obf. *kväll* 'kväll' : bf. *kväll* (ä. sälls. *kvăl* l. *kväln*) 'kvällen', *sal* 'sal' : *sal* 'salen', *stall* m. : bf. *stall* 'stallet'. — St. fem. synkopera ej: *søl̦a* 'solen' *sól-en, jfr nt. pl. *fā'ra* 'fåren' *fár-en.

2. Svaga mask.: obf. *måne* : bf. *mån* *máni-nn, *pinne* : *pîn*, *bonne* : *bôn* 'bonden', bf. *mā̦ten* o. d. 'marknaden' (närmast av) *markne-n (s. 83), *Hängen* 'Hägnen (Hägnaden)'; *hare* : *hân̦*, *mul̦e* : *mûn̦*, *havre* : *havven̦*, bf. *kaven̦* o. d. *kavle-n (s. 83); assimilation i *køl* (~ *køln*) 'kullen' av *kølle*, *knâl* knallen'. — Jfr sv. fem. *gåta* : *gåta* 'gåtan' *gáta-n, *gátu-na.

3. Enstaviga neutra: obf. *fat* : bf. *fatt* *fat-et, *skøt* : *skøtt*, *krut* : *krutt*, *skaft* : *skaft*, *spelt* : *spelt* 'spiltan', *ben* : *bĕnt* l. *bēnt*, *bånn* : *bănt* 'bandet', *spjäll* : *spjält*, *vátten* (l. *váttn̦*?) : *váttent* (l. *váttn̦t*) *vatn-et, *nămt* *namn-et, *år* : *åț*, *fö'nster* : *fö'nsteț*, *bol̦* : *boț* (ä. sälls. *bŏț*), *hon̦* : *hŏn̦t* 'hornet', *hā'gel̦* : *hā'geț* *hagl-et, *hus* : *hŭst* l. *hūst*, *aks* : *akst* 'axet', *køșș* : *køșt* 'korset'.

4. Tvåstaviga neutra: obf. *säte* : bf. *sât* *sæti-t, *bete* : *bêt*, *trune* : *trûnt* 'trynet', *ränne* : *rânt* 'höskullen', *ställe* : *stâlt*, *kale* : *kâlt* 'kärilet' (Laske m. fl.), *snöre* : *snôț*, *hön̦e* : *hôn̦t* 'hörnet, hörnan' *hyrni-t, *jal̦e* : *jâț* 'gärdet', *äppl̦e* : *äppeț*, *fyse* o. d. : *fŷst* o. d. 'fähuset' (Barne, Kåll. m. fl.). — Jfr *öra* : *örat* (se nedan).

5. Adj. och part. på -en -et. a) Mask. *spûn* 'spunnen' *spunninn, *bûn* 'bunden', *gân̦* 'galen', *støn̦* 'stulen' *stolinn, *skøn̦* 'skuren'. Assimilation mellan dentalt *l* och *n*: *ûl* 'yllen' *yllinn, *høl* (~ *høln*) 'hållen', *fâl* 'fallen', *ihōpafāl* 'hopfallen', *han ä fâl fö d̦ä* 'han är fallen för det' (Skåning). — b) Neutr. (och supinum): *rût* 'ruttet' av *ruten* 'rutten', *bêt* 'bitet, bitit', *brût* 'brutet -it', *ât* 'ätet -it', *latt* 'låtit' av *lata* (hjälpverb) *latit *látit, *frûst* 'fruset -it', *lâst* 'läset -it', *spûnt* 'spunnet -it', *ûlt* 'yllet',

svûlt 'svullet, svällt', *hølt* l. *hølt* 'hållit', *støț* 'stulet -it', *skøț* 'skuret -it'; *vøțț* ~ sälls. *vøț* 'varit'. — Jfr fem. *gal̦a(-i)* 'galen'; nt. o. sup. *kastat*.

6. Pluralformer på -er: sg. *før* f. : pl. *fâr* 'fåror' trol. *forar (s. 141), *snara* : *snâr*, *mura* : *mûr* 'myror', *førä'ller* 'föräldrar', *hul̦a* : *hûl̦* 'hålor'. — Jfr *hästa* 'hästar'.

7. Verbformer: *höra* : präs. *hôr* *høyrir, *tjöra* : *tjôr*, *en lår så länge en lever* *lærir. Passiver: *hôș* 'höres' *høyris; *hul̦e* 'hörde' : pass. *hûș*; *toș* 'tordes' (Kålland), *fûns* 'funnits' (Veden). — Jfr *kallar* präs., *kallas* pass.

8. Adj. på -et, -eter: *bl̦åst(er)* 'bläsig' *blesótt, *grîlt* 'skimrande, brokig' *grillótt, *skâlt* 'skallig' *skallótt, *rânt* 'randig' *randótt.

9. Ortnamn på -hult: Redväg *'Hâlt* 'Hallhult', Veden *'Tjâlt* 'Källhult' Källalt 1566, Kälolt(!) 1585 *Keld(uh)olt, Bolleb. *'Nättel̦t* 'Nässlehult' Netlolth 1547 Nettholtt(!) 1550 *Netl(uh)olt; R. *'Tôlt* 'Torhult', Bolleb. *'Fagelt* 'Fagerhult', R. *'Stägelt* 'Stägelhult' *Steglu-; Redväg *'Bjøn̦ț* 'Björnhult', Veden *'Sânt* l. *Sânt* 'Sandhult'; — jfr NMark *'Lônt* 'Lönnhult', NKind *'Lînt* 'Lindhult', *'Sjwâlt* 'Svalhult' *Svalu-, *'Akkelt* 'Åkerhult' Ackrolt 1582 m. fl.

10. Ordfogningar: *dä jôn̦* 'det gjorde han' *giorði-nn, *jôț* 'gjorde det', *dä tôn̦ inte* 'det vågade han inte' *þorði-nn *-hann, *ja hûn̦ seja* 'jag hörde honom säga', *føn̦* 'för honom' *for hann, *framføn̦* 'framför honom' *fyri-nn *fyri hann, *hûn̦ bar säk åt* 'huru han bar sig åt' : *hure* 'huru'.

Särskilda fall: *Stâș* ortn. 'Stares' : *Stare* knektn., *'te vels* 'till viljes'; jfr *annsûș* o. d. 'motsols' *andsølis, *rättsûș* 'medsols', *ūthâș* 'uthärads, utanför häradet'; — *ân* pron. m. 'annan' *annann (s. 98, 141), *fân* 'fan' *fannen l. *fanen; *lât* l. *lāț* (~ *läret*, Vadsbo *lät* l. *lätț*, Ö. Vgl. *lärit*(!)) 'lärft' *læret(t) *-ript; *tjänst* *þiänist; *val̦* 'värld' *väreld *väruld (fsv. *värld* redan 1409); *an̦* 'aln' jfr fsv. *alin*, *aln* 1451, jfr Kind *ân̦* 'alun'; *på møn̦* 'på morgonen' *moren *mor(g)on, *i møș* 'i morse' *more(n)s; *hûn̦t* l. *hun̦t* 'hurudant' *hul̦ant, *ânt* l. *ănt* pron. nt. 'annat' (s. 98); Kind *nêț* (aksent?) 'neråt' (: *ûppet* 'uppåt'); *Lâș* l. *Laș* 'Lars' *Lare(n)s, *Måns* 'Magnus', *Hans*, *Nis* l. *Nils* *Nigles, *Anneș* 'Anders' *Andres; Kulling *'Tvâșt* ortn. 'Tvärslätt', Veden *'Vran̦* 'Vralen' Wraelanda 1545 Vraland 1554 trol. *Vræluland (Janzén, NoB 1935, 36 f.).

Homofon synkope (s. 70 f.) har inträtt i Barne, Vartofta (ä. dial.) *høm* l. *hœ̆m* 'honom', *ijøm* l. *ijø̆m* 'igenom' (jfr SBoh. *ham*, Sörb. *ijøum*), NKind *'Brangem* l. *'Brangum* 'Bragnum' Braghnem 1413 Brangum 1489, Vilske †*Branghem* 1463 1481, nu 'Bragnum' in Bragneem 1361; däremot icke i Gudhem, Väne *Tunum*, Kålland, Valle *Tranum*, Barne *Önum*.

Kommentar till exemplen. Fall av labial och guttural synkope saknas i materialet av lätt insedda skäl. — Vid 'instängd likvida' (s. 74, an. 1) uteblir i regel stavelseförlust, även om synkope har skett: *fönsteṭ*, *kåveṇ*, *bɵtten*, *våttent*; jfr *fangn* 'famnen', *nämt* 'namnet'.

— Huvudregeln är att vokalen faller mellan identiska och mellan homorgana konsonanter. Men om *r*, *l*, *ḷ*, *n* stå i andra rummet och föregås av en mindre sonor (låt vara homorgan) kons. inträder i regel ingen synkope, i varje fall ingen stavelseförlust. Likvidan blir då — som oftast — instängd mellan konsonanten och en paus eller en konsonant i ett följande ord. I t. ex. orden på *-r* visar materialet synkope efter *r* och *ḷ*, men icke efter *t ṭ d ḍ l n ṇ s ṣ*, i orden på *-n* och *-l* efter *n ṇ r l ḷ* men icke *t ṭ d ḍ s ṣ* etc. (Andra slags ordformer än tvåstavingarna och andra dialekter förhålla sig delvis annorlunda.) Ingen synkope alltså i Mell. Vgl. i t. ex. plur. *gater* 'gator', *våṭṭer* 'vårtor', *ydder* o. d. 'oxtömmar', *maler* 'märlor', *haller* 'hällar', *söner*, *kvaṇer*, *töser*; präs. *möter*, *fäller*; b. f. *föten*, *poṭṭen* 'porten', *brɵdden*, *låsen* 'låset', *fɵṣṣen* 'forsen'; sv. mask. *bråten* 'bråten', *ɵdden* 'udden', *mɵsen* 'mossen'; adj. o. part. *ruten*, *beten*, *bruten*, *frusen* (jfr nt. *rût* etc.); ordfogningar: *tått-en* 'tagit honom', *mötte-n*; *Måṭṭen* 'Mårten', *Tɵṣṭen* 'Torsten'; *Bäṭṭel* 'Bertil'; namn på *hult*: *Flatelt*, *Slättelt*, *Lyselt*, *Bökselt*, *Böṣṣelt*; *anner* pron. f. 'annan' (jfr *ân* m., *ânt* nt.); *tjätel* 'kittel', *tjoṭel* l. *tjoṭṭel* 'kjortel', *våndel* l. *vånnel* 'höfång' *vǫndull; *å'ter*, *vinter*; *åller* a., *grånner*; *brýter* präs., *spínner*, *fäller* etc. (Upptecknarna med lmalf. skriva *gàtər*, *fǫ̇tən* etc., mycket sällan *gàtṛ*, *fǫ̇tṇ* — alltså i varje fall icke stavelseförlust — liksom de vanligen också skriva *våṭən* *vatn.)

— I ljudföljder på *-t* kan som materialet visar synkope inträda efter *t* självt och efter vilken som helst annan homorgan (dental l. supradental) kons.: de ha alla högre sonoritet än *t*. Framför *s* kan synkope ske efter *r*, *ḷ*, *n* (och *s*), däremot icke efter det mindre sonora *t* i t. ex. Mell. Vgl. *Mates* l. *Mattes* 'Mats, Mattias', *jamfɵttes*, *tväsjeftes* (jfr *annsuṣ*), *te måtes*, *i jaftes* (jfr *i mɵṣ*).

— Osynkoperade former förekomma stundom vid sidan av synkoperade: *finnen* ~ *fîn*, *dåḷen* (sälls.) ~ *dåṇ*, *betet* ~ *bêt* 'bitet -it', *murer* ~ *mûr*, *toḷes* 'tordes' ~ *toṣ*. Sådana kunna delvis tillhöra målets egen tradition d. v. s. de tvåstaviga utgångsformerna ha i vissa rytmiska lägen aldrig förkortats (s. 101); eller formerna ha efter synkopen nybildats inom målet självt efter dess egna grammatiska analogier. Men de kunna också bero på inflytande utifrån: grannmål, högreståndsspråk, stadsdialekt. — De osynkoperade varianterna synas vara särskilt vanliga i substantivens artikelformer, nämligen då den synkoperade b. f. sammanfaller med ob. f.: *skåftet* ~ *skaft*, *såltet*, *spåttet* av *spatt* n., *kvällen* ~ *kväll*, jfr däremot

skɵtt 'skottet' : *skɵt* 'skott', *sât* 'sätet' : *säte*, *bêt* 'betet' : *bete* etc. — oftare än de förra utan variantformer; också *sten*, *munn* etc. trots sammanfallet med b. f.! — Emellertid saknas — trots att i dessa fall intet sammanfall med ob. f. behöver riskeras — säkra exempel på synkope i urspr. tvåstaviga ord med kort stamvok. + *tt*, *ft*, *st*, *lt* + *-et* t. ex. *skiftet till skifte nt., *brättet, *böstet, *börstet, *fästet, *röstet, *bältet, part.-sup. *duttet 'fallet -it' o. d.; det heter *spättet* a. 'fläckig (om kor)' : jfr *blåst* 'bläsig'. Man väntar *sjêft 'skiftet' liksom *bêt* 'betet' Det är möjligt att sådana former ha funnits, en del fakta tyda därpå. Men cirkumflex på kort vokal, i sht om vok. följes av tonlösa konsonanter, är som förut har berörts (s. 73, s. 80) överhuvud en sällsynt och i regel labil ljudkombination. I Mell. Vgl. har den i varje fall försvunnit — om den någonsin har funnits — och ersatts med mera solida ljudbyggen. (De enda något så när pålitliga beläggen på synkope i dylik ställning äro ett par supinformer, där böjningsanalogin från andra snarlika verb kanske har skyddat cirkumflexen och därmed också synkopen: Barne *brûst* 'brustit', B., Vartofta *smûlt* 'smultit' : jfr *frûst* 'frusit' etc.).

— Heterorgan synkope i här behandlade ljudföljder är helt främmande för Mell. Vgl.: *lämmen*, *skrubben*, *tuppen*, *raven* 'räven', *kniven*, *skogen*, *varjen*, *drängen* (: jfr *fangn* 'famnen'), *bänken*, *sömmet* *rummet* *brummet* 'axändan på en kärve' (: jfr *nämt* *namnet), *tummen*, *skreven*, *tvonget* 'tvunget -it', *kåmmet*, *jɵlmet* 'med vit panna (om kor)', *sjäkket* 'skäckig', *himmel*, *hävel*; *Långelt*, *Stammelt*, *Hökelt*; *utum* 'utom', *Gökum*, eller — med likvida i första rummet —: *Daḷum*, *Bjurum*, *Ugglum* etc., *mällum* 'mellan' etc. Detta trots att de ljudförbindelser som här skulle framgå ur en synkope delvis ingalunda äro svåruttalade eller förut främmande för målet. —

Synkope-apokope i Mell. Vgl.

Synkopen i de tvåstaviga ljudföljderna på konsonant är tydligen, av materialet i Mell. Vgl. att döma, nära besläktad med vokalförlusten i de tvåstaviga ljudföljderna på vokal d. v. s. enligt vanlig terminologi apokopen. De olika slagen av synkope motsvara alldeles de olika slagen av apokope. Likheterna gå i detalj. Härav följer att synkopen och apokopen (i sht som också den geografiska orienteringen överensstämmer) äro samma företeelse. I det föregående ha vi sett att apokopen, bortfallet i öppen stavelse, beror av satsrytmen. Det måste också synkopen göra och de speciella rytmiska förutsättningarna måste vara desamma som vid apokopen.

En olikhet och som det kan tyckas en mycket stor olikhet består dock däri att synkopen i västgötamaterialet är vida mer genomförd

än apokopen. Exemplen äro betydligt flera. Olikheten kan dock icke vara av principiell natur eftersom vi ha sett att också apokopen i många fall är genomförd i Vgl. Den större frekvensen av genomförd, normaliserad synkope i jämförelse med frekvensen av normaliserad apokope beror på en tillfällighet och förklaras tillfullo av det faktum att det konsonantiska villkoret för synkopen är konstant, medan det för apokopen dels varierar dels helt och hållet kan vara borta. Därav blir följden att de satssituationer — d. v. s. rytmiska situationer eftersom rytmen är det överordnade villkoret — där vokalförlust kan inträda bli ojämförligt mycket talrikare vid synkopen än vid apokopen — icke minst i Vgl. där *-t* alltid står kvar. — (En omständighet av viss betydelse, också den av tillfällig natur, är därjämte att de synkoperade formerna i allmänhet låta lättare infoga sig i den normala språkbyggnaden (de traditionella morfologiska kategorierna) än de apokoperade: *bent* är en ungefär lika bra »best. f.» som det urspr. *benet: jfr redan tidigare t. ex. *trä trät*; och i *mûr* pl. till *mura* sg. kan slutet av *u* + *r* hjälpligt uppfattas som *-er* (och *r* på en gång som stammens *r* och ändelsens), jfr redan förut i språket *ma* 'mad' pl. *maer* l. *mâr*; en apokoperad infinitiv som *svar l. *kavḷ 'svara, kavla' saknar däremot alla tidigare analogier.)

De rytmiska situationer, där tvåstaviga ljudföljder (på kons. l. vok.) kunna synkoperas i Mell. Vgl. (nb. om konsonanterna tillåta det) äro tydligen: 1) När de stå som förleder i dipodiska takter av typerna –⏑– l. –⏑–⏑, 2) som efterleder och bitakter i de dipodiska takterna ––⏑ och –⏑–⏑, 3) när de ingå i enkla daktyliska takter: –⏑⏑ (andra eller tredje vokalen synkoperas, se nästa kap.), 4) i mångstaviga takter, 5) i allmänhet i upptakter. Alltså bör synkope inträda i t. ex. följande ordformer och i motsvarande ordfogningar: 1) gär*de*sgård, olo*v*smässa, 2) utbrunn*en*, krösamo*se*t, 3) himmel*en*, skjut*it* sig, nästa kap., 4) Bollebygdhärad, 5) hunn*it* fram, exercéra, komme*n*déra.

Pron. *annan, annat* kan synkoperas i uttryck som: men det var en annan karl han lät inte narra sig, bodde i en ànnan gå'rd ett stycke ifrån, en ànnan gå'ng ä en skä'lm, det blev ànnat å'v, det var annat till torp det, det kan ingen annat säga, trolltyg och annat ont, han kan väl inte vara annat än tjocker; — bestämda substantivformer i t. ex. sonen deras, karlen hennes, fålen min, bonden där hette Isak, fulaste bonden i byn, bonden på Torp, så sa bonden till 'en, svetten stod ur skallen på'n, och månen han sken (in på golvet), med andan i halsen, vid ena änden på lagåln, morron därpå, om morron när di kom upp, när sen kvällen föll på, då tar fanen dig, ta vad fanen du vill; snuset va för dåligt, krutet var slut, så satte han sig i sinnet på, på det ena

stället där hade di en gris, stenar i stället för bröd, brännevinet, farsturännet; — adjektiv och particip: »du ä la inte galen lell», men di for galet på havet, han var fallen för det, han va hållen för att vara dum; verbformer: så hördes det inte, och när de hade ätit så sutto de, och när de hade suttit en stund, varken hörer eller ser, när han då hade bundit märren, förslitit sig, den kanaljen hade bitit mig, han hade stulit det, när prästen ha läsit kungörelserna, och när de hade läsit sina kvällböner; ätit kvälle, hade hunnit förbi, slitit åv, skjutit ihjäl, hade hållit på och skrivit, suttit inne, brunnit ut, och när han hade ätit sig väl mätter, så kunde han ha bitit fingrarna av sig. — Däremot bör ingen synkope ske om orden och ordformerna stå som huvudtakter i slutet av en sats eller som fullständiga huvudtakter inuti satsen (framför en annan huvudtakt). Läser man igenom en större samling texter på dialekt, t. ex. Götlinds utmärkta Saga, sägen och folkliv i Västergötland (1926), finner man att det förra slaget av situationer — vilka i texterna alltid visa synkope — är ojämförligt mera vanligt än det senare. Det kan därför icke förvåna att de förkortade formerna kommit att förallmänligas och användas även som starktoniga huvudtakter, d. v. s. att synkopen i så stor utsträckning har blivit genomförd eller normaliserad i Mell. Vgl.

Men trots detta finner man i materialet en del belägg för ännu bevarad rytmisk växling mellan synkope och icke-synkope: (vargen) kɵmmer så in i stuva, får se takfönstert, tar ett sutt uppå lång*boḷt* för å hɵpp ut jɵnum fönstert, *boḷet* slinter, tassen håḷkar ner imälla *boḷt* å vägga, *boḷt* faller på-n, vi kastar us darpå, klämmer-n fast (SvLm 1906, h. 1, s. 36); — en *finne* här ut på Tumbäck . . . å *finnen* han lät han sulle jälpa dä . . . å då sa *fîn* te-n . . . hogger tak å röcker gullringen å-n, *finnen* — (Götlind, s. 126); — å då sulle-n *bevaresvɵḷ* börja på å slɵ sek på storum ~ *Gu bevars* va dä vattent ser hiskelit ut < *(Gud) bevare oss (G. 67, 41). I de västgötska bröllopsdikterna på dialekt från 1700-t. märkes också en växling, som givetvis där är reglerad av versen, men som säkerligen har haft en motsvarighet i det talade språket: 1740 (anapester) *Gu wählS Ehr* sum seta we skål å we wägg ~ Ja männa Gu *wähles* dän tåcken kan bli; Män putt sa'n, *dä höhl(e)s la* Han ha' (i)nte långt hint ~ Dä *spuhles-la* wja bå detta å mer, 1746 (jamber) dä *lährla* snart nuck lia ~ han *lärer* wara riker, jfr ib. Teföhne *jolnla* så 'förr gjorde han väl så', Ja däri *saste* sant 'sade du' ~ å alla *sae* så (Marksmål). Slutligen är det vid några av de speciella synkopearterna alltjämt det normala att tvåstaviga former, resp. takter äro oförkortade, medan synkope är väl belagd i de tre- och flerstaviga. Det gäller 1) synkopen mellan *n* och *m*, som förekommer nästan endast i de oftast

pro- eller enklitiska *həm* o. d. 'honom' och *ijəm* o. d. 'igenom': däremot *Tranum* etc. (s. 97), 2) synkope mellan *n* och *r* (*söner* etc.) som är anträffad endast i daktyliska ordformer, se nästa kap., 3) synkope mellan *t* och *s* endast i mellanstavelser av sammansättningar, t. ex. *Mates Mattes* 'Mats', *te måtes* etc. (s. 98): Redväg †*Mattərÿdt* 1564 etc., nu 'Matsarudorna', NKind *Matstorp*, '*Måssere* 'Matsered' Mattiissrijd 1550; Veden '*Båselt* 'Bertilshult' *Bärte(l)s: *Bättel* 'Bertil'; SKind *Frösselt* 'Fröstenshult'; Gäsene etc. *Fröstorp*, *Hallstorp*, *Mårsgården* '*Brəsbu* *Brute(n)s-, '*Tjästərp* *Käte(l)s- m. fl. (s. 93), 4) mellan *s* och *l* (ovan s. 98): NKind *Lÿselt* 'Ljushult': *Lÿsta sökken* 'Ljushults socken'. (Synkope mellan *t* och *n* är överhuvud icke säkert belagd i Vgl., varken i *prästen*, *Torsten*, *Mårten* o. d. eller i sms.: *åttendel*, *aftenvar* etc. — de senare kanske analogiska; andra dialekter synkopera också mellan *t* och *n*.) — Jfr till sist att t. o. m. den h e t e r o r g a n a synkopen är belagd i Vgl. men endast i m å n g s t a v i g a t a k t e r — och i trestaviga under vissa förutsättningar, se kap. 4.

Härav följer att vokalförlusten i tvåstaviga ljudföljder på konsonant, synkopen, i Vgl. är betingad av samma villkor som bortfallet i de tvåstaviga på vokal, apokopen: den kan underlättas och påskyndas av den konsonantiska omgivningen, men i sista hand beror den av satsrytmen.

Geografisk översikt.

Att den västgötska synkopen, sådan vi här lärt känna den i exempel som *kəl* 'kullen', *früst* 'frusit', *Björnt* 'Björnhult', *Tvärst* 'Tvärslätt', trots sin vid första påseendet säregna utformning, är ett ordinärt led i den allmänna nordiska utvecklingen av synkope och apokope, bekräftas av den dialektgeografiska orienteringen. Västergötland är också ifråga om denna synkope liksom efter vad vi förut sett ifråga om apokopen (och synkopen) i öppen stavelse ett övergångsområde mellan nordligare mål med starkare förkortning — bl. a. synkope också mellan heterorgana konsonanter — och sydligare med mer inskränkt förkortning. Detsamma är förhållandet med Hordaland och NRogaland på sitt håll i västra Norge. Hord. och NRog. ha också här samma förkortningsarter som Mell. Vgl. och i stort sett i samma kategorier: sammansättningar (ortnamn), artikelformer etc.: Hord. *Ērsvær* *Eiríksfjǫrðr, '*Tillann* 'Tindeland' Tindulfsland 1315, '*Tössvīkjä* 'Torsteinsvik', *Grønsdal* *Grønings-dalr; *gradn̥* o. d. 'grannen'; NRog. *Jørstad* *Jǫrundarstaðir; *steidn fūgl hädl* o. d. (l. *stéidn̥* etc.) 'stenen, fågeln, hälen': ob. f. =; *sån* (l. *sån?*) 'sonen': *sån*, *hål* (l. *hā'l̥*) 'svansen, halen': *hale*, *skådl* (l. *skā'dl̥*) 'skallen': *skadle* l. =!, *kväl* o. d. 'kvällen': *kväll*, *pīn* 'pinnen': *pinne*; *gål* 'galen',

jīrn̥ *girin, *bōn* 'bunden', *fādl* 'fallen' (också *frā'sn̥* 'frusen', *bē'tn̥* 'biten', *hä'ssn̥* 'hästen', *hö'usn̥* 'hösten', *Tå'ssn̥* 'Torsten', *Ö'ssn̥* 'Östen'; däremot givetvis utan synkope: *frūse* 'frusit -et, *hūse* 'huset', *fonne* 'funnit -et' etc., där *-t* har fallit — i Hord. liksom i hela Norge).

Den följande översikten skall visa hur synkopen i tvåstaviga ljudföljder framför konsonant ställer sig i de olika dialekterna och i vilken omfattning den framträder.

Den mest u t b r e d d a av synkope-arterna är den haplologiska. Den finns principiellt överallt. I dialekter med fast grammatisk och etymologisk tradition och med frånvaro (m. l. m.) av alla andra synkopearter bli dock exemplen i det normala språket helt naturligt fåtaliga (i varje fall i tvåstaviga takter). Om isl. se ovan s. 89. Färöiskan har *lítt* 'litet' endast i poetiskt språk. Bornholmskan, som eljest har mindre av vokalbortfall än de flesta andra nordiska dialekter, visar en mycket väl utbildad synkope i slutstavelser mellan identiska konsonanter.

Den därnäst mest utbredda av synkopearterna framför konsonant är den homorgana. Den råder i en mycket stor del av Norden. Materialet är utomordentligt rikhaltigt. (Sammansatta ortnamn med 'homorgant' synkoperade förleder kunna räknas i tusental.) Utbredningsområdet är detsamma som för den motsvarande synkopen (apokopen) i öppen stavelse. Orienteringen blir alltså i stort sett nordlig, mitt-skandinavisk och sydlig.

Södra Sverige och Danmark.

Inom Vgl. är synkopen vanligare i norr och väster, avtager mot söder och sydost. Redan i södra delen av Mell. Vgl. minska exemplen på några de speciella underarterna, t. ex. synkope mellan *ll* och *n*. I SKind och SMark upphöra (praktiskt taget) exemplen på *ll* + *t*; *n* (*nn*) + *t*; *s* + *t*, i sht i böjningsformer, *n* + *l* (i namnen på *-hult*). Därmed minska också ex. på andra förkortade former, t. o. m. vid haplologi: det tycks vanl. heta *betet* 'bitit' och t. o. m. *münnen* och *bònnen* 'bonden'. Vad som återstår i SÖMark och SKind är huvudsakligen (förutom åtskilliga fall av homorgan synkope i förleder) en ganska konsekvent synkope efter *r* och tjokt *l̥* — jfr det motsvarande förhållandet vid synkopen i öppen stavelse (s. 73). SKind har motsättningar som *svínet*, *trəllet* 'trollet': *fāt̥* 'fåret', *hət* 'hålet'; *ainet* 'enet': *fət̥* 'furet'; *Danelt* 'Danhult': *Dålt* 'Darhult', *Mål̥t̥* 'Målhult'; märk *Fält* 'Fällhult' och *ån* 'annan' vid haplologi samt *ånt* nt. 'annat' med synkope mellan *n* och *t* i ett isolerat och mycket frekvent ord.

S H a l l a n d har synkope väsentligen endast vid haplologi samt efter *r* (kak. *l̥* saknas i målet) i förleder av dipodiska sammansättningar och i

enkla trestavingar, men icke i enkla tvåstaviga takter. Efter andra kons. än *r* endast i flerstaviga takter — icke i förlederna av de dipodiska takterna. Ingen synkope alltså i SHall. i artikelformerna t. ex. *muren*, *stolen*, *munnen* etc. och inte heller i fem. *joren* 'jorden', *solen* etc. där *-n* står kvar i SHall.; likaså nt. *boret* l. *bored* 'bordet', *krudet* 'krutet, *sädet* 'sätet', *talet*, pt. *faren faret*, a. *galen -et*; vidare: *alen* 'aln', *ären* 'äril', *läret läred* 'lärft' (säll. *lårt* — ur b. f.?), *ören* 'öron', *i mören* 'i morgon', *maír-än* 'mer än', ˈ*Färelt* 'Färhult' *Fegr(h)olt, *Ydrelt* *Ýtraholt(?). Däremot synkope i *ân* (~ *annan*) — men nt. regelbundet *annat -ad*! —, *ân* 'änden' (vanl. *ännen*, också *änen*!), *fân* 'fanen', sup. o. pt. *ât* 'ätit -et', *slêt bêt brôd sət* 'suttit' etc. (~ *âd* och *äded* etc.; märk nt. adj. *rödet*, *skidet*); ˈ*Sjwâlt* 'Svalhult', ˈ*Häselt* 'Häshult' *Hesl(ih)olt; ˈ*Värstorp* 'Värestorp' Wäristorp 1406, ˈ*Snârslia* 'Snorrslian' Snöreslie 1580, ˈ*Tjö̆rsvēga* l. ˈ*Tjö̆rsia* 'Körsveka' o. ˈ*Tjö̆rselt* 'Körsvedshult' trol. *Tjöres- *Tjörnes- *þyrnis-; *mö̃rnbö̃n* 'morgonbön' och *i-mörn-bitti* 'i morgon bittida' (: *mören* 'morgon'), *jårsgår* 'gärdesgård' (: *järestəlpe* 'stolpe i gärdesgård'). — Utan synkope: ˈ*Aulestorp* 'Elestorp' Eloffstorp 1468 *Eilífs-, *Hunnestorp* (*Hunders-?). Egendomligt är *Ärenstorp* trol. *Erings- *Eringils-. ˈ*Ränsle* l. ˈ*Rännesle* 'Ränneslöv' Randersleef 1351 och ˈ*Áinsle* 'Enslöv' Eneslef c. 1400 bero på tidig övergång till enkla, osammansatta namn med ty åtföljande daktylisk rytmisering. Fall som *bō̆nen* (~ *bonnen*) 'bonden', *Hā̆len* (~ *Hållen*) 'Halland', *Vā̆len* 'Vallen' och *stā̆len* (~ *stållen*) 'stallet' med vokalförlängning tyda dock på (alternativ) tidigare synkope mellan *nn* och *n*, jfr *ân* 'änden', och t. o. m. mellan *ll* och *n*, varpå ex. från SHall. eljest icke äro kända, jfr MellVgl. *skâln* 'skallen' o. d. — NHall. synes i huvudsak likna Mark i Vgl.; i trakten av Varberg börjar bortfallet av *-n* i femininerna. — Säregna fall av haplologi äro NHall. *Hjälm* Hiälmeem 1407, SHall. *Tō̆rp* 'Torup' Thordhathorp 1409 Thordorp 1409, närmast ur *tórerp. (*Kā̆rp* 'Karup' Kagerup 1569 torde däremot bero på hiatuskontraktion sedan *g* fallit: *Kagaþorp). Jfr kap. 4.

SHall. tillhör det stora sydsvenska, i synkope-hänseende konservativa området. SSmåland (utom Möreområdet i öster) överensstämmer i huvudsak med SHall. Blekinge (Lister) har *ân* 'annan' — men *annat*! —, *lît* 'litet', *aît* 'ätit, ätet', *slêt brôt sət* 'slitit -et' etc., *saît* ntbf. 'sätet'. Skåne liknar Hall. men efter *r* uteblir synkopen som det synes också i förleder av dipodiska takter (sammansättningar; däremot icke i enkla daktyliska takter). Typiska för Skåne äro de konsekventa artikelformerna på *-en*, *muren*, *munnen* etc., och andra redan för SHall. nämnda ex. utan synkope: *alen* (bf. *alnen*), *läret* etc. Vidare fall som *vuren* 'vulen', ä. *äred* 'gravöl', Luggude etc. *törel* 'kärnstav'; *te jilles* 'till gilles'; *tores* 'tordes'; Åsbo *Lares* (y. *Lārs*); *Mates*; *Sören Jören* 'Jöran', *Ored*; Järrestad *Älen* 'Erland'; *mér-än* o. d. 'mer än'; Järr. *Sýmres* 'Simris' Simbros 1193; Skytts h. ˈ*merändels*, Järr. ˈ*fjerendel*, Lugg. *järesgaur* 'gärdesgård', Åsbo *läressjörta* 'lärftsskjorta', *jilleslā̆v* 'gilleslag'; *maurtensmåsse maurtensattan* 'mårtensmässa -afton', ä. (1700-t.) *Laresmosse* (nu Åsbo etc. *lā̆rsmåsse*, *ólsmåsse* o. d.); Åsbo ˈ*Fārentəfta* 'Färingtofta', ÖGöinge *Värestorp*, Frosta *Orestorp* 'Oreds-', Å., Gö. *Harastorp* 'Haraldstorp', Bjäre *Olastorp*, Åsbo *Gångestorp* 'Gunnarstorp', Lugg. ˈ*Äjlestjō̆b* 'Eleskö̈p' *Eilífs-, Frosta *Östenstjō̆b* etc. I *lev*-namnen har synkope skett som i SHall.: Lugg. ˈ*Båurslе* 'Bårslöv' Bareslefh b. 1200-t. Borslef 1587, VGö. ˈ*Bā̆nsle* (ä. uttal) 'Ballingslöv' Balunsclef 1219, Frosta ˈ*Brö̆nsle* (ä.) 'Brönneslöv' etc. Det heter i Skåne vanligen *få̆rren* o. d. 'förr än', *mårren māren* o. d. 'morgon', *ören* 'öron', *nyren* 'njurar' ~ ~ *fårn fā̆rn*, ur upptakt etc.; *mārn* o. d., *ōrn*, *nȳrn*, ur b. f. *mārnen* o. d., *ōrnen*, *nȳrnen* — likaså Lugg. *ārn* 'äril': jfr Åsbo *ārne* 'ds.'; allm. *vă̈rd* o. d. 'värld': *fårr i vă̈rden*. Haplologisk synkope mellan två *s* föreligger i Åsbo etc. *Svän-pārs* 'Sven Perssons', *Lārs-håns* 'Lars Hanssons' o. dyl.; liknande på Bornh., Själl., Sejerö, i SMöre, Uppl. etc.; ofta kollektivt. Synkope mellan två *n*-ljud i *mesånn* o. d. 'minsann' av *sannind, jfr ä. da. *min sanden* (sv. *-sann* i *minsann*, fsv. *sann* f. har säkert samma källa — den tidiga förekomsten i texterna är intet hinder). 'Annan' heter i Sk. mask. *ân* ~ *annan annen*, fem. *ānen* (!), men nt. *annat annad anned* — »högst sällan» (Åsbo) *ânt* l. (Vemmenhög) *ānt*. 'Litet' kan som subst. och adv. heta *litt lett*, *litta letta* (*litet av) *lítit ~ *līd* *līded. I nt. part. och sup. av st. vb. med *t* i stammen har Sk. vanligen utan förkortning *beded bröded* etc., men också, mest i söder, former som *bitt slitt brutt* *bitit etc., eller, i Villands h. i norr, *sət* 'suttit'; jfr da. *bidt brudt ædt* etc. med samma uppkomst (*bit*, *æt* redan hos Harpestreng c. 1300).

Anm. Frånvaro av synkope i SSverige efter *r* kan givetvis icke förklaras av att *r* i det moderna målet är skorrande *r*. — I NÖSkåne, ÖSmål., Blek., Öl. förekommer i stor omfattning ett bortfall av *e* efter 'vokaliserat' *r*. Detta bortfall har intet samband med den här behandlade synkopen, men det blir i vissa fall svårt att avgöra om en vokalförlust i dessa mål beror på gammal synkope eller på 'vokalisering'. Företeelsen är utan tvivel av sen uppkomst och har inkommit till SÖSverige från nordtyskt område via Kalmar och kustorter i Blekinge. — I fall som NÅsbo *späîl* 'spegel', *töîl* 'tygel', *slaûl* 'slagval', *snīl* 'snigel', *hôd* 'huvud' är bortfallet av ändelsevokalen icke 'synkope' utan kontraktion vid hiatus mellan två vokaler eller mellan diftong och vokal — en särskilt i SSverige och Danmark mycket utbredd företeelse med den där starkt genomförda förlusten och vokaliseringen av vissa konsonanter i efterljud — analog med den också i övre Sverige vanliga kontraktionen vid bortfall av *ð* t. ex. *sal* 'sadel', *spâ* 'spade'. Jfr s. 54 f., 63.

Bornholm liknar i mycket SSverige, kanske mest Blekinge, och är i det hela minst lika ålderdomligt i fråga om synkopen. Men målet har också drag och nyheter som förbinder det med det övriga Danmark. Bornholm har som Vgl. homorgan likvida-synkope efter *r* (före *n*, *l*, *s*), *l*-ljud (framför *n*, *s*) och *n*-ljud (åtm. före *n*), men resultatet blir ett helt annat än i Vgl. Målet har nämligen som så många andra danska dialekter palatal kons., *ń*, *ĺ*, för ä. da. *nn* *nn (icke *tn), *ll* *ll *ld *tl, *nd* efter *i *u *y och *ng* efter *æ *i *y. Artikelformerna i substantiven bli i mask. *-iń* — där artikelns urspr. vok. sekundärt skärpts till *i* framför palatalen, jfr *fårriń*[1] 'förrän' *fyrr enn —, fem. *-en*, neutr. *-ed*: *hästiń*, *natten*, *hūzed*. Adj. på *-en* böjas t. ex. *röddiń rödden rödded* 'rutten'. Resultatet av synkopen blir i stort sett att vokalen i dessa ändelser faller efter *r* och dentala *l* och *n* i fem., men i mask. i det äldre språket (i Gudhjem) icke alls (l. delvis efter *ĺ*), i det yngre språket endast efter palatala *ń* och *ĺ*, men icke efter *r*, *n*, *l*. Effekten blir alltså ungefär den motsatta mot den i Sverige och Norge vanliga: synkope i fem., men icke i mask. — Exempel i böjningsformer (yngre språk). 1) Efter *r*, *l*, *n* (vanlig likvidasynkope): fem. *jōrn*, *fjārn*, *mōern*, *sōln*, *nāln* 'jorden, fjädern, modern, solen, nålen': ob. f. *jōr*, *fjār*, *mōer*, *sōl*, *nāl*; — *ān*, *hånn*, *āln*, *hāwn*, *frōken*, *tōrden* 'änden, handen, alnen, hamnen, fröken, åskan': ob. f. =; mask. *mūriń*, *gāriń*, *vinteriń*, *såmmariń*, *hammariń*, *stōliń*, *tåjliń*, *fawliń*, *hömliń* l. *hemmeliń*, *stēniń*, *bånniń*, *ūniń*, *mārniń*, *āwtaniń* 'muren, gården, vintern, sommarn, hammarn, stolen, tygeln, fågeln, himlen, stenen, bottnen, ugnen, morgonen, aftonen': obf. *mūr*, *gār*, *vinter*, *såmmar*, *hammara*, *stōl*, *tåjl*, *fawl*, *hemmel*, *stēn*, *bånn*, *ūn*, *mārn*, *āwtan*. — 2) Efter *ĺ*, *ń*: fem. *hyĺlen*, *muĺlen*, *kjińnen*, *syńnen*, *stuńnen*, *kjāliṅen* 'hyllan, mullen, kinden, synden, stunden, käringen': obf. *hyĺĺ*, *muĺĺ*, *kjińń*, *syńń*, *stuńń*, *kjāliń*; mask. *pāĺń*, *tāĺń*, *kuĺĺń*, *kvāĺĺń* 'pallen, (år)tullen, kullen l. kullen, källen': obf. *pāĺ*, *tāĺ*, *kuĺĺ*, *kvāĺĺ*; *māń*, *brāń*, *hońń*, *drāńń*, *rińń*, *kjöllin*, *älliń*, *kjāĺĺń*, *vāĺĺń* (ä. spr. *māńiń* etc.) 'mannen, brunnen, hunden, drängen, ringen, kycklingen, andungen, källingen, vällingen': obf. =. — Neutr. sing. slutar på *-ed* utan synkope utom vid haplologi i ord på *-d*: *fād*, *lödd*, *haud*, *harrad* l. *harred* (ä. *fāded* etc.) 'fatet, luddet, huvudet, häradet': obf. =. Neutr. plur. följer som vanligt fem. sing.: (*hūzen*, *tāgen*) *fārn*, *bjārn*, *tāln*, *sājln* 'fåren, bergen, talen, seglen': obf. *fār*, *bjār*, *tāl*, *sājl*; *bēn*, *bān*, *lann*, *nāwn*, *nȳrn* (ä. *bēnen* etc.) 'benen, banden, landen, namnen, njurarna': obf. =. Adj. på »en» efter *r* etc. kunna böjas: *-ūriń -ūrn -ūred* (t. ex. *veggelūrin* 'vankelmodig' *huikulvurðinn), *gāliń gāln gāled*, *vāliń vāln vāled*, *kjēliń kjēln kjēled*, *āń āńen*

[1] Aksenttecken utsättas icke i bornholmska exempel, då målet icke skiljer mellan aks. 1 och aks. 2.

āńed '-vulen, galen, (d)valen, kelen, annan' — eller, genom 'utjämning' och 'systemtvång', *-ūriń -ūren* etc., *āńiń āńen* 'annan' och regelbundet(?) i part. *buńńiń buńńen buńńed* etc. 'bunden etc.'. Svaga mask. subst. sluta i regel på *-a*, bf. *-an*, svaga fem. på *-a*, *-an*; de få exempelorden som ha förutsättningar för synkope, kanske ett 10-tal gentemot 100 l. fl., ha rättat sig efter majoriteten, *dȳnan* efter *vaggan* etc. Ett, vanligt, ord har dock synkope: *kånna* 'kvinna' heter i bf. *kånn* 'kvinnan'; trol. är *skāĺń* (obf. *skāĺ*!) 'huvudet på yxa l. hammare' synkoperat av *skaĺliń l. skaĺlań, jfr isl. øxarskalli, hamarskalli. Regelbundna äro *bōniń* 'bonden': obf. *bōne*, *hårriń* 'gossen': *hårra*, och *fāniń* 'fanen': obf. =. *Pībel* 'flicka' heter i bf. *pībliń*, men det är mask., eg. 'flickebarn' av *pige-bälg — »bälg», *băll* l. *bălli*, är det vanliga ordet för 'barn', isl. belgr. Enstaka böjningsform: *fārn vāl* imp. 2. pl. 'faren väl'.

Andra exempel på synkope: *mārn* 'morgon', *i mårns* (l. *i mårrens*) 'i morse', *āln* 'aln', *ōrn* 'öron', *nȳrn* nt. 'njure, eg. »njuron»', *rōrn* nt. 'ljumske', *värrl* 'hvirvel (på dörr)' *värrel l. d. *huerfill, *kjäĺĺń* 'kattunge', *väĺĺń* 'välling', *knyĺĺń* 'liten jordkulle' *knyllingr, *ūjiĺĺń* 'hingst' *úgeldingr, *päńń* 'penning'; *Sōrn* 'Sören', *Hāns* 'Hans'; '*Lārsker* 'Larskyrka', '*Ōlsker* 'Olovskyrka'. (Om *Östermarkersen* etc. och om *Åker*, *Nyker* s. 91.) Ingen synkope i *kjāliń* 'käring', *älliń* 'andunge', *drånniń* 'drottning' etc.; *larrit* 'lärft', *pińńes* 'pingst', *häńńes* 'hennes', *äĺles* 'eljest', *te jiĺles* 'till fest'; *jiĺleslāw* 'festligt lag', *kjäńńesgōer* 'kännspak'; '*Bårrińholm* 'Bornholm' *Borgund(ar-), *Klemensker* 'Klemenskyrka', '*Vāĺensby* 'Vellensby'; *fårr-iń* 'förrän', *mēr-iń* 'mer än', *sēr-iń* 'ser honom', *bār-iń* 'bättre än' (jfr *ätt-iń* 'efter honom', *föld-iń* 'följde honom', *kjysst-iń* 'kysste honom' etc.). — Haplologisk synkope i *te Lārs Jens* 'hos Lars Jenssens' o. dyl.; *līd* subst. o. adv. 'litet' *līðeð. (Bornh. har många exempel på kontraktion av samma slag som Åsbo *spāil* 'spegel', sv. *sāl* 'sadel' jfr anm. s. 105.)

SSverige är icke helt främmande för palataliseringen av *-nn* i böjningsändelser som på Bornholm. (Jfr sydsv. *binga* l. *bińńa* 'binda' etc. — i stamstavelser.) Skyttsmålet i SVSkåne (St. Hammer) hade ännu 1778 *liding* m. 'liten' och *foding* 'foten' (Bröll.-d. s. 490). Skrivningar i skånska medeltids-hss. visa att draget förr haft större utbredning — hur stor är icke känt. Numera har *-ing* i ändelser ersatts av *-en*. Kanske har *-ing* en gång funnits i samma sydsvenska område, där ä. *Bleging har ersatts av *Blegen* 'Bleking(e)'. Mask. *-ing* (l. *-iṅg*) återfinnes i de danska ömålen, näml. åtm. i SÖSjäll. (Tågeby) — i tydlig anslutning till SVSkåne — och på Sejerö. F. ö. ha ömålen i bf. mask. *-iń* l. *-in*, *-i̯ń*, *i̯j*, *-i̯*, *-i*. (NÖSjäll. har m. *-en* som Skåne.) I fem. står överallt *-en* (l. *-n*),

med bevarat *n*; i nt. dels *-eð* ~ *-e*, dels *-e* (Västfyn *-(e)t* l. *-(e)r*). Jylland, som i stora delar (VJyll.) helt har uppgivit böjningen med slutartikel, har dock i mellersta Ö. (t. ex. Houlbjerg) m. och f. *-en*, nt. *-et*, i NÖ. (t. ex. Vendsyssel) fullständig artikelböjning i tre kön. Adjektiv och adjektiverade particip på urspr. *-inn etc. visa överallt i m. o. f. *-en* — bortsett från enstaka relikter, t. ex. på Sejerö: *mejing mejen mejeð* 'mycken etc.' —, i nt. vanl. *-ent* (med *-n-* från m. och f.) — bortsett från VJyll., som har förlorat den gamla könsböjningen också i adjektiven. Verbala particip (supiner) sluta på *-eð* (Själl.), *-en* l. *-e* (Fyn etc., NÖJyll.), *-en* (Jyll.); men i starka verb med stam på *t brukas nästan överallt enstaviga former på *t*: *bĭt, bĕt, brŭt, lăt* etc. på gr. av tidig haplologisk synkope, s. 105 (ofta även *vă(r)t, văt* o. d. 'varit' på gr. av tidig likvidasynkope i upptakt). — I de danska målen är det ännu mycket vanligare än i de sydsvenska att konsonanterna i stammens efterljud upplösas och smälta ihop med föreg. vokal till stamslutande vokaler l. diftonger, vilka i hiatusställningen kunna kontraheras med ändelsens begynnelsevokal, t. ex. VFyn *kā̧* : bf. *kā̧n* 'kanna : kannan', Loll. (Rasted)[1] *sā̧i̧* : *sā̧n* 'säng : sängen'.

Synkopearterna äro dels desamma som på Bornholm, dels flera nya, av vilka de flesta ha motsvarigheter i Mell., N. och V. Vgl., t. ex. synkope mellan *l, n, s* och *t* etc., eller synkope mellan *t, s* och *n* (utan stavelseförlust) och mellan *t, d* och *s* i tvåstaviga ord samt heterorgan synkope i mellanstavelser av dipodiska sammansättningar i likhet med ett flertal nordligare norska och svenska mål. Därtill kommer i olikhet med de flesta andra nordiska dialekter, i sht i Jyll. men också delvis på öarna (särskilt västerut), exempel på heterorgan synkope också i tvåstaviga ord med trokeisk taktform.

Ortnamnen på Lolland och Falster, som de skrivas (l. skrivits) officiellt i nyare tid, jämförda med namnformerna i Valdemars Jordebog 1231, visa också här — i sluten stavelse — synkope enligt 'västgötska' regler (jfr s. 74): *Alstrup* : Aflangsthorp, *Egense* : Eknæs, *Gundslev* : Gundrizlef Gundræzslef, *Keldskov* : Ketælscogh, (*Læsø* : Lætæs), '*Mårsby* Maarszbye o. d. 1600-t. nu 'Moseby' : Morknæsby 1231, *Olstrup* : Olafsthorp, *Ravnsø* : Ranæs, †*Raadt* 1604 : Rathwet, *Tostrup* : Thoristhorp, *Ulslev* : Vluærslef, Vleslev, *Vaalse* : Walnæs, *Ønslev* : Ønislef (Øthænslef). I två fall tycks redan VJb:s former vara förkortade: *Systofte* : Sestopht trol. *Søftis- jfr Smål. *Söftestorp, Söftesmåla, Særslev* : Særslef möjl. *Særis- l. dyl. Jfr däremot utan synkope: *Algestrup* : Algutsthorp, *Engestofte* : Ingæstopht, *Falkerslev* : Fulcarslef, *Grimmelstrup* : Grimulfsthorp, *Horbelev* : Horbærlef *Hornbera- (också fall som *Branderslev* : Brandæslef, *Hil-*

[1] Sydöarna skilja icke mellan aks. 1 och aks. 2.

lestrup : Hyldæsthorp ha paralleller i Vgl.). — Det kan antagas att det dialektala uttalet är mer avancerat än det officiellt godkända skrivsättet.

I böjningsformerna möta välbekanta synkoperingar i t. ex. SÖSjäll. (Stevns) *ge'ərrn* (fon. »gɛ'ər'n» i dansk ljudskrift) : *ge'ər* f. 'jäst', *jī'wln̥* : *jī'wl* 'jul', *kuəlln̥* 'frossan' *kalda f., (Tågeby) *kǫnn̥* : *kǫne* 'kvinna', (Strøby) *blārn* 'blåsan', VFyn (Brenderup) *fjäll'n̥* : *fjäl* 'fjöl', *dō'rn̥* : *dō'r* 'dörr', *māstn̥* : *māst* 'mast', *billn̥* : *bile* »bille», (Lunde) *ō'rt* 'året', *gul't* 'golvet', ÖJyll. (Houlbjerg) *dā'rn̥* 'dörren'; ä. *gån'* 'gården', *jån'* 'jorden', y. *go'rn̥ jo'rn̥* : obf. *go'e, jo'e*; *dy'rn̥* 'djuren' : *dy'y*, *kūln̥* 'kulan' : *kūl*, *häjstn̥* 'hästen', *nätn̥* 'natten', *kȳsn̥* »Kysen» : *kȳs*, *bā̧'nt* 'barnet' : *bā̧'n*, *gwol't* 'golvet' : *gwol'*, *hū'st* 'huset' : *hū's* (men: *bu'əret* 'bordet', *dy'rət* etc.), *stāln̥* 'stulen', *sjaln̥* 'sällsynt', *frăsn̥* 'frusen' etc.'; allm. *gā'lt* l. *gal't* 'galet' (vartill nybildad m. och (?) f. *gā'l* l. *gal'*; aks. 1 gm ombildning efter andra enstaviga adj.); ÖSjäll. (Tågeby) *pāər* (l. *păr*?) »pærer» : *pāre*, (Horns h.) *vāər* 'varor', *hōər* »hører», *lāər* »Lærer», *tömmer* »Tømrer»; (Tågeby) *fāəð* (l. *făð*?) 'fatet' : *fað*, *lāəð* 'luddet' : *lăð*, *lāəð* adj. nt. 'ludet' : *lāðən* m. f. 'luden'. Det är möjligt att palatalsynkope av bornholmsk typ ligger bakom Tågeby *spā̧ng* 'spannen' : obf. *spā̧n* *spańńińń : *spańń?, Houlbj. *galn̥* 'gallan' *galliń?, Vends. *spaj* 'spannen' : obf. =, *ā̧i* 'änden' : =; kanske också Houlbj. *kilng* 'källing', *bilng* 'litet stycke (»billing»)'. Snarast gutturalsynkope mellan två *ng*-ljud är det i Tågeby *sāng* 'sången' : *sang* m., *kāng* 'kungen' : *kānge* 'kung'. Heterorgan synkope synes vara iakttagen i ÖSjäll. (Strøby) *rompn* 'rumpan', *fitflām'n* »fedtflommen», Loll. (Rasted) *grimm* 'grimman' : *grime*, *skāmm* 'skammen' : *skām*, *välāmpm* 'hvetekagan', kanske också i fall som Houlbj. *duy'n* (l. *-en*) 'duken', *krukn* (l. *-en*) 'krukan', *hāb'n* 'hopen', (part. *sprongn* 'sprungen' etc.).

Av särskild vikt är Vendsysselmålet i NÖJyll., i flera avseenden en nyckeldialekt för dansk målhistoria. Utgångsstadiet är som på Bornholm: m. *-iń*, f. *-en*, nt. *-et*, med den skillnaden att också mask. haft *-en* efter med *n* homorgana konsonanter — utom *t *d *s (jfr Vgl.) — i varje fall inträder i denna ställning synkope; draget återkommer, men med *-en (*-n̥*) också efter *t *d *s, i flera norska och svenska dialekter bl. a. Älvd. (se nedan). Synkopen och behandlingen av vid synkopen uppkomna ljudkombinationer (assimilation av *l* + *n* etc.) överensstämmer nästan helt med målen i VVgl. och SBoh. omkring Göta älv, en likhet bland flera mellan NJyll. och Vgl. Vends. har dock på jylländskt vis mera konsekvent vokalförkortning framför dubbelkons. och kons.-förb. (utom *st, nt*). (Om förkortning framför *i(ń)* se nedan). Efter synkopen faller i mask. *-ń* efter *-i-* och i nt. *-t* efter *-e-*, men *-n* i fem. står kvar som överallt i Danmark. Resultatet blir bortfallen vokal i m. och f. *-en*

förändringar i ordbilden och paradigm som efter *l*, *n*, *r* med åtföljande *hål*: t. ex.: (*l*) mask. obf. *stū'l* : bf. *stwol'*, *fi'jl* : *fil'*, *di'l* : *djel'*, *ne'jl* : *nel'*; fem. *håll*, *tjijl* : *tjill* 'stol : stolen, fil, del, nagel; »hale» (svans), kittel'; *sål* : *sū'l* : *swol'*, *fi'l* : *fjel'*, *nö'l* : *nol'*, *då'l* : *dål'*; *skūl* : *skwoll*, *muwl* : *mull*, sadel *såll* 'sol, fjöl (bräde), nål (f. l. m.?!), dal (d:o!), skola, mule (f.!), (d:o)'; m. *gafl* : bf. *gafl*(!) 'gaffel : gaffeln', likaså m. *stö'wl*, f. *skå'wl*, *tawl*, *möll*, *all* m. fl. 'stövel, skovel, tavla, »mölla», aln'; — (*n*) mask. *grē'n* : *grän'*, *sti'n* : *stjen'*, *spå'n* : *spån'*, *sän* : *säṇ'*, *bråj* : *bråj* 'gren (m.!), sten, spån, son, brand'; fem. *dyjn* : *dynn*, *kūn* : *kwonn*, *hån* : *hånn* 'dyna, kvinna, »hane» (tunntapp; f.!)'; m. *skåstjen* : bf. =! 'skorsten : skorstenen', likaså m. *mąj*, *hųj*, *ą̄j*, f. *gan'*, *kwan'*, *stjān*, *hjān* 'man, hund, ände, »gane», kvarn, stjärna, hjärna (f.!)'; — (*r*) mask. *aγ'er* : *aγ'en*, *weńter* : *weńten*, *fåer* : *fåen* (l. *fån*?) 'åker, vinter, fader'; fem. *dö'r* : *dön'*, *fjē'r* : *fjē'en*, *mūer* : *mūen* 'dörr, fjäder, moder'. — Växling mellan synkope och *-en* i bf. visar f. *tjål* : *tjåll* l. *tjålen* 'källa : källan', likaså f. *strōl* : *stroll* l. *strōlen* 'stråle' (f.!), *tjöll* : *tjöll* l. *tjöllen* 'klubba, *kylfa', endast *-en* ha m. *il'* : *il'en* 'eld', r. *jy'wl* : *jy'wlen* 'jul', r. *wuwren* 'våren', f. *rön* : *rön'en* 'rönn : rönnen', *hą'jen* 'handen', m. *bǭj* : *bǭjen* 'bonde : bonden' etc. — jfr Vgl. *kväll* ~ *kvällen*, *hånn* ~ *hå'nnen* etc. — Liknande bestämdhetsböjning också i plur. förekommer i en del hithörande starka maskuliner och några få femininer, jfr motsvarande paradigm i vissa östno. dial. s. 116. Ex. plur. obf. *stūl* : bf. *stwoll* (aks. 2!) 'stolar : stolarna' av *stolen(e) med jylländsk apokope. Likaså *fijl* : *fill*, *dīl* : *djell*, *grēn* : *gränn*, *stīn* : *stjenn*, f. *dōr* : *dönn* 'dörrar : dörrarna', *nōl* : *noll* l. *nōlen*, *dål* : *dåll* l. *dålen*. Jfr östn. (Elv.) *grên* 'grenarna'. Det vanliga i Vends. i m. och f. plur. är obf. *-er* : bf. *-en* t. ex. *gafler* : *gaflen*, *tjåler* : *tjålen* 'källor : källorna' av *-ern(e) *-urnar. — Neutr. bf. plur. följer fem. sg.: *bjen'* 'benen', *bön'* 'barnen', *swen'* 'svinen', *fon'* 'fåren' (NÖVends.), *bą'jen* 'banden', *föl'en* 'fölen'. Märk ob. plur. (ä. dial.) *önn* 'öron'!

Neutr. sing. har fått synkope efter *l* < *l *ll *ld, *n* < *n *nn *nd, *ð < *t samt *s* och behåller då *-t*; eljest ingen synkope och bortfall av *-t*. Böjningen blir t. ex. *föl* : *föl't*, *fal'* : *fal'ť*, *spjål'* : *spjål'ť*, *jill* : *jilľť*, *aγl* : *aγlť* 'föl : fölet, fall, spjäll, gille, ankel'; *tran* : *tran't*, *bå'n* : *bå'nt*, *skęj* : *skeń'ť*, *bąj* : *bå'ńť*, *wǫj* : *woń't*, *āγi* : *āγeńť* 'tran, barn, skinn, band, vatten, åktur (*akandi)'; *glas* : *glast*, *hås* : *håst*, *mū's* : *mū'st*, *nōs* : *nōst* 'glas, »hors», moss(a), nöthus'; *fa* : *fat*, *be* : *bet*, *sē* : *sät* (~ *sēe*), *hū* : *hwot* (närmast < *hōt : *hōtet med aks. 2) 'fat, bett, säte, huvud'. — Märk att Vendsyssel i olikhet mot Vgl. har bf. nt. på *et (> *-ə*) efter *r* t. ex. *bär* : *bäre* 'bär : bäret'; de fonetiska formerna voro *bär : *bat, jfr *lat* 'lärft' < *läret — att ett sådant paradigm inte har gjort succés, förstår man.

Efter gutturaler, labialer, *ð, *dd och (frånsett nt. sg.) *t, *s* sker

ingen synkope: vi få m. *-i*, f. *-en*, nt. *-e*: m. *ārm* : *ārmi*, *bak* : *baki*, *fū'* : *fo'i* l. *fwo'i*, *pūs* : *pwosi*, f. *pōsk* : *posken*, *nīs* : *njesen* 'arm, backe, fot, påse, påsk, näsa'; nt. *beγ* : *be'γe*, *skā'b* : *skā'be*, *blå* : *blå'e* 'beck, skåp, blad'. — Liksom Bornholm och ett flertal andra dialekter med *-iń (*-i*) som mask. slutartikel har Vends. *-iń (> *i*) också för det enklitiska *hann t. ex. *do ska få i ijä'n* 'du skall få honom igen' (Dania 2, s. 256; också för fem. *i* av *henni; nt. *ä* l. *ə*); likaså för partikeln *enn 'än' t. ex. *för'i* 'förrän'. Jfr s. 106 f., 119.

Adjektiven på »-en» ha i Vends. (då de stå som predikatsfyllnad) m. *-en*, f. *-en*, n. *-ent*, ett tydligen sekundärt, nivellerat paradigm. Man skulle väntat *-en* ~ *-i* i m., *-en* i f., *-e* ~ *-et* i nt., synkope etc. Det myckna *-en* i hela fem., i en stor procent mask., i nt. pl. etc. har med god hjälp av det allmänna språket (skriften etc.) slagit ut *-i*-ändelsen i m., synkoperingarna etc. Fonetiken är bevarad i enstaka relikter: frekventa ord och isolerade former. Helt regelrätt är *gal' gal' gal't* 'galen, galen, galet', — så när som på aksenten! Jfr regelbundet Jyll. t. ex. Vends. *all* 'aln' *alin med aks. 2. Aks. 1 (stöten) i *gal'* är nybildning efter andra adjektiv. Orsaken är uppenbar: aks. 2 i det stora flertalet enstaviga adj. betyder plur. l. bf.; sing., åtm. m. och f. obf., måste ha aks. 1: *smal'* 'smal', *kål'* 'kall' etc. (Hela Jyll. har enl. Feilberg *gal'* o. d.) Synkope finns i *-worrn* '-vulen', som dock i nt. heter *-worrnt*. I nt. märks regelbundet *-e efter guttural i *noγe > *nō* 'något', med sekundär kontraktion efter konsonantens upplösning; likaså i adv. och subst. *mō'* 'mycket' (där aks. 1 beror på att enstavigheten i detta ofta proklitiska ord är av så gammalt datum). Efter homorgan kons. finna vi, som väntat, *-t* och synkope i nt. *åńť* 'annat' : *-ån* l. *-ān* 'annan', nt. *helt* 'heligt' i frasen *båðe¦helt å söγ'nt* 'både helg och söcken' : *hel'ə* 'helig' (*helg), och i de substantiverade *ulľť* nt. 'ylletyg -garn' *ullit (adjektivet heter *ulen*, nt. *ulent*) och *lennt* nt. 'linne' *línit (jfr Vends. *månnt* 'månad' *mánet *-að).

Artikelböjningen i Vendsyssel med dess starka tillnärmning mellan best. form och ob. form i förening med viss uppluckring av de gamla genusskillnaderna i subst. och adj. innebär en avsevärd framstöt i den utveckling varigenom stora delar av Jylland (VJyll.) kommit att helt uppgiva böjningen med slutartikel samt de traditionella genuskategorierna. De första begynnelserna märkas redan i Bornholmskan (jfr också Vgl.!). Att utvecklingen i mellanområdet icke fått större omfattning beror utan tvivel i icke oväsentlig mån på inflytande från riksspråket.

I andra ordkategorier än böjningsformerna på -en och -et ha de danska målen talrika exempel på synkope, dels sådana som finnas också på andra håll och som delvis redan ha nämnts t. ex. förkortning i förrän,

mer än, morron, morse, lärft, aln (da. *āln* l. d., Jyll. *all, al*), Jören, Karen, Lars, Mats etc., dels m. l. m. ovanliga, bl. a. fall av heterorgan synkope i tvåstavingar. Ex. (med likvida etc. före vokalen; först *r*): Loll. *dōrs* Falster *'ders* Jyll. (t. ex. Stauning) *djes* l. d. 'deras', VFyn *di ārs* 'de andras', SÖSjäll. (Stevns) *körrl* 'körvel', *lar'n* 'lakan', Jyll. (Houlbj.) *tårn* (Sundeved) *tå'n* 'tordön', Jyll. (Staun.) *kjörrs* 'lagård' *kýr-hús, (SHald) *fōs* 'fårhus', (Husby) *mort* 'morot', (SJyll.) *ōrt yrt* l. dyl. 'vrakfoder' *ór- ýræti (jfr med bortfallen dental t. ex. Vends. *mårre* 'morot', *årre* *óræti), (Søvind) *ört* »ørred», VFyn *te ha gjourt* 'tills han gjorde det', SJyll. *Hejls* sn. Hæghærls 1231 *Hegr(ah)als, Jyll. *Randers* Randrøs 1231, *'Ōs* 'Aarhus' *Áróss, *'Barrt* 'Barrit' Barwith 1333, Själl. *Borsholm* Birgirsholm 1177—1201; (*l*) SÖSjäll. (Strøby) *pölsegil's* »pølse-gilde», Loll. (Rasted) *tä jills* 'till gilles', Falster *'æls* Loll. *äs* Vends. *hells* »ellers», VFyn *hā'r* 'heller', *ār* 'eller', Loll. *ā* VFyn *alr* 'aldrig' (jfr s. 85), VFyn *Älln* 'Ellen', Jyll. *sals* »stuehus» *salhús, Als *Mjèls* Mialles 1241, SJyll. *Tejls* gn. jfr ä. da. teglhus, Stevns *ållnbår'e* 'ollonborre', Falster *Alstrup* (s. 108), Als *Elstrup* Elefsthorp 1245, Tågeby *'Alslöu* 'Allerslev', Själl. *Skælskør* Skælfiskør 1231 *Skel(f)isk-, Fyn *Vends Herred* Vændæsletheret 1231, Jyll. *Fjends Herred* Fyallansheret 1231; (*n*): VFyn *sān* Jyll. (Staun.) *sańń* 'sant' *sannind, Jyll. *'søvns* (ä. spr.) 'sängkammare' *søfnhús, *wābens* l. d. 'vapenhus' *vápn(ah)ús, (Mors) *klūns* 'klockstapel' *klukkn(ah)ús jfr Bornh. *klåkkenahūs*; Fyn *Føns* Fyunæs 1231, Als *Blàns* Blaanes 1315, Jyll. *Horsens* Horsnæs 1231 *Horsanes, *Mols* Mulnæs 1231 *Múlanes, SJyll. *Brøns* Brytyenes 1231 *Brytia-, Sejerø *'Rösens* 'Refsnæs', SJyll. *'Lennt* 'Lindet' Linwyt 1431 *Lindviðr, NÖSjäll. *'Ammsboktn* 'Ammesbugten' *Almnes-, Stevns *muənnsdaw'* 'månadsdag', Fyn *Hindsholm* Hægnæzholm 1231; (*s*): da. rspr. *hist* adv. av ä. hisset, Vends. etc. *basl* l. d. (i lmalf. *basl, basl* l. *basəl*?) 'barnsöl', *fåst* 'bänk utan ryggstöd' *forsæti nt., Jyll. *'sōlest* o. d. 'solnedgång' *sólsetr, SJyll. *'Räńńs* 'Rends' Rindset 1340 *Rinda(r)set, *Vejstrup* Wisænthorp 1231 *Visunda(r)-?, Sejerö *'Lâmms* 'Lumbsaas' (by i Ods h.); (*t, d*): Sejerö *mås sös fas* 'mosters systers fasters', *til als* 'till altars', Loll. (Rast.) *i lörds* 'i lördags' (men: *i tōsdes, unsdes*), *tä mids* 'till middags', SÖSjäll. (Strøby) *i man's* 'i måndags', Vends. etc. *i jās* o. d. 'i aftes', VJyll. (Staun.) *skröues* 'vapenhus' *skrifthus (bortfallet av *t* bevisar synkopen), VFyn etc. *autn* 'afton', *sytn atn* etc. '17, 18', Tågeby etc. *sådn vodn* o. d. adv. 'så, hur' *sådan *hurdan, Falster *'mæssen* 'för det mesta' (»mesten», jfr VFyn *mäjsten*; *t*-bortfallet bevis för synk.), Tågeby *ännn* VFyn *äntn* l. (Brend.) *ännn* Falster *'enn* '»enten», antingen' (*t*-bortfall!), NJyll. *Andst* Anzstatheret 1231, SÖSjäll. (Stevns) *me'dsmäl'k me'smað* 'middagsmjölk -mat', *meáu'tnsmað* »midaftensmad», *skåstnsky'ə* »skorstens-

skød», Falster *Systofte* (s. 108), SJyll. *Adsbøl* Attesbul 1436 *Attasbøli; homofon synkope i Tågeby etc. *ham* o. d. 'honom' allm. da. *ham*, Loll. (Rast.) *i jämm* l. *ijömm* 'i genom' (jfr motsv. i Vgl., Boh. s. 97).

Heterorgan synkope liksom andra synkopearter inträder lättast då synkopen leder till frekventa konsonantförbindelser, resp. sådana som normalt kunna stå som efterljud i en stavelse. Härav följer att också denna synkope blir vanligast efter likvidor och *s* (relativt sonora konsonanter), näml. i de här berörda ordtyperna. I sådana fall då förkortningen icke direkt ger en stavelse av det nämnda slaget, kan synkopen utebli eller vokalen faller men dess stavelsefunktion övertages av någon relativt sonor konsonant; i enstaka fall kan genom utstötande av en konsonant, genom assimilation eller omflyttning av konsonanter det 'önskvärda' resultatet: enstavighet + normal stavelsebyggnad, komma till stånd (jfr s. 74). Exemplen på heterorgan synkope äro i D. talrikast i väster; österut förekomma de mest i sammansättningar och i sht i förleder (i dipodiska takter). Ex.: Stevns, Falster etc. *mälm* o. d. 'mellan' t. ex. F. *'i melm Hænjerne*, Falster *'i jæml* l. *'i jælm* 'i genom' *gemel *gem(e)n, VFyn (Brend.) *vållm* 'vadmal' (Vends. *vämml*), *brållp* 'bröllop', *låll'k* »Lollik», 'Lollänning', *'nellg* 'näjlika', (Flemløse) *sīrp* 'sirap', Loll. (Rast.) *sämmp* 'senap', Fleml. *brävn* 'brännvin', Brend. *Sämmn* 'Simon', Fleml. *kamms* »kammers», *kjymms* 'kyrkmessa', Falster *'dasm* Loll. (Rast.) *dasm* l. *dams* 'dersom', F. L. (R.) *lism* 'liksom'; F. *'ræsm* adj. »rædsom», VFyn (Brend.) *lajsm* 'långsam', *näjsm* »nænsom»; (Fleml.) *bryks* 'brygghus', Jyll. (Houlbj.) *kykn* (så skrivet) »køkken», SÖSjäll. (Stevns) *gråval'm* »graavadmel», *mällmgol* 'mellangolv', *mällmkam's* »mellemkammers», (Strøby) *mälmstō'ke* 'mellanstycke', (Stevns) *båmmsgā'n* 'bomullsgarn', *råmmskau'er* 'råmjölkskakor', Loll. (Rast.) *ötmdau* 'eftermiddag' (jfr Hall. Vgl. bf. *ättendān* o. d. och m. h. t. rytmiseringen Tågeby *ä'termedáu*, Strøby *hålgemedáu* 'halvgången middag', sv. talspr. *èftermiddágen*); SJyll. *'Arrĺ* 'Arild' Aræld 1300-t., *'Werrng* 'Hvidinge' Hwityngheret 1231 *Huíting(e), *Kvårrp* 'Korup' *Kóþorp, NJyll. (Vends.) *'Börrm* l. *'Börrem* (*'Börrmså'wn* 'Børrum socken', *'Börmklöster* 'Børrum kloster') 'Børrum' Burlunhered 1231 Borglund 1268 (synkope bevisas av *l*-bortfallet!), SJyll. *Normsted* *Norðmanns-, ÖJyll. *Hjelmslev* Hialmæslefheret 1231 *Hialmars-, *Klemstrup* Clemestrop 1421, Fyn *Jerstrup* Jærpæstorp 1321 Jerpstorph 1353 *Jarpulfs-, Själl. *Tips Mølle* »Tipperups Mølle» (mångstavig takt!), *'Ammndrop* 'Ammendrup' Amuntorp 1241 *Ámunda(r)-, NJyll. *Gerndrup* Germendrup 1438 *Geirmunda(r)- m. fl. Bland namn på *-um* av 1) *-heimr, 2) dpl. *-um, som veterligen aldrig i andra delar av Norden äro synkoperade i tvåstaviga former (så när som på NHall. *Hjälm*, s. 104), märkas: 1) NJyll. *'Ōlm* (~ *Ōlom*) 'Aalum', *'Halm* 'Haldum',

'*Tōrm* (*Møyl̥ Tōrm*, *Leí' Tōrm*) 'Torum' Mykylthornum 1359 *þorneimr(?),
(Fjends, Galten, NDjursl. h.) '*ōrm* 'Ørum', 2) SJyll. '*Bal̥lm* 'Ballum' Bal-
ghum 1214, '*Bjärrm* 'Bjerrum', Fyn '*Dālm* 'Dalum', '*Resm* 'Risum', NJyll.
'*Väl̥mgō'r* 'Vellum (gård)' (dpl. l. *-heimr?). Flertalet da. namn på *-um*
äro oförkortade: *Fovlum*, *Hornum*, *Saltum*, *Vingum*, *Bigum* etc. — av
olika skäl (märk att synkope i sms. namn förutsätter frånvaro av asso-
ciationer). — NSjäll. '*Mårm* (~ '*Mårme*) 'Maarum' Martheme 1231 kan
bero på själländsk villkorlig apokope av slut-*e* i variantformen, som torde
vara gammal dsg., där mellanvokalen fallit i trestavig takt, se nästa kap.
Hit höra de av G. Knudsen (NoB 1926 s. 133 f.) utredda önamnen
'*Lau̜i̯* 'Lavind, Langeland' *Lang(a)land och '*Tuåsi* (Birkholm '*Tūåsen*)
'Taasinge' *þórsland — näml. under förutsättning att *nd*, som möjligt
är, varit palatalt i dessa mål redan före synkopen. Att synkope har
inträtt, bevisas av kons.-förlusten. Efterleden *-land* har försvagats som
i sv. *Småln Smål̥n̥* l. *Smålen* 'Småland' (i sv. i homorgan omgivning).
I övergångsformer som *Langlń *Toslń l. dyl. har det instängda *l* has-
tigt nog förlorat sin konsonantiska artikulation men den vokaliska har
t. v. stått kvar som ett obestämt vokalljud, vilket därefter tillsammans
med *ń* (*n*) gjort följe med andra ändelser på *-eń* (*-en*) i målen och blivit
L. *-i̯*, T. *-i* (Birkh. *-en*). Jfr t. ex. — dock utan synkope — Bornh. *ādiń*
'åt honom' *ād eń *at hann. Med avs. på synkopen och kons.-förlusten
kan jämföras sv. Västml. '*Bjōn̥da*, '*Tōn̥da*, '*Fōn̥da* 'Björunda, Törunda,
Förunda' skr. i Byarlundom 1399 (Biornlundom 1383), i Thorlunda 1399
och i Forlundom 1399. Proceduren var i Danmark i det närmaste färdig
på 1400-talet: Langend 1442, Lawind 1455, Thasind 1425 (1427), i Sve-
rige åtm. på 1500-t.: i Biörundom 1491 (1607), i Biörrundha 1586 (i sv.
rör det sig om synkope i trestavig enkel takt). — Da. *Lavind* hade tidi-
gare av en del forskare betraktats som ett annat namn än *Langeland*,
ett gammalt önamn på *-und*.

Anm. En del exempel med synkope uppvisa i yngre skriftformer och
även i dialekterna ett slutljudande *-e* som tillagts efter slutkonsonanten. Fallen
tillhöra särskilt gränsområdena mellan det västdanska området med genom-
förd apokope i öppen stavelse och det östdanska med villkorlig apokope.
De förklaras enklast ur den dialektgeografiska situationen men kunna möjl.
också bero på restitution för en på föregående vokal efter synkopen upp-
kommen tvåspetsig aksent. (Osannolik är förklaringen ur äldre böjda former.)
Hit höra t. ex. Fyn *Bogense* Bokeness 1412, *Egense* Eknæs 1231, Falster
Vaalse Walnæs 1231, trol. *Ravnsø* Ranæs 1231, Loll. *Læsø* Lætæs 1231,
'*Lāurbe* 'Laagerup', '*ō̜urbe* 'Underup', Fyn (Brend.) *örrte* »ørred», *tīste*
'tingest', *brökse* 'brygghus', (Fleml.) *vållme* 'vadmal' etc. (Själl. '*Gronse*
'Grønnæssegaard' Grydænæs 1320 kan med större rimlighet förstås ur en
gammal dativ singularis.)

Mellersta och norra Sverige och Norge.

I de svenska dialekterna norr om SSverige och Vgl. och i hela Norge råder i stort sett liknande synkopeförhållanden som i Mell., N. och V. Vgl. Det finns en del både svenska och norska mål som ha palatalt *ń* för ä. *-nn i den mask. slutartikeln liksom flertalet mål i Danmark och därmed en m. l. m. egenartad utformning av synkopen. Men frånsett dylika mål, som vi återkomma till, gäller ('homorgant' och 'haplologiskt') bortfall av slutartikelns vokal i mask. sing. för hela Mell. och N. Sverige upp till Överkalix, inklusive ÖSmål., Öl., Gotl., Estl. och Finland, och för Norge upp till Nordland. Det enda undantaget är ett område i SVNorge, med centrum i SRog. och VAgd. och däromkring i (övre) ÖAgd., översta NVTel. och Hardanger i inre Hordaland. I t. ex. Gyland i VAgd. heter det *månnen* l. dyl., *stainen* 'stenen', *garen* 'gården', *dalen*, *ågren* l. *ågeren* 'åkern', *fuglen* 'fågeln', *jö`telen* 'jätten', *svébnen* 'sömnen', *bjödnen* 'björnen', *sòmmaren*, *grànnen*, *skòlen* etc. Något motsvarande träffas icke på närmare håll än i SSverige (Skåne etc.), det jämte SVNorge ålderdomligaste området i det skandinaviska Norden med hänsyn till ordförkortningen. Det är ytterligare ett bevis för att synkopen i artikeln är samma företeelse som synkopen i andra fall t. ex. i öppna mellanstavelser och som apokopen i slutstavelser.

De västsvenska landskapen Boh., Dalsl. och Värml. överensstämma nära med den mest avancerade västgötskan. SBoh., Dalsl. och Värml. (delvis även Nke, Ögl. och ÖSmål.) ha som (större delen av) Vgl. assimilation av dentalt *l* med *-n* efter synkopen (om Jyll. s. 109 f.); draget återfinnes som redan nämnt i Norge i NRog., dessutom (åtm.) i Voss, (delar av) NAkersh., Odalen, Elverum, STrondh. (Singsås, Guld.): ex. Voss '*Vòdl* 'Vallen', '*Vaorstødl* 'Vårsätern' bf. av *-stǫðull m., '*jedl* 'berghyllan' av *hialli m., Elv. *sýl* 'sylen', *túĺ* 'túllen (trätoppen)', *bŏĺ* »bòllen»; i adj. och part. på *-en* har jag träffat assimilation i Mell. och N. Vgl., Värml. och NRog.: Värml. *fål* 'fallen', *svûl* 'svullen', NRog. *gâl* 'galen', *hann-fädl* 'handfallen'. SBoh., NAkersh., (delar av) Busk., Odalen ha som (delar av) Vgl. ass. också vid *l̥* + *r*, *r* + *r*: SB. *kûl̥* 'kulor', *pår* »pärer», 'päron', Od. *gâl̥* l. *gā`l̥* 'gårdar', *hôr* 'hörer', Busk. (Norderhov) *stôr̥* l. *stô`r̥r̥* »stoler», 'stolar'. — I stora delar av Norge och NSverige falla under vår synkoperegel också de urspr. trestaviga, men här tidigt tvåstaviga dativformerna i bfsg. av starka femininer, där artikelformen en gång var *-inni, med långt *n* som i n. a. mask., delvis också dativerna av svaga femininer med änd. *-u-nni, i Norge (och Jyll., s. 110) på sina håll också best. pluralformer av fem. *-i* och *ōn*-stammar (*-ir-nar,

*-ur-nar): NGbr. (Vågå) *jọn*[1] '(i) jorden', *hånn* '(med) handen', *náhtn̥* '(i) natten' < *iọrð-inn(i) etc., alldeles som mask. bfsg. *stọn*[1] 'stolen', *honn* 'hunden', *fótn̥* 'foten' (jfr fem. nasg. *jóḷẹ* 'jorden', *hä́ndẹ* 'handen', *náhtẹ* 'natten' *iọrð-in(a) etc. alldeles som mask. dat. sg. *stôḷẹ* '(i) stolen', *hóndẹ* '(åt) hunden', *fótẹ* '(på) foten' *stól-in(um) etc.); SGbr. (Øyer) etc. *hā̊n* '(med) handen', *kjìstn̥* '(i) kistan' *kistu-nn(i), napl. *kjìstn̥* (= dsg.) 'kistorna' *kistur-nar, *skā̊ṇ* (l. *skà'n̥*) 'skålarna' *skálir-nar, Elverum *grên* 'grenarna', *hôn* 'hönorna', *fîĺ* 'trasorna' av *fiĺle* f. 'trasa' (s. 110); Dalm. (Älvd.) dat. *nā̈'ḷn̥* '(med) nålen', *kwänn* '(i) kvarṇen', *nā̈'tn̥* '(i) natten', *sókken* '(i) socknen'; Härj. (Vemdal; = Jämtl.) *dȫ'n̥* l. dyl. '(i) dörren', *vī̀sn̥* '(i) visan', NVästerb. (Nysätra) fem. dat. sg. *jọn*, *hann*, *náttn̥* liksom mask. nasg. *stọn*, *hunn*, *fótn̥* (jfr fem. nasg. *jóḷa*, *hánna*, *nátta* — men dat. mask. *stôḷum*, *húnnum*, *fótum*), sv. fem. *skôṇ* '(i) skolan', *pânn* '(i) pannan', *bỳttn̥* '(i) byttan' (jfr nasg. *skòḷa*, *pànna*, *bỳtta* 'skolan' etc. till ob. f. *skôḷ*, *pânn* (= bf. dat.!), *bŷtt* 'skola etc.').

I SBoh. och SDalsl. kvarstår *-t* i nt. bf. av subst. och nt. av adj. och part. I NBoh. begynner *t*-bortfallet, först i supinformerna (allm. i NBoh.), slutligen (allra nordligast) i substantiven och nt. av adjektiven — liksom i hela Norge med Färöarna (utom i vissa fall i en del av Östf.). I SBoh. synkoperas *e* mellan likvida l. dental och *-t* på västgötskt vis: *åṭ* 'året', *hūst* 'huset', *bûṭ* 'burit -et', *gâṭ* 'galet'. NBoh. har, utan synkope: *å'ret*, *gaḷet* (~ *bure* 'burit'; längst i norr *å're* etc.); det är ett typiskt gränsfenomen. Att likvidasynkopen framför *-t* dock icke är principiellt främmande för NBoh. visar t. ex. Sörb. etc. *lâṭ* 'lärft' *läret, med *-t av *-pt, och sup. *vuṭṭ* 'varit', en form med tidig synkope (före *t*-bortfallet efter vok.), som har motsvarighet också längre norrut i SÖNorge (och i Danmark, Gotl. etc., s. 108). — De svenska dialekterna i Mell. och N. Sverige och Ö. om havet, fr. o. m. NDalsl., Värml. (utom Visnum h. i SÖ), Vadsbo i NVgl. (här vacklan), N. och Ö. Ögl., hela Gotl. och Estl. samt Ölandsmålet i N. och S. ha kastat bort *-t* i bf. nt. och nt. av adj. (i adj. även SÖÖgl.). I sup. ha också målen i SDalsl., Kinda i SÖgl. och större delen av Kalmar l. i Smål. (med MellÖl.) förlorat *-t*. I den mån som *-t* har fallit ha målen förlorat förutsättningarna för synkopen framför *-t* (om Öl., Värml. etc. s. 88). I ytterområdena för kvarstående *-t* förhåller sig synkopen ungefär som i NBoh. — Dalm. (Älvd.) har behållit *-t som *-ð* och synkoperar i enlighet därmed i neutra med stam på *-ð* t. ex. *brā̈ð* 'brödet' *brauðit : *brā̈ð* 'bröd', *bḷāð* 'bladet', *ḷīð* 'ledet' (jfr Bornholm s. 106) och i tvåstaviga neutra på *-end*: *ǟrend* 'ärendet'. (Reflexer av äldre dylik böjning finns det också annorstädes i Mell. Sverige.)

[1] Enligt min uppfattning enstavigt.

Området för det nordskandinaviska *n*-bortfallet, av urspr. kort *-n* i fem.-ändelser och andra slutstavelser, sträcker sig längre mot söder än *t*-bortfallet; det omfattar ju bl. a. Vgl. och NHall.; också hela Norge! Emellertid finns det en grupp nordligare svenska mål med kvarstående *-n*, näml. dels målen i VUppl. (i öster till Uppsalatrakten), ÖVästml., sydöstligaste hörnet av Dal. och SGästr., dels målen i större delen av svenska Finland. (Också i övre ÖNorrl. kvarstår *-n* i viss utsträckning.) I t. ex. VUppl. heter det alltså *våren*, *natten*. Här inträffar det märkliga förhållandet, att *e* i fem.-artikeln i allmänhet icke synkoperas, trots att samma dialekter i stor utsträckning ha synkope i mask.; jfr också den vanliga artikelsynkopen i fem. i Danmark. Det är möjligt att draget kan förstås som en gränsmålsföreteelse liksom i fråga om *-et* i NBoh. etc. Området med *våren* etc. i Mell. Sverige utgör en språkö, omgiven av mål med *våre* l. dyl. i NGästr. och åtm. förr i Mell. och kanske N. Uppl., *våri* l. *våre* i Södertörn och f. ö. *våra* i Södml., Mell. och V. Västml. och Dal. Förklaringen räcker dock knappast för de finlandssvenska dialekterna. Det kan tänkas att man istället bör lägga vikt vid att detta feminina *-en* vanligen uttalas med en m. l. m. klart artikulerad vokal, och icke med *-ə* som i mask. när vokalen där undgått synkope. Man tycks böra skriva *värän*, *nattän*, t. o. m. med en viss längd, i Gästr. delvis *vårɘn* l. *vårɘ̃n* o. dyl. — jfr mask. *lappən* l. dyl. med avgjort kort och flyktig vokal. Man tycks få stanna vid att *e* + *nn* givit *-ən*, *-n* l. *-n̥*, *e* + *n* däremot *-ä̃n* l. dyl. *N*-försvagningen har kanske icke alldeles varit främmande för dessa mål. På ett visst stadium kan *-n* ha varit på väg att lösas upp, åtm. i vissa konsonantlägen, och därvid överlåtit en del av nasaliteten på vokalen, som till följd därav fått ett differentierat uttal; i detta läge har sedan vokalnasaleringen överhuvud — förmodligen på grund av inflytande utifrån — försvunnit ur målens ljudsystem, varvid *-ę̃n* restituerats till *-än* med en verklig vokal som icke var mottaglig för synkope. (I de mål åter, där *-en* blivit *-a*, resp. *-ä*, *-e* l. *-i*, har nasaleringen stått kvar längre, *n* har fallit och det nasalerade *-ę* har sedan beroende på målens allmänna vokalsystem i både stamstavelser och ändelser attraherats antingen åt *a*- eller åt *e*- eller *i*-hållet; utvecklingen till *-a* tycks principiellt tillhöra dialekter, där svagtonsvokalen (t. ex. svarabakti-vokalen framför *r*) är ett obestämt *ə*.)

Dialekter, som i likhet med flertalet danska mål ha fått palatalt *ń* för urspr. *-nn i efterstavelser, finnas i Norge på Västlandet fr. o. m. Yttre Sogn t. o. m. NSunnmøre och i en del bygder i Romsdal(?), Nordmøre och STrondh. (om Idre s. 121), på svenskt språkområde på öarna i skärgården mellan Åland och Finlands fastland (icke Korpo, Hitis). Framför det palatala *ń* uppträder liksom i Danmark vokalen i de be-

stämda substantivformerna och i adjektiven ofta som ett *i*-ljud. Lika konsekvent som i det äldre Bornholmsmålet i D. är detta drag genomfört i de typiska hithörande nordskandinaviska målen i SSunnmøre (Ivar Aasens mål) i Norge och på öarna Houtskär, Brändö och Iniö i Finland. I SSunnmøre heter det: *stóliń, muriń, båtniń, fotiń, grisiń, staviń, kjäppiń, bäkkjiń*; *må̀tiń, grańńiń, låviń*; *gàliń, visiń* 'vissen', *åpiń* 'öppen'. Samma vok. *i* framför *ń* som i nom. mask. möter i dat. fem.: *býgdińe, gréinińe*. I mål söder om SS. t. ex. Sunnfjord och YSogn samt i NSunnmøre och STrondh. (åtm. Selbu) är vok. synkoperad efter dentala kons. och *-n* är i så fall icke palatalt; YSogn *stóln̥, murn̥, fotn̥, må̀tn̥, galn̥, býgdn̥e*: *stáviń, kjäppiń, bäkkjiń, lå̀viń, åpiń, bókjińe* — jfr Inre Sogn, Hord. etc. *gàln̥, stáven, å̀pen*. (På samma sätt som YSogn etc. förhåller sig, men endast i fråga om starka substantivformer, det i övrigt hithörande målet i Selbu.) Motsättningen mellan bevarad vok.: synkope är (väsentligen) parallell med samma motsättning i Vendsyssel (s. 109 f.). — Det kan frågas om *i* i SSunnmøre *stóliń* etc. återgår direkt på ett fno. *i* som bevarats eller om det uppstått sekundärt genom skärpning av ett *e* (l. *ə*) framför *ń*. Avgörandet faller till förmån för det senare alternativet genom ex. som SS. *visińe, siðińe, dyńińe, vekińe* dsgf. '(i) visan, sidan, dynan, veckan' *vísunni etc., likaså *visińe* etc. 'visorna' *vísurnar etc., jfr YSogn etc. *visn̥e* '(i) visan, visorna'. I dessa former har *i* i ändelsen tydligen närmast uppstått ur ett *e* (*ə*) som beror på försvagning av *u. I västlandsmålen ha *u* och *i* allmänt försvagats till *e* (*ə*) i ändelser. Att artikelns vok., om den nu från början har varit *i*, skulle ha undgått denna försvagning, är tydligen orimligt: SSunnmøres *i* i *staviń, muriń* alltså < *e (ə). Efter *k, g, ng* har dock detta *e, som uppstått av *i eller i varje fall av en palatal vokal, i SSunnmøre varit tillräckligt spetsigt för att muljera föreg. *k* etc. till *kj*: *bä̀kkjiń* etc. Jfr SSunnmøre *vekińe* med *k* och *i* < *e < *u. Härav är det tydligt att den allmänt västländska försvagningen av *u, i > e* är äldre än palataliseringen av *nn*, och med all sannolikhet är också synkopen efter dental i YSogn etc. äldre än uppkomsten av *ń* och vokalskärpningen framför *ń*, eftersom det eljest saknas exempel på heterorgan synkope, allra helst synkope av ett *i*-ljud, i västlandsmålen: *stóln̥, gàln̥* alltså av *stolen, *galen. I SSunnmøre däremot har försvagningen, men icke synkopen kommit före palataliseringen, troligen därför att synkopen kommit söderifrån till SS. (från Bergen, kanske Danmark?) och icke nått fram dit förrän palataliseringen (närmast från Trondh.) gjort sina verkningar gällande.

De finländska skärgårdsöarna (Houtskär, Brändö, Iniö) ha samma slags maskulina artikelformer som SSunnmøre: *stoliń, steiniń, såmåriń, fotiń* (märk fem. *joḷän* etc.!), B. *åksiń* 'oxen', H. *gåbbiń* 'gubben', B. etc. *bundiń* part., H. *gằḷiń* 'galen'. Här kan det icke vara tal om någon tidigare allmän försvagning av *i, u* i slutstavelser på kons. (det gäller i varje fall H.): *i* i *åksiń, bundiń* kommer utan tvivel av urspr. *i. Det hindrar icke att *i* i de starka maskulinerna kan ha en annan uppkomst. I *åksiń, bundiń* hör *i* (i varje fall urspr.) till andra stavelsen i gamla tvåstaviga ord: *oxi-nn, *bundinn (stamform *bundin-). I *stol-iń* är *i* begynnelsevokalen i slutartikeln, ett av gammalt normalt enklitiskt ord, som i likhet med andra dylika pro- och enklitika i regel icke kan antaga aksent i satsen (rytmisk framhävning) utan att dess funktion förändras (s. 20, 123 f.). Andra exempel visa att *i* i dylika ord i dessa mål kan återgå också på andra vokaler än *i*, näml. framför palatal kons.: B. *miń* konj. 'men' *männ, *fŏ̈riń* 'förr än' *änn, *fil* adv. 'väl', »fäll(e)» (H. *fyĺ*) *full(a), H. *'in* obest. art. 'en' *einn. På Iniö heter det enklitiska pron. »han» — jfr sv. rikstalspr. *såg 'en* 'såg honom' eller stundom 'såg han' — i nom., ack. och dat. *iń* t. ex. *tå hogd iń iń* 'då högg han honom', av *hann, medan enkl. 'hon' i ack. heter *än* av *hana l. *häna; Houtskär har mask. *iń* åtm. som ack. (nom. *'in*?, f. *'äń*?), Brändö *iń* 'han, honom' t. ex. *att iń* 'att han . .', *lägg koĺĺ iń* 'slå kull honom'. Liknande i andra mål med palatal för *nn, ll*: Bornh. *ād iń* 'åt honom', *fårriń* 'förr än', Vendsyssel enklitisk ack.-dat. *i* 'honom' < *iń < *hann; *i* 'henne' av äldre *henni; *ä* l. *ə* 'det', obest. art. *i, än, ä* (*ə*) *einn, *ein, *eitt, konj. *fŏ̈r'i* 'förrän' (s. 111). I Selbumålet, som har särskilda dativformer, skilda från grundformen, heter det enklitiska pronominet i nom. och ack. mask. *iń* efter labial och guttural kons. i föreg. ord ~ *n* l. *n̥* efter dentaler, t. ex. *såγ iń* 'såg han' l. 'såg honom', *ser n̥* 'ser han, honom' *hann, i dat. mask. *ą* '(åt) honom' *honum, i nom.-ack. fem. *ą* 'hon, henne' *hon, resp. *hana *hona t. ex. *fańń ą* 'fann hon', *fuńńi ą* 'funnit henne', i dat. fem. *iń* ~ *n* l. *n̥* alltefter den föregående konsonanten; här är alltså nasg. mask. = dsg. fem. och dsg. mask. = nasg. fem., alldeles som i substantivens artikelformer t. ex. mask. *stå̀kkiń, lómpiń, stóln̥, grísn̥* 'stocken etc.', fem. *bókjiń, dō̆̈rn̥* '(i) boken', '(i) dörren': mask. *stå̀kkją, grísą* '(på) stocken' etc. *stokk-inum, fem. *bókją, dō̆̈rą* 'boken, dörren'; Selbu har också *fiĺ* 'väl' *fulla liksom Brändö. Dessa paralleller visa att vokalen i slutartikeln *-iń* i dessa palatal-mål kan ha uppstått ur en annan vok. än *i*, snarast *ə*, och i Selbu måste den ha gjort det, eftersom *k* i *stå̀kkiń* icke har muljerats (i dat. fem. *bókjiń* kan *kj* alltför väl ha inkommit sekundärt från nom. *bókją*). I varje fall i Selbu har artikeln, vare sig den urspr. har varit *-inn l. *-enn (l. något annat), genomgått ett stadium *-ən*, men med ett märke kvar hos *n* av dess uppkomst ur långt *n*, bestående i en särskild kvalitet hos *ń*-ljudet:

dorsal i st. f. apikal (VJansson Festskr. Sahlgren 1944 s. 464), som har gjort att *-əń* av *-inn har kunnat hållas i sär från *-ən* med svarabaktiutveckling ur urspr. postkonsonantiskt kort *n* och med påföljd att *stǻkkəń* fått en annan utveckling än *sókken* *sókn — märk Västerb. (Burträsk) *sókkeṇ* med kakuminalt *ṇ* —, liksom å andra sidan fem. *bokįn l. *bokę̨n med gammal nasalvokal behandlats annorlunda än *sokkən* med sannolikt icke-nasalerad svarabakti-vokal. (Resonemanget kan tillämpas på andra mål. Orsaken till att *n* icke fallit i fem. *-en* i Danm., Finl., ÖSveal. är tydligen att nasalvokalen uppgivits tidigare än vanligt. Utvecklingen av mask. *-iń* > *i̯j* > *į* etc. i Danm. och i flera mål i Finl. är en senare företeelse, som fonetiskt icke är helt likställd med *-en* > *ą* etc.)

Utanför de nämnda ömålen finns det i Finl. — förutom vissa mål med sekundärt, sent *n*-bortfall, dels i mask. som i Danm. (så delvis Kumlinge i Ålandsskärgården), dels i fem. eller i båda, samt mål med m. l. m. allmänt *i* för *e* i ändelser (även i bf. nt.; så även Stor-Rågö i Estl.) — också mål med genomfört *-in* i mask. (: fem. *-än*), men med icke-palatalt *n*. Så särskilt fasta Åland. Vokalen *i* beror med säkerhet på äldre palatalitet hos kons., som åtm. ifråga om ett mål (Föglö) faktiskt är betygad från början av 1700-talet. Slutligen finns det mål med växling mellan *-in* och *-n̥* l. *-n* (i mask.) efter samma princip som växlingen *-iń* : *-n* i Yttre Sogn etc. i Norge. Ett sådant mål är Nagu i Åbol.: *ståkkin*, *riggin* 'ringen', *läggin*, *tappin*, *nabbin*, *knivin*, *halmin* : *fotn̥*, *grisn̥*, *åksn̥*, *bōn* 'bonden' etc. (*bōn̥*?). I ÖNyl. och ÖÅbol. uppträder *-n̥* också efter labiala konsonanter, vartill motsvarigheter ha iakttagits i vissa da. dial. (där i fem.!, se ovan s. 109), men icke med säkerhet i rikssvenska och norska mål (i tvästaviga takter). Nästan överallt i Finl. står i artikeln *i* efter *k*, *g*, *ng*, liksom mångenstädes i Mell. och N. Sverige (NUppl. etc.).

Mål med allmänt *-in* (icke *-iń*!) i best. mask. av starka och svaga subst. och i adj. som på Åland finnas också i Norge, mål med växling *-in* : *-n* som i Nagu i både Norge och Sverige. Det förra slaget träffas i Hardanger (Ullensvang, Ulvik, Eidfjord[1]), SRog. och en del bygder i övre VAgder. Här är *-in* en ren arkaism: vokalen har behandlats efter den tidiga sydvästnorska slutljudsregeln: *e* i absolut slutljud, *i* framför kons. Hit höra närmast också Sät. och översta VTel., där dock (*i* delvis kan stå också i slutlj., s. 46, och) *-inn representeras av *-en* (verkligt *e*!) på grund av allmän övergång (också i stamstavelser) av slutna vokaler till öppnare framför nasaler bl. a. *nn (*nd, *ng). — Det senare slaget träffas i äldre mål i Voss och i Granvin i Hardanger samt i Dalmål (Älvd.

[1] Odda och Kvam uppges ha genomfört *-en*.

etc.) i Sverige. Voss och Granvin ha *-in* ~ *-n* efter samma regler som *-iń* ~ *-n* i YSogn; åtm. i Voss beror *i* trol. på tidigare palatalitet hos *nn liksom i det närbelägna Sogn. (Om Jyll. (Vendsyssel) s. 109 f.)

Dalmålet (Älvd.) är en vokalbalansdialekt; i fråga om *i* råder fullständig balans dvs. *i* står genomgående efter kort stamstavelse, varvid dock märkes att Älvd. saknar exempel på egentlig artikelvokal efter kort stamstavelse eftersom alla urspr. korta stamstavelser uppträda förlängda, förutom i slutljud, också omedelbart framför artikelvokalen; efter lång stamstavelse råder eljest enligt regeln för fullst. vok.-bal. överallt *e*, också i sluten stavelse: *pyndjel*[1] 'liten pung' *pyngill : *ĭtjil* 'istapp' *ikill, *felleð* sup. 'fallit' *fellit : *fĕrið* 'farit' *ferit, *under* präp. 'under' *undir : *ў̆vyr* 'över' *yvir, *ḷaugger* nplm. 'långa' *langir : *ḷătir* 'lata' *latir. Men i ändelserna *-inn l. *-inn(i) står efter lång (i fråga om artikelvokalen också förlängd) stavelse *-in* genomgående efter labial och guttural kons. och lika regelbundet *-n̥* (*-n*) efter dentaler, *r* och *ḷ*[2] dvs. som i Voss och YSogn: *kámbin* asgm. 'kammen'[1], *ā̆min* 'halmen', *stā̆vin* 'staven' (: dativ *stā̆vim* *stavi-num), *búttjin* 'bocken', *wā̆ddjin* 'väggen', *tjā̆tjin* 'kälken' nsgm. *kialki-nn, *stū̆äpin* 'stolpen', *jā̆pin* dsgf. '(med) hjälpen' *hialp-inni, *klў̆vin* '(i) klövjebördan', *mjā̆tjin* '(i) mjölken', *ā̀rmin* '(i) ärmen' *ermi-nni, *ō̆vin* '(i) älven' *elfi-nni; *àrmin* adj. 'sorgsen' *harminn, *ā̆pin* 'häpen', *dùntjin* 'unken' ~ *ā̆stn̥* nasgm. 'hästen', *mā̆tn̥* 'maten', *gā̆rdn̥* 'gården', *stū̆äḷn̥* 'stolen', *fū̆ässn̥* 'forsen', *èndn̥* nsgm. 'änden', *gā̆lln̥* 'gallan', *jènnn̥* 'hjärnan', *ŭ̀ärrn̥* 'orren', *nā̆ḷn̥* dsgf. '(med) nålen', *strándn̥* '(på) stranden', *ō̆ksn̥* '(med) yxan' *øxi-nni, *sū̆älln̥* adj. mask. 'svullen', *ḷìessn̥* 'ledsen', *bùndn̥* 'bunden'. Förklaringen till att *i* här uppträder framför *nn i slutartikeln och, mot vokalbalansen, i adjektiven, är troligen den som efter det föregående ligger närmast till hands: att *nn tidigare har varit (m. l. m.) palatalt. Företeelsen tillhör enligt Levander Älvd., Malung och ÖvVDal.; ovillkorligen fäster man sig vid det nära grannskapet till de östnorska målen i Härj. (Lillhärdal), Särna och Idre, Tryssil etc., där palatalitet vid *nn*, *ll* är allmänt förekommande, åtminstone i Idre också i ändelser: I. *lémmiń* 'lemmen', *tĭ̀miń* 'timmen'. L. har framhållit, att kort *i*, som eljest allmänt blir *e* i långstaviga ord i ÖvVDal., bevaras där som *i* framför *nn*, *nd*, *ll*, *ng* etc. »möjligen på grund därav, att *l*-, *n*- och *ŋ*-ljuden i dessa fall fordom haft i någon mån palataliserat uttal» (I s. 141). Fixeringen av *i* i de dalska ändelserna är dock troligen av relativt sent datum: den vokal som har synkoperats efter dentaler, *r* och *ḷ*, bör rimligtvis ha varit ett *e*-ljud, jfr YSogn etc. i Norge. — (Mål av Älvdalsmålets — eller möjligen Nagumålets — typ ha troligen ännu

[1] Nasaleringen lämnas obetecknad.

[2] Dessutom efter vok. vid urspr. eller sekundär hiatus.

på 1700-talet funnits också på en del andra håll i mell. Sverige, t. ex. i Närke, se Bröll.-d. n:r 71 och 59, 48 m. fl.)

Samtliga de mål, som hittills ha berörts med undantag av Selbu och troligen (i varje fall i äldre tid) de finländska målen, ha behandlat slutartikeln *inn i starka mask. på alldeles samma sätt som *i + nn i svaga mask. och *-inn i adj. I dessa mål har artikelns vok. utvecklats som andra svagtoniga vokaler, antingen nu dessa ha bevarats, försvagats eller synkoperats. Selbu gör en åtskillnad: *-n* ~ *-iń* i artikeln : endast *-iń* i svaga mask. och adj.: *fótn̥*, *grisn̥*, *mańńn̥*, *grä̀n̥* '(i) gränden' : *ä̀ńdiń* 'änden' *endi-nn, *å̀ddiń* 'udden', *grå̀niń* 'granarna, *grǫnir-nar, *vòriń* 'beskaffad', *vaksiń* 'vuxen', *bundiń* 'bunden'. Selbu är en dialekt med »ofullständig vokalbalans på *i*» (liksom Finlandsmålen): *i* > *e* (el. o) efter lång stavelse i oskyddat slutljud, > *i* i sluten stavelse, alltid *i* efter kort stavelse. Om förklaringen se nästa kap. Artikeln är ett normalt aksentlöst ord (liksom rel.-part. *som* etc., jfr s. 20). Den står som vanligt utanför vokalbalansen (Kock Sv. Ljudh. 4, 83 ff.). Artikelns vokal, antingen den nu från början har varit *i* eller *e* eller ev. annan vokal t. ex. *ä* — något som icke är möjligt att utröna varken på grundval av dialekterna eller med hjälp av handskrifterna — har kunnat försvagas (d. v. s. identifieras med resp. måls l. språkstadiums normala vokal i rytmiskt obetonade, resp. svagtoniga stavelser), kontraheras eller synkoperas långt före vokalbalansen. Att den i Selbu, när tillfälle ges, har följt med de vokaler som försvagats och inte med dem som stå kvar, är mer än begripligt. På väsentligen samma ståndpunkt som Selbu står en grupp norska mål: NÖTel. (Tinn etc.), ÖvNumedal, Hallingdal, Valdres, NGbr. och STrondh. (trol. också en del mål i Ndm. och Romsd.). Samtliga ha ofullständig vokalbalans på *i*. I Sverige hör hit Uppl. (åtm. NUppl.), ÖVästml., Gästr., Dalabergslagen samt Finl. och Estl. (Andra vokalbalansmål, med åtm. numera fullständig balans på *i*, t. ex. ÖvDal., övre Norrl., Nordl., ha synkope både i artikeln och i svaga mask. och adj.) Flertalet av de nämnda målen i Sverige, t. ex. Uppl., sakna dock numera exempel på *-in* i svaga mask. Det heter *bundin* 'bunden', *svullin* l. *sullin* 'svullen' : men *oksn̥*, *skalln̥*. Förklaringen ligger nära till hands. Det relativt ovanliga och grammatiskt oregelmässiga paradigmet *okse* : *oksin* har (tidigt, delvis redan under medeltiden) ersatts av det enklare *okse* : *oksen* (som ju också stämmer med riksspråket); i *oksen* har *e* synkoperats. Ännu på 1700-talet voro dock formerna på *-in* icke ovanliga i Uppl., och i ett mindre område i ÖUppl. (Häverö, delvis Väddö och Singö i MellRosl.) användes alltjämt, åtm. alternativt, den gamla böjningen: *skalle* : *skallin*. — I NGbr. (Vågå)

har slutartikeln *-inn i nasg. mask. och *-inn i datsg. fem. konsekvent övergått till *-ən -n* : *fótn̥* *fót-inn l. *fót-enn etc. Ändelserna *i- + nn i svaga mask. och *-i + nn < *-ir-nir *ir-nar i best. plur. av *i*-stammar samt *-inn i adj. och part. motsvaras däremot av *-iń* (l. *-in*; palataliteten är svagt framträdande): *må̀nin* *máni-nn etc. Framför *-ən -n* i nasg. m. och dsg. f. av starka subst. muljeras aldrig stamslutande *k*, *g*, *ng* — typen *stokk-inn torde väsentl. ha sammanfallit med typen *sókn —, icke heller framför *-ə* av *-it (l. *-et?) i bfsg. nt. Däremot inträder alltid muljering framför artikelns vokal om den en gång har följts av ett kort, numera bortfallet *-n* i nasg. bf., dsgbf. och plurbf. av resp. enstaviga femininer, maskuliner och neutra; här har alltså varit verklig vokal; likaså alltid framför ett *i* som urspr. hört till andra stavelsen i ett gammalt tvåstavigt ord eller ordform, t. ex. i nsg. av svaga mask., dsg. av enstaviga neutra, samtliga böjningsformer av tvåstaviga neutra på *-i etc. Resultatet blir t. ex. (*ẹ* = spetsigt *e*): *ståhk* 'stock' *stå̀hken* *stokk-inn *stå̀hkjẹ* *stokk-inum, f. *bok* *bókjẹ* *bók-in(a) *bóken* *bók-inni jfr bpl. *bö̀ken* *bøk(r)nar, nt. *fåḷk* *få̀ḷke* *få̀ḷkjẹ* *folki-nu, bpl. *få̀ḷkjẹ* *folk-in, *bàhkjẹ* 'backe' *bakki (jfr *stàbbẹ* *stabbi) *bahkjiń* *bakki-nn, pl. **bjö̀rkjẹ* 'björkar' *biǫrkir (jfr *grìndẹ* *grindir) bf. *bjö̀rkjiń* *-ir-nar, *mä̀rkjẹ* 'märke' *merki (jfr *bä̀ltẹ* *belti) bf. *mä̀rkjẹ* *merki-t dt. *mä̀rkjẹ* *merki-nu, pl. ob. *mä̀rkjẹ* bf. *mä̀rkjẹ*, adj. *vä̀kjiń*, *drùhkjiń* etc. Någon vacklan mellan dessa olika former och muljeringar — alla ljudlagsenliga — torde icke i nämnvärd mån finnas i dialekten. Vågå-målet är ett språk med ovanligt fast tradition ungefär som ett kulturspråk. Obs. att *märkjẹ* blir lika i alla former! (så när som på dpl. *märkj(ẹ)åm*). I Lomdial. V. om Vågå kan det heta bf. *märkjẹdə*, dat. *märkjẹdẹ*. I Vågå nom. ack. mask. *stå̀hkən*, dat. fem. *bókən* måste 'försvagningen till *ə*' — och synkopen efter dental i andra ord — liksom i Selbu (119) och flera andra no. dial. ha skett före muljeringen av *k*; därvid har typen sammanfallit med typen *bö̀kən* *bøkrnar, *nḗtn̥* *nætrnar. — Också i sådana mål med vad jag kallat 'ofullständig försvagning' som äro gränsmål till mål med 'ofullst. balans', torde förutsättningarna för uppkomsten av motsättningen mellan artikeln i st. subst. och ändelserna *i + inn i sv. mask. och *-inn i adj. ha förelegat; ett sådant mål är troligen dialekten i östligaste VAgder (Åseral m. fl.?).

I vissa situationer kan emellertid slutartikeln erhålla en helt och hållet av rytmen betingad aksent eller biton (rytmisk framhävning), näml. då den står i en följd av undertryckta stavelser och på båda sidor omgives av kortare och mindre sonora stavelser, så t. ex. (i upptakter och i sht) i satsslut i flerstavig enklis, då den närmast föregås av en

svagare stavelse (jfr ovan s. 17 f., 20, 119). Exempel är Nordm. (Todal) *fàrin* 'fadern' *faðerinn l. *faðurinn med exceptionellt bevarad artikelvokal (som annars alltid synkoperas i målet efter *r*, t. ex. *karn* 'karlen'). *Fàrin* kan ha uppstått i fraser som ». . . jag hör att han ä hemma i dág, faðerìnn». (Normal rytmisering: fàdèr-inn.) Så länge ordformen förblir trestavig har detta föga att betyda, rytmiseringen är i så fall ungefär som den skall vara och aksenten uppfattas som en rent rytmisk angelägenhet. Men om mellanstavelsen synkoperas och bitonen ändå håller sig, kan något inträffa: Artikeln får en ny betydelse.[1] Den kan inte längre lika lätt fungera som enbart slutartikel till ett substantiv på konsonant utan blir gärna uppfattad som andra stavelsen i ett tvåstavigt mask. i bestämd form (jfr i målet *må̀nin* av *måne*), dvs. som på en gång artikel och slutstavelse i stammen. Härav den vanliga företeelsen att till dylika bestämda former nybildas tvåstaviga obestämda former på *-e*: *väre* 'vädur', *sale* 'sadel', Skåne *späile* 'spegel', da. *nøgle* 'nyckel' ur bf. *nỳk(i)lèn* etc., på sina håll också *fare*, *brore* 'far, bror'.

I ordfogningar bestående av svaga präteritiformer på *-di, *-ti och enklitiska pronominet *(ha)nn t. ex. *brenndi-nn 'brände han' l. 'brände honom' skulle man vänta samma behandling av *i + nn som i svaga mask. och i adjektivens *-inn. I fsv. texter träffas t. ex. *hafdhin*, *giordhin*; ännu c. 1600 har uppländingen Bureus ett enstaka *flåddin* 'flådde honom'. I nutiden finns emellertid *-in* l. *-iń* endast i en del dialekter som ha eller ha haft palatalt *ń*, näml. åtm. Bornholm (s. 107), fasta Åland och öarna mellan Åland och Åboland, samt Selbu i Norge. F. ö. råder *-en* i dialekterna — med försvagning men utan synkope i SSverige och SV-Norge, i vilka områden dock ofta *-en* har ersatts av *-an* (l. i Skåne ej sällan *-nåm* o. d., jfr da. *-ham*) genom förnyad enklis av *hann* (*honom*), liksom Hard. och SSunnmøre ha *-an* i st. för väntat *-in*, resp. *-iń*. Det vanliga är dock *-ən* l. *-n* (*-n̥*), vilket ju är alldeles i sin ordning i de många dialekterna med försvagning, resp. synkope mellan likvida l. dental och *-n*, dvs. flertalet sv. och no. dialekter, ex. Vgl. *brä̀nden*, *jôn̥* »brände'n, gjorde'n», Älvd. *sàgdn̥* 'sade han'. Men nu uppträder *-ən -n* också i dialekterna med ofullständig vokalbalans, som ha *-in* i de svaga maskulinerna eller åtm. i adj. och part., näml. i Norge i fjällmålen ÖTel.—NGbr. och i Sverige i ÖSveal. (Uppl. etc.). I t. ex. NGbr. (Vågå) och ÖvValdres (Slidre) står alltså typen *brenndi-nn i en markerad motsats till de andra typerna: *brändn̥*, *troddn̥* : *ändin*, *bundin*, likaså i Uppl. *brändn̥* : *bundin*. Särställningen sammanhänger med det ofta påpekade

[1] Om begreppen betydelse och funktion se N. Svanberg, Studier i språkets teori, Upps. 1930. särsk. s. 163—165.

förhållandet att verbformer tidigare och på flera håll försvagas och förkortas än nomina, jfr ovan om apokopen s. 44. Motsättningen gäller tydligen också för synkopen; synkope och apokope är samma sak. I Vågå och i Slidre visa prät. *brände*, *trodde* slutvokalen *ə* (i V. stundom ~ apokope, s. 82), substantiven däremot *ę*, spetsigt *e*: *bondę* m., *bältę* n.; i de egentliga apokopemålen i Trondh. äro de förra nästan regelbundet apokoperade, däremot vanl. icke typen *bondę*, och delvis icke heller *bältę*, rimligtvis därför att *ə* apokoperas i större utsträckning än *ę*. Som medverkande faktorer särskilt vid prät.-formerna + pron. kunna framhållas dels att vok. *-ə* delvis återgår på *-u* (*-o*) näml. i plur. (*brändu), dels framför allt att vokalen konstant föregås av dental konsonant och efterföljes, vid synkopen av *-n*, vid apokopen och försvagningen ofta av dental t. ex. *d* i *det*, *du*, *dig* (*dökk* 'er'), *s* i *sig* etc. eller av vokal, allt för vokalreduktionen gynnsamma omständigheter.

Om vi alltså bortse från de ovan behandlade fallen av utebliven synkope (assimilationer etc.) motsvaras ändelsen *-en* i subst. och adj. i Mell. och N. Sverige och i Norge av *ən* l. *-n* (*-n̥*) liksom i Vgl. — I fallen med *n*, *r*, *l*, *ḷ* + *n* blir resultatet av synkopen i östra Sverige (delvis inkl. Vgl.) och Norrland ofta en vanlig enstavig form med aks. 1, åtm. av starka subst.: *stē̃n*, *mū́ṇ*, *stō̃ṇ*, men särskilt i mälartrakterna också ej sällan av svaga subst.: *mā̊́n*, *skō̃ṇ* 'skolan', *skålln* 'skallen', *hā́ṇ* 'haren'; i västra Sverige och i Norge brukas däremot ofta former med tvåspetsig aksent (aks. 1 el. aks. 2): *stěn*, *mŭṇ*, *stŏṇ* — eller *stḗn̥*, *mū́n̥*, stundom *stē̃ən* etc. l. likn. En annan, med den förra sammanhängande olikhet mellan väster och öster är att kort stamvokal ofta förlänges i väster framför *nn*, *ll* efter synkopen, i östra Sverige heter det däremot allmänt *en ann* (*ä så go som en ann*), *varann*, *hunn*, *kvälln* : no. *ā̀ən* l. dyl., *hū́n̥* o. d. 'hunden' etc. — I ett fall har synkopen i änd. *-en* gått längre i Mell. och N. Sverige och i Norge än i Vgl., i det att den har inträtt också efter dentalerna *t*, *d*, *s*: de svenska upptecknarna skriva i regel (i lmalf.): *fǫtn̥*, *brǿdn̥*, *grísn̥*, de norska allmänt (i Storm-Larsens lydskr.): *fōt'n* etc. I svenska talspråkstexter från 1670-talet, skrivna av skalden Samuel Columbus († 1679) och representerande dåtida uppsvenskt högreståndsspråk på grundval av västuppländska och äldre Uppsalaspråk, tecknas i mask. mycket ofta *'n* l. *n* efter *t*, *d*, *s*, *l* och *r* t. ex. *foot'n* l. *footn*, *präst'n*, *fäll'n* l. *fälln*, *mur'n*, *stool'n*, *munn*, *herrn*, *fogd'n*, *goss'n* (*förr'n*, *dömdn*, *ann* etc.), däremot med mycket få undantag *-en* efter labialer och gutturaler: *gubben*, *hopen*, *pungen*, *dagen* och alltid *-en* i fem. sg. och nt. plur. t. ex. *dören*. (I C:s verser räknas former som *fäll'n*, *faarn* 'fadern' etc. som enstaviga.) Att beteckningssättet, både hos C.

och i de moderna uppteckningarna, representerar en fonetisk verklighet, framgår bl. a. av exempel på kons.-bortfall i trekonsonantism, framför sådant *n* (i olika kategorier), vilka icke så sällan påträffas i övre Sverige och Norge, men veterligen icke i Vgl. (i tvåstaviga takter): Rog. *prässn̥* 'prästen', *höu'sn̥* 'hösten' (jfr Rog. *Össn̥* 'Östen', Busk. *Tåssn̥* 'Torsten', SOpl. '*Välsn̥* 'Dvergsten'), Nordl. (Salten) *hässn̥* 'hästen', *svulln̥* (tonlösa *l*!) 'svulten', Västerb. (Nysätra) *óssn̥* 'osten', (Burträsk) *krèssn̥* s. 'kristen', NUppl. *trä'sn̥* l. *trä'stn̥* 'trasten' (: ob. *trās* l. *trāst*) — märk också ÖUppl. *bonn* o. d. 'bonden' med bortfall av *d* i förb. *nd* som eljest icke hör till målet. Jfr s. 112, 114, 128. Å andra sidan förekommer någon gång på sina håll inskott av konsonanter, som likaledes visa att ingen vok. gått före *n*: NUppl. (Hållnäs) *kväldn̥* 'kvällen' (: ob. f. *kväll*), *häddn̥* 'herrn' *härrdn̥, (Gräsö) *brâmstn̥* 'bromsen', *dīstn̥* 'disen -et' (: ob. *brâmst*, *dīst*).

Synkopen i andra böjningsformer än de på *-en* och *-et* erbjuder i det nordskandinaviska området intet särskilt anmärkningsvärt. I verb- och substantiv-former på *-ir *-ur *-ar sker givetvis ingen synkope där *r* har fallit i slutljud, och inte heller i mål med ofullständig vokalbalans eller ofullständig försvagning där ändelsevokalerna ännu i sen tid bevarats oförändrade eller icke helt försvagats. För ett mål som Uppl., där det ännu idag heter eller kan heta *smūlur* (l. *smŭlur*) och *myrår* l. *myrur* eller det hette så för icke alltför lång tid sedan, är en synkope som den västgötska i *smūl*, *mûr* helt naturligt främmande. I präsensformer som *för*, *hör*, *lär* av *førir, *høyrir, *lǽrir — alltid långstaviga — synes haplologisk synkope allmänt ha genomförts i mell. Sverige senast omkr. år 1700 (: *i* tidigt > *e* framför *r*; ur grammatisk synpunkt anslutning till äldre präsentia som *bär* till *bära*). I passiver som *minns*, d. v. s. präs. 'minnes', men också på sina håll inf. = 'minnas', beror förkortningen utan tvivel delvis på synkope, men också morfologisk uniformering har spelat in. I ändelserna på *-s* synes man eljest delvis få räkna med ljudlagsenlig frånvaro av synkope i vissa kombinationer ungefär som i Vgl. mellan *t* och *s* (s. 98).

Också i exempel utanför de behandlade grammatiska kategorierna uppträder synkopen i norr och väster i huvudsak som i Vgl. — med de undantag som framgå av det föregående. Tvåstaviga ordformer i trokeiska takter synkoperas i regel icke i det sydvästnorska motståndsområdet (lika litet som i Skåne etc.); i vokalbalansdialekterna synkoperas de i princip icke om första stavelsen är kort och i vokalbalansdialekterna med ofullständig vokalbalans vanligen icke heller om första stavelsen är lång; i dialekterna med ofullständig försvagning (i huvudsak

= motståndsdialekterna) varken om första stavelsen är lång eller om den urspr. är kort. Framför palatala *nn*, *ll* etc. sker ingen synkope i SSunmøre och på Ålandsöarna, i de övriga målen med palatalkonsonanter äro reglerna desamma som i böjningsformerna. Exempel på homorgan (eller haplologisk) synkope i tvåstaviga förleder av dipodiska komposita förekommer däremot praktiskt taget överallt som i Vgl., men i det sydvästnorska motståndsområdet äro de synbarligen närmast hemmahörande i kusttrakterna men nästan helt främmande för de inre och övre bygderna. Det nya som kommer till i jämförelse med Vgl. är att också heterorgan synkope inträder i förleder (men icke i tvåstaviga takter) i nordligare svenska dialekter åtm. fr. o. m. Estl., Gotl., Öl., NÖSmål., Ö. och N. Ögl., Närke(?), Västml. och Värml. och i Norge åtm. fr. o. m. det inre och övre Östlandet (utom Valdres och Hallingd.), Romsd. och Nordmøre. I målen med ofullständig balans uppträda dock ej sällan i anslutning till de enkla orden icke-förkortade förleder i stället för formerna med homorgan eller heterorgan synkope. — Exemplen på synkope måste tydligen bli talrikast i målen med fullständig försvagning av både *a*, *i* och *u* dvs. i *e*-målen samt i mål med åtm. *i* och *u* fullständigt försvagade, därnäst i målen med fullständig vokalbalans.

Exempel. Tvåstaviga ordformer. Partikeln *än* < *enn i *förrän* följer slutartikeln och andra enklitiska efterleder. Synkopen kan alltså utebli i mål med palatalt *nn*, t. ex. Brändö, se ovan; eljest allmänt *förrn* o. d. t. ex. Uppl., Södml. etc. Av samma slag är synkopen i *mer än*, då den förekommer. I VSverige — i ålderdomligare dialekter — och i Norge ersättes *enn 'än' ej sällan av *ella l. *heldr, alltså *fyrr ella l. *heldr, *meir ella etc., som också synkoperas (genom synkope i tvåstavig ordform, resp. i mellanstavelse i trestavig form): Sät. *fýrrell* l. *fyrrl*, Boh. Bröll.-d. 1761 *förl*, Dalm. (Älvd.) *feld*, *föld*, (Venjan) *mäld* 'mer än', Vgl. (ä. dial.) *fölle*, *mälle maille malle mall.* (MellVgl. *förrän* l. *förren*, som tydligen i senare tid inkommit i målet, synkoperas ej!) — Mask. »annan» heter allm. *ann*, *ânn*, *ân* l. dyl., nt. »annat» däremot *anna* o. d. (säll. *annat*); i palatalmål träffas t. ex. Härj. (Lillhärd.) *ańńen* (jfr VJyll. *ańen*), Ål. (Brändö) *ańńiń*; om kortstavigt *ănan*, *ăna* se nedan. — *Afton* och *morgon* synkoperas icke då *n* har fallit: ÖUppl. (Fast.) *i aftä*, *i mɵrå* tydl. av ack. *aptun, *morgun, likaså Ögl. *afta*, *mɵra* 'afton, morgon'; icke heller då vok. framför kvarstående *n*, *s* har bevarats som *å-* l. *ɵ*-ljud: M. och VUppl. *mɵrrɵn*, *mårrån* l. *mǎrån*, adv. *i mɵrrɵs*, *mǎrås* o. dyl. SÖUppl. (Fast.) har synk. i *gumɵ̆'rn̥* 'god morgon' och *mɵ̆'rn̥* 'morgon', bf. =, *åftn̥* 'afton', bf. =, av fsv. nom. *mor(g)unn, *aptunn, men icke i uttr. *i mɵ̆'res*, *i åftes*. Jfr NUppl., likaså Gotl. (Atlingbo) *må'rn̥* (på G. ~ *mårgen*), *åftn̥* : *må'rres*, *åftes*. Former som

mȇṇ l. *mèeṇ* o. d. finnas i Nke, Ögl., Värml. etc. (Bortfallet av *g* har säkert som antagits ägt rum i plur. *mor(g)nar mör(g)nar* och dat. sg. *mör(g)ne* *myrgni (= Uppl. t. ex. Fast. *i mȫṇ* 'i morgon' med apokope av slutvokalen), på sina håll också i bf. sg. *morgnen; men nom. *morgunn och ack. *morgun (med kvarstående *n* framför explosivor och vok., jfr s. 90 f.) kunna också ha fått heterorgan synk. i komp. som *morgundagr *-gáva *-tími och i fraser som 'i morgon bìttị', 'i morgon tìdligt', 'i morgon kväll', 'morgon àfton' etc. och därmed *g*-bortfall). — Strödda fall, m. l. m. allmänna: *aṇ* o. d. 'ạln' åtm. delvis < *alin, jfr fsv. *alin*, 1451 *aln*, Skåne etc. *alen*; *fan*, *fân* l. *fā̀ən*; *läṭ* o. d. 'lärft'[1], *väḷ* o. d. 'värld' *väruld, jfr fsv. *väreld* 1405, *värld* 1409; *tjäl* o. d. 'kärl'; *tjänst*[2]; *bevåṣṣ* '(gud) bevars'; sv. *fransk*[2] jfr fsv. *franzesk*, sv. *katolsk*[2]; sv. talspr. 'Små̄ln l. 'Små̄ln̥ 'Småland'; ä. nysv. *Värnd* 'Värend'; sv. *Lars*, *Hans*, *Jöns*, *Ernst*, *Mats*, *Nils*, *Anders*; NRog. *'Åen* msn. *Ǫnundr, *Tåssn̥*, *Össn̥*; Gotl. (Lau) *äntn̥* 'antingen', *nåksn̥s* 'någonsin'; Dalm. (Älvd.) *nåssn̥* 'någonsin', *ĭessn̥* 'en gång' *eitt sinn, *wessn̥* 'varje gång' *huert sinn; Gotl. (Lau) *ansn̥-giftar* 'gift för andra gången' *annat sinn; Estl. (Nuckö) *äitsn̥* 'en gång'; NRog. etc. *trättn̥*, *nittn̥* '13, 19'; Värml. *i mȇṣ* 'i morse', *i vå̂ṣ* 'i våras', *dê̤ṣ* 'deras', *nŏ̈ṭ sŏ̈ṭ nĕ̈ṭ ŏ̈steṭ* 'norr-åt' etc. (jfr *hémmet* 'hemåt'); NRog. *såls* 'således', *kols* 'huru' (jfr SRog. *så'lles*, *kólles*), Värml. (Fryksd.) *hels* 'huru'; östno. *'ess* 'någonstädes, »etsteds, ensteds»' t. ex. *'aa ess laag du i nat* 'hvar nånstans låg du i natt' (Asbjørnsen, Huldre-Ev. 224); SSunnm. etc. *borsk* (~ *bŏrosk*) o. d. 'trätallrik' *borðdiskr, *söst* 'sötost'; Gotl. *'bråisk*, *'brauske* o. d. 'stor tallrik l. skål av trä' *brauðdiskr, *'kjönnså*, ä. *'kjåns* o. d. 'brygghus' *kylnuhús; (i de fyra sistnämnda exemplen härrör synkopen kanske delvis från mer än tvåstaviga former; så sannolikt i NeVDal., Södml. etc. *båtse* (l. *båts*?) 'båthus' m. fl., se nedan); Uppl. etc. *i jåns* o. d., sv. riksspr. (vard.) *i jons* l. *i jåns*, Gotl. *i jēs*, *'i jäns* o. d. (~ *'i jedans*, *'i jädes* o. d.) 'helt nyss' *í áðans (*ð*-bortfallet i t. ex. ÖUppl., Gotl. bevisar synkopen). — Om typen Uppl. etc. *Pär-ē̈ṣ* 'Per Erssons', *Kal-ō̈ṣ* 'Karl Olssons', Dalm. (Älvd.) *Ḷas-ṻls* 'Lars Olssons' o. dyl. jfr ovan s. 105, 107.

Ortnamn. Boh. (Tjörn, NInl.) *'Brå̂n*, resp. *'Bråṇ 'Brån* 'Bråland' *Brúa(r)land, (NInl.) *'Groṇ* 'Groland', (ÖOrust) *'Vrå̂ṇ 'Vrä̂ṇ* 'Vräland' (Janzén, NoB 1935, s. 36), Dalsl. (Valbo) *'Rål* 'Rålunden' (jfr D. (Sundal) *'Brȫls sokn̥* 'Brålanda', med synkope i förled), Akersh. *'Tèuln̥* l. *'Téuln̥* (»taúeḷ'n») 'Taugland' Toghalund RB; Hord. (Manger, Lindaas) *'Sȫln̥* 'Solend', YSogn *'Sṻln̥* 'Sulen' *Sólund(ir) (jfr YSogn *'Tårvińd* 'Torfund'!),

[1] Delvis trol. ur bf. *läriptit, jfr Dalm. *läṭe* nt., och ur sms.

[2] Delvis ur flerstaviga former.

ÖvDal. *'Sōld*, *'Soll* o. d. l. (best. f.) *'Sōldi* o. d. 'Sollerön' Sold 1325 (i avskr. fr. 1451!) *Sólund (märk fsv. *värld* 1409 *veruld; synkopen i *Sold* och *värld* kanske snarast ur 3-staviga former; jfr BLindén, Dal. Hembygdsb. 1933); Värml. *'Fryksn̥* 'Fryksände'; Akersh. *'Tîn* l. *'Tìn̥* 'Tien' Tinderne RB; SOpl. *'Gvîn* l. *'Gvī̀n̥* 'Hvinden' *Huínand(i); — norska *vin*-namn med bevarat *n* efter långstavig förled i S. o. V. Akersh., SOpl. och SBusk.: A. *'Østeṇ* 'Østeren' *Øystrin, *'Øken* 'Økeren' *Økern *Øykrin, SOpl. *'Åveṇ* 'Ovren' *Ofrin, *'Västeṇ* 'Vesteren' *Vestrin, *'Øssn̥* 'Østen' i Østini RB trol. *Öztin; *'Bīln̥*, *'Gūln̥*, *'Hīln̥* 'Bilden, Gullen, Hilden' *Bíldin, *Gullin, *Hillin l. *Hildrin? (vokallängden bevisar synkope!), Busk. *'Sân* l. *'Sā̀n̥* 'Sanden' *Sandin, *'Stöväṇ* 'Støveren' *Styfrin, *'Tōn̥* 'Toen' *Túnin; — SOpl. *'Vālsn̥* 'Dvergsten' a Duærgæstæinum c. 1299; Värml. *'Trànstn̥* (l. akut!) 'Transtrand', Boh. *Màsten* 'Marstrand' (*r*-bortfallet i *-strand tyder på äldre synkope!); Hälsl. *'Fröstn̥* 'Frösten' Fröstena 1482 Ffröstuna 1543; NHed. *'Trönns* 'Trønnes' Trynes 1520[1], ÖvDal. *'Grånns* 'Grånäs' Gradhones 1381, Österb. *'Vīns* (l. *'Vīnäs*) 'Vidnäs'; NTrondh. *'Kröks* 'Krokshus'[1], *Brørs* *Brǿðraáss[1], Värml. *'Gâṣ* 'Gårdsås', Dal. *'Gas-ṣ* 'Garsås', *'Bjus* 'Bjursås' (jfr SMöre *'Tôrs* 'Torsås'), Närke *Sjörs* Skyra oos 1303 Sköris 1385 (Sahlgren, NoB 1922, 132), Boh. *'Ôṣṭ* l. *'Ôst* 'Orust' Orðost 1320, SÖNorge t. ex. SBusk. *'Valleṣ* 'Valdres' (också NGbr. *'Väldeṣ*[1], liksom *'Andeṣ* 'Anders', jfr i Valdresmål *'Valdris*, *'Andris*) trol. < *Vald-res *Vald-les (MOlsen, Stedsn. 1912 s. 111 ff.); Akersh. *'Gâḷ* 'Garder', *'Vâḷ* 'Vaaler'; Värml. (Näs) *'Grémmeṭ* 'Grimbrot' *Grím(u)broti; NTrondh. *'Gràng* 'Grong' Grǫnung(ar)[1].

Förleder i sammansättningar. Exemplen i appellativer äro fåtaliga, dels därför att appellativa sammansättningar av denna typ överhuvud äro mindre talrika, dels därför att tvåstavigheten ofta bevaras eller återställes genom anslutning till grundorden, särskilt i högre språk (sv. minnesmärke, minnesbägare, minneskunskap, minnesgod). Överallt brukliga äro *anndag* o. d. 'annandag', med haplologi, *antingen*, *anten* o. d. *annattueggia, som visar synk. redan i fsv. på 1300-t.: *antwiggia* o. d., *onsdag* *óðinsdagr, där *ð*-bortfallet icke skulle vara så allmänt genomfört (t. ex. även i ÖUppl.), om icke synkope spelat in; i alla tre ha särskilda rytmiseringar, upptakt etc., inverkat — mest i *antingen*. (I *lördag* *lauga(r)dagr, med mycket brokig ljudgestalt, bero en del nordligare former t. ex. Uppl. *lŏ̈gdag* o. d., sv. rspr. *lördag* *lögr- (ä. skr. *löger-*) på heterorgan synk. i sluten l. i öppen stav., vissa sydligare former däremot på hiatusreduktion efter upplösning av spiranten *g*. Ungefär samma

[1] Synk. möjl. ur flerstaviga former l. takter, t. ex. dat. sg. etc.

utveckling i *fjorton* '14' fsv. fiugh(u)rtan, fiu(gh)rtan.) Vidsträckt spridning har *gärsgård* o. d. *gerðisgarðr, som är oförkortat nästan blott i ä. Skånemål och som delvis kan bero på tidig rytmisering som enkelt trestavigt ord. — Andra ex.: Värml. (Fryksd.) *assvāl* 'afton(s)vard' (jfr no. *aftensmat* etc.), Uppl. *bēts-* (~ *bētes-*) t. ex. *bētsmark, bētshage, bētshäst, bētsnot* 'agnnot', Gotl. *baits-ko, baits-hyns*, Estl. (Nuckö) *bäitsnätt* 'agnnät'; Uppl. *bȳtskrake* »byteshäst», 'dålig häst', Gotl. *bytshåpa* f. 'ds.'; Gotl. *ains-* (~ *aines-*) 'av ene' t. ex. *ainsknåkå* '(slags) enkvist'; Uppl., Södml. etc. *fjäsman* 'fjärdingsman' (men: *fjälingsvåg*), Ögl. *fjäskār* 'ds.'; Uppl. *jäsjol* 'gärdesjord', *jäsrēn* o. fl., Södml. *jäsbakke*, Gotl. (Lau) *gärsjård*; Uppl., Ögl. *hässfogde* 'härads-', Gotl. (Lau) *härskrivare*, Ögl. *hässmarka* 'häradsallmänningen', ä. nysv. *herskriffuare*; SDal. (By) *lynnsgo* 'godlynnt'; Uppl. etc. *lāsväv, läsbykser* etc., Gotl. *lärskörtä* 'lärfts-'; Dal. (Järna) *mālskār* 'malungskarl'; Uppl. *minsgoder, minsbätta* 'minnesbeta', ä. nysv. *minnsbeta* 1721 etc; Gotl. *såids-* l. *såis-* 'tjärdals-' t. ex. *sâi(d)svīd, såidskūl* 'tjärdalsved -kol', av *såide* n. 'tjärdal' *søyði; Uppl. *säskorn -råg* o. d. 'sädeskorn, -råg (till utsäde)' (*d*-förlusten visar synk.), Södml. *säsbrudd*, Gotl. *sēdsmāl*; Uppl. *träs-jāle* 'trädesgärde', Gotl. (Lau) *trēsjård* 'trädesjord' (*d*-förlust!); Uppl. etc. *änsman* 'böneman vid frieri' av Uppl. etc. *ände* 'ärende', *änsviss* 'duktig att uträtta ä.'; Uppl. (Enåker) *ämmensvö* 'ämnesved, trävirke till redskap', Dal. (Djura etc.) *ämmsved* o. d., Gotl. (Garde, Alskog) *'ämnskog* 'ds.'; Uppl. *äns mä* l. *äns ätter* o. d. 'längs efter' (oftare *ändes*). — Namn på högtids-dagar: Uppl. *bässmässan* o. d. 'Bertilsmässan, 24 aug.' (~ *bättilsmäss* o. d.; jfr *Bättil* 'Bertil'), *ēsmäss* o. d. 'Eriksmässa', *lāsmäss* 'Larsmässa', *ōsmäss* 'Olovsmässa', sv. *hindersmässa* 'Henriksmässa'; Dal. (Älvd.) *iesmessą* bf., *lāsmessą* bf., *ūlsmess* ob. f., (Gagnev) *ösmässa* bf., (Mora) *tjynnsmess* 'kyndelsmessa'; Ång. *ǿsmäss, lǟsmäss*; Norrb. (ÖKalix) *bēsmässa* bf. *Bartels-, *lēsmässa* bf. Lare(n)s-; Estl. (Nuckö) *blēsmiss* '3 febr.' *Blási(u)s-, *lāsmiss* 'larsmässa'; no. rspr. *jonsok* o. d. '24 juni', *olsok* '29 juli', SHord. (Vidsteen) etc. *'barsok* '24 aug.' *Bartels-, *'blaasmyss* '3 febr.' *Blási(u)s-, *'larsok, 'joonsokk* l. *'jønnsokk* *-vǫku, *'oolsok* f., NGbr. *'jǿnsŭku*, Nordl. (Aasen) *'settersok*, Nordm. *'seksok* '2 juli' *Sviptunsvǫku, o. s. v. — Sonnamn: sv. (Uppl. etc.) *Ersson, Olsson, Jönsson, Matsson, Månsson, Nilsson*, (Hållnäs, ä. dialekt) *'Hindeso* 'Henriksson', ä. uppl. *Mårsson* 'Mårtensson', Dalm. (Älvd.) *Andsų* 'Andersson' — jfr *Andsbīl* 'onkel Anders' — (: *Andes* 'Anders') o. s. v.

Ortnamn. Norge: Östf. *Skjeltorp* *Skiǫldulfsþorp, *'Fåsslönn* 'Forsetlund'; Akersh. *'Ersu* 'Eriksrud', *'Bälse* 'Belse' *Bergþórsruð, *Skolsegg* Skotlandzægh RB; Hed. *Andset* i Andorsætrom RB; Opl. *'Hommelsta* 'Ommelstad' a Umblauzstaðom 1337 (jfr s. 74), *Kjorstad* *Þióðreksstaðir, *Gunstad* *Gunnreks- l. *Gunnríðar-, *'Hälseim* 'Harseim' i Hardæimsheim o. d. 1358 1359 Hardesæim 1421 *Harðheims-(!) l. *Harðangrs-?; Busk. *Bjørnstad* *Biǫrnulfs-, *Hundstad* (två namn) 1) *Hundings- 2) *Húnþiófs; Västf. *'Gunse* 'Gunnersrud' Gunnarsrud RB (jfr s. 74), *Melsom* Mælesheim RB; NeTel. *Vølstad* *Véleifs-, *Lerstang* i Læirixtunum 1334, *Ørstvet* i Æiriksþuæit 1382; YÖAgd. *Gjerstad* *Geirreks-, *'Lärstveid* 'Lærestveit'; YVAgd. *Svensvigen* *Sueinungs-, *'Jörsta* 'Jørenstad' *Jǫrundar-, *'Nörskår* 'Nøringskaar' Næringsskor 1306 (1427), *Vilshammer* Vilrægshamar 1312 *Vílreks-; Y. och N. Rog. *Gjersdal* *Geirulfs-, *Ersland* *Eiríks-; Hord. *Ersvær* *Eiríksfiǫrðr, *Farstveit* Faraldzþuæit BK, *Elsaas* *Eilífsáss, *'Tössvīkjä* *Þorsteinsvík; Sogn o. Fj. *Velsvik* i Vilialmsvik BK, *Olsæter* i Olafssætre BK, *'Ärsta* 'Erikstad' i Æirikstodum BK, *Torsæter* Þórunnar-; Møre-Romsd. *'Ärsta* 'Erstad' *Eiríks-, *Valsøen* *Vallangsøy, *'Sýssnes* 'Søvdsnes' *Syfðisnes; STrondh. *Kjølsøen* Keflisøy AB, *Ersland* *Eiríks-, *Lensviken* *Leirangrsvík, *Ølsholm* *Ǫluisholmi; NTrondh. *Landstad* i Lanormstaudum 1333, *Jønvik* Jorundauik AB, *Gustad* af Gautulfstadom AB, *Jørstad* Jorulfsstaðir NgL; Nordl. *Horsfjord* *Háreksfiǫrðr, *Gulsvaag* af Gudleifswagom AB, *'Bállsnes* 'Balsnes' Ballisnes 1567 *Ballangrsnes; Troms *'Grǿssnes* 'Grøsnes' Grotissnis 1567 *Griótangrsnes, *'Må'lsnes* 'Maalsnes' *'Må'nsälva* 'Maalselven' *Malangrsnes, *-elfr.

Sverige. Boh. *'A'lstørp* 'Allestorp' j Aldinsþorpe RB, *'Éstørp* 'Elestorp' *Eilífs-, *Erslycke* *Eiríks-, *'Tjösse* 'Köpstadsö', *'Måsse* 'Mårtensröd', *'Gúnsby* 'Gunnesby' *Gunnvalds- l. *Gunnars-; Dalsl. *Törsbyn* *Þyrgils-, *Vänsberg* *Vænisberg, *'Å'nsko* 'Ånimskog', *Hallstorp* Haraldzthorp 1409; Värml. *'A'sbyn* 'Arvsbyn' Arnulffsbyn 1444, *'Å'støørp* 'Åråstorp' *A'róss-, *Välsviken* *Vellings-, *'Anta* 'Annita' *Anundartakan bf.; Närke *Ålsta* Aluxstum 1385, *Örsta* Örixstad 1381, *Munslätt* Munislöt 1385, *'Måstørp* 'Mårtenstorp', *Gysta* Gysista 1391; Ögl. *'Füste* 'Furingstad' Furungxstatha sokn 1352, *'Blinste* 'Blinnestad' *Blindings-, *Blixtorp* Bleklangztorp 1439, *Rakstorp* Raklangistorp 1443, *'Müngsmån* l. *Mümsmån* 'Mumsmålen' Mangslöxmala 1371, *Bersbo* *Birgis-, *Brunsås* *Bryniulfs-, *'Estørp* 'Edstorp' *Eistulfs-, *'Tjä'størp* 'Kettestorp' *Ketils-; N. och Ö. Smål. *Törnsfall* Törnisfall 1394, *Välsnäs* Welingxnees 1354, *Hultsfred* Hwlundzfaarhult 1447, *Järstorp* Järnuixthorp 1366, *'Måstørp* o. d. 'Mårtenstorp'; Öl. *'Jässlös* 'Gärdslösa' Gärislöso 1283, *'Essö(r)* 'Eriksöre', *Gista* Getungstadhom 1376, *Gillsätra* *Gildis-; Gotl. *Mangsarve* *Magnúsararfa, *Ansarve* trol. *Anunds-, *Petsarve* *Pétars- (jfr Gotl. *Petes* *Pétars); Södml. *Harstorp* Haraldztorp 1389, *Bärsta* Burgunstum 1355, *Jätsbol* Jätunsbol 1383, *'Strängsokken* 'Strängnäs socken'; Västml. *'Fällsbro* 'Fellingsbro'

Fiälandzbro 1413, *'Bånbo* (l. akut!) 'Bårnebo' Borgundäbodhum 1371, *'Fröstbo* 'Fröstbo' Fröstensbodhom 1371; Uppl. *'Fäntun(n)a* 'Färentuna' Färingatuna 1423, *'Vältun(n)a* 'Vallentuna' Valändatunum 1253, *Harsbo* Haraldzbole dat. 1409, *Älsby* 'Älvsby' Elefsby 1300-t., *Älvsunda* Ärlöghasund 1299, *Glyxnäs* Glysingxnäs 1405, *Karlskyrka* Karlungskirkia 1287, *'Tëşbo* 'Torskebo' *þorsteins-, *Båtsholmen* *Báthúss-; Gästr. *Sixbo* Sigstensbode 1543, *Halsbo* Halstensboda 1541, *Mårtsbo* Mortensboda 1545; Dalabergsl. *Borsbo* Börilssboda 1539, *Mårtsbo*, *'Ôrsbo* 'Ulfsbo' Vlwedzbodha 1547, *Hönsarvet* (Olawer) Honäfsarfue 1359 *Hánefs-, *Tosarby* Thorisaruaby 1384 (jfr s. 91); Häls. *Trösten* Trottesten 1542, *Fläsbro* Flättesbro 1542, *'Hussval* 'Hudiksvall' *Huvuðvíks-; Med. *Härsta* Häristadhum 1314, *Värsta* in Värisstadhum 1331; Ång. *Könsa* Könungxuagh 1413, *Ersta* Erresstadz 1535 trol. *Eiríks-; Västerb. *Ersmark* Erickzmark 1547 (Skellefteå), *Gärdsmark* Gefflesmarc 1543 *Giaflaugs-?, *Botsmark* *Bótulfs-, *Ersmark* Östensmarc 1543 (Umeå); Norrb. *Ersnäs* Ericsnes 1502, *Målsön* Mortensöön 1543, *Porsnäs* Portesnees 1543; Jämtl. *Hårsta* Hareghstader 1349; Härj. *Vänsjö* Wendilsiö 1542.

Finl. o. Estland. Ål. *Mångstekta* Magnustektom 1376, *Svartsmara* Swärtinxmarum 1376, *Ragnsby* Ragnarsby 1382, *Hellsö* Helsingxöö 1537, *Boxö* Bockstasszö 1537; Österb. *Ersfolk* *Eiríks-, *Härtsböle* Herrisböl 1546, *Larsmo* Larismo 1544, *Singsby* Signisby 1544, *'Ösöya* 'Östensö' Östensöö 1543; Nyl. *Gårdsböle* Gudhlogsböle 1441 (Ingå), *Hindersby* Henriksby 1475, *Hållsnäs* Holstensnes 1540 *Holmsteins-, *Hällsby* Helwitis bol 1541 -by 1549, *Lindsby* Lindwidzby 1414 Linnesby 1544, *Orsnäs* Osorsneess 1450, jfr även *Ersby* 1410, nu 'Eriksby' etc.; Estl. (Nuckö) *'Blēsgămun* 'gamlingen i Blesgården' *Blási(u)s-.

Heterorgan synkope. Endast i förleder och endast norrut (s. 127). Appellativa sammansättningar: Uppl. *bȳksbalja*, *bȳkstīna*, *bȳkskār* 'bykkärl' *býkis-; Uppl. *dīksmunn* 'dikesmun (-mynning)', *dīksren*, *dīksmust*, *dīksbakke* etc., Södml. *dīksvass*, *dīksren*, Öl. *dīksbrink* etc., jfr ä. nysv., resp. nysv. *diksbrädd*, *diksjord* m. fl.; Gotl. *ängs-* (~ *änges-*, av Gotl. *änge* nt. 'äng') t. ex. *äng(e)sbärk* 'ängsbjörk', *ängsmark*; ä. nysv. *löpsost* 1736 'ost beredd med löpe'. — Uppl., Södml., Ögl. *miksmäss* o. d. 'mickelsmässa, 29 sept.', Dal. (Djura) *meksmässa* bf. ds.; Ång. (Multrå) *jå'şmäss*, Norrb. (ÖKalix) *jassmässa* bf. 'jakobsmässa(n)'; Södml. *tåmsmässa*, Dal. (Bjursås) *tᴐmsmäss* 'Tomasmässa, 21 dec.'. — Uppl. (Hållnäs, ä. dial.) *Pär Mikso* 'Per Mikaelsson', *Mittjil Simso* 'Mikael Simonsson', nysv. *Markson* trol. *Markusson, ä. nysv. *Elfsson* *Elefsson m. fl. (Anm. I anslutning till grundordet har tvåstavigheten bibehållits i t. ex. NUppl. (Gräsö) *löipismagä* 'löpmage' — där änd.-vok. *i* efter målets regler be-

varats som *i* i sluten stavelse. — Efter *k*, *g*, *ng*, i sht om de undergått förmjukning, uteblir ofta synkopen även i bygder där den eljest inträder, t. ex. NUppl. (Gräsö) *ditjiskant* 'dikeskant', (Harbo) *sletjispruska* 'tygpåse med »sleke»', (Hållnäs) *mittjilsmäss* 'mickelsmässa'; så också i ortnamn; jfr ovan m. h. t. synk. i öppen stav. och apok., s. 76 f., 79 f. och 134.)

Ortnamn. Norge: (nedre) Busk. *'Tingsta* 'Tingelstad' *Þengils- (hit?, jfr s. 77 f. an.), *Komnes* *Kaupmansnes (hit?); NAkersh. *Gangfløt* Gamal(s)flot RB, *'Ármsta* 'Ormstad' i Aurmodzstadhom RB; Hed. *Gjermshus* *Geirmunds-, *'Tängsta* 'Tingstad' *Þengils-, *Vemstad* *Vémundar-, *Skromsholmen* i Skrombulsholma RB; Opl. *Glømsdal* i Glœmesdale 1359, *'Amsrud* trol. *Ámótsruð, *Framstad* trol. *Framars-; YRomsd. *'Rissjoren* 'Riksfjord' Rikisfiord AB; Nordm. *Bremsnes* Brimisnes AB, *Lyngstad* af Lingulfstadhom AB; STrondh. *'Åfston* dt. *-stom* 'Ofstad' af Awalzstadom AB (Meld.), *'Omdås* 'Undaas' Amundaas AB, *'Å'msdalen* 'Aamotsdalen'; NTrondh. *Gjermstad* *Geirmundar- (Værd., Sparbu), *Hamsås* i Hamarsase AB, *'Håmsta* 'Homstad' *Hámundar-, *Ingstad* Ingiældzstadum 1370, *'Tängsta* 'Tingstad' af Thengilstadom AB; Nordl. *Laupstad* af Laupanstadom AB, *Mørsvik* *Myrkisvík, *'Strōksnes* 'Størkesnes' Storkiisnes 1567 etc. *Styrkárs-; Troms *'Ipsta* 'Ibbestad' Iwarstadha kirkia c. 1400, *Laupstad* i Laupanzstadum c. 1400. (Anm. Synk. mellan *k* och *s* i två ex. också i YHord (Lindaas, Manger): *'Myksvödl* l. *'Möss-* 'Myksvold' Mikialsuollir 1427, *'Räksta* l. *'Riksta* 'Rekstad' Rikolfsstadr BK.)

Sverige (Finl., Estl.). Värml. *'Mikse* 'Mickelsrud', *'ᴐmre* 'Amnerud' Amundervdh 1535, *'Gunta* 'Gunnita' Gwdmuntan 1503 *Guðmundartakan, *'Skᴐmta* 'Skommita' trol. *Skóma(ka)ra-, *'Rykstan* (l. akut!) 'Ryggestan' möjl. *Rauðgeirstakan, *'Lå'msän* 'Långbansände(n)', *'Värmske* 'Värmskog' Wirmilscogh VgL; (Närke? *Sigstorp* Sigharstorp 1403); N. och Ö. Ögl. *'Markstᴐrp* 'Markustorp', *Eksnäs* *Eikisnes, *'Nypşlykka* l. *'Nyppeş-* 'Nybolslyckan', *Bleckenstad* Blekmundsstad 1377, *'Fᴐlmsta* 'Fulmestad' Folmunstad 1353; NÖSmål. *Björksnäs* *Birkisnes, *'Friks-tᴐrp* 'Friggestorp' Friggisthorp 1383 *Friðgeirs-; (några ex. på synk. mellan *k* och *s* även i SÖgl. o. NVSmål. t. ex. NVedbo *'Stängstᴐrp* 'Stenkilstorp'); Öl. *'Fᴐlkslūnn* 'Folkeslunda', *'Lits grunn* Lijkes grund 1600-t.; Gotl. *'Åksare* 'Oxarve' Aukarsarfa *ru.*, *'Säiksare* 'Sigsarve' Sihlaiks arfa *ru.*, *Lixarve* *Likkairs- *Líkngeirs-, *Jaxarve* *Jakobsarfa, jfr Gotl. *'Jakes* 'Jakobs'; Södml. *Jumsta* Jomundzstadha 1399, *'Håpsterp* 'Habbestorp' Hagbardstorp 1372; ä. dial. *Eskstugå* 'Eskilstuna', *Eskstudamm* 1708; *'Hᴐkknstä* 'Håknesta' Haquonestum 1330; *Vingåker* *Víkingakr (s. 74 an. 1, 113, 201); Västml. *Amsta* Amoldztom 1399, *Ombenning* Ammundabygning 1413, *'Marksbo* 'Markusbo', *Iskarboda* *Eikiskarla-

(s. 91); Uppl. *Homsta* Hamundastadha 1385, *Gumlösa* Gudmundalösa 1345, *Hemsta* Hämigxtum 1410 *Hemings-, '*Värksta* 'Värkesta' Verkalstum 1346; Dalabergsl. *Amsberg* Amundzbergh 1390, *Amshyttan* (vid sjön Amungen), *Klämshyttan* *Kleme(n)tz-, *Rävstylla* i Rangwistyllom 1413, '*Märksbo* 'Markusbo'; ÖvDal. *Eksbäck* *Eik(iuh)ús- (Nås), *Skifsforsen* *Skiphús- (Järna); Häls. *Funsta* i Fulmustada 1363 *Fullmunds-, *Skridsvik* Skrikesuik 1542, *Viksta* (två skilda gårdar i Forsa s.) 1) Vitkuþstaþom *ru.* Wickästadhum 1320, 2) Viclingstadhum 1320; Med. *Hamsta* Hammarsta 1543, *Micksäter* Michilsäter 1547; Ång. '*Gumrå* 'Gudmundrå', *Happsta* Habbasta 1443 trol. *Hagbarðs-, *Tängsta* Tengelstadz 1535 *Þengils-; Västerb. *Grimsmark* Grime(n)smarc 1543 Grimanss- 1557, *Gunsmark* Gwdmunsmarc 1543, *Kinnbäck* Kijmmingsbeck 1543; Jämtl. *Ångsta* i Angilstadhe 1443; Ål. *Tängsöda* Tengessööde 1494 *Þengils-, jfr även †*Marsböle* 1551 Marchusböle 1506, nu 'Markusböle', †*Clemtzby* ~ *Clemetzby* 1500-t., nu 'Klemetsby'; Österb. *Nicksmossen* *Nikkes- av *Nicke* 'Nils'; Nyl. *Åsenby* Asmundeby 1424, '*Äspsjär* 'Espingskär' Espingsker 1549 Espiskär 1558; Estl. (Nuckö) '*Mass* l. '*Marks* (l. '*Markas*) 'Markusgården' t. ex. '*Masgamulhaimlē* 'Markusgammel-hem-ledet'.

— Synkope uteblir efter (förmjukade) *k*, *g*, *ng* i t. ex. NUppl. '*Ässjista* 'Eskesta' *Æskils l. *Æsgeirs-, Gästr. '*ȷltjisbo* 'Ulvkisbo' trol. *Ulfkils *-ketils (s. 133). Association bevarar ofta tvåstavigheten. Om kortstaviga förleder i vokalbalansmål (t. ex. Ång. *Anumark* Anwndmarc 1543) se nedan.

— Heterorgan synkope i tvåstavig ordform synes föreligga i Öl. '*Sjålv* 'Skärlöv' Skerleff 1447, möjl. också i Öl. '*tåps* (~ '*tåbbes*, '*túbbis*) 'tobis (fisk)' och NTrondh. '*Sälg* 'Sellæg' *Sellega. — Passiva infinitiver som *trifs*, *följs*, *tycks* (äldre nysv. talspråk enl. Rydqvist I s. 486) kunna överallt där de förekomma bero på morfologiska ombildningar. —

3. Homorgan och heterorgan vokalförlust efter kort stamstavelse.

I målen utan vokalbalans följer vokalreduktionen efter urspr. kort stamstavelse samma regler som efter lång stavelse. Vokalbalansdialekterna ha däremot i varje fall till en början ingen vokalförlust och heller ingen försvagning efter kort stavelse. (Om sekundär vokalförlust, resp. försvagning i vissa balansmål se s. 37 f. och kap. 5.) Frånvaro av reduktion gäller i första rummet de enkla självständiga orden, t. ex. *fŭru*, *sŭmar* o. d. Enstaka förkortade ordformer som förekomma även i typiska

vokalbalansdialekter bero på primär l. sekundär hiatus eller på morfologiska ombildningar eller de härröra ur frekventa ordfogningar (eller sammansättningar) där formerna ha ingått i mångstaviga språktakter eller stått i upptakt, t. ex. *hă* l. *hă* 'hava' i NGbr. (Vågå), *lăt-* 'låta' *lăta *láta i Dalm. (Älvd.) eller *djăv-* 'giva' i Dalm. (Mora), Nyl. (Pyttis). Också i kortstaviga förleder i sammansättningar bevaras i regel tvåstavigheten i dialekterna med vokalbalans. Så är nästan undantagslöst fallet i sådana balansmål, där kortstavigheten alltjämt är fullt levande som en normal faktor i talets prosodi (åtminstone i tvåstaviga former) t. ex. bland norska mål Gudbr., bland svenska: Dalm. i Ovansiljan, Norrb., NÖsterb. och ÖNyl. etc. I Gudbr., både i N. och S. (= NOpl., i NG: Kristians amt 1, bd 4: 1), synes icke något enda säkert exempel på synkope av mellanvokal efter kort stavelse kunna påvisas (om man undantar några fall med hiatusreduktion t. ex. *Skaabu* *Skaðabú, *Mælum* *Meðalheimr). Det heter '*Hărălsta* 'Harildstad' *Haralds-, '*Fărăsta* 'Forrestad' i Farastadum 1330 *Farar-, '*Jĭtusta* 'Jøttulstad' *Jǫtuns-, '*Hănăsta* 'Hanestad' Hanastader AB, *Furusæter*, *Murudalen* etc. Likaså i Älvd. *kŭălăskūġg* 'kolskog', *wĭðătrai* 'vedträ', '*Mătisbūðār* 'Matsbodarna', '*Årăldstįenn* 'Haraldstjärn', ÖKalix *tĭrudēl* 'tjärdal', *vŏtusā* 'vattenså', '*Mȳlaskătan* 'Mjälaskatan' *Miala-, NKalix '*Bȳrilsbōyn* 'Börjelsbyn', Österb. *Fŭruträsk*, '*Măsasjär* 'Moss-skär', '*Mădalsjär* 'Medalskär', *Hăraldsfors*, '*Tămasfålk* 'Tomasfolk', '*Kŭnusfålk* 'Storkung o. Lillkung' *Kunungs-, '*Hĭmisbakkan* 'Hemming' *Hemings-, Nyl. *Fŭruskär*, *Kĭtilskär*, *Hăraldsnäs*, *Tŏmasböle*, †*Dichursby* *Dikurs- 1501, '*Bălasjär* 'Bolaskär' *Bola-, '*Jătusi* 'Jättursö' *Iätuns-. Exemplen visa att mellanvokalen står kvar oberoende av den konsonantiska omgivningen: jfr ex. med lång stav. s. 127 f., 129 f. Det enda egentliga undantaget jag funnit är ett fall av haplologisk synkope: Älvd. *myssmȳör* 'messmör', jfr no. dial. t. ex. Åseral (också Gudbr.?) *mýssmer* o. d. *mysusmior -smør. Däremot kan i samma områden både homorgan och heterorgan synkope inträda i mångstaviga ordformer och språktakter: Österb. '*Fŭnisbakkan* 'Furunäsbacken', Nyl. *Dalkarö* Dalakarla ö 1461: jfr NGbr. (Lom) '*Smujelsteigen* : '*Smĭujēle* 'Smiugjelet' *Smiðiu-, (Sel) '*Rŏmgăsjeilin* 'fägatan vid R.' : '*Rŏmongăl* 'Romundgaard'. — Synkopen i *Fu(ru)näsbacken* är identisk med den allmänna apokopen i t. ex. *ä(ro) ni färdiga*.

I motsats till detta förhållande i de egentliga kortstavighetsmålen är synkopen av mellanvok. efter kort stav. också i de tvåstaviga förlederna icke ovanlig i balansmål som i nutiden helt eller i huvudsak ha uppgivit kortstavigheten, t. ex. SOpl., Hed., Akersh., Nordm., Trondh. etc., NeSiljan, Dalbergsl., Uppl., Åland etc. I t. ex. SOpl. (= NG 4: 2) synes den homorgana synkopen vara den enda förekom-

mande (i säkra ex.): *Mjølstad* a Miolæstadum 1334, '*Hästua* 'Harestuen', '*Fålunn* 'Faarlund' a Fyrylundi 1373; Ål. m. fl. har exempel också på den heterorgana arten: *Kungsö* Konungxöö 1520, *Bistorp* Bisatorp 1433; *Lemland* Lymäland 1431, *Sonnboda* Swnabode 1422 *Suna-. — Emellertid äro de tvåstaviga förlederna av kortstavighetsorden mycket allmänna i flertalet balansdialekter och brukas också i fall där de icke äro fonetiskt berättigade, tydligen på grund av grammatisk uniformering. Så framför allt i appellativa sammansättningar men också i ortnamn, särskilt yngre sådana: *Furuset*, *Furulund*, *Furuholmen*, *Furuön*, *Blikuengene*, *Gutuåkeren* etc. En del exempel visa hur en dylik förled sekundärt kan ha ersatt en tidigare, redan förkortad: Västf. *Sulutvet* Solthuedt o. d. 1574—1604 Sullutved 1668 *Suǫlu. — Också i de appellativa ordens böjningsparadigm har på många håll, i sht i SÖNorge, de tvåstaviga formerna på *-u*, *-å* *-a* av kortstavingarna ofta kommit att uppfattas som stamformer och sekundärt försetts med de vanliga ändelserna, t. o. m. sådana som börja på vokal, t. ex. no. *furua* 'furan', *furuer* 'furor, furur'. Jfr Festskr. Tegnér 1918, s. 344 ff.

Anm. Ett särskilt fall utgöra en del sockennamn och bygdenamn, t. ex. *Selbu* *Selabú, *Sparbu* *Sparabú, *Verdalen* *Veradalr; i dem kunna de enstaviga förlederna *Sel-* *Spar-* *Ver-* ha inkommit från redan fornnordiska avledningar vilka enligt en allmänt indoeuropeisk princip fått den genitiviska förleden ersatt av gamla stamformer: *Selbyggiar* *Sparbyggiar*, *Verdølir*, *Verdøla* f. etc. Jfr Wessén NoB 1932, s. 71 ff. Men även andra uppfattningar av de tre nämnda namnen äro tänkbara. Socken- och bygdenamn inta i viss mån en särställning, jfr s. 71, 73, 91.

4. Vokalernas kvalitet.

Vid den förhistoriska apokopen och synkopen var som vi ha sett vokalens särskilda kvalitet av betydelse för bortfallet. Också i den nynordiska utvecklingen märkes ett samband mellan vokalkvalitet och apokope, resp. synkope.

Småländskan i SMöres skogsbygd har förlorat varje slutljudande *-e*(*ə*) < *i, *u i urspr. tvåstaviga ljudföljder, vare sig de stå som självständiga ord eller som förleder i sammansättningar: *mån* 'måne', *tjörkstall* 'kyrkstall' *kirkiu-, *mäjtraft* 'metspö' *meiti-. Urspr. *-a i samma fall har bevarats: *tjörka* 'kyrka', *mäjta* 'meta', *nålaputa* 'nåldyna'. SMöre är i eminent mening ett »*a*-mål», veterligen ensamt i sitt slag i Norden: *a* är i det närmaste den enda vokal som kan stå i slutet på ett tvåstavigt ord. (Det sagda innebär icke att *a överhuvud icke kan falla eller försvagas i SMöre eller att *e* < *i, u icke kan bevaras. Regeln gäller för tvåstaviga ljudföljder och för öppen stavelse. Om de trestaviga se nästa kap. Om behandlingen av *a i sluten stav. i SMöre och i de övriga götiska *a*-*e*-målen se nedan. — Undantag från regeln om synk. av *i, *u utgöra som det synes orden på *-re* föreg. av kons. (annan än *r*): SMöre *havre*, *andre*, *högre*, *bortre* *havri etc.: jfr *kavel* *kavli, *äpel* *äpli, *marken* *markne etc. Det är dock möjligt att synk. ägt rum också vid *-re*, men hjälpvokalen åt den instängda likvidan har placerats efter *r*, trol. genom anslutning till *havra-*, *andra* f., *bortra* (*sidan*) etc.)

I det stora sydsvenska området dit SMöre hör är det tydligen *i* och *u* av de gamla ändelsevokalerna, men icke *a*, som i första rummet ha blivit utsatta för reduktion. Detsamma är fallet i de västnorska dialekterna (*a*-*e*-målen) fr. o. m. VAgder t. o. m. NHord. och Mell. o. Inre Sogn — på ett tidigare stadium troligen överhuvud de norska kustmålen från Viken till Möre. Ett inre och nordligare norskt målområde förhåller sig annorlunda. I fjällbygderna i det sunnanfjällska Norge fr. o. m. NÖTel. (Tinn) t. o. m. NGbr. har *-a i oskyddat slutljud efter lång stavelse konsekvent försvagats till slappt *e* (*ə* l. *ö*-aktig vok.) medan *-i (till en del också *-u) i samma fall bättre bevarat sin särart och uppträder som spetsigt, skarpt artikulerat *-ę* l. någon gång *-i* (och *-u delvis som *-o* l. *-u*): NGbr. (Vågå) *varmę* m. 'eld' *varmi, *ämnę* n. 'ämne' *efni, '*Klähpę* 'Kleppe' *Kleppi ob. dsg. (undantag: sv. prät., s. 124): jfr *kastə* 'kasta', *jäntə* 'jänta'. I fall man antar att ett liknande tillstånd med m. l. m. oreducerat *-i, men *-a försvagat till *-ə*, en gång har rått i det nordanfjällska Norge, skulle man få en enkel förklaring på en del egendomliga undantag från apokopen i detta områdes dialekter, t. ex. då svaga mask. på *-i i delar av Nordm. och Trondh. uttalas med *-ę* l. t. o. m. *-i* (~ *ę* enligt vokalharmoni t. ex. Stod *timi* : *stabbę*) och att de ha undgått apokopen i hela Nordm., större delen av Trondh. (västerut) och i en del av apokopemålen i Nordl. t. ex. ÖGimsøy (Straumen) samt att också tvåstaviga neutra på *-i förblivit oförkortade i ÖGimsøy (alternativt också (?) i Trondh.: Strinden *bälte* ~ *bält* nt.), medan i samma trakter svaga fem. på *-a och inf. på *-a i stor utsträckning ha fått apokope. Likaså förstår man att adj. och adv. på *-ele* *-ilig t. ex. *yppele*, där NGbr. har *ę* som mellanvokal, i Nordm. etc. ha undgått synkope. — Möjligen kan dock det oreducerade *-i i substantiven i Nordm.—Nordl., såsom Reitan föreslagit m. h. t. de svaga mask., bero på en morfologisk uniformering i anslutning till best. formen, där *i står eller en gång har stått i sluten stavelse, liksom utan tvivel det allmänt oreducerade *-a i neutra som *auga* (också i NGbr.!) beror på artikelformerna. För fjällbygdmålen Tel.—Gbr. är emellertid denna förklaring till den uteblivna eller fördröjda försvagningen av *-i avgjort otillräcklig, som

bl. a. evident visas av ortnamnen i obest. dsg.: Vågå *'Kl̜ähpe̜* a Klæppe 1383, *'Londe̜* 'Lunde' i Lundhi 1407 — jfr *'Sondə* 'Sunde' a Sundum 1363 vp om Sunda 1367 < *Sunda.

Förhåller det sig som här antagits skulle alltså i dessa mål *a* ha reducerats (apokoperats) lättare än *i* och *u*. Draget synes ha en parallell i den fornengelska slutljudsreduktionen och även i den urnordiska och forngermanska, där enligt vad som allmänt antages *a̜* (och *e*) falla tidigare än *i* och *u*. Det motsatta förhållandet i SVNorge och SSverige synes däremot ha motsvarigheter i den yngre kontinentalgermanska utvecklingen. De centralt nordliga målen äro som vanligt av en mera arkaisk typ. (Motsättningen beror kanske på en gammal skillnad i *a*-ljudens kvalitet.)

I ytterligare ett fall kunna vi konstatera ett särskilt samband mellan kvalitet och reduktion. Det gäller den s. k. s v a r a b a k t i - v o k a l e n, som i de nynordiska språken har uppstått mellan kons. och *r*, såvida *r* icke följes av vokal (utan av paus eller annan kons.). Att denna redan i sig själv och av begynnelsen flyktiga vokal, olika de andra vokalerna i systemet, skall gå sina egna vägar är naturligt. (Jfr artikelvokalen! ovan s. 119, 122.) Svarabaktivokalen kvarstår överallt — såvida den icke undergår haplologisk eller homorgan synkope — i samma mån som *r*-ljudet självt står kvar efter svarabakti, d. v. s. i de flesta östnordiska dialekter upp t. o. m. Dalbergsl. och mell. Häls. samt i hela Estland och Finland. I det stora område i norr och väster där *r* i princip faller efter svarabakti — såvida det icke skyddas eller återställes genom morfologiska utjämningar — där faller i regel också svarabaktivokalen i norra Sverige och i större delen av Norge. Men i det sydvästnorska konservativa området bevaras den, åtm. alternativt, resp. i vissa ordkategorier, trots *r*-bortfall, i VTel., Ö. och V. Agder, Västlandet upp t. o. m. Sunnmøre, vidare i Valdres och likaså — dock mera inskränkt — i (delar av) ÖTel., Öv. Numed. och Hall., dessutom i delar av det sydvästsvenska området: Boh. och Dalsl. (med närgränsande bygder), där dock *r*-bortfallet har mindre omfattning. Orsaken är troligen att svarabaktivokalen i dessa trakter på ett visst (tidigt) stadium identifierats med andra, ursprungliga och verkliga ändelsevokaler, näml. i (åtm. inre) sydvästnorska mål samt i Numed., Hallingd., Valdres och SVSverige i allmänhet gammalt *a*, i Hard. och Voss med *u* och (delvis) *i*. (Ett begynnande sammanfall av svar.-vok. *u* och urspr. *i*, *u* märkes också delvis på Island och Färöarna.) Alterneringen mellan bevarad vokal, i detta fall svarabakti, och bortfall, där sådan är iakttagen, regleras som man kan vänta av satsrytmen enligt vad som först uppvisats av Seip 1912 (MoM. s. 100) för Åseral i VAgder, senare av Thorson 1929 (s. 67) för

NÖRog. och Kydland 1940 (s. 63) för Gyland i VAgder. Jfr också ovan s. 44 (och numera delvis också R. Ejder 1945, passim, t. ex. s. 41 ff., s. 214 ff.).

5. Slutanmärkningar. Försvagning (gynnad av lika konsonanter).

Öppen stavelse, lång stamstavelse, vokalmöte, viss konsonantisk omgivning, viss vokalkvalitet äro enligt det föregående faktorer som ha främjat vokalreduktionen i efterstavelser i den nynordiska språkutvecklingen. De tre förstnämnda och den sista ha som vi sett motsvarigheter utanför de nynordiska språken. Den ljudhistoriska förklaringen till den öppna stavelsens och till vokalmötets betydelse har förut diskuterats. Också förklaringen till vokalkvaliteten som inverkande faktor har berörts, men vi återkomma till den i kapitlet om de trestaviga takterna och vid diskussionen över faktorn n:r 2, den långa stamstavelsen (vokalbalansen). Slutanmärkningarna gälla närmast n:r 4, den konsonantiska omgivningen.

Också synkopens beroende av omgivande konsonanter kan iakttagas i andra språk än de nordiska. Haplologisk synkope är vanlig i ett flertal språk, även sådana där stavelsereduktionen eljest är mycket ovanlig, t. ex. forngrekiskan. Den homorgana synkopen, särskilt den homorgana likvidasynkopen och även den egentliga likvidasynkopen där konsonanten i andra rummet är heterorgan, ha motsvarigheter i andra germanska språk, bl. a. i fornengelskan; ett villkor är som vanligt att de två konsonanterna kunna stå i samma stavelse. Goda paralleller till nordiska stavelsereduktioner erbjuder det arkaiska latinet, där aksenten (troligen) var dynamisk och i regel låg på första stavelsen som i de nordiska språken. Samtliga exempel på latinsk synkope i skyddade slutstavelser äro fall av homorgan synkope: *mors* *mortis, *mēns* *mentis, *dōs* *dōtis, *līber* *leudheros, *ācer* *ācris, *ager* *agros. Motsättningar som *pŏtis*, *sĭtis fĕrus* : *mors*, *dōs*, *ager*, och å andra sidan *pŏtis*, *cŭtis*, *fĕrus* : *compos*, *intercus*, *signifer*, visa synkopens beroende av kvantiteten, m. a. o. »vokalbalans», och av stavelseantalet, dvs. överhuvud av satsrytmiken. Den latinska synkopen av mellanvokaler är oftast homorgan: *ornus* 'ask' *ōsinus, *valde* *validē; *ardus*, *caldus*, *soldus* *āridus etc. (: *placidus*); *postus* *positus, *dexter* *dexiteros; *facultās* *facilitās, *libertās*, *paupertās* (: *siccitās*), *sacerdōs* *sacrodōts; därtill komma fall av egentlig likvidasynkope: *olfacio*, *calfacio* (: *patefacio*), *pergo* *per-regō, jfr NDalsl. *hummelbo* 'humlebo' (s. 75, an. 2). Också apokopen av oskyddade slutvokaler synes vara gynnad av föreg. likvida (*r*, *l*): *fer* imp. *fere (: *lege*), *calcar* *calcāre (: *mare*

*mari), *tribūnal* *tribūnāle, *facul* adj. nt. 'lätt' *facle *facli, varmed kan jämföras den västgötska apokopen i komparativerna på *-re* och i ord som *kāvel* 'kavle', *ankar* 'ankare' (jfr nedan).

— För studiet av dessa frågor synes emellertid de nordiska språken erbjuda ett särskilt rikhaltigt och upplysande material. En fråga av stort intresse är om den konsonantiska omgivningen, lika eller besläktade konsonanter, kan vara en faktor att räkna med också vid försvagningen, icke blott vid synkopen. I Norden är den partiella synkopen, den enbart haplologiska och homorgana, tydligen en etapp på vägen mot den generella, också heterorgana synkopen (och apokopen). Den generella vokalförlusten föregås som vi sett av ett stadium med försvagning av vokalen, där alltså *a, *i, *u som t. ex. mellanvokaler i sammansättningar allmänt representeras av *e* (ə) som i Dalsl., VAgder etc.: *harefot* *hara- etc. Någon dialekt där på motsvarande sätt försvagning skulle uppträda regelbundet mellan identiska och homorgana konsonanter, bevarad vokal mellan heterorgana, är emellertid icke påträffad. Draget kunde snarast väntas i anslutning till *a-e*-målen med partiell synkope t. ex. Vgl. och Hord., d. v. s. för *a men icke för *i och *u, eftersom *i och *u så allmänt och tidigt försvagats också i heterorgan omgivning. Men också vid *a är det delvis svårt att finna bevisande exempel. I Hord. och de övriga norska *a-e*-målen är reduktion av *a* överhuvud icke anträffad i de tvåstaviga ljudföljderna på kons. när de stå som självständiga takter, endast när de äro förleder i sammansatta dipodiska: *Harald* : *Fārstveit* *Faraldsþueit. I förra fallet har *a alltså undgått både försvagning och synkope. I de svenska *a-e*-målen däremot, åtm. en del av dem, kan *a i vissa fall uppträda som *e* i de fria tvåstavingarna.

Draget märkes i flertalet götamål, tydligast är det i Mell. och S. Vgl:s och SMöres *a-e*-mål. Här kvarstår *a* som väntat framför kons. med benägenhet för bortfall: *r*, *n*, *t*, *ð*, *γ*, och detta både i sådana exempel där bortfallet är realiserat i målet självt och i sådana där det möter i ett närgränsande mål (jfr s. 116): Vgl. SMöre *hästa* 'hästar', SMöre *kasta* Vgl. *kastar*, Vgl. bf. *gåta* SMöre *gåtan*, V. S. *hära* 'härad', V. S. *kastad(er)* l. *kastat(er)*. Men *a har ersatts av *e* framför överallt (i götamålen) kvarstående, i målen korta, slutljudande *r*, *l*, *n*. Man erinrar sig att det just är framför *r* och framför vissa *r*-, *l*- och *n*-förbindelser (*ll*, *nn* etc.) som *a* i stamstavelser oftast är öppet *a* l. *ä*-ljud i götamålen ~ slutet *a* (l. *å*) framför *k*-förbindelser, *st*, *nd* etc. Fördelningen kan en gång ha gällt också för efterstavelser; senare: öppet *a* (*ä*) > *e* (ə) »i svagton»! Draget blir ett specialfall av *a*-ljudets allmänna behandling i götamålen utan samband med ändelseförsvagningen (åtm. att börja med). Karakteristiska ex. äro: SKind: *pär* 'par': *tu per vànta*

'två par vantar', Fagered (vid gränsen till SK): *kammer* 'kammare' *kamarr : pl. *kammara*, *hammer* *hamarr : pl. *hammara* (i efterstavelser av trestaviga takter följer *a* de vanliga reglerna för denna takttyp, kap. 4). Andra fall: Vgl. (Sv. Hof:) *'apell* 'apel' *apall *-ld, *aktell* a. (»Vasboice») 'aktsam' *aktall, *Enerr* 'Einar', *esammell* 'ensam' *einsamall, *farell* 'hastigt påkommen sjuka' (jfr nyisl. *faraldur* m. 'epidemi', fno. *farald* nt. 'farsot'), *försigell* (»Elfsb.») a. 'försynt' *-sęall (s. 61), *gammell* 'gammal', *peper* 'peppar', *Rawell* 'Ragnvald', *Stenerr* *Steinarr; (nyare källor:) *'aften-* 'afton' (om <) *aptann nsgm. (vanl. *afta* f. < *aptan asgm.), *køper* 'koppar', *naver* 'borr' *nafarr, *summer* 'sommar', *tåtter* l. *tåter* 'tattare' *tartar, *tebåker* 'tillbaka' (: *tebåka*). Liknande i SMöre; där dessutom: *laken* 'lakan', *daver* 'dagvard' trol. *-varðr, *äjmmer* (~ *äjmmara*) nt. 'ämbar(e)'. Hit hör säkerligen (i varje fall delvis) den i Götaland vanliga pluralen på *-er* af fem. *o*-stammar t. ex. SVgl. *fører* 'fåror', *märer* 'märrar', *raiver* 'revar', *tjäringer* (jfr *tjältringa* m.), *blåner* 'blånor', av *forar etc. med överallt i götamålen kvarstående *-r*; vidare *hängnen*, *marknen* o. d. (s. 96) av *hägnann *hegna(ði)nn asgm. till ob. *hängna* m. l. f. < *hegnað ack. (~ *hängnat*, *hängne* m.); också *bakken*, *kullen*, *hagen* etc. dels av *bakkann ack., dels *bakkinn nom. Undantag som Vgl. *ankar* nt., *altar*, *sissar* 'sax', *ämmar* 'ämbar(e)', *valmar* 'vadmal' förstås ur ä. trestaviga former: *ankare* etc., som ännu delvis äro bevarade som variantformer eller huvudformer, samt ur bf. *ankart*, *ämmart* etc., gsg. *ankars*, *valmars-* (i sms. t. ex. *'valmasbökser*) s. 144. — Jfr däremot med regelbundet bevarat *a*: *kastar*, *kastat* etc., *gåta(n)*, *trättan* *attan* etc. (med urspr. kort *-n), superlativer på *-ast*, *ilak(er)* o. d. 'elak', Vartofta *Ettak*, *Baltak*, *Kvättak* etc.

Härav följer att Vgl. *aften*, *aktell*, *farell*, *Enerr*, *Stenerr*, *tåter*, *märer* etc. icke kunna anföras som exempel på försvagning i homorgan omgivning, eftersom *e* står också i *apell*, *gammell*, *summer*, *tjäringer*, *raiver* etc.

Det enda, återstående, fallet, där man kan vänta bevisande exempel på homorgan eller haplologisk vokalförsvagning, besläktad med det bättre belagda bortfallet av samma slag och rimligtvis att uppfatta som ett förstadium till detta, blir alltså då *a* står som slutljud av en tvåstavig förled. Här skulle konsonantregeln ge en växling som t. ex. *bonnagård bonnakäring bonnapiga : bonnestuga bonnedräng bonnedäka — fonetiskt tänkbart i t. ex. SVgl.! Men växlingen skulle omedelbart stöta på grammatiska svårigheter som icke på samma sätt göra sig gällande vid den generella försvagningen i t. ex. Dalsl. eller den generella synkopen i t. ex. Uppl. — och inte heller, i lika hög grad, vid den partiella synkopen i Vgl. I Vgl. är *e* normalt komp.-vokal för svaga

fem. och för verb, *a* för bl. a. svaga maskuliner. Ett *bonnestuga hör ingenstädes hemma. Hellre då *bonnstuga, jfr gamla sammansättningar med enstavig förled t. ex. *manngård*, eller *grannkvinna* (fisl. *grannkona*) till tvåstavigt huvudord. Att växlingen *bonna- : *bonne- inte på något håll är regelbundet bevarad, blir alltså blott naturligt. — Emellertid finns det både i Vgl. och på andra håll enstaka former med *-e-* i st. för *-a-*, i grammatiskt sett isolerade uttryck och i ortnamn, som verkligen synas ha en dylik uppkomst. Det är möjligt att äldre skrivningar som Gudhem *Ståletorp* 1546 *-törp* 1549 för nuvarande 'Ståltorp' *Stála- eller Gäsene *Oddetorp* o. d. 7 ggr 1540—1629 för *'ôttørp* 'Uddetorp' (Oddathorp i dipl. 1413) få räknas hit; men jordeboksformerna för ortnamnen äro tyvärr föga pålitliga i fall som dessa. Ett säkrare exempel är Kulling *'Skakkļetørp*, angivet som »äldre» uttal v. s. a. *'Skakkeļtørp* för 'Skakeltorp' *Skakla-. Andra ex. äro NMark *'Åsșletørp* 'Åsletorp' *Atla-, Kulling (Algutst. s.) *'Kongegåņ* 'Kungeg. (jfr K. (Siene) *'Kônggåņ* 'Kungg.' Kongeg. 1685), NKind *'Gumpebo* 'Gumpeboda' Gvmpabodha 1409 Gwmpe- 1489, *'Kørpebō* 'Korpebo' Korpabo 1550. Jfr NKind *Bonnabo*, *Vägabo* etc. Från Hord. i Norge (Hard. och Voss) kan anföras: *Skaftedal* Skaftadall o. d. 1323 1427 1490, *Rosseland* Rossaland 1304, *'Uddlestå* 'Ulledall' Wllualdastodum 1392 etc. *Ulfalda-, *'Skulestå* 'Skulestad' i Skulastadum BK, *'Aådnetvait* 'Arnetveit' Arnarþuæit BK (möjl. *Hatlestad* *Atla-) — de enda exemplen med *-e-* för *-a- i Hard. och Voss, bortsett från ett enstaka *Langeland* a Langhalande BK, med föga vitsord, och de icke hithörande *'Kankebärg* 'Kannikeberg' och *Jørnevik* Joronnarviik 1340 etc., med *-a- i t r e d j e stavelsen (se s. 170!). Jfr eljest, i heterorgan omgivning, *'Jälmavådl* 'Hjelmevold', *'Kambastå* 'Kambestad', *'Grimastå* 'Grimmestad', *'Brattabö* 'Brattebø' etc. och — med sekundär association — *'Instanes* 'Instenes' a jnsta Nesse 1377. *'Ystanes* 'Ystenes' *Ýztanes etc. (Om synkope i H. och V. s. 68 f.). — Appellativa exempel äro Vgl. *le*, ä. *følle* 'väl' t. ex. *ja sa le tänk ätter, mente di følle tro på* ~ *la* 'ds.' t. ex. *nu tökte du la, de kann ak la tro* *fulla 'fullt väl'; Vgl. Hall. *le* el. *l* 'eller' t. ex. Vgl. *två̄'-le-trē'* 'två eller tre' l. *två-l-tre*, Hall. *tjolleträi* l. *tulltry* 'ds.', jfr Vgl. *älle* t. ex. *tjuge älle trätti*, Hall. *älla* 'eller' *ella; Vgl. Hall. *åtte dāa* l. *åtte dā(r)*, *åtteda* 'åtta dagar', t. ex. Vartofta *nø‿ļä va lêt en åtte dar* 'när det hade gått en åtta dagar' ~ Vgl. Hall. *åtta* '8'; Vgl. *å'tteti* l. *å'tti*, Hall. *å'tteti* l. *å'tti* ~ *å'ttati* '80'; Vgl. *fämtedēl sättedēl sjunnedēl*; *salmebōk* (s. 72); *nämneman* *nämna- *nämda- (s. 72) och *aļmenakka* 'almanacka' båda med h o m o f o n försvagning, likaså *munemäst* 'mestadels', om av *muna- gpl. (jfr SMöre *»monna-mäst»*; trol. dock *munum mest). Också i följande ex., där *a* i c k e står som slutljud, ha säkerligen konsonanterna inverkat: Vgl.

fjotțen dāa, Hall. *fjòrten dā'* '14 dagar' : Vgl. *fjotțan*, Hall. *fjö'rtan* '14'; Vgl. (Holslj. etc.) *hūden* 'hurudan' (jfr Vart. *hūļant* nt.), MHall. (Fag.) *hūḍden* (pl. *hūņna*) *sødden* 'sådan', SHall. *hå'dden så'dden* ~ *hå'ddan så'ddan* etc. (vid normaliseringen av de försvagade formerna har anslutning skett till pronomina som *ingen*, *tokken*, *vikken* etc.); Bornh. *añiń* m. *añen* f. 'annan' *añed* nt. 'annat'; Vgl. (Holslj. etc.) *i så'ndes i må'ndes så'ndeskwäll* etc. 'i söndags' etc., Hall. *i sö'ndes i må'ndes* etc. *wå'rdesläv* 'hvardagslag' : Vgl. *så'nda*, Hall. *sö'nda* etc. (anslutning till den gamla böjningen i målen av sv. fem. t. ex. Vgl. *tjörka* : gen. *te tjörkes*, Hall. *te mylles* 'till kvarns', Vgl. *Ida* : gen. *Ides*, jfr Skåne *sö'nda* f. : pl. *sö'ndår* o. d.). Försvagningen i en del dylika fall går vidare än synkopen (till Skåne etc.), som man apriori kan vänta. — En hithörande försvagning av *a > *e*, som är belagd redan i fsv., finns i sv. *aderton*, *arton* '18', fsv. *aþertan* < *atertan* *at(t)artan* *áttatán, där utvecklingen lika litet som i exemplen ovan eller i andra räkneord förutsätter någon speciell, egendomlig aksent, t. ex. ursprunglig akut på första stavelsen (Kock, Noreen) eller huvudaksent på efterleden (Bugge, Hultman). (Det står ju fritt att här uppställa hypotesen om en dylik abnorm ordaksent, men den blir en hypotes *ad hoc*, dessutom obehövlig, eftersom resultatet blir detsamma den förutan: förkortningen av första stavelsen i utgångsformen är stavelseförkortning (kap. 7) eller förk. framför dubbelkons. (se nedan), *d* för *t* beror på dissimilation, *r* är kons.-inskott till skydd för trestavigheten och för etymologin liksom i talrika andra fall (*Göppersta* etc., s. 75, an. 3); synkopen och *d*-bortfallet i *arton* är av samma slag som i *onsdag*, *farbror* etc.).

Varpå beror det att vokalbortfallet och som vi nu ha sett även vokalförsvagningen gynnas av de kringstående lika eller snarlika konsonanterna? Svaret ges genom en hänvisning till en annan för reduktionen gynnsam faktor av fonetisk art: den öppna stavelsen gentemot den slutna: fvn. *hamarr ham(a)rar* : *víkingr víkingar*, Agder, Tel. *'Norenå* 'Nordanå' : *'norante* 'nordantill' (s. 61). Förklaringen blev där att de korta öppna stavelserna lättare undertryckas och deras vokaler förflyktigas i den rytmiska följden än de långa, tunga och sonora: *èngagemång* : *arràngemång*, *gràtulatíoner* : *parèntatíoner*. Men om redan de korta stavelserna lättare undertryckas på grund av sin korthet bör försvagningen gå ännu en grad lättare för sig om dessa stavelser icke besväras genom någon förändring av artikulationens plats eller art för de i dem ingående konsonanterna. En sådan kräver större uppmärksamhet, större språklig energi. D e n n a ö k a d e e n e r g i k o m m e r o c k s å s t a v e l s e n s v o k a l t i l l g o d o. Därav det väl bevarade *a* mellan två olika konsonanter men

det flyktiga eller helt överhoppade mellan lika eller identiska: Vgl. *Gunnabo* : *Gumpebo* : *Ambo*, *Baggården*.

På liknande sätt förstår man att det västgötska öppna *a* kan bli utbytt med *e* (ə) framför e n s a m t *r* i slutet, men hålla sig framför *r* + ä n n u e n k o n s o n a n t: *hammer* : *annars*. Så också motsättningar ifråga om svarabaktivokalen framför *r* i dialekter, där denna i fornspråket (helt eller delvis) var *a*, som ÖÖgl. *fönster* : bf. *fönstart*, SSunnmøre (Aasen) *fair* (nu *fáire*) : *fágart* *fagr : *fagrt, VTel. Valdres *dige(r)* (l. *digar*) : *digart* *digr : *digrt. — Hall. *'Smålen* : Vgl. *'Smålan* 'Småland' kan bero på att *n* för *nd* var tidigare i H. än i V.

Den vokal som förflyktigas identifieras i normalspråket, som vanligt, med de i detta språk eljest normala vokalerna i undertryckta lägen, i all synnerhet om morfologiska moment träda till och understödja identifieringen. Resultatet blir oftast *e* (ə) men i vissa mål och i enskilda fall också andra vokaler — t. ex. i Nuckö *ę*: *åttętę* '80' eller i Pargas *å*: *åttåti*, jfr redan i fsv. i urkunder från Åbotrakten *othothyghy* 1385, *ottothie* 1481 (där *å* trol. är vokalharmoniskt betingat).

Vid de omgivande likvidorna tillkommer ytterligare ett moment av särskild betydelse för v o k a l f ö r l u s t e n, nämligen att *n*, *l*, *r* på grund av sitt halvt vokaliska uttal språkligt kunna uppfattas som likvärdiga med vokal (särskilt *e*) + likvida: *en* och *n̥* — eller *ne* och *n̥* — behöva icke alltid hållas isär ur språkbyggnadens m. a. o. uttryckets synpunkt. I någon mån gäller detsamma för *s*-ljudet.

*

Försvagningen av *a* > *e* i det tvåstaviga ordet är i c k e beroende av ordets särskilda a k s e n t a r t: aks. 1 eller 2, akut eller grav. Den uteblir i *a*-målen såväl vid akut som grav betoning och inträder i *e*-målen (resp. i *e* ~ *a*-målen) i båda fallen. Ex. NÖSkåne, Blek. (t. ex. Lister), SMöre *bróna*, Hard. (Odda, Ullensvang) *brúna* bf. sg. f. 'bron' *bróna *brúna < *brúena ack., liksom *vīsa* ob. sg. fem. 'visa' i alla fyra målen. Jfr eljest i b. f. fem. Sk. *sólen sól(e)na visan vis(e)na*, Blek. *sólen sólan sól(e)na visan vis(e)na*, SMöre *sólna visan* l. *visna*, Hard. *sólä viso* och särskilt i ä. Hard.-dial. (Ull.) *brúä* l. *brúnä* nom. (!), med *-ä* ur *-in (*-en; jfr *sólä*) : *brúna* ack. (!). Däremot i *e*-mål t. ex. Fyrisd., Sät. *brúne*, *á'ne* etc. med *e* av *a* liksom i F., S. *vise* 'visa'; jfr F. *sólä*, S. *sóli* 'solen', F. + S. *visa* b. f. 'visan'. — Sannolikt gäller detsamma för försvagningen av *i*, *u* > *e*, men kan i brist på fullt relevanta exempel med aks. 1 icke bevisas. Jfr ovan s. 96 och s. 115, 120 (122!).

Kap. 4. Reduktion i trestaviga ord.

(Reduktion, sammanfattande term för vokalförsvagning och vokalförlust genom synkope eller apokope med eller utan stavelseförlust (ɔ: stavelsereduktion). Ultimareduktion, reduktion i sista stavelsen, penultimareduktion, i näst sista stavelsen.)

Här behandlas dels enkla trestaviga ord med daktylisk taktform t. ex. *fiskare* -◡◡, dels urspr. sammansatta trestaviga ord för så vitt och i den mån de ha övergått till enkla ord och antagit daktylisk taktform t. ex. Vgl. *'Långare* 'Långared' *Langaruð, urspr. -◡|-, Uppl. *Alsike* *Alsēke, urspr. -|-◡. Bland ordfogningar höra hit t. ex. *brände sig*, urspr. -◡|-, *går inte*, urspr. -|-◡. (Reduktionen av mellanvokalen i sammansättningar av typen -◡|-, som behållit sin sammansättningskaraktär, har förut behandlats s. 67 ff., 89 ff., 50 ff., den inre apokopen i ordfogningarna av samma typ s. 38 ff., den inre vokalförsvagningen s. 45 ff., s. 53, reduktionen i trestavingar vid hiatus s. 54 ff.; om ultimaapokopen i trestavingar se i förbigående s. 38 ff., om ultimasynkopen s. 97 etc.)

Erfarenheterna från de tvåstaviga orden ha giltighet också i de trestaviga. De särskilda villkoren, öppen stavelse, homorgana konsonanter etc., äro desamma. Skillnaden blir att villkoren beröra två stavelser i stället för en. Reduktionen i trestavingarna uppstår också den först i det inre av satsen, icke i starktonig sluttakt. Det visas bl. a., som redan berörts, av Gotland och Dalmålet (s. 38 f.). Men å andra sidan är det givet att de rytmiska situationer som i första hand betinga reduktionen måste bli flera för trestavingarna. Därav följer att reduktionen, t. ex. apokopen av slutvokalen — dvs. den generellt normaliserade, 'ovillkorliga' apokopen —, här får en vidsträcktare spridning i dialekterna och träffar en större del av (det trestaviga) ordförrådet. Likaså blir det naturligt att exemplen på partiellt normaliserad reduktion bli proportionsvis talrikare och detta i alla de olika fall där vi ha påträffat normaliseringen redan i de tvåstaviga, t. ex. vid homorgan synkope eller apokope, resp. i enskilda ord, i vissa grammatiska kategorier eller ordgrupper etc.

A l l m ä n a n m ä r k n i n g. Trestaviga ord av typen *förlåta* eller *prostinna* med rytmiseringen ◡-◡ behandlas överallt som om de vore tvåstaviga och detta oberoende av aksentarten: ◡´◡ eller ◡`◡. Likaså behandlas den sällsynta typen ◡◡́◡ t. ex. *förtäla* (i vissa dialekter) som den tvåstaviga ◡́◡ t. ex. *täla*. Upptakterna stå utanför det rytmiska skemat liksom i versen och aksentarterna betyda ingenting för rytmen i satsen lika litet som i versen. (En annan sak är att upptakterna själva, om de äro långa, kunna rytmiseras och reduceras.)

1. Trestavingar på vokal.

Trestavingarna på vokal synas delvis erbjuda ett jämförelsevis mindre komplicerat problem än trestavingarna på konsonant. Här gälla i stort sett två huvudregler, utmärkande för var sitt skandinaviska huvudområde. Den ena huvudregeln är identisk med den som i jämförliga fall gällde för fornnordisk och forngermansk behandling av korta vokaler i efterstavelser: ultimavokalen reduceras, penultima är oförändrad: *fiskare* blir *fiskar*, *Margita* > *Margit*, *Marit*, *Märit*. Den andra regeln innebär något nytt gentemot tidigare tendenser: reduktionen träffar penultima, ultiman håller sig: *fiskare* > *fiskere* l. *fiskre*, *Margita* > *Märta*.

Området med ultimareduktion, här kallat apokope-området, omfattar i grova drag hela Norge, västra och norra Sverige, med Estland och Finland, samt Jylland, penultimareduktionen framträder i synkope-området i södra och sydöstra Sverige, med Gotland, och i de danska ömålen. Den förra regeln är på sitt område i princip oinskränkt, men resultatet blir dels apokope dels vokalförsvagning. Penultimareduktionen på synkopeområdet lider av flera inskränkningar.

Fördelningen framträder i ord av alla slag, appellativer av olika ordklasser, personnamn och ortnamn. Särskilt tydlig är den i ortnamnen. Men det är givet att det på båda områdena finns undantag. Associationer av olika slag ha förhindrat att reduktionen inträtt och framför allt ha de förhindrat att de reducerade formerna ha normaliserats. Samma verkningar ha framkallats genom inflytelser utifrån eller reaktioner mot sådana, eller genom målens egna konservativa reaktioner gentemot nyheterna. Reaktionerna äro särskilt vanliga i gränsområdena mellan relativt ålderdomliga mål och relativt avancerade. På sina håll t. ex. i Mell. Sverige och i NÖAgd. (Sät.) och i NVTel. ha de t. o. m. lett till att en del urspr. tvåstaviga ord ha blivit trestaviga.

Men det visar sig också att de två motsatta huvudtendenserna delvis gripa över in på varandras områden, särskilt i gränsbygder, men icke enbart i gränsbygder. I synnerhet märker man en del framträdande fall av apokope eller ultimaförsvagning inom synkope-området t. ex. i stora delar av SSverige. Detta beror enligt min mening på att ultimareduktionen i trestavingarna på vokal är den äldre tendensen, och det är i många fall tydligt att penultimaregeln har kommit till verkställighet väsentligen endast i sådana fall där ultimaregeln icke har lett till normalisering av reduktionsformerna. Motsvarande fall av synkope på apokope-området äro mindre talrika och tillhöra tydligen alltid ett yngre språkskikt.

A. Ultimareduktion i trestavingar på vokal.

En stor del av exemplen i denna grupp och i den följande utgöres av ursprungliga sammansättningar som ha övergått till enkla ord. Vid sidan av exemplen på reduktion finnas talrika sammansättningar som till synes icke förändrats. I sammansättningarna kan givetvis associationen med de enkla orden förhindra förenklingen och reduktionen. Men i vad mån detta sker i det enskilda fallet eller i vilka fall associationen icke verkar beror på högst varierande situationer och sammanhang av betydelse-historisk art d. v. s. i sista hand på reala förhållanden och kan inte bringas in under språkliga formler. Ett *Norrbräcke* som ligger i närheten av en annan, ev. större och äldre gård *Bräcke* får kanske behålla sin gamla trestaviga namnform; ett isolerat *Korsbräcke förenklas lättare till *Korsbräck* eller *Driúgbakki-a till *Drøbak*. Vid en vik i Manger, Hord., som en gång hetat *þaull, dat. *þauli 'Säcken', ligga fyra gamla gårdar som fått namn efter viken, urspr. *at þauli; endast en av gårdarna har i nutiden förkortad namnform: *Nŏr-taule*, *Brått taule*, *Innsta Tàule*, men: *Vå̀gstel* *Vágsþauli dsg. Också tidpunkten för förenklingens inträdande varierar från fall till fall och kan icke generellt bestämmas: fsv. *vär(u)lden* och isl. *teinǽring* 'tioåring' (se nedan) ha fått penultimareduktion redan under medeltiden, men i Uppl. *jölpĕrån* l. *jöl-pràn* 'jordpäron, potatis' kan tydligen förenklingen inte ha skett förrän potatisodlingen blivit allmän i Sverige på 1700-talet. Fenomenen upprepas in i nyaste tid. — Då förenklingen och därmed reduktionen synes vara särskilt vanlig i ortnamn (och personnamn) beror det likaledes på tillfälliga omständigheter (s. 3). Också appellativerna kunna förenklas. Reduktionen i appellativerna förhåller sig ljudhistoriskt sett alldeles lika som i ortnamnen. Penultima-synkopen i Uppl. *jölpràn* är av alldeles samma slag som i Trondh. *Små̆glan* 'Smågårdarna'.

I alla norska fylken finnas exempel på ultima-apokope i trestavingar, både i appellativer och i ortnamn. Efterlederna i de sammansatta ortnamnen äro dels tvåstaviga svaga substantiv, dels tvåstaviga böjningsformer av starka substantiv. Vid de senare kunde man ju vara benägen att uppfatta den enstaviga nutida efterleden som en förallmänligad gammal enstavig böjningsform, t. ex. nom. eller ack. sing. Men av många skäl: nutidsformernas egen beskaffenhet, skriftformer från medeltiden, jämförelser med de icke-sammansatta namnen i resp. område, är det alldeles tydligt att nutidsformerna i regel återgå på oblika, och alltså vanligen ändelseförsedda böjningsformer i fornspråket, singulara dativer på *-i och pluraler på *-a(r), *-i(r) (eller på *-um som här icke angår oss), dvs. att t. ex. Rog. *Tyssvör* 'Tysvær' går tillbaka på dat.

*Teitsfirði och icke på ack. *Teitsfiǫrð, *Soleim* o. d. på *Sóleimi eller plur. *Sóleima(r) (Sóleimum).

Efterleden kan vara långstavig eller kortstavig. De kortstaviga efterlederna apokoperas lika väl som de långstaviga. Ex. (ortnamn): *Refsal* *Refshala, *Opsal* *Upsali(r), Akersh. *Ljøgot* *Lióðgǫtu, Hord. *Krossgot* *Krossgǫtu, ÖAgd. *Hesthag* *Hesthaga, Sät. '*Kråsståg* 'Krosstu' *-stogu, Tel. *Suvdal* i Subdale 1482 (: *Dale* *Dali); (appellativer:) *jonsåk*, *olsåk* o. d. *-vǫku, *bruggom* o. d. *brúðgumi, *ålvår* o. d. 'allvar' *ǫlvǫru, *ellev* o. d. '11' *ellifu. Man kunde vänta att apokopen skulle utebli i de rena kortstavighetsmålen. Men Gbr. har bl. a. '*Flīflĕt* 'Fliflet', a Fridæflæti 1329 halfuen Fridæflot a Fridaflæti 1330, av *-fleti dsgm. till fisl. *flǫtr* m. (*u*-stam), jfr utan förled Gbr. '*Flīti* 'Fliti' *Fleti dsgm.; '*Vīsdăl* 'Visdal' och '*Glömsdăl* 'Glømsdal' Glømesdale 1359: jfr '*Dălę* *Dali (se vidare *Hunder*, *Graffer* nedan). Undantagen synas vara yngre ortnamn och appellativer, i vilka association kan ha spelat in. — En variant av den kortstaviga typen är orden med kort stamvokal följd av kort kons. + *i*; de behandlas i det sunnanfjällska Norges vokalbalansmål som kortstavingar (d. v. s. slutvokalen bevaras: *ĕvju*, *ĭvju* 'ävja'), i det nordanfjällska (utom i Sund.) få de apokope men *i* kvarstår vanl. som egen stavelse. I efterleder få de överallt apokope och *i* faller (trol. före apokopen): STel. '*Pŏrter* 'Portør' fisl. Portyria; Västf. *Vestmunn* i Væstrmænio RB; Hord. '*Fjällber* 'Fjelberg' *Fiǫlbyriu; Gbr. (Øyer) '*Hunner* 'Hunder' i Hundyriu 1352 a Hundera 1463, (SFron, Lom) *Graffer* i Grafyriu 1322 i Græffyre c. 1400 möjl. *Graffyriu, Busk. '*Svini* l. '*Svene* 'Svene' Suinæfio s(okn) 1328 Suinifua k. 1434 *Suínefiu, '*Tåssje* 'Toskje' trol. *Tǫskuefiu, NTrondh. '*Fölen* 'Føling' *Fol(u)iniar. Gen. av *vin*-namnen slutar i äldre tid på *-viniar*, senare *-vina(r)*; därefter apokope av *-a* (Seip, VJansson). Ett svenskt ex. är SÖDal. '*Fötjär* 'Folkärna' Folkyrio 1367.

Icke sammansatta trestavingar med första stavelsen kort behandlas som de långstaviga. Kortstaviga ord på *-ari* t. ex. *kolari* få i fsv. hss. *-are* enligt vokalbalansen likaväl som de långstaviga t. ex. *fiskari*. Dalmålet (Älvd.) har normaliserad apokope i både *küälär* 'kolare' och *skradder* 'skräddare', liksom i kort- och långstaviga präsensparticip: *lŭvend* 'levande' : *stjåvend* 'skälvande'. Liknande i NGbr. De exempel som ha blivit anförda för att en slutvokal skulle kvarstå efter kort första stavelse äro icke bevisande: NGbr. *hănånę* 'hanarna' (med *-ånę* gentemot *-äñ* i de långstaviga) har slutet *-ę*, som överhuvud icke försvagas i Gbr. (s. 137), och återgår på en gammal nom. pl. på *-nir*, som undantagsvis normaliserats i de kortstaviga därför att den icke sammanföll med bf. sing. *hănåñ* l. *hănäñ*. Ringerike (Norderhov) och Romerike *harane* (~ *haraa*

l. *hara*) o. d. äro tydliga nybildningar efter *-ne* i fem. plur. och i ett fåtal mask. i anslutning till de sydliga granndialekternas *-ne* i både fem. och mask. plur.; formerna ha slagit igenom därför att de skilde sig från sing. ob. och bf. (*hara(n)*) och väl lämpade sig som ersättare för de besvärliga hiatusformerna *haraa* etc. (i sin tur nybildningar för *hara*, liksom *vikua* 'veckan' för *viku*, jfr s. 136).

Exempel på normaliserad apokope. Norge (ortnamn): Östf. *Dynjan* *Dyniandi-a; *Hobøl*, *Stenbøl* etc. *Hóbøli; *Alvum* *Alfheima(r), *Bækkevar* i Bækkiahuarue RB; — Akersh. *Drøbak*, *Enebak*, *Rombak* etc. *Driúgbakki -a etc.; *Garløs* *Garðlausa -u l. -løysi, '*Törbräkk* l. '*Törrbläkk* 'Tørbrekke', *Rovol* *Refhóla(r), *Solberg* *Sólberga(r); Hed. *Skybak*, *Løbak* etc.; *Refsal*, *Opsal* *Uppsali(r)-a; *Grøset* *Griótsetra(r); — Opl. *Busjord* *Biskupsgerði; '*Svanell* l. '*Svaneld* 'Svanhelle' *-hellu; *Askvik* *Askvíka(r) (SLand; jfr *Viker* *Víkar!); *Skarphol* *Skarphóli dsg. (Lesja; jfr *Hole* *Hóli!); *Bulung* *Bulunga(r); — Busk. *Skibrek*, *Kolbrek*; *Lahell*; *Sandsvær* *Sandshuerfi; *Tunhovd* *Túnhǫfði-a, *Hurum* *Húðrima(r); '*Jäldåk* 'Gjeldaaker' a Gælldakre 1309; — Västf. *Læret* *Leireltu, *Lerskall* *Leirskalli-a; *Syrrist*, *Skallist* *Siófaristru etc. (Tjølling; jfr *Istre* ib.), *Solum* *Sólheima(r), *Løvall* *Lǫðuvelli(r); *Nordkveld* *-kueldi (Hedrum; jfr *Kvelde* a Kweldi 1379!); *Ræveta1* *Refatagli dsg. — Tel. *Rjukan* *Skinand* *Eisand* *Riúkandi-a etc., *Oksum* *Akrsefni, *Dyrkoll* *Dýrkollu; '*Nylend* 'Nylende' *-lendi; *Grostok* *-stokka(r) (Bamle; jfr *Stokke* *Stokka(r) ib!); *Undeberg* *Undir Bergi; — ÖAgder *Greibrok* *Greifabrekku, *Hombor* *Hornboru; '*Svålståg* 'Svalestuen' *Suǫlustogu; *Skorstøl*, *Vestøl* etc. *-stǫðli : *Støle* *Stǫðli l. -lar; *Hegland* a Heglande 1437 (Sät.; jfr '*Landi* 'Lande' ib!); '*Nylend* 'Nylende' *-lendi; — VAgder *Skeibrok*, *Eigebrekk*; *Røllend* *Ruðlendi, *Gardøl* *Garðdølu, '*Bören* 'Berghydne' *Berghyrnu; *Opsal*, *Josal*; *Mushom* *-huammi : *Homme* *Huammi; *Bringsvær* *-firði; — Rog. *Solbrek*, *Bratlend*, *Auglend*, *Silgjerd*, *Gurigjerd*; *Risjell* *-keldu; *Rodvelt* *Rótveltu; *Solbjør* Solbiargir c. 1275; *Eidland* *Eiðlandi(r)-a : '*Landa* 'Lande' *Landi(r)-a; *Sundfør* *-firði : *Førde*; — Hord. *Fossøl* *Forsølu; *Krossgot* *Krossgǫtu; *Haugsgjerd*, *Gonegjerd*, *Osgjerd* : *Gjerde*; *Fjeldskaal* *-skáli-a; Voss '*Homlabräkk* 'Humlebrekke'; *Solbjør* : *Bjørge*; Hard. *Mansaaker* i Manzsakre 1340 : *Aakre* Akre BK; Hosanger *Storsæter* : *Sætre*; Voss *Gjerdskvaal* *Flatekvaal* *Kvarekvaal* *-huáli dsg. : *Kvaale*; *Ersvær* : *Førde*; *Repaal* a Ripale BK, *Neseim* a Nesheimi BK etc.; — Sogn-Fjord. *Greidung* *Greiðunga(r); *Eidmind* *Eiðminni; *Mjelvær*, *Dalsvær* *-huerfi; *Aasmul* *-múli-a; *Stjernegjerd*; '*Dobakk* 'Dobakke'; *Breimn* 'Breim' *Breiðefni; *Soleim*, *Søreim* *-heima(r); '*Bjåråk* 'Bjaaraaker' *Biórakra(r); *Aflein*, *Mælein* *-hleina(r); '*Äråk* 'Ær-

aaker' *-akri: *Aakre*; '*Askväld* 'Askvold' a Askvelli 1306; Askvold '*Röisät*, '*Olsät*, '*Mjåsät* etc. *-sǽtri: '*Sättre* 'Sætre'; *Huseklepp*: *Kleppe*. (Om Inre Nordfj. se anm.). — Møre-Romsd. '*Kårsbräkk* 'Korsbrekke'; *Slettebak*, *Hovdenak*; *Mjølkill* *Miǫlkhellu; *Musgjerd*, *Opdøl*, *Dravlaus*, *Opsal*; *Standal* *Standhala; *Mek* *Miðvíka(r): *Vike* *Víka(r); *Solhjell* *Sól-hialla(r); STrondh. *Tønnøl* *þunnyfli; *Tennel* *þanyliu (s. 148); *Skjenald* *Skínanda-i; *Kvennild* *Huínanda-i; *Selsbak* m. fl.; *Busklein*, *Jellein*, *Skjetlein* *-hleina(r); — NTrondh. *Lænn* *Leiðindi, *Navlus* *Naflausu, *Graabrek* *Gróð(r)arbrekku; *Forfon* *Forfenia(r) (s. 148); '*Lågsańń* 'Laag-sand' af Lagasande AB: *Såńń* 'Sand' af Sande AB; — Nordl. *Gilde-skaal* *-skáli-a; *Kongsbak*, *Osbak*, '*Gå'spel* 'Gaasbøl' *Gásabøli, *Holmaak* *Holmauki-a; *Misvær* *Meisfirði: *Føre* *Firði; *Grøttem* af Griotæime AB; *Haukland* *Hauklandi(r)-a: '*Låń* 'Lande'; Troms *Garløs* *Garð-løysu; *Soløi* a Soolhæimum c. 1400 *-heima(r); *Leirvaag* *-vága(r); '*Sańtår* 'Sandtorv' i Sandtorghe 1321 i Sandþorghom c. 1400 *-torgi l. *-torga(r).

Anm. Nordfjord har vid sidan av fall med apokope (*Aflein* etc., se ovan) åtskilliga exempel på normaliserad trestavig form: '*Fileie* 'Føleidet' i Fyl-hæiði BK, '*Vanbä'rje* 'Vanberg' i Vangberghe BK, '*Austreime* 'Austreim' a Austirheimi 1303 (1427), '*Soleime* 'Soleim' i Solæimum BK *Sól(h)eima(r). Sådana finnas också i andra fylken (t. ex. Hard. '*Varbä'rje* 'Varberg' trol. *Varðbergi), men i N. äro de särskilt talrika. Företeelsen har tydligt sam-manhang med tre andra drag i N.: 1) svarabakti-vokalen i änd. *e(r) *-r står kvar också i subst. (trol. urspr. blott efter starktonig stav., senare genom analogi delvis efter svagtonig) — härigenom bevarar målet ett stort antal daktyliska taktformer; 2) en stor del ortnamn i urspr. ob. f. ha sekundärt antagit slutartikel; 3) trestaviga ord ha i viss utsträckning sekundärt antagit penultima-betoning (mera sällan ultima-betoning), om penultima är en lång stavelse och följes av *-e* eller enklitisk artikel (jfr nedan s. 198). Det närmare orsakssammanhanget mellan företeelserna är icke klart. I flera fall är det tydligt att penultima-betoningen är av sent datum och har inträtt först efter apokopen. Ex.: '*Ajä'lda*, dat. '*Ajä'ldińńe* (så enl. NGn.) 'Agjeld' i Allgellum BK (utbytet av *ll* mot *ld* tillhör svagtoniga efterstavelser (jfr s. 193 o. s. 190), i starkton blir *ll* > *ĺĺ*; utgångsformen är **Al(l)gella(r)* l. dyl., som försvagats till *A'jälde l. apokoperats till *A'jäld, senare har den reducerade formen utvidgats med slutartikel och böjes som ett fem. i b. f.); '*Nävlesåkjiń* dat. *-åkja* 'Navelsaaker' i Nagelsakre BK (muljeringen av *k* > *kj* kräver med nödvändighet en förkortad form *Naglsak (l. *Nafls-), där *-ak uppstått i svagtonig efterstavelse, trol. av *-akri, och som senare utvidgats med mask. slutartikel); '*Jörsä'te* 'Hjortsäter' i Hiartsætre BK (förlusten av *r* har uppstått i svagtonig efterstavelse (*Hio'rtssætre): i starkton mellan vokaler bevaras *-tr-*; jfr '*Sä'tre* 'Sætre' i Sætre BK); '*Ölmä'ningjiń* 'Almenningen' (förkortningen av *nn* > *n* tillhör en rytmisering *A'lmen(n)i'ngr). Tyvärr finnes ingen till-fredsställande beskrivning av Nordfjord-målen. Aksentuppgifterna i källorna äro ofta motsägande. — ÖvÖAgder (Sät.) och ÖvVTel. äro gränsmål mellan

mål med relativt stark förkortning till tvåstavighet och mål som ännu (åtm. i en del appellativer) ha talrika trestaviga former. Sät. har liksom Nordfj. i regel bevarat svarabakti-vokalen också i subst. I ortnamnen har S. van-ligen apokope, likaså ofta i appellativer (t. ex. *hästan* 'hästarne') men i vissa fall har trestavigheten bevarats eller restituerats. Därvid har i talrika fall urspr. tvåstaviga subst. och adj. (maskulinformer, som i fornspr. icke hade ändelsen *-r* l. svarabakti) fått sig en ändelse tillagd och uppträda i nu-tidsmålet som trestavingar: *aineri* (l. *-ę*) 'enbuske' *einir, *håmåri* 'hammare', *ångoli* o. d. 'metkrok' *ǫngull, *teistili* o. d. 'tistel' *þístill (jfr *fiskari-ę* 'fiskare'); *aisemadde* 'ensam' *einsamall, *gåmåle* 'gammal' m.

Apokope träffas också i olika delar av Norge i trestaviga (l. urspr. fyrstaviga) appellativer och personnamn. Som exempel med m. l. m. vidsträckt spridning kunna nämnas (efter Aasen m. fl.): *altar* nt., *ankar*; *fiskar* m., *skrivar* etc.; *brudgum bruggom* o. d., *ikorn* o. d. m. (och nt.) 'ekorre' *íkorni, *fiend*, *husbond*, *aaborr* o. d. 'aborre', *ærend* nt., *høyend* 'hyende', *lemend* 'lämmel', *leikend* 'lekande', *vælend* o. d. 'mat-strupe' *vélindi, *veiend* 'tvärträ mellan medarna' *vegindi, *fivreld* 'fjäril' *fifrildi, *helvet*; *tenest* (*tjenest*) f. *þénasta-ostu, *aalvor* 'allvar'; *marimess*, *kynde(l)smess*, *jonsok*, *olsok*; *bakkels*, *hænnels*, *fristels* 'bakelse' etc., *ellev* r. '11'; *Jarand* msn. *Hiarrandi, *Stigand*, *Marit* l. *Maret* kvn., *Berit* l. *Beret*, *Aagot* *Agata. Några böjningstyper: *hestan*, *hesta* o. d. 'hästarna', *visen* l. *visun* o. d. 'visorna', *visen -un* o. d. dsgf. '(i) visan' *vísunni, *boken* dsgf. *bókinni; *vakkrar* 'vackrare', *vakkrast* 'vackraste'; *kasta* pt. 'kastade'; *laupan(d)*, *liggjan*, *væran* part. 'löpande' etc. Märk NGbr. (Vågå) m. fl. '*păning* pl. 'penningar' *penninga apl.: jfr Vågå *häste* 'hästar' *hesta apl., med *-a* > *-e* i tvåstavig form. — Vanligast, delvis nästan enarådande (jfr s. 43 f.) äro dylika apokopeformer i de inre bygderna av södra Norge och i norra Norge. I något mindre omfattning före-komma de i de yttre bygderna närmare kusten i södra Norge och på Västlandet t. o. m. Sunnmøre i norr, i vilka områden de ofta äro ersatta av de längre icke-apokoperade formerna (på Västl. minst i inre Sogn, inre NRog., Etne i SHord.). Då apokopen har uteblivit i trestavingar på urspr. slutljudande vokal, är denna slutvokal, *a, *i eller *u, i Norge alltid försvagad till *e*, också i *a*-målen: *hestane*, *vakkrare*, *vakkraste*, *steinete*. Några trestavingar av detta slag med bevarat *a* i ultima vid ostörd utveckling t. ex. *vakkrasta* l. *vakkresta* finnas icke i Norge. En-dast då association har spelat in (på någon tidpunkt) kan *-a* stå i nyno. i sådana ord t. ex. i Hord. '*Årbakka* 'Aarbakke': jfr '*Bakka* 'Bakke', '*Långöina* '*Dyröina* etc. 'Langøen' etc. *-øyna bf. asg. också '*Dyrena*, '*Lörena* etc., s. 169). Om Voss *visena* 'visorna' etc., Östl. t. ex. Ring. *visene* (: *hesta*), Vågå *kjăringa* 'käringar' se s. 190 och 168 f., 189).

I anslutning till SVNorge har färöiskan enstaka ex. på åtm. alter-

nativ apokope av *-i, i sht efter *r* (likvida-apokope, jfr ovan): *altar* nt., *ankar* l. *akker* ~ *akkeri* 'ankare', *höejind* ~ *höejindi* 'hyende'. Överdriven restitution har lett till former som *jaðari*, *hamari*, *hemari* »Sildehaj», *navari* v. s. a. *jaðar* etc. (jfr Sät.). Ortnamnsexemplen ha motsvarigheter i Rog. och Agder: '*Fådlind(i)* 'Forlendi l. Fodlendi' *For- l. *Fornlendi, '*Öunadjeər* 'Ónagerði', '*Vŭbirg* 'Viðurbyrgi'. — Att apokopen i trestaviga icke är främmande för isländskan i dess äldre och yngre utvecklingsstadier ha vi förut sett (s. 51 f.). I intet fall synes på Island det normativa språket ha upptagit de genom apokope förkortade formerna (om synkope se s. 73, 89, 91, 169, 171).

Hithörande exempel i Jylland äro så talrika och välkända att en exempelsamling synes obehövlig. Den jylländska apokopen i trestavingar är redan förlitterär.

Sverige med Finland och Estland. En apokope i ortnamn av ungefär samma utformning som i Norge möter i synnerhet i V. och N. Större delen av det svenska språkområdet utmärkes i stort sett av bevarade trestaviga former. Det vanliga norska namnet *Solberg* som otvivelaktigt i flertalet fall går tillbaka på en trestavig pluralform, motsvaras i det svenska namnförrådet normalt av *Solberga*, som enligt Rosenberg (1883) förekommer i c. 60 ex. i Gästr., Uppl., SDal., Västml., Närke, Södml., Gotl., Ögl., Vgl., Smål. och Skåne. Fyra *Solberga* i Värml. visa i genuint uttal tvåstavig form, likaså ett *Solberga* i Mell. Boh. Tvåstavigt *Solberg* — delvis med säkra trestaviga former från medeltiden — träffas i 27 ex. i Jämtl., Ång., Med., Hälsl., NUppl. (1 ex.?), Värml., Dalsl. och Boh. På liknande sätt förhålla sig de norska namnen på *-vold* o. d., *-sæter* o. d., *-vik*, *-sal* etc. till de svenska på *-valla*, *-sätra*, *-vika*, *-sala*.

Ortnamn med apokope efter norsk typ träffas företrädesvis i följande landskap: Boh. *Räfsal*, *Solberg*; *Solum* (Fräkne); *Stenung* *Steinunga(r); '*Olseker* 'Olsåker' *-ekru, *Seläter* *Sellætri; '*-jäl* o. d. '-gärde' i namn som *Mellgärde, Gislegärde, Munkegärde, Ulvegärde, Ängegärde*; '*Jəlskər* 'Hjältsgård' i Fialskoro RB trol. *Hiallskoru, '*Kångäll* 'Kungälv' *Konungahellu, *Kungkäll* *-keldu, *Tingvall* i Þinguallum 1334, *Buvall* i Budhaualdum RB, *Bovall* i Budauallum RB, *Dåveland* Douolanda 1346, *Grålös* i Gra(d)løyso RB, *Ellös, Rahytt* *-hyttu, *Kindslätt* i Tiærnsletto RB, *Grimslätt, Hogslätt, Allmag* *Almhaki -a, *Hjälmvik* i Hialmvikum RB, *Slättback* *-bakki -a, †*Solbreck* 1581 nu 'Solbräcke' *-brekku, *Surtung* firir Saurtungu RB, *Rungstung* i Rwangstungom RB; — Dalsl. *Uppsal*, *Solberg*, '*Tingvall* 'Tingvalla', *Råggärd*, *Elgärd(e)*, *Kålsäter* i Kolsetra 1397, '*Bäkkevä'r* 'Bäckevarv' *-huarfi l. *-huerfi (med sekundär ultima-betoning),

Färjelånn och '*Tångelånn* 'Färgelanda, Tångelanda' Firghelanda 1382 Tangalanda 1382 *-landi(r) -a (jfr föreg.!), '*Stärlann* 'Starlanda' *-landa, '*Nýbbö̦l* 'Nyböle', '*Lärkvill* 'Lerkvilla' Lerquilla 1500-t., '*Hələbakk* 'Hålebacka'; — Värml. *Solberg*, *Trangärd*, '*Mompö̦l* 'Munkebol' *-bøli, '*Röllann* 'Råglanda', '*Hövalt* 'Högvalta' Högualtha 1500-t., '*Älsbak* 'Älvsbacka', *Nybak* 'Nybacka', '*Äsbjärk* Esbiörn i Bierka 1540, *Såtång* Sadhatangan 1430 *Sáðatangi-a; — ÖvDal. (Älvd.) *Tväråback*, *Barbrokäld*, '*Rŭgärð* 'Räggärd'; — NHälsl. *Frösten* Ffröstuna 1543, *Åsak* de Asakrum 1314; — Med. '*Gəppə̦l* 'Gökböle', '*Mukkḷing* 'Myckeläng' *-engi; — Ång. *Sə̦let -at* 'Sollefteå' de Solatum 1314 (1344), Solata 1337, '*Graning* 'Graninge'; — Jämtl. *Näskott* *Nesgǫtu, *Landsom* *Landsefni, '*Fö̦ling* 'Föllinge' Filinge 1410; — Västerb. *Sävar* Szevara 1539; — Norrb. *Böden* *Bóðerna(r); *Rudjärv*, *Vittjärv* m. fl. *-järvi: — Österb. '*Hög-bakk* 'Högbacka', *Norrback* etc., '*Träskbö̦l* 'Träskböle'; — Åbol. '*Ampu̦l* 'Antböle', '*Skyttbä̦l* 'Skyttböle', '*Färku̦l* 'Fagerkulla'; — VNyl. *Barsgård* *Barkaskáli -a, *Mail* Mayalaby 1437, *Kansjärv* *-järvi, *Totall* Thotala 1424; — ÖNyl. '*Eimsal* 'Emsalö', *Mogenpört* Monapyrtha 1422, '*Pö̦ligg* 'Pellinge' Pellinge 1431; — Estl. (Nuckö) '*Äịsel* l. '*Äịseld* 'Ösel' *Øysýsla (-u), '*Bästbakk* »Bästebacke». (Ål. följer Uppl., se nedan).

Med hänsyn till apokopen i det hela, också utanför ortnamnsmaterialet, förhålla sig Boh. (i sht i norr), Dalsl. och (delar av) SVärml. i stort sett som de norska bygderna närmast kusten i söder och på Västlandet. Ett *a, som icke har fallit, har försvagats till *-e*: *hästane*, Dalsl. '*Äkklane* 'Eklanda'. Hela norra Sverige fr. o. m. NVärml., ÖvDal. (jfr s. 39), NHälsl., Österb., VÅbol., ÖNyl. och Estl. överensstämma däremot med det inre av SNorge och med NNorge. ÖÅbol. och VNyl. likna Boh. etc., men om *a är bevarat, synes det här uppträda som *a*, icke som *e* (jfr möjl. Älvd. s. 39, 48; nedan 160 f.).

Området Boh.—Värml. uppvisade, som det framgick av materialet s. 152 f., exempel på apokope i ortnamnen efter *r*, *l*, *n*, *m*, *s*, *t*, *k*, *g*, alltså efter både likvidor och explosivor. Apokopen sträcker sig också in i grannlandskapet Västergötland. Men den västgötska apokopen i de trestaviga ortnamnen är uteslutande en likvida-apokope. Detsamma var som vi förut funno (s. 83 f.) den västgötska apokopen i tvåstavingarna, liksom synkopen till övervägande del var en likvida-synkope (kap. 3). Vanliga i hela Älvsborgs län äro förkortade former på '*-ja̦l* o. d. av namnen på *-gärde* (i de två östligaste häradena, Redväg och Kind, dock endast i skriftformer från 1500—1600-t.). Typen går med ett ex. ned i sydligaste Hall. '*Binsjär* l. '*Bingsjär* 'Bingsgärde'. Andra fall äro: Redväg '*Åfä̦l* 'Åfärd' in Aafärdhe 1334 paa Offärdhe 1334 i Aafärdhe 1478; Bjärke '*Rissäkker* 'Risåker' *Hrísekru, Väne *Svenäcker* *Suínekru,

Gäs. *Kartäcker*, *Hörnäcker*, ˈ*Hɵlsäkker* 'Håltsäckra', ˈ*Sånnaräkker* 'Sandäckra', Redv. †*Olffze(c)ker* 1577 nu 'Olsäckra', NMark ˈ*Mollskɵ̄r* (~ ˈ-*skɵ̄re*) 'Mullskår' *Moldskoru (Örby s., jfr i grannsocknen Torestorp ˈ*Skɵ̄re* 'Skåre' *Skoru), Bolleb. ˈ*Stänasjäm* 'Stenaskjum' *Steinars-skemmu, Ale ˈ*Sjepplann* 'Skepplanda' Skiplanda 1416, Vättle ˈ*Uṣṣḷan* (~ ˈ-*lanna*) 'Ölslanda', *Simbrun* (terrängbenämning) *-bruna(i); Redv. †*Lönen* 1642, nu 'Lönern', sjön., Lyniendi c. 1300; Ås ˈ*Jingri* 'Gingri' Gingrini 1292 Gingrin 1560 Ginnghri 1582 *Gegn-greni(?); NMark †*Settell* 1565 'Sätila' (de) Säteldhrum 1313, Redv. †*Tymell* 1550 'Timmele' Thymele 1447, Askim ˈ*Frɵ́llen* 'Frölunda' de Frölundom 1313. I många fall har apokopen hindrats av associationer. En ortnamnsgrupp, där senare ledens associationer vanligen tidigt ha fördunklats och som därför regelbundet förkortats, är *vin*-namnen. De utgå i Vgl. från former med efterleden *-ini (med kort *n*), som i vissa fall kan synkoperas till -*ne*, men som vanligen apokoperas till -*en*, t. ex. i *Gæsini > *Gäsen* o. d. c. 1475 'Gäsene', varefter *n* faller och *e* kvarstår som -*e* i Ö. och SÖ., eller som -*a* i N. och V. (i gränsområden -*e* ~ -*a*): ˈ*Jäse* ~ ˈ*Jäsa*, jfr Redv. *Knette* 1590 'Knätte' *Knettini (*Knätte* 1396?); Gäs. *Hygde* 1542 *Hegde* 1580, nu ˈ*Häjde* 'Hägdene'; Kulling *Herenn* 1582 *Hära* 1640, nu ˈ*Hära* 'Härené'. Utvecklingen *-ini > *-en > -*e* eller -*a* — i de fall då synkope ej kommit emellan — är allmänt västgötsk.

Vgl. kan ha apokope också i appellativer. Ex. därpå äro dels enstaka ord (s. 141) som *sissar* 'sax' (: Skåne *sissare*, SMöre Bornh. *sisara*), dels framförallt två viktiga böjningskategorier. Den första är best. plur. *hästa* 'hästarna'. Som Beckman har sett (1893 s. 11) är *hästa* i Vgl. kongruent med namnen på *-vini: *hästa* av *hästani -a som ˈ*Jäse* l. ˈ*Jäsa* av *Gæsini. Förklaringen är likvidasynkope och därefter *n*-bortfall (jfr redan Schagerström 1882 s. 54 f.). Typen *hästa* råder utom i Vgl. i större delen av Götaland: NHall., sydligaste Boh., NÖSmål., Öl., hela Ögl., och i stora delar av södra Svealand, samt i Norge i inre sydöstra Norge: Ring., Rom., SOpl., SHed. (; isolerade förekomster på flera håll t. ex. Älvd. **kalvą* apl. *kalvana). I alla mål där *hästa* förekommer finns det också andra ex. på normaliserad apokope, i varje fall likvidaapokope, i trestavingar eller på rytmisk apokope i tre- och två-stavingar (liksom ex. på *n*-bortfall). — Den andra kategorien är prät. *kalla* 'kallade'. Som vi förut ha sett intogo de tvåstaviga präterita på -*de* t. ex. *gjorde*, *trodde* en förpostställning i fråga om försvagning och bortfall (s. 46, 82, 124 f.). Att detta i ännu högre grad skall vara fallet för den trestaviga typen *kallade* är blott vad man kan vänta av de allmänna linjerna i reduktionens utbredning och kräver på intet vis något antagande att förkortningen av *kallade* till *kalla* skulle i någon väsentlig mån bero på *d*-bort-

fallet eller *d*:s kvarstående på vissa håll eller på några särskilda aksentförhållanden i denna typ. Det räcker med att hänvisa till de särskilda faktorerna som haft betydelse för förkortningen av typen *gjorde* och till den ytterligare faktor som utgöres av trestavigheten. Att *d*-bortfallet icke varit avgörande framgår bl. a. av att Dalm. (Älvd.) och SGotl. i regel ha normaliserad apokope i typen trots konsonantens bevarande. I Skåne där *d* skall stå kvar mellan vokaler i efterstavelser måste *kalla* närmast ha uppstått av *kallad med bortfall av *d* i satsen framför följande kons. (t. ex. i *det*, *dig*, *sig*). Jfr ovan och Wigf. s. 494. Överhuvud är *d*-bortfallet mellan vokaler sannolikt på de flesta håll yngre än den rytmiska apokopen. Att åter reduktionen träffat ultima och icke penultima beror på att vokalföljden är *a*—*e*. I *e*-mål med bevarat *d* råda andra förutsättningar: där kan penultimasynkope inträda i -*ede* t. ex. i Mell. ÖSmål. *väkende* 'vaknade' av *vakn(e)de genom homorgan synkope och anslutning till andra konjugationen. — I typen *kallade* sträcker sig apokopen över hela Norge och så gott som hela Sverige och omfattar bl. a. större delen av Skåne. I Älvd. användes ännu ehuru mycket sällan de trestaviga formerna; på Mell. och N. Gotl. är den rytmiska växlingen bevarad: *kallede* ~ *kalled* (s. 38). Det egentliga motståndsområdet är som vanligt Smål. (V. och Ö. S. med SVÖgl. och några socknar i SHall.), NÖSkåne (Vill., ÖGö. och delvis VGö.), Blek. och Bornh. För Torsås i SMöre, som eljest hör till motståndsområdet, har dock växling mellan *kallade* och *kallad* uppgivits; i SHall. har Wigf. (s. 494) iakttagit att även på »området för *skekkade*» 'skickade' etc. höras sidoformer som *skekka*: »i vilken utsträckning kan jag icke avgöra»; och t. o. m. på Bornh. måste i någon mån växling ha existerat, eftersom dialektdikterna i Espersens Ordb. med inl. etc. 1908 s. 150 ff. uppvisa dubbelformerna (ehuru detta icke nämnes i grammatiken): »Stjärnarna *blyjnkada* häjllut i kväjllen / Gamstajna, lamsijna *bissad*' bag fjäjllen», »Du *pikkad*' på ruan, din tosa» etc.

Den västgötska apokopen i trestavingar är alltså väsentligen blott likvida-reduktion. Det gäller också försvagningen av *a* > *e* vid normaliserad trestavighet: Ale ˈ*Tjeḷane* 'Kilanda' m. fl., Flundre ˈ*Töṣṣlane* 'Tösslanda', Boll. ˈ*Rävḷane* 'Rävlanda', NMark ˈ*Bjälane* 'Björlanda', (trol.) Ås *Grovare* Grovara 1386 (; oftare, i Redv. och Kind alltid och överallt efter andra kons. än likv., är -*a* normaliserat: Väne ˈ*Velanna* 'Velanda' m. fl., Vättle ˈ*Uṣṣlanna* (jfr ovan) 'Ölslanda').

Det sydsvenska området S. och SÖ. om Vgl. är i huvudsak främmande för ultimareduktionen. Mest utpräglat är motståndet mot reduktionen i V. och S. Smål., Blek., NÖSkåne och Bornh., där t. o. m. pt.

kallade i regel behåller slutvokalen (jfr ovan). För V. och S. Skåne görs försvagning av *a* sannolik bl. a. av en del böjningsformer, varom se nedan. (Här bortses från SMöre etc. och från vokalförlust på grund av vokalisering av *r* (s. 105) samt från hiatusreduktionen; elisionen är väl belagd genom pålitliga texter från ett flertal mål inom området.)

N. om detta område vidtager det stora mellansvenska området i östra Sverige med alltjämt i viss utsträckning bevarad eller för äldre tid betygad rytmisk apokope, delvis åtm. likvida-apokope, längre norrut också andra apokope-arter. Det sträcker sig i N. t. o. m. SDal. och Mell. Hälsl. och i Ö. t. o. m. Gotl., Ål., ÖÅbol. och VNyl. Området omfattar bl. a. de dialekter från vilka svenska riksspråket har utvecklat sig. Gränsen i S. är svår att angiva. Det kan dock antagas att den åtminstone m. h. t. likvidaapokopen sammanfaller med sydgränsen för den götiska pluralformen *hästa* 'hästarna', d. v. s. NHall. och Vgl. ha hört hit och i öster NÖSmål. och Ögl. (tidigare Öl.). För Kalmar län i Smål. är ju den rytmiska apokopen i tvåstavingarna väl styrkt i sht i verbformer, men i trestavingarna kan det vara en fråga om icke detta utpräglade *e*-mål delvis har låtit penultimasynkopen komma före apokopen (*skräddre* 'skräddare'). Detsamma gäller Ögl. (*e*-målet) och t. o. m. i vissa fall Gotl. (*Kaupre* 'Kauparve'). För Ögl. äro intygen om satsfonetisk växling överhuvud knapphändiga både i de nyare alltför fåtaliga dialekttexterna och i de äldre, mycket torftiga, från 1700-talet. (Danells korta text från Vifolka, SvLm 1911, har dock *fråge* ~ *frågede*.) Den nyare östgötskan är kanske en motståndsdialekt. Att den en gång haft apokopen framgår av *hästa*. För VSödml. och Närke visa goda dialektkällor från 1700-t. att växling åtm. då fanns i dialekten. Från NÖSödml. (Sorunda etc.) och från många bygder N. om Mälaren är som förut är nämnt den satsfonetiska regleringen väl känd också i nyare mål i fråga om de tvåstaviga orden, nämligen i tvåstaviga verbformer (inf., prät., imp.), vissa adverb etc. Men också i trestavingarna är växlingen iakttagen på flera håll i mera enstaka fall och detta både i verbformer och substantiv. Så i ÖVästml. (Norberg): *på fastan mage* : *ä ja fastande, ja*, VUppl. '*Vitting klokkor, Torstun å Simtun häraders bevärningar, en jätte som höll på me Torstun å en me Östrund körka* : *Vittinge, Torstuna, Simtuna, Östrunda*, SDal. (Torsång) *ha du jivi hestan vattṇ* : *ja, ja ha guvi hestane, men inte kona* (HGeijer 1921, s. 56). Jfr omväxlande vid sidan av varandra (förmodligen efter ställningen i satsen) SDal. (Tuna, Vika) *hestan* ~ *hestane*, (Vika) *kakun* ~ *vikkune* 'kakorna, veckorna', Gästr. (Ovansjö) '*hästanä* ~ *-an* (Uppström 1859; nu blott *-ạn*). I NUppl. (Tierp) kan det heta *sällạn* ~ *sällane* 'selarna', men i *skaklạn, töimạn, skalmạn* 'skacklarna etc.' är *-ạn* ensamrådande och formerna synas snarast upp-

fattas som sing. Här kan också nämnas den vanliga växlingen i sv. talspr. i fall som *bokhållar Pettersson* : *Herr Bokhållare!* eller *nådig frun, min salig man* : *min nådiga!* (jfr i tvåstaviga: *herr Nilsson* : *min herre!*).

Ojämförligt vanligare är det dock att de nutida målen inom området ha fixerat endera formen som normalform i alla ställningar, antingen den nya förkortade eller den trestaviga traditionella, som överensstämmer med riksspråket.

Kortformerna äro vanligare i äldre tid, i äldre dialekttexter och i vissa riksspråkstexter, särskilt sådana i poetisk form eller prosaiska texter med mera talspråklig, icke alltför traditionsbunden språkkaraktär.

I uppländska och sörmländska dialektdikter från 1600-t. och 1700-t. träffas talrika, numera helt försvunna former som t. ex. *Frötu* 'Frötuna', *Närtu Sochn* 'Närtuna s.', *i Soren prästgård* 'Sorunda', *ska fijnar Skiortå ha* 'finare', *gossan, bussan, köddran* 'tjädrarna', *kårpluckun* 'korpluckorna (ögonen)', *på siston* l. *på siståå* 'på sistone', *drängie* 'drängarna' *drengini(r) -na, *Präst-Synji* 'prästsönerna' m. fl. Liknande i texter från SDal., Gästr., Västml., Närke.

I riksspråkliga texter finner man apokopeformer redan under fornsvensk tid (se Söderwalls ordb.): *alvar* *alvara -u, *arbet*; *erfwod* 'arbete' *erfuði, *farunöt* nt. *-nøyti, *fänik*, *grabo* (~ *grabona*) 'gråbo' (se Nord. T. o. U. 7 1935 (1922) s. 1 ff.), *hussbondh, härbärgh, högin* 'hyende' *høgindi, *insighel* *innsigli, *isfoghat* 'isfogde' *-fógati, *spanmahl* *-máli -a, *tidhend, ärendh*. Hit höra väsentligen fall som *skipar* 'skeppare', *fiskar* (SJb), *swthar* (fisk; Lb) och trol. *görsem* o. d. *frändsim hundsim* *-semi l. dyl. Icke ovanliga äro kasusformer som *menniskion* (Lb), *reson, gatwn* (SJb) dasg. *-unni, *-una, adverbformer som *fullelegh* (ATb), *fullig* (STb). Ur texter från nyare tid kunna anföras efter ett stort material: Sv. Psalmb. 1536 *i lefvand tro, o skapar godh*, Bureus c. 1600 *stokkan varghan muran skedhan* 'stockarna etc.', *andersmess, Brijtemäss, Mikilsmäss, Börkling* 'Björklinge', *Melpadh* 'Medelpad' *-paði -a, Sparman 1642 (ur prosa och vers) *arbet, lättlig, på sidston, i förston, fiend, kärest* f. 'käresta', *springkäll, rättar* 'rättare', *wår tårfftigh Kropp, aff långsam siukor*, Stiernhielm *en brinnand låga, en glittran Spegel, hyend, anseend, på sidston*, Columbus *skönar, tjockast*, Lucidor *åtminstọn, älend, ämbet, andrak, ekorr*, Rudbeck *hybbel* 'hybble' *hýbøli, Serenius 1741 *fiskgjus*. I poesi brukas enstaka dylika former ända in på 1800-t. t. ex. Knös *herberg*, Sehlstedt *skottspol* etc.

Ännu i dag fortleva i områdets d i a l e k t e r ett antal normaliserade kortformer, med större l. mindre spridning: U p p l. *andersmäss, ersmäss, miksmäss* och andra på *-mäss* (jfr s. 86; VUppl. *vallbomässa*), *bruggum* (VUppl.; också t. ex. SDal., NÖSmål.; icke Ögl.!), *abborr* (i sht koll.),

mann(a)minn 'mannaminne' (i N.), *argbigg* m. (N.), *dalførkel* '-förkläde' (N.), *tor(n)vigg, rospigg, brökavel, hönsvagel, bäljhansk* 'skinnhandske', *fotbunk* (N.), *trinngubb* 'ett slags skyl' (Alsike), *vellän* l. *vellan* 'matstrupe' *vélindi (V.), *handsparr* (NV.), *oävel* 'stor olycka, svårighet' *of(r)efli, *kolstybb*; *bakför, därför* o. d. ~ *-före, uffør* ~ *ufføre* 'utför' *-fyri; *assint* 'alls intet' (mest i V.); kollektiver som *ormbunk, grankott, jolgubb, grönvid* '-vide'; *på sidn* l. *på sin, på ander sin* *síðunni, och andra ursprungliga dativformer; — Södml. *höga vederböran, handlar, handlov, tungspen, björklak*; koll. *abborr, tallkott*; *di ä skylli* 'skyldiga', *färdi te va som hälst* 'färdiga'; (Sorunda:) *silli* 'syllarna', *kästi* 'kvastarna'; (allm.:) *hästa, pigo.*

Ur nutida högsvenskt skriftspråk, resp. talspråk kunna nämnas ett flertal ord och former, som med all sannolikhet böra anses som uppkomna genom apokope ur äldre flerstaviga former: *ankar* (~ *-re*) särskilt i fraser som *kasta ankar, ligga för ankar* (*på redden, strömmen*); *altar* (*-re*), *allvar, abborr* (*-re*), *brudgum, bönhas, gårdvar* *garðvari, *gråbo* *grábuna (jfr s. 157), *hövding, inkråm* (fsv. *krumma* etc.), *rospigg, kolstybb* (*-stybbi nt.), *varnagel, åskvigg* *-veggi; *Karin, Kerstin, Elin, Malin, Margit, Birgit.* Möjligen hör hit den vanliga pluralen av superlativerna i predikativ ställning: *björkarna äro vackrast på hösten* *vakrasti(r) -a(r).

I flertalet fall ha de korta varianterna utmönstrats ur språket. Restitutionen har lett till att också gamla tvåstaviga ord ha blivit utvidgade med en ändelsevokal i både rspr. och dialekter: *släktinge, Blekinge* *Blekung, *ämbare, hammare, kammare, navare, stackare* *stafkarl, SUppl. Södml. *dålkare* 'dalkarl', Södml. *sunkare* '(sundkarl) färjkarl'. En mycket radikal restitution av detta slag är utbytet av gamla sjönamn på *-ir* mot namn på *-are* t. ex. *Mälir* > *Mälaren*, särskilt i mellersta Sverige (jfr no. *eineri* o. d. s. 151). Sådana reaktionsformer är ännu vanligare mot områdets gränser och uppträda också i motståndsdialekterna: Ögl. *hemmane, lakane,* Ö. Smål. *sommare* (JALundells vanliga talform), Skåne *hemmane, agarne* 'ållon' *akarn, SMöre *äjmmara* ~ *äjmmer* 'ämbar', Blek. *nadara* Bornh. *naðara* 'nattvard'. Jfr redan i fsv. *doktare* (STb), *priare* 'prior', *kamare, ämbäre* 1508. Reaktionen har riktat sig såväl mot det egna språkets nyheter som mot utifrån inkomna 'förvanskade' former. Försvarsbasen har varit det gamla språket och de 'bästa' dialekterna.

Liksom det svenska högspråket har också det danska utbildats inom ett stort gränsområde mellan starkt apokoperande och av apokopen m. l. m. oberörda dialekter: de danska ömålen mellan Jylland i väster och Skåne (med Bornholm) i öster. Danskan har ännu flera exempel än sv. på normaliserad apokope i trestavingar: *dommer, morder, alter, bismer, egern, alvor, emmer* *eimyria, *brudgom, hybel, helbred, Sverrig*;

bukkar 'myskmåra (Asperula odorata)' jfr fda. *bukarue* (Harpestreng); *høtyv* 'hötjuga', *mødding* *møgdyngæ, adv. *nylig, sandelig*; *yndest* (men *tjeneste*); i andra fall råder vacklan: *billed(e), embed(e), ærend(e), husbond(e), herberg(e), helved(e), legem(e)*; reaktionsformer äro t. ex. *davre* 'dagvard', *mynde* 'vinthund' *mióhundr, *hundrede* (~ *-ed*) etc.

Också i ortnamnen har den högsvenska normen gjort sig starkt gällande i det östliga mellansvenska området nämligen dels så att de icke-apokoperade formerna där ha bibehållits som normalformer vid ev. bevarad rytmisk växling (ovan s. 50 f.) eller om växlingen har upphävts som ensamrådande former i det ojämförliga flertalet av exempel, och dels å andra sidan gamla enstaviga efterleder i stor utsträckning ha utvidgats med det 'ortnamnsbildande' *-a* (som visserligen icke enbart beror på reaktion mot apokopen).

Normalisering av apokopen i ortnamnen är i det hela sällsynt inom området både i dialekterna och i det nutida skriftspråket. Exempel finnas dock från olika delar av området: SHälsl. *Vannsäter* Ransätra 1314 (R-!?) de Wandasetrum 1324; SDal. *Aspåker* i Aspakrum 1391, *Rågåker* i Rughakrum 1399, *'Fötjär* 'Folkärna' Folkyrio 1367 (s. 148); Uppl. *'Ålan* 'Åland' (sockennamnet) de Olanun (fel för -um) 1220 Ulana 1362 Olana 1385 (i området för kvarstående *-n*, s. 117), *'Ästan* 'Esterna' in Estarnum 1303, *'Jemman* 'Hemmarö' i Hymarnom 1405, *Angarn* Angarna 1331, *'Imme* 'Himmine' Hemijne 1545, *Näle* Nerdhena 1415, *Försäter* de Forssätrum 1312, *'Jesäter* 'Edsätra' de Erisätrum 1312 Edssetra 1545, *Öråker* Ööraкra 1384 (jfr med apokope(?) i tvåstavig namnform: *Rö* i Röda sokn 1411); Ål. *Kalmar* Calmara 1431 Kalmarna 1433, *'Jommal* 'Jumala' Jumala 1351 1484, *'Vargat* (~ *Vargata?*) 'Vargata' Wargätto 1367; Södml. *'Sikto* 'Sigtuna (sn i Daga h.)', *'Hyve* 'Hyvena' Ivinum 1233 Hiwina 1383 Hywinom 1421, *Värlund* Värnalunda 1435, *Gultbrunn* in Gultabrunnum 1278, 1279, *Misäter* i Mystilsät(h)rum 1419 1466, *Tallsäter* (Ripsa) Thellesätra 1382 (jfr med apokope i tvåstavig namnform: *Gryt* (socken) i Gryto sokn 1402 i Grytom 1420); Västml. *Uppåker* i Wpakrum 1411, *Ullersäter* i Wllasäthrom 1413 (jfr *Ryttern* sn. fsv. Rytra -u Ryterbo); Ögl. †*Gåshuckel* 1543 nu folketymologiskt 'Gåsåker' utt. *'Gåskål* av *-hukla-u jfr i närheten *Håcklö* Rytzohukla 1317 (Jonsberg); *Österskam* i östra Skammo 1442 i Österskam 1452 1535 (ÖNy); *Slättfall* Slätafalla 1397, *Rösäter* (Jonsb.) Rösätrum 4 g. 1334—1376, *Orsäter* (Åtvid) Orixsätra 1361 Örsätra 1404 Yrsätrum 1409 (jfr *Gryt* i Gryto sokn 1413); NÖSmål. *Ringsfall* Ringxfalla 1386, *Grävsäter* i Grafsätrum 1383 Greffsethra 1500. — Flertalet ex. visa likvida-apokope. (Också sådana namn ha medtagits där de anträffade fsv. formerna äro

tvåstaviga böjningsformer av enstaviga ord (s. 147); i områdets V. och S. delar finnas möjl. endast exempel av detta slag.)

Ett större antal exempel på apokope i ortnamn träffas i skriftliga källor från ä. nysv. tid t. ex. från Ål. *Jumal* o. d. 'Jumala' c. 250 ggr från 1500—1600-t., talrika fall av *-böl* (*-böll*) för *-böle*, *Barskol* 1537 l. *Barsgåll* 1591 för 'Bartsgårda' Barkaskala 1431 (jfr *Barsgård* i VNyl. s. 153), *Kumbling* 1544 etc. 'Kumlinge' m. fl.; från Ögl. (Vikbol.) *Siikell* 1488 Sickell 1543 'Sidkälla' (s. 163), *Visärk* 1545 'Visärka' i Visärke 1409, *Huitteng* 1545 'Vittinge'; Uppl. *Börkling* c. 1600 'Björklinge' Birklinghe 1341 etc.

Förhållandena på de danska öarna (utom Bornh.) likna de mellansvenska, men exemplen på apokope synas vara relativt vanligare t. ex. Själl. *Rørtang* Rørtange 1211, '*Ētåwt* 'Evetofte' Ywetoftæ 1306, *Tranbak* 'Tranebakke', '*Stenlös* 'Stenløse' Stenløsæ 1260 m. fl.

Men ojämförligt vanligare än apokoperingen är i ortnamnen den motsatta utvecklingen att äldre tvåstaviga former ha utvidgats med en tillagd vokal, vanligen *-a*. Exemplen därpå äro talrikast i de mellersta landskapen men förekomma också i andra delar av området och även utanför dess gränser i trakter dit den mellansvenska normen har nått fram (och där förutsättningarna varit likartade) t. ex. Ång. *Grundsunda* (socken) Grundasund 1314, *Sörmesunda* Södermijösund 1550, NHälsl. *Ångsätra* Angsäter 1542. Uppl. har en mängd exempel: *Örsunda*, *Lindsunda*, *Väntbrunna*, *Järfälla*, *Lindberga*, *Nysätra*, *Skällnora*, *Gottröra*, *Skånela*, *Riala*, *Vaxala*, *Bälinge* etc., fsv. (före 1300) Öræsund, Wentabrunn, Skialdanor, Waxald, Bäling etc. Från Ål. kan anföras *Grundsunda* Grwnnasund 1431, *Vargsunda* Varghasund 1431, *Stentorpa* Stenstorp 1491, *Västeränga* Vestereng 1431, från Ögl. *Vilseberga* Vithlösobyargh 1287, *Linneberga* y Lindaberghe 1401, *Medhamra* Möhamar 1282. (Det 'svenska' *-a* kan insättas också för andra urspr. vokaler t. ex. Uppl. *Nyvla*, *Lislena*, *Oleda*, *Hillebola*, *Görlinga* (~ *-e*), *Solna*, *Håga*, Ål. '*Seglinga*, '*Nyvälla*, *Sillöda*, Södml. *Enhörna*, Västml. *Forsuma*, Ögl. *Ullälva*, *Klinga*, *Tälla*, fsv. Niuili, Litleni, Ordhedhe, Hildbardhi, Gyrlingi, Solnö, Haghe, Seglinge 1537, *Nyvälli, Silledhe 1322, Enhörne, Forsseme, Vlälfue, i Clinge 1437, i Thälle 1414 i Tälle 1436 *þelli nt.). — Företeelsen är delvis av samma slag som tillägget av en ursprunglig vokal i appellativerna i Sverige och Danmark; också utvidgningen av ortnamnen har motsvarigheter i Danmark (s. 114, anm.).

I sådana fall då trestavigheten bevarats (normaliserats eller restituerats) kan ett urspr. *a* i ultima uppträda som *e* t. ex. i ortnamn som '*Morskare* 'Morkarla', '*Upsale* 'Upsala' i Uppl. eller i många böjningsformer (se nedan) t. ex. *hästane* 'hästarna' i ett stort väsentligen sammanhängande

område i delar av Uppl., Västml., Dal., Gästr. och Hälsl. eller de i hela det östliga mellansvenska området vanliga typerna *fiskare* pl., och *starkare* komp., i den mån dessa former, som till en del är mycket troligt, komma av former med *a* i ultima. Ett sådant *e* för *a* representerar rimligtvis den försvagning av *a* som kan förutsättas ha varit ett förstadium till apokopen. Men i en hel del fall står icke detta *e* utan i stället det ursprungliga *a* nämligen dels allmänt i Dalm. (Älvd.) och möjl. i SFinl., dels i typen *hästana*, som väsentligen tillhör stadsdialekterna omkring Mälaren (trol. icke äldre Uppsaladialekt), dels slutligen i andra exempel, både ortnamn och appellativer: *Sandika*, *Skediga*, *Jul(up)pa*, *Himmeta*, *käresta* f., *enstaka* a. etc. Man lägger märke till att sådant *a* i flertalet ex. icke följer på ett *a* i penultima eller om penultiman har *a* så äro mellankonsonanterna andra konsonanter än likvidor. Försvagningen av *a* > *e* skulle alltså vara (partiell) likvidareduktion som i Vgl. (s. 153 ff.), och förklaringen till undantagen kunde vara att det förflyktigade *a* överhuvud i Älvd. och i det övriga Svealand efter t. ex. *e*(*i*) — där kontrasten i ljudintrycket var omedelbart slående — och eljest efter t. ex. explosivor vanligen icke blev identifierat med målens *e*-(*ä*-)ljud. — (Om apokopen i en del böjningstyper se nedan; typerna *hästa* etc. 'hästarna' och *kalla* 'kallade' ha redan berörts s. 153 ff.; andra ex. i förbigående t. ex. 115 f.)

B. *Penultimareduktion i trestavingar på vokal.*

I trestavingar på vokal som icke undergått ultima-apokope enligt det föregående kan sekundärt penultimavokalen försvagas och därefter ofta synkoperas. Företeelsen tillhör särskilt det rikssvenska området fr. o. m. MellHälsl. t. o. m. Skåne och ömålen i Danmark (även Bornh.): 'synkopeområdet'.

Synkopen är beroende av vokalernas inbördes sonoritet, av den konsonantiska omgivningen och av penultimans kvantitet. De vokaler det blir fråga om äro huvudsakligen *a* och *e*, eftersom *i* och *u* redan före synkopen (utom delvis framför *ng*, *g*) ha försvagats till *e*. (Kombinationer med primär eller sekundär hiatus följa de vanliga ljudtendenserna vid hiatus, s. 54 f.)

Huvudreglerna bli att *e* synkoperas framför *a* och framför *e* och att *a* försvagas och ev. synkoperas framför *a* men står kvar framför *e*. I *e*-målen kan ett *a som blivit *e* synkoperas framför *e*; om kvarstående *a* framför *a > *e* se nedan. Konsonanterna inverka så att den homorgana synkopen blir den vanligaste synkopearten, därnäst sådan heterorgan synkope där en likvida går före eller följer efter vokalen (egentlig likvida-

synkope, s. 75, Anm. 2). Heterorgan synkope av olika slag förekommer mest norrut. En del områden söderut ha nästan endast homorgan synkope. Kvantiteten inverkar så att t. ex. *-ing-*, *-ung-* vanligen icke synkoperas i denna ordtyp.

Kronologi. Vgl. *'Rävlane*, Uppl. *'Upsale*, *hästane* etc. (se ovan) synas visa att 'likvidaförsvagningen' av *a* i ultima är äldre än penultimareduktionen av *a* i resp. mål. Vgl. *'Vittne* 'Hvittene', möjl. *Bäne* *Bäð(e)ne synas bero av homorgan synkope av *e* i penultima, äldre än apokopen av *e*. Jfr *'Rämma* 'Remmene' men obs. å andra sidan *'Jäse* l. *'Jäsa* 'Gäsene', *Knätte* etc. (s. 154). I SVärml. synes överhuvud synkopen vara äldre än apokopen i *vini*-namnen: *Brättne*, *'Lökne* 'Lökene'. I Uppl. finns motsättningen *Torsne* (Alunda) : *'Himme* (Lohärad). — Vgl. *Bäne* kan också bero på sekundär hiatusreduktion: *Bä(ð)ene; jfr reduktionen vid primär hiatus i Vgl. *Böne* *Bó(v)ini.

Exempel:

Ortnamn: Hälsl. *Rångstra* i Rangsäther 1413 *-sætra(?), *'Sjästra* 'Skästra' *Skersætra (möjl. bfsg.); — Dal. *Tibble* *þykbøli, *Nibble* *Nýbøli; *Orsa* Oresum 1325 *Aurósa(r); — Gästr. *Överhärde* i Häräde 1530; — Uppl. *Tibble*; *Nibble* l. *Nibbla* in Nybili 1303 etc. *Nýbøli; *Nyvla* (Bondkyrka) in Niuili 1291 i Nyuele 1409 *Nývelli (jfr *Nyvalla* (Tuna) in Niuili 1312); *Drävle* Drävälle 1341; *Vib(b)le* l. *Vibbla* (nu Jakobsberg i Järfälla) in Vibelde 1347 i Wikbellä 1409; *'Spaste-* (*'Spasteby*) 'Sparrsätra'; *Runsa* in Runusum 1313, *Viksjö* (Järf.) i Wikusum 1360; †*Wedsså* 1542 *Wedzöö* 1544 nu 'Vedyxa' i Vidhusum 1358; *Årsta* (Rasbo) Arwsa 1439 och *Dräggsta* (Trögd) Dräggiusa 1411 (med sekundärt *-sta* för *-sa*, jfr t. ex. *Sunnersta* in Sundusum 1295, *Västersta* (Rasbo) in Westrosum 1316, *Vivelsta* Wiuisle 1385); *Torsne* Thorsene 1375; *Rissla* Ryshala 1441; *Valde* Wardhedhi 1294; *Bärmö* Beremi 1280, *Marma* (Alunda o. fl.) in Maremi 1312; *Görla* Gyrilla 1380, *'Skånla* 'Skånela' Skanald 1299 Scanalda sokn 1411; *'Sjēdre* 'Skederid' Skiädhärghi 1337 (dat. med palatalomljud, jfr Skätharg 1287) *Skeiðhergi; *Filke* de Philech 1220 trol. *Fyleiki, *Tulka* i Tolikom 1409 (jfr med hiatusreduktioner: *Kolje* Koløghia 1401, *Jom* de Iume 1312 *Jóheimi (Sahlgren, Saga och sed 1938), *'Fullre* 'Fullerö' de Fuldrethum 1299, *Viksjö* (Häggeby) in Vicursedhi 1296, *Gällbo* i Gellabodha 1409 etc.); — Gotl. *Tibbles*; *Vible* trol. *-bøli; *Hörsne* Hyrsin *ru.* *Hyrs(u)ini; (SGotl.) *'Gairte* 'Gerete' *Geirhuata(r) och *'Kaupre* 'Kauparve' *Kaupar(f)a (märk att G. har *e*-mål!); — Västml. *Tibble*, *Nibble*; *Arla* i Arillum 1381, *'Mökketa* 'Möklinta' Möklöttä 1371 Myklita 1300-t. *Myk(lo)löta (Ståhl, NoB 1943 s. 101 f.), *'Hörnde* 'Hörende' Hörinde 1371; *'Björnda* *'Törnda* *'Förnda* 'Björunda etc.' *-lunda (s. 114); fsv. *Västrarse* dsg. 'Västerås' *-árósi; *Vettmö*

Veteme 1378 Vätheme 1439, *'Hårke* 'Harkie' Harekj 1302, *Julpa* in Juluppo 1342 (*Ustersta* Ostrosum 1352 Östrwsa 1383, jfr Uppl. *Västersta*); — Närke: *Tybble*, *Nybble*, *'Mälsa* 'Mellösa', *Sickelsjö* Siklösa 1473, *'Bjulta* 'Bjurhulta', *Årla* i Aalillom 1414, *'Halme* 'Hardemo' Hardheme 1385; — Södml. *Tibble*, *Tybble*; *Nibble*, *Nybble*; *Sibble* i Säbardhum 1423 Sebele 1538, *Magla* i Maghaldom 1355, *Tandla* Tandelle 1380 i Tandalum 1381, *Väfsla* Wäfshella 1381, *Alvsta* i Aluastrom 1401 (VHaninge), *Ostra* Olustra 1386 Oolosta 1400, *Solsa* Solösse 1544, *'Jūta* 'Julita', *Kolke* (~ *Kolleke*) Kuleeke 1401, *Vingsle* i Wiingislum 1369, *Skenda* Skinendum 1359 Skinandum 1367, *Vidsa* i Vidhusum 1331, *Nursa* o. *Sursa* (Selaön) Norrisum 1331 Sudhrisum 1350, *'Kåfta* 'Kåveta' Kothwetum 1410 (jfr med hiatusreduktioner: *Medje* Mydhethe 1363, *Arnö* Arnedhe 1286, *Tidö* Thydheghi 1401 etc.); — Ögl. *Tybble*, *Nybble*; †*Rable* 1587 nu 'Rabilla' Rabilde 1350; *'Sikkle* 'Sidkälla' i Sikärle 1402 (jfr s. 160); *Hejla* Häghrillom (Hägärlum) 1441; *Värla* Wardhelde 1339; *Frösle* Fröshellom 1441; *'Häsme* 'Häradshammar' Herseme 1345; *'Bøse* 'Bulsjö' i Bulusom 1397; *'Bjärkse* 'Bjärkhusa', *'Vistne* 'Vistena', *'Grönde* 'Grönede', *Arkö* Alrekkyo 1357; — Smål. *Nybbla* (Tjust), *Nöbble* (NMöre); *Norrsjö* o. *Södersjö* (Tjust) in Norosum, in Sudrrusum 1269; *'Allsta* 'Als(h)eda' de Alsidum 1290, *'Bäksta* 'Bäcks(h)eda' Beksiþ 1305 Becsethum 1343, *'Aussta* 'Åseda' de Asydum 1345; *'Höda* l. d. 'Höreda (sn)' Hörydhä 1368, *Kärda* (sn) de Käridhum 1310 m. fl. på urspr. *-rýð(a) (Lindroth 1922); *Härlöv* (sn) de Härälde 1273; *'Räffle* 'Reftele (sn)' in Reftiglä 1382 Reptilä 1311 trol. *Reftegli, jfr *Rärsal* *Refshali, no. *Rævetal* *-tagl (s. 149); *'Allstra* 'Eldshestra' m. fl. på *hestra (Ekenvall 1942); *Lerke* l. *Lerike* in Lerikko 1341, *'Börke* l. *'Berke* 'Björkö (sn)' Bywreke 1337 *Biúreiki; — Öl. *'Môls* 'Mellösa'; — Blek. *'Tårma socken* 'Torrums s.' (mångstavig takt!); — Skåne *'Bjērse* 'Bjäresjö (sn)' Bierghusa 1365, *Bjershög* (sn) Bierghusa 1100-t., *'Färle* 'Färlöv' in Färaldä 1336 Farelde 1348, möjl. *'Vållse* 'Vollsjö' Valösa 1358 (men *'Ulese* 'Uggelsjö' Vgglöse 1410, *'Vallese* 'Vallösa'), *Skabersjö* Skapruse 1349; — Själl. *'Hålse* 'Holløse' Halese 1193, *Slagelse* Slauløse 1231, Falster *Meelse* Methæløsæ 1231, Själl. *Baarse* Burghushæreth 1231 *Borghúsa; *'Mårme* 'Maarum' Martheme 1231 (jfr s. 114), *'Ālme* 'Alme' Aleme 1231, *'Gronse* 'Grønnæsse gd' *Griút(a)nesi dsg., *'Grēəste* 'Græsted' Gresholte 1299 Greste 1465; — Hall. *Tönnersa* Tundrusä 1302; *'Hålde* 'Hellede' Helfwete 1646; *'Sårda* 'Särdal' *Særýða, *'Haverda* 'Haverdal' Haffrede 1569 *Hagrýða (KGLjunggren, NoB 1941); (NH.) *Himle* (härad) Hænøflæ 1231 *Heinyfli; — Boh. *'Braste* 'Brastad' i Braghasætes sokn RB, *Skändla* aff Skinhellu 1354, *'Søla* 'Sjöhåla' i Saurhirdi RB, *Ängö* i Æinangum RB, *'Krunta* 'Krontofta', *'Lølke* (~ *'Lølleke*) i Læirlykkio RB;

S Värml. *Tibble, Nybble; Hybble* *Hýbøli; *Säffle* Säfigla 1455 Sefölle 1499; *'Åssne* 'Åsunda'; *Törne* Törenä 1503, *Brättne* Brättine 1398, *'Lōkne* 'Lökene' *Leik(u)ini; *'Väster-, 'Östervāne* 'V. o. Ö. Valunda'; — Vgl. *Rölsa* Rölösa 1304, *'Vâṇa* l. d. 'Valunda', *'Trâṇa* l. d. 'Trälunda', *'Frĕṇa* (~ ') l. d. 'Frölunda', *'Sâṇa* 'Salunda', *'Bĕṇa* 'Borgunda'; *'Óstra* l. *Óstra* 'Örshestra'; *'Mjuṣṣe* 'Mjölsered' Miöllösa 1549; *'Sjä̈ta* 'Sjötofta'; *'Paṭṭle* 'Partille' *Parthellu, *'Vittne* 'Vittene' i Hwithenä 1396 *Huít(u)ini (jfr med hiatusreduktioner Vgl. *'Məḷia* 'Målöga', *'Malja* 'Malöga' [Boh. *'Värjane* 'Väderöarna'], jfr *'Huḷeja* ~ *Hulja* gen. *'Huḷejs* 'Holöja' *Holhögh; *Sjöbo* Siöbodha 1491, *Snärsbo* i Snärisbotha 1375 etc.) — Anm. Dalsl. — liksom NVärml., Boh. — har oftare apokope än synkope i ortnamnen; synkope finns dock i ett par ex., där ultiman urspr. var en enstavig efterled med stam på lång vokal: *'Össna* 'Östanå' och *'Sönna* 'Sunnanå' *austan á etc. samt, med ny sammansättning och upprepad synkope: *'Sȫṣna* 'Södra Östanå', men: *'Nōḷössna* 'Norra Östanå'.

Appellativer och personnamn. Appellativerna äro delvis tvetydiga då synkopen kan härröra från sidoformer med ultima på konsonant (se nedan). Ex.: SHälsl. *helka* 'hilka' *hylika (: NHälsl. *helik*), *katsa* *katisa (: *kates*); — Dal. (mest i SDal. fr. o. m. Leks.) *ǿḷspa* o. d. 'ölsupa', *buffra* v. (By *boffra*) 'boföra, flytta', *rə́nsje -i* o. d. nt. 'rundstycke', (Våmh.) *stummna* '»stor-mor»' (: Älvd. *stūmūn*) *stór-mūna, (Leks.) *sənnknu* 'sonhustru' *-kunu, (OvSiljan) *stjimpa* o. d. 'förskinn' (: Älvd. *stjīnuppa*); (Järna) *yrta* v. 'rata visst foder; om kreatur' (: Äppelbo *ȳräta*); (Äpp.—Nås) *fəstve* 'förstuga'; (Mora etc.) *ḷärte* o. d. nt. 'lärft' *léripti(t); (By etc.) *panka* 'pannkaka', *mängsja* 'människa', *ǟṇde* 'ärende'; *hantra* v. 'hantera', *fundra* 'fundera', *spandra* 'spendera'; pron. *vandra* l. *vandĕra*, *endra* och *ettra, ǟktra, nândra* 'vardera, endera ett-, vilkendera vilket-, någondera något-'; *härbre* 'visthusbod' *herbergi (jfr med hiatusreduktioner: SDal. *âga* 'oro, iver' *áhugi-a, Malung etc. *mjömḷa* o. d. '»mjödhumla»', NeVDal. *tînde* l. d. '(präst)tionde', möjl. By etc. *bastu, farstu* l. d. *-stufu m. fl.; jfr ÖvVDal. *vīpin* 'vidöppen' (: Älvd. *waiðŭpin*)); — Gästr. *fundra* v. (i V.), *ǟṇde, Márta* *Marg(i)ta (ä. dial., Hamrånge); — Uppl. *älva* '11' *ellifu l. *ellufu (: Älvd. *ällâv*), *älte* '11te' *ellufti -a; *hilka, katsa* l. d., *hyssja* l. *hyska* (: Ång. *hösik*), *kräfta* l. d. fsv. kräveta, *lärka* l. d. *lǽrik(k)ia, *nälka* (~ *nällika* l. d.) 'nejlika' *neglika, *myssja* 'myskmåra' (: Blek. (Lister) *myseke* f.), *syṣṣa sjöṣṣa* l. d. 'syrsa' *sírissa, *ǟska* l. *âska* *ásik(k)ia; *ǟṇde*; ä. *'härbre* l. *'häbbre*; ä. *'runsie* 'rundstycke' (Bröll.-d. 1691); (VUppl.) *nấndra, vándra, ä́kra* (~ *nấndä́rra, ä́kkendä́rra*); *fundra* v. 'fundera'; (SUppl.) *i afse* *aftonse (se nedan), *i mâṣṣe* l. d. 'i morse' (jfr med hiatusreduktioner: (Rosl.) *tīnd* f. (även *tīnd*) 'tionde' *tíund f., (allm.) *tĭ́nder* (säll. *-ī-*) 'tidender, nyheter'; *-mumḷa* i *mö-*

mumḷa l. d. 'mjödhumla' etc.; jfr Våla *vyppin* 'vidöppen'); — Gotl. *'hylka* (: Fårö *'hylika*), *lärke* f. 'lärka' (: F. *'lairikka*), *'seirsa* 'syrsa', *'dulka* 'skogsduva' (~ *'dullicka* l. d.), *lǟkte* f. 'grovt sängtäcke' (: F. *lägitå*, fg. legwitu asg.), (Fårö, Bunge) *tàlka-å* 'bröd med fläsk etc.' (: F. *talika-å*), *kassle* m. 'kastell, borg' *kastali (: F. *kastal* 'ds.'; märk *e*-mål på Gotl.!); (allm.) *älvu -å -e* l. d. '11', *älfte* l. *älte* '11te'; *hybble* (: F. *'hybbele*); — Västml., Södml. och Närke ungefär som SUppl.; — Ögl., NÖSmål. (Öl.) som Uppl. men med synkope också av *a (> *e*) framför *e*: Ögl. *rōpre* ~ *-ere* 'ropare', *rakkre* 'rackare', *'rijälre* 'rejälare', *tidigre*, (Grebo) *i hösse* 'i höstas(e)', NÖSmål. *skräddre, bäṇe* n. '»bärande» (på kor)', Öl. (1700-t.) *gångre*; andra ex. Ögl. *abbre* 'abborre' (~ *-ere -er*), *temĭ́nsne* 'åtminstone'; *bǻtse, fǻṣe, 'magse* 'båthus, fårhus, »makhus»' trol. *báthúsi -inu dsg. (l. *-húsit bf.); (Ydre) *'förrste* 'försäte', (Kinda) *dröste* *dróttsǽti (som ortn., se NLindqvist 1926 s. 72 f.); (Kinda) *brəttme*, (Ydre, Gullberg) *'bråttma* 'brudkläderska' (jfr Skåne etc. *'brudtämma* l. d.); (Tjust) *långe fredan å stäkkte lördan*; Ögl. ä. dial. *'mårta* 'malört' (jfr med hiatusred.: *bittjen* o. d. ~ *bittin, bitti* 'bittida', möjl. *bastve, faṣṭve* ~ *baste, faṣṭe* 'badstu, farstu'); — Smål. (SMöre etc.) *hölka, 'næilka* (*æ* = brett *ä*) 'liten spik' *neglika, *talka* 'tallrik', *sersa* 'syrsa', *mänska*; *'dän stjärnta* (l. *'stjärnetta*) *märna* *stiarnótta; *älve* '11' *ellifu l. -ufu (märk utan apokope av slut-*e* enl. Linder!); *åttne, trättne, nittne* '8de' etc. (d:o!); *älte* l. *âlt*(!) '11te'; — Blek. o. Skåne ungefär som SMöre, men mindre av heterorgan synkope; särskilda ex.: B. (Lister) **Karna* 'Katrina', *Ailna* 'Elena' (: ÖBlek. **Kar(e)n, Elen*), Sk. (Åsbo) *Kārna, Mārna* 'Martina' (: *Tjarstena* l. *Tjistena* 'Kristina', *Pārnela* 'Petronella'); *Älse* 'Elsa', *älte* (~ *ällete*) '11te' (men: *älleva* '11'!), *tolltre* l. *tulltry* (s. 42, 73); *sǻddna, hǻ́rdna* (~ *sǻddena, hǻ́rdena*) 'sådana, hurudana' (synkopen snarast ur mångstaviga takter och upptakter); ÖGöinge *holga* 'tämligen' t. ex. *holga smau, telga* 'dylika' t. ex. *'tēlga såm där e*; — Bornh. (med liknande regler som för synkopen i tvåstavingar): *Kạ̄rna, Mārna, Ällna* (: *Kestena*), *tōrna* v. 'åska'; *ǟrne, bǟrne* (: *ǻtene* '8de', *trättene* etc.), *pārsla* l. *pǟrsla* 'persilja', *Sessla* 'Cecilia', *ē̆rska* 'hämpling, da. irisk'; — Daömålen (utom B.). Synkope kan inträda i åtm. delar av området (delvis ~ apokope l. bevarad trestavighet) i ex. som: (Loll.: Thoreby) *alke* 'alika', *hylke, hönke* l. *hänke* 'hønnike', *krönke* 'krönika', *nelke*; *päsle* 'persilja', *tjänste* 'tjänst', *kärste* 'käresta'; *Bērte* 'Birgitta', *Älne* 'Elna', *Kārna, Kästne, Mārne, Sesle*; *älve älfte*; *tūrdne*. Också *e* < *a kan falla framför *e* av olika ursprung (jfr Ögl., Gotl.): *mölre* 'mjölnare', *lǟre* 'lärare', jfr *bȫkre* plur. (: sg. *bȫker*) 'tunnbindare, »bødkere»', (Falster) *'anjkre* pl. 'ankare (mått)'; (F.) *'nemre* (Fyn, Brenderup) *nǣmre* 'bekvämare' *nǽmari, *dȳrre* 'dyrare' (jfr med hiatusreduktion: Th. *bāre* 'bagare',

Br. *flāre* 'flatare', *tǭre* 'tunnare'; Th. *mą̄ske* 'människa' etc.); — Hall. (SH.) *älva älte* (NH.) *älleva ällete* (~ *älte*); (SH.) *sīrsa*; *lärka* ~ *ä̆* och *mänska* -*e*, (NH.) *männeska* -*e* jfr s. 201; *Pärnla* 'Pernilla', ä. '*Ellna*, '*Karna*; — Vgl. *älva* (~ *älleva*, mest i S.?), *älte*; *månska mänska mänsja* -*e* (~ *männeska männesja* -*ẹ*. mest i S.?), *ḁska* l. *åssja* och *hyska* l. *hyssja* jfr s. 200; Redv. *mâṭa* 'malört' (: SHof '*mahleta*); SHof '*näellse* (dvs. *nâ̱lse*), Vadsbo *nälse* 'en hudsjukdom' *næ(h)rísla (Omljud s. 34); '*Börta* '*Burta* l. *Bäṭṭa* 'Birgitta', *Gunnla* 'Gunnhilda', *Bəlla* trol. *Borghilda; *falle* 'far lille', *molla* 'mor lilla' (*Andersle*, *Stinala* etc., jfr M. o. N. Sv. *Ingalill* o. d.); *blâsta*, *rånta* etc. 'bläsiga, randiga' (mest i N. o. M. Vgl.); *fölle* 'förrän', *mälle* l. d. 'mer än' (s. 127); *ja kann la tro* o. d. ~ *le* (i N.) 'kan väl' *fulla; *har-nte*, *får-nte*, *bar-nte* 'har inte etc.'; Mark (ä. dial., Bröll.-d. 1746) *wi hamtje ti* 'vi ha icke tid', *glömtje bått* 'glöm icke bort'; SÖVgl. (Kalv i Kind) *fûṣṭa* 'fulaste' *fúlasta (se nedan); NVgl. (Kåll.) *krŏkte* 'krokige', (Skån.) '*den därnge* 'den där(inga)'; — Boh., Dalsl. och Värml.: Det mest genuina, i sht i N. och V. är apokope l. trestavighet t. ex. V. *hibbel* 'hybble'; ex. på synkope träffas mest i S. och Ö.: B. *mänska* -*sje* o. d., *älva*, *ā̄ṇe* 'ärende', *sānte* l. *sante* (l. *sânte*) 'sandiga', *dän kəlta kō̆a* 'kulliga', D. *åttṇe* '8de', '*trur'nte* 'tror inte'; V. *seṣṣe* 'syrsa', *âṇe* l. *âṇ* etc. (Om synkope i vissa böjningsformer i Boh.—Värml. — även i Ögl., SSverige och da. ömålen — se nedan.)

Ur svenska riksspråket kunna anföras som hithörande: *elva*, *elfte*, *franska* fsv. franzeska, *färla*: lat. ferula, *gyll(e)ne*, *hilka*, *hybble*, *hyska*, *katsa*, *kräfta*, *lärka*, (vard.) *mänska*, *siska* : jfr sydsv. *sisika* SAOB, *syrsa*, *åska*; *Agda*: fsv. Aghada 'Agata' (jfr no. *Aagot*), *Barbro*, *Berta*, ä. *Dordi* 'Dorothea', *Elna* : fsv. Elena, *Elsa* : fsv. Elisa, *Marta* o. *Märta*, *Vendla*; möjl. *När(i)ke* (jfr med hiatusred.: *Marja*, ä. *Marjo*; *linje*, *pinje*; mångtydiga: *Sver(i)ge*, *Norge*, *förklä*, *huckle*, *bitti* : av ä. bittide -a, *badstu*, *förstu*, ä. *rådstu*, *femti* etc.). Danskan har betydligt färre ex. än sv. (åtm. i skrift): *ferle*, *Birte*, *Else*, *Mette*, (*tordne* v.), talspr. '*älve*, '*älfte*, '*mänske*, '*kärste*, '*läyme* (?), *prä̆ðke* (oftare '*präke* skr. *præke*), '*åtṇe* '8de', '*stölṇe* 'stolene' etc. Det vanliga i danska skriftspråket är apokope (s. 158 f.) eller ingen reduktion: *allike*, *billed(e)*, *hyllike* l. *hyllek(e)*, *mysike*, *nellike* (: no. *nellik*), *sirrisse* (ä. *sirres*, no. *siriss*); *Karen*, *Maren*, *Ellen* etc. (jfr delvis Skåne), *Sverrig*. — Synkopen är redan fsv.: *El(i)sa*, *Väs(e)te*, *hwat(vit)na* 'vad som hälst', *Swärghe*. Och fda.: *El(e)ne*, *mænn(i)ska*.

Mellan heterorgana konsonanter (delvis också homorgana som icke lätt förenas i samma stavelse) uteblir i regel synkopen i Mell. och S. Vgl., SHall., delar av Skåne samt Bornh.: Vgl. '*Raveke* 'Rävike', '*Glåskela* 'Glaskulla', '*Hölleke* 'Hulelyckan' *-lykkiu ('*Foksane* 'Fuxerna' Foxerni

1200-t.); *älleva* (~ *älva*); *aḷmesa* 'allmosa', *ravesa* 'rävhona'; *krä̆veka* kräfta', *nä̆llika*; SHof '*duleka* 'duva', *höllika* (»Elfsb.»), *äddika* 'ättika' *räddika* 'rättika', *peneka* 'liten ljusstump', *wänneka* (»E.») 'tröja'; *präddika* 'predika'; *Anneka*, SHof *Älleka* (av *Älla*), *Rangela* 'Ragnhild' (jfr *Gunn(e)la*); Hall. '*Räveke* 'Rävige', (M.H.) *älleva* '11' ('*Mailese* 'Menlösa'); Skåne *alika* 'kaja', ä. *mysika* 'myskmåra', (Åsbo) *älleva* (: *äll(e)te*), *nä̆lika*, *ä̆dika* l. -*eka*, *brogeda* 'brokiga', *A'nika* (även: *människa*, *auttene*, *trättene*, *tvättesa* 'tvätterska', *krölleda* 'krulliga', *Tjistena* l. *Tjarstena*, *Sissela*, *Pārnela*; '*Vallese* etc. 'Vallösa'); Bornh. *äĺĺeva* (~ *äĺĺua*), *äĺĺute*, *mäńńeske*, *hölleka*, *nelleka*, *alleka*, *läddeka*, *kjönneka* »konelil», *ō̆zeka* 'hyska', *bellede* 'bild', *skā́leda* pl. 'skalliga', (*Bårrita* 'Birgitta', *Kjistena*, *Sess(e)la*).

Men också i det mellansvenska området träffas ex. med heterorgana kons. utan synkope: Uppl. *Gränome*, '*Markjume* 'Markim', *Skornome*, *Skediga*, *Sandika*, *Salnecke*, '*Jemmåla* 'Hemåla' i Hemorde 1441, Södml. *Onsicke* (*Taxinge* o. d. se nedan), Västml. *Himmeta* i Himittum 1346, *Skädduga* Skyadaghum 1371, '*Slagåla* 'Slagårda' Slagwrdhom 1406; appellativer: Hälsl. SDal. *ərmīla* '(orm)ödla', Uppl. *ētika* 'ättika' (SFjärdh.), *dyvika* l. *dövika* etc. Ur sv. riksspr.: *nejlika*, *ättika*, *rättika*, *människa*, *hälvete*, *arbete* m. fl.

I de urspr. långa och tunga penultimastavelserna -*ing*- och -*ung*- står vokalen i regel kvar framför ultima på vokal: *Skänninge*, *Neglinge* etc., men *u* 'försvagas' till *i* i t. ex. Södml. *Taxinge*, *Huddinge*, *Sköldinge*, *Vårdinge* etc. Thaxunge 1381 etc., Västml. *Mellringe* Mäldrungä 1291; *u* bevaras dock i bl. a. NUppl. *Skuttunge* etc., MellVgl. *Mjäldrunga*, *Stenunga* etc.

Namnen på -*unge* visa att försvagning kan inträda under samma förutsättningar som synkopen. Jämförelsevis vanlig är sådan förändring i vokalföljden *a* + *a*: Vgl. (Kind) '*Lammesa* 'Lagmanshaga' *Lammasa, Hall. *Asige* Asaka 1231, Bornh. '*ēnstigga* 'enstaka', *såddena* 'sådana' (: sg. *såddan*), *kållena* (*mörk* etc.) 'kolande' *kolanda (urspr. adverbform på -*a*; jfr Bornh. *drikkenavara* 'dricksvaror', ÖBlek. (*sping*) *spångena nytt* (jfr med synkope framför *nd: Södml. *Skenda* *Skínanda (s. 163), sekundär hiatusreduktion: SMöre *skrīna* f. 'skrinda' *skríðanda); SBoh. (Styrsö) *armena* 'armarna' (: ob. *arma*); sv. *käresta* (se nedan).

I vokalföljden *a* + *e* sker varken försvagning eller synkope i penultima (utom i *e*-målen): *fiskare*, *altare*, *starkare*, *starkaste*, *kallade* pt., *kallade* part. pl., *springande*, *bärande* pt.; sydsv. *ärane* 'ärende' *ärandi, *karale* nt. 'kärl' *karaldi. (Däremot kan hiatusreduktion inträda överallt och redan tidigt, jfr s. 54 ff.: sv. *bonde*, *fiende*, *gående*, *troende*, *anseende* nt. ~ ä. nysv. *ansende*, dial. *gånde gånde gåne* o. d., ä. nysv. *siinde* (två-

stavigt!) part. 'seende', Smål. '*Fryle* 'Fryele(d)' *Frøyiali dsg. av *-al 'tempel'; sydsv. *fröle frölle fryle* nt. 'ogräsfrö, frörikt ogräs', sv. *fryle vårfryle* 'Luzula' *fröale *-aldi; sydsv. *tyle* nt. 'pack' ~ *tyale* 'ds. l. likn.' — suffixet som i sydsv. *karale, trösale, träale, tragale, fålkale* *-aldi nt. I m. l. m. produktiva och genomskinliga bildningstyper kan givetvis vokalen lätt återställas, jfr sv. dial. *gåande, troande* etc. — I danska mål (*e*-mål!) med vokalisk upplösning av *ng och av palatalt *nd kan vid utebliven apokope inträda regelrätt hiatuskontraktion till stigande diftong i både *inge och *ande: Fyn (Brenderup) *skellje* vb. '»skillinge sammen», samla ihop (pengar)', *hobbje* 'hoppande'. Jfr i ett apokopemål: Vends. *löbi* 'löpande'.)

Inom 'apokope-området': Norge, Jyll., Norrl. etc. är penultimareduktionen icke den utveckling vi i första hand ha att vänta i trestavingarna på vokal. Som det framgår av det föregående kunna förutsättningarna för dess uppkomst dock ha förelegat särskilt i de yttre kustbygderna av SNorge och Västl., där apokopen i en del fall icke har blivit normaliserad. (Jag åsyftar de egentliga bygdemålen; i stadsspråken, särskilt så vitt de äro *e*-mål, äro möjligheterna för synkope givetvis flera). I Voss-målet och några andra mål på Västl., i vilka dativen alltjämt är en levande form, är t. ex. dsgf. best. f. alltjämt en trestavig form, förmodligen icke utan inverkan från andra trestaviga former i paradigmet t. ex. gsg. bf. och plur. bf. Här möter också homorgan penultimasynkope t. ex. Voss, YSogn *vi̇sne* (l. *vi̇sne̥?*) *vísunni, *skå̄lne̥* o. d. *skálinni (jfr s. 118, 120). Hit kan också höra best. pl. av mask. *i*- och *u*-stammar på Västl. t. ex. Stav. *grisne̥* 'grisarna' *synne̥* 'sönerna', vilka liksom Västl. *hästane* kunna tänkas utgå från fno. former som redan tidigt saknat *r* i slutet (mask. *i*- *u*-st. ha dock eljest ofta följt fem. och kons.-st.). Västl. kan ha (homorgan) synkope också i sådana trestavingar, som först på ett sent stadium förlorat ultimans -*r* (jfr s. 187 ff.) t. ex. bpl. fem. Stav. *visne̥* 'visorna', *bygdne̥* 'bygderna'. I sådana fall kan trestavigheten och synkopen finnas också i en del inre bygder — på övergångsområden mellan yttre bygder med (m. *hästane, grisne̥*) f. *visne̥* och bygder ännu längre inåt landet med apokope också i de sistnämnda — t. ex. i Ring., Rom., (delar av) SOpl. och SHed., där det heter (m. *hästa, grisa* o. d. men) f. *visne̥, bygdne̥.* (Längre norrut t. ex. i Øyer i SGbr., som har dat. i fullt bruk, kan t. ex. i *visn̥, bygdn̥* dsg. apokopen vara äldre än synkopen, som alltså blir en (homorgan) ultimasynkope i tvåstaving på kons. (enl. kap. 3, B s. 87 ff.): jfr NGbr. *visuń* *vísunni. Så möjl. också i Øyer *visn̥* pl. 'visorna' (: Vågå *visuń*) och Hed. (Elv.) *visn̥* pl., *fíl* pl. 'trasorna' (s. 116); med säkerhet i Vends. *noll* 'nålarna' och *stwoll* 'sto-

larna', s. 110). — Från Västlandet och som det synes särskilt från Rog. uppgives en grupp kvinnonamn, som ha bevarat -*a* i ultima och efter synkope anslutits till de talrika tvåstaviga namnen på -*a*: NRog. *Gônnla, Brônnla, Rā'gla, Mā'gla* 'Gunnhild, Brynhild, Ragnhild, Magnhild', Røld. '*Sønva* Voss '*Synve* Sogn *Sunn(e)va* 'Sunniva (eljest i Norge vanl. *Synnøv, Sønnøv* o. d.): ultimans bevarande beror kanske delvis av kyrkligt språk. I SHord. *fålga* 'fördel, undantag' *forlaga -lǫgu (eljest *föllog* o. d.) har efterleden kanske på ett visst, tidigare stadium associerats med det enkla *laga (*lǫga); eller också härrör -*a* av böjningsformer på kons. t. ex. b. f. — De norska ortsnamnen på *-bøli visa allmänt apokope (s. 149), så vida efterleden icke hållit sig genom association. Ett ensamstående '*Robble̥* 'Robøle', enl. NG namn på två gårdar i Valdres, beror säkert på tidigare association, ännu levande vid tiden för apokopen; OHegge uppger uttalet '*Roböle̥*. Av samma slag är Hord. '*Dyrena* ~ '*Dyrøina*, '*Lörena* 'Lerøen' *Leðrøyna m. fl. (s. 151; om -*a* i *øyna bf. s. 144). — I ordfogningar av hithörande typ har nyno. talrika ex. på synkope t. ex. östno. *je tru(r)-nte* 'jag tror icke', *de va-te rå* 'det var icke råd (till)' av östn. *itte* 'icke', eller Oslomålets vanliga *kanke* 'kan icke' eller, med framhävning av negeringen, *kånke, vikke* 'vill icke' och många andra (som på ett intressant sätt belysts av O. Broch i hans ur teoretisk synpunkt viktiga avhandlingar i Festskr. Torp 1913 och MoM 1923).

Också som förleder i sammansättningar och ordfogningar kunna trestavingar på vokal undergå reduktion i tredje stavelsen eller i andra stavelsen, apokope eller synkope. Behandlingen liknar behandlingen i de enkla orden, men både apokopen och synkopen ha större utbredning i de mångstaviga sammansatta takterna. Det kan t. o. m. antagas att reduktionen i tredje stavelsen i gamla bildningar av denna taktform är allmännordisk och överallt redan fornspråklig, åtminstone i sina begynnelser. Därpå tyda exempel som Skåne, Blek., Smål., Vgl. *Håkantorp* l. *Håkentorp* *Hákona(r)-, Sk. *Håkanköp, Naffentorp* *Náttfara-, *Vemmentorp, Remmarlöv* trol. *Hróðmara(r)-, *Färingtofta* *Fǽringia-, Sm. '*Håmmantorp* 'Hofmantorp' Hamundathorp 1389, Vgl. '*Ammentorp* 'Amundtorp', *Ormentorp* *Ormunda(r)-, '*Angentørp* 'Anguntorp' *Arngunna(r)-; vidare Fär. (blott vid haplologi?) *Mígandalur* *Míganda-, Isl. (do) *Jórsa(la)land* (s. 73; från F. och I. flera ex. med sluten ultima, s. 91 f., med belägg i isl. hs. c. 1400 enl. Hægstad 1942 s. 102). Denna reduktion är, som väntat, allmän i apokopeområdet i Jyll., Norge etc., i både gamla och nya komp., men den är också vanlig i V., N. och NÖ. delarna av synkopeområdet: jfr i sv. rspr. *päronträd, syskonbarn* (*frimärkssamlare*) etc. Penultimareduktionen, som genetiskt är den yngre företeelsen, har många ex. på Fär.: '*Nårnagäaror* 'Norðanágarður', '*Bröena-*

l. *'Bröerina-* i sms. *Brøðranna-, *'Lonsabräkka* 'Lundísarbrekka', *'Sölda(r)-fjörðor* *Sǫlmunda(r)-, *'Skålta-* *Skáltofta- (ännu flera ex. med hiatusred.: *Bårjaneəs* 'Borðoyjarnes', *'Svoinia-* l. *'Svoñja-* 'Svínoyja(r)-', *'Åindafīri* *Øyvindarfirði, *åsaroyting ~ åseyðaroyting* etc.; sådana också på andra håll). Ett fisl. ex. i en ordfogning är *ganga ørna sinna* 'forrette sin nødtørft' *ørinda gpl. Tidigt belagt i fsv. är *Väste* msn. *Véseti — där synkopen icke behöver förutsätta upptaktsbetoning — t. ex. *Väste Akason* 1332, jfr *visti* redan på runstenar. Egenartat är yngre isl. *miðkudagur* 'onsdag' *miðviku- (äldst i diplom 1463). Penultimasynkopen i förlederna finns också i strödda ex. i Norge (mest på Västl.) och i SVSverige (åtm. i Dalsl.): Hord. *'Kankebärg, Jörnevik* (s. 142), *Tarlebø* *Þoralda-; VAgd. etc. *'mekedag 'møke- 'mørke-* (~ *'meek- 'møk-*) 'onsdag' (jfr Gotl. *'mekedag* o. d.); *'oskerei(d) 'osko-* o. d. ÖÖstf. *askeria* bf. »aasgaardsrei(en)» trol. *ásekiu-; Dalsl. *Ämnebyn* *Øyvinda(r)-, *Gundlebol* *Gunnhilda(r)-. (Det vanliga är dock även på Västl. i Norge *'Kjärentveit* (s. 91), *Hågganvik* *Hǫgguanda-, *Jøsendal* *Jǫsunda(r)- o. dyl.; märk konsonanterna i *Jørnevik* : *Jøsendal* och *e* för *a* i förledens ultima i Hord., s. 68 f., s. 142.) Men framför allt hör denna synkope hemma i den centrala S. delen av synkopeområdet i Sverige där den uppträder också i fonetiska varianter som utanför förlederna äro sällsynta eller helt saknas i resp. mål: SÖÖgl. *Kömnevik* Köpmannavik 1439 (1500-t.), *Holmtebo* Holmvätäbodh 1344 *Holmhuata(r)-, Smål. *'Antamalla* 'Eremitemåla' *Ermitamála, *'Asknamalla* 'Askunnamåla', *Locknevi* *Loðkunuví, *Håknaböke, Gettrabo* Gethornaboda 1376, *Kimbramåla* Kimbaramola 1539, *Fallnafors* Fallandafors 1292, *Konga härad* Kurunga härad 1379, (SMöre) *fallnasjuka, tjällrastuka, snikkragull* 'gullpapper', Vgl. *Åkleby* *Ákullabygð, *Ranglebo* *Ragnhilda(r)-, Hall. *'Asrabygged* *Azura(r)-, *'Īgrahölt* 'Ekernahult' Ykurnahult 1338 *Íkorna-, *Eslared* *Ǽshilda(r)-, *Jonsnahult* *Jónssona(r)-, Blek. *'Hullnarȳ* 'Hullingaryd', *'Grǟvnahallana* 'Gräv(l)ingahallarna', *'Abbramaula* 'Abbormåla', *'Roperahallen* *Rópara-, *'plåmnatrai* 'plommonträd', Skåne *'Bårnehålm* o. d. *Borgunda(r)-, *Tattrahusen*, Bornh. *'svällnadīver* a. 'svindlande djup' av *svällene* nt. 'djupt svalg' *suelgiandi.

Några böjningstyper med ultima på vokal. Ultima-, resp. penultima-reduktion.

(Om apokope i prät. *kallade*, best. plur. *hästa(r)na, flickorna*, m. *fiskare* i sing. se ovan. Om typerna *hästarna, flickorna, fiskare* i övrigt se nedan s. 186 ff.)

Dat. sing. fem. *nǫtt-enni, *tungu-nni. Dsgf. bf. är bevarad på Isl. och Fär. och i stora delar av Norge och NSverige, i enstaka fall vidsträcktare t. ex. i Uppl. och (särskilt i ortn.) i Värml.—Boh. Mellanvokalen och slutvokalen behandlas efter de vanliga reglerna för synkope och apokope. Artikelns begynnelsevokal har fallit vid hiatus redan förhistoriskt genom 'omvänd elision': *tungu-(e)nni, ǫ́-(e)nni*. Synkope av mellanvokalen, som står i urspr. tung stavelse, inträder på Isl. endast sällan och först i y. fisl. hss.: *stǫð(en)ni* (Sturl. s.), *borg(en)ni* (Rém. s.). Ex. på dialektformer ovan s. 115 f., 118 f., 121 ff. och 168.

Ack. sing. fem. *nǫtt-ena, *tungu-na. Vid hiatus är behandlingen densamma som i föreg. typ: fisl. *tǫ́-na, tungu-na*, sv. och no. dial. *tå'na*. Typen *tå'na* o. d. har vidsträckt spridning, den kan i princip förekomma överallt (jfr s. 144), men den har ej sällan ersatts av morfologiskt nybildade former: *tå'en, tå'a* etc. I starka fem. på kons. och svaga fem. av vanlig typ (*tunga*) är ändelsen *-ena* l. *-na* bevarad på Isl. och Fär. samt i NÖSkåne, SSmål. och VBlek.; f. ö. heter det *nätten, nätta -e* etc. l. *tungan, tunga* o. d. Vanligen anses att *nätten -a* etc. kommer av nom. *nǫtt-en, *tunga-n och att den gamla ack. fortlevat till nutiden endast i de angivna målen. Det kan endast delvis vara riktigt. Redan *tå'na* talar emot. Och det kan omöjligen vara en tillfällighet att de gamla trestaviga ack.-formerna bevarats just i de dialekter, som varit mest motståndskraftiga mot ultimaapokopen av *-a*. *Nätten, nätta* etc. återgår utan tvivel till mycket stor del på ack. *nǫttena, med samma slags apokope (likvida- eller dental-apokope) som i prät. *kalla* *kallaði (dialektgeografiskt nästan alldeles kongruent med *nätten -a*), *Karen* l. *Kari* 'Katrina' (d:o), best. pl. *hästa* l. *hästan*, apokoperade former av *-vini*-namnen i Sverige etc. För Älvd. ack. *kullą* 'kullan' och ÖUppl. (Häverö) *tungå* (i nom. *tunga*) är denna tolkning den enda möjliga. Apokopen av detta slag är som vi sett redan fsv. (157). — I typen *nǫtt-ena kan på Isl. artikelns begynnelsevok. synkoperas redan i de äldsta texterna (»Ordförrådets» hss.): Hom. *sólna, tíþna*, 645 4° *vǫkna ~ vǫkena*, jfr Mork. *veðiunna* *-un-ena, Sturl. *heiðarbrúna* *-brúnena; ingen synkope däremot av substantivets slutvokal i t. ex. *tungu-na, elli-na* etc. I NÖSkåne—SSmål.—VBlek. kan det heta både *nättena* och *nättna*, *gräbbena* och *gräbbna*; reglerna för synkopen framgå icke klart av materialet.

Dat. sing. nt. *borði-nu. Typen fortlever i delar av ÖNorge och NSverige; där är ultimavokalen alltid apokoperad och *n* oftast fallet. Penultimavokalen står kvar och uppträder som *-i, -ę, -a* l. d. (; *-i, -ę* även i många dial. där *-en *-ena i nasgf. och *-enum i dsgm. blir *-a*, jfr nedan s. 185). I ä. fisl. hss. är mellanvokalen, som är substantivets slutvokal, *icke* synkoperad.

Komparativ på -are: *starkare*. I fspr. *-ari* nsgm., hela f., hela pl., *-ara* gdasgm., hela sgnt. Samtliga dialekter, t. o. m. nyisl. och fär., ha

förändrat paradigmet: nyisl. *-ari* överallt utom i sgnt. (*-ara*), fär. *-ari* överallt i ob. f. som predikativ, i b. f. böjning som vanliga adj.; förövrigt endast *-are* l. därav uppkomna former. Förenklingen beror på uniformering, men i första hand på ultimareduktion, framför allt vid hiatus framför part. *en(n)* 'än'. Hiatusställningen har förorsakat svårighet att hålla i sär *e* (*i*) och *a*, varvid *a* tillsist får vika. (Konflikten kunde i äldre tid också gå ut över partikelns begynnelsevokal, jfr s. 55; den skrivs i ä. fisl. hss. ej sällan *an* i st. f. *en*: Hom.-b. *meira an*, *fleira an* etc.) Av *starkare* har senare blivit *starkar* o. d. särskilt i apokopemålen. Att kortformen en gång har funnits också i målen med rytmisk apokope, visas av skrivningarna i ä. nsv. texter och dialekttexter från äldre tid (s. 157). I nutiden har emellertid *starkare* i stor utsträckning normaliserats t. o. m. i många 'apokopemål' (jfr s. 44) utan tvivel till stor del genom restitution i anslutning till riksspråken. Då normaliseringen av den gamla formen här tydligen har genomförts mera allmänt än vid typen *längre* ~ *länger* (s. 84 f.) beror det på att restitutionen hade svårare att komma tillrätta med de mycket använda och alltigenom folkliga orden av det senare slaget än med typen på *-are* som också omfattar en mängd ord med särskild frekvens i det högre språket (saligare o. d.). Därtill kommer att adverbtypen på *-er* < *-r, som var mönstergivande vid normaliseringen, hade större livskraft än den gamla på *-ar* och att en förkortning som *starkar* måste frappera mera än *länger* som i många satssituationer låter ungefär som *längre* (s. 74 f., 144). — I delar av ÖSverige och Finl. från Norrb. i norr till Blek. i söder träffas i viss utsträckning komparativer som ha uppstått genom s u f f i g e r i n g av *än* till komparativändelsen *-are* etc. De synas i äldre tid ha varit vanligare att döma av belägg i fsv. handskrifter. Hit hör *starkera* o. d. i Älvd. (Mora, Orsa) som »i alla ställningar» kan förekomma omväxlande med *starker* o. d.; *starker* är den regelbundet apokoperade formen, som vanligt i Älvd. normaliserad i trestaviga ord (om *er* för *ar* se nedan); *starkera* är *starkare-n (l. möjl. *starkara-n) med *n*-bortfall och med *-a* för ett en gång nasalerat *ę* i tredje stavelsen liksom i Orsa *kåvuma* l. *kåvumą* (ä. Älvd. *kåvume*) dpl. b. f. 'kalvarna' *kalvumen (s. 186). Den mest spridda formen i nutiden för denna utvidgade komparativ är *-ane* o. d. (*-an* i apokopemål) t. ex. Blek. (Lister) *braiune* 'bredare' < fsv. *bredha(re)n* med *-e* tillagt efter *-are*. Typen synes tillhöra mål där *än* också som förstärkningsord vid komparativer kan sättas efter och icke blott före sitt huvudord, som i *länger änn* 'ännu längre' i citatet från dalkarlen Columbus s. 84 (jfr fisl. *aldrigi-n*, *huergi-n*). Jfr Kock Ark. 64, 57 f., Swenning Lister, s. 502 f. — Då det på Bornh. och i SMöre heter *starkara* som enda form får detta givetvis icke fattas som ett bevarande av den oblika

fornformen; både Bornh. och SMöre ha tydligen, som VThomsen antagit för B., en vokalharmonisk assimilation *a* + *e* > *a* + *a* i ändelser, som otvivelaktigt föreligger i B., SM. *kallada* pt. '(han) kallade' och säkerligen också i *fiskara* sg. och pl. 'fiskare' (sg. bf. *fiskariñ*, resp. *fiskarn*; jfr B. *hammara*, *nadara*) och som har en parallell i vissa mål i Blek. och Smål. i en ass. *e* + *a* > *e* + *e* l. d. t. ex. Blek. *däkene*, Smål. *gräbbene* l. *gräbbens* o. d. 'flickorna'. (Yngre Bornh. *-era* l. *-ere* i komp. kan, som Th. förmodar, vara influerat av da. rspr., liksom *-are* i y. mål i SMöre av sv.)

S u p e r l a t i v p å - a s t (väsentligen hithörande). Superlativernas böjningsändelser i synkopeområdets dialekter äro desamma som i de vanliga adjektiven, med det undantaget att superlativernas ob. plur. i predikativ ställning är = ob. sing. (s. 158) och att några obestämda former i attributiv ställning icke komma i fråga vid superlativerna. Adjektivens gamla ändelser i best. form voro i sing. mask. nom. *-i* obl. *-a*, fem. *-a* obl. *-u*, nt. *-a*, plur. p. t. g. *-u*; ob. sg. var ändelselös (praktiskt taget) i m. och f. (*-t* i nt.). För superlativernas vidkommande skall detta paradigm med iakttagande av försvagningsreglerna i områdets mål — jag bortser från *e*-målen och från ev. apokope l. slutljudsförsvagning i åtm. vissa *a*-*e*-mål — utvecklas till bf. m. *starkaste* : obl. *starkesta*, f. *starkesta* : obl. *starkaste*, nt. *starkesta*, pl. *starkaste*; obf. *starkast*. Paradigmet, som veterligen ingenstädes är helt bevarat, ligger till grund för på olika sätt förenklade paradigm i dialekterna. Uppsvenska dialekterna ha förallmänligat *-a* i änd., liksom i vanliga adj., och därmed *-e-* (~ *-i-* l. stundom synkope) i mellanstavelsen: *starkesta*. Ob. f. är *starkast* eller oftare efter b. f. *starkest*; motsättningen *starkast* : *starkesta* fanns åtm. ännu 1869 i Södertörn (Sorunda). Skriftspråkstraditionen har konserverat *-aste*, som i nutida skriftspråk är genomfört konsekvent; i äldre skriftspråk användes dock därjämte mycket ofta *-esta* (i ob. f. *-ast*) t. ex. Karl XII *endesta*, *trognesta*, *kiäresta*, *diupesta*, *ödmiukesta* (mera sällan *-aste* l. genom kompromiss *-este*). En del texter (O. Rudbeck, J. Nordberg 1740) ha en regelbunden l. nästan regelbunden växling *-esta* : *-aste*. Det är tydligt att talspråksformen i regel var *-esta* som i dial. Synkope förekommer särskilt i mer än 3-stavig takt och i homorgan miljö: K. XII *underdånigsta* (l. *-e*), *hörsamsta*, *på dhet flitigsta*; Lucidor, Bellman *kärsta*, L. *barsta* adv., Dalin *finsta*. Reflexer i nutida skriftspråk av det äldre *-esta* äro *käresta* fem. och (*stå på ngns*) *argesta*. Ännu i början på 1800-talet kunde det heta *baresta* adv.: *som baresta tiger* 1825; oftare dock *baraste* t. ex. *tuggar på baraste väder* Tegnér etc., jfr Vgl. *lättaste* adv. *-astu, *-asti l. *-asta, Nyl. *barasti* adv.; däremot aldrig *bareste, se SAOB! — Bornh. har som uppsv. *-a* i ändelsen och *-e-* i mellanstavelsen i hela

sing. bf. men i plur. *-este*, i obf. *-ast*: *starkesta* m. f. nt., *starkeste* pl. : *starkast*. Märk att Bornh. och uppsv. ofta förallmänligat obl. f. på *-a* i svaga subst. — Bäst bevarat är det regelbundna paradigmet i Blek. I obest. f. har Blek. *-ast*. I bf. heter det i ÖBlek. enligt K. Nilsson 1900 *den likaste pojken* : *den likesta däkan*, *dä likesta folket*, plur. *-aste* (1 ex.), *-este* (1 ex.); likaså (i sing.) *helaste* : *helesta*, *själfvaste* : *själfvesta*, fem. och nt. *knerpesta* (*-aste* i 3 ex. mot regeln). Jfr m. h. t. ändelsevokalerna positiverna och superlativerna med enstavig stam: *långe -a -a*; *-e*, *längste* etc. VBlek. (Lister) böjer: sing. *dän snaulaste gåbben*, *döi snaulaste tjäringena*, *dai snaulasta fruntemmst*, plur. *dai snaulaste* p. t. g. Jfr *snaule -e -a*; plur. *-e*! Här är endast nt. sg. oregelbundet med sitt *-a-* i mellanstavelsen; fem. *-aste* kommer av *-astu liksom *-aste* i plur.: märk att målet ofta förallmänligat oblik f. *-e* < *-u i svaga fem. subst. Smål. (SMöre, ÖHärad) ger oss ob. f. *-ast* : bf. m. *-este*, f. nt. *-esta*, pl. *-este*. Mellanvokalen *-e-* i nom. mask. kommer från f. och nt. och från äldre oblik mask. på *-esta < *-asta; plur. har rättat sig efter sing. — NÖ. och ÖSkåne överensstämmer med VBlek., men synes ha *-asta* (icke *-aste*) i fem. sing. (pl. *-asta*?). Resten av Skåne har *-aste* överallt (i bf.) i motsättning till *långe -a* etc. S. och VSkåne ansluter härmed till Danmark (Säll.). För Skåne kan trol. räknas med (partiellt) normaliserad försvagning i trestavingar (jfr *kallade* part. (s. 176), *fiskare* pl. (186) och kanske Åsbo '*Hissare* 'Hitsåkra'). Också Hall. och Vgl. ha *-aste* o. d. genomfört (dock SKind f. *fûsṭa* 'fulaste' < *-esta*); däremot *långe -a*, pl. *-e*, *längste -a -e*. Vgl. har samband med Boh.—Värml. och Norge, vilka ha mera genomförd ultimaförsvagning, resp. apokope och därmed *-aste* o. d. (delvis också i ob. f.) eller apokoperat *-ast* o. d. och vanligen blott *-e* i *långe*, *längste* (*lång* etc.). — Böjningen i VSkåne—Vgl. är densamma som i nusv. skriftspråket och har kanske haft betydelse vid den skriftspråkliga fixeringen av superlativens böjning på 1800-talet.

Adjektiv med tvåstavig stamform i trestaviga böjningsformer, d. v. s. i bst. f. sing. och plur. samt obest. f. plur. (om obest. asgn. på *-an* se nedan; övriga trestaviga former i ob. sing. spela ingen roll). Typen hör väsentligen hit då *-r*-formerna i ob. plur. nästan överallt och tydligen tidigt ha försvunnit och ersatts av vokalslutande former (; *r*-former finnas endast i Dalm. och (delar av) Estl. och i obetydliga rester i Uppl. och på Gotl.). Ändelserna voro som i andra adj.: bf. m. n. *-i* obl. *-a*, f. *-a -u*, nt. *-a*, pl. *-u*; ob. plur. m. n. *-i*(*r*) a. *-a*, f. *-a*(*r*), nt. o. Uppsvenska mål ha i allmänhet generaliserat *-a*: *den fattiga gossen*, *den fattiga flickan*, *det fattiga barnet*, *de fattiga gossarna* etc., *gossarna äro fattiga*. *Fattiga* är väsentligen normalisering av de gamla formerna på *-a*. Som variant vid sidan av *fattiga* har apokopeformen *fattig* ännu stor

spridning, i sht som attribut i bf. sing. och plur. och obf. plur., mindre ofta som predikativ i ob. plur.: *jag fattig*(*a*) *barn* etc. I andra ex. ovan s. 157 och 158. Apokopeformerna äro vanligare än i motsv. fall vid adj. med enstavig stam. I äldre tiders skriftspråk träffas ej sällan en trestavig form på *-e*: *fattige* i olika användningar (jämte *fattiga* och det apokoperade *fattig*). Formen kan ej med säkerhet bedömas då den lämnat så få spår efter sig i dialektgeografin. En källa till den kan givetvis vara fornformerna på *-i* och *-u* (t. ex. i det substantiverade *den fattige* (*den rike*), som även finns i dial.). Till en del kan *fattige* i vissa mål inom området bero på den ultimaförsvagning av *a* > *e* i trestavingar som beröres s. 155, 160 f. o. s. 189 f. I sådana mål kan nutida *-a* bero på anslutning till *-a* i tvåstaviga adj.-former (*rika* etc.). — Götiska och sydsvenska mål (*a*-*e*-mål) ha däremot i regel följande paradigm, i närmare överensstämmelse med fornspråket (och i likhet med andra adj.): *den fattige gossen*, *den fattiga flickan* (Lister, Göinge *fattige* *-u), *det fattiga barnet*, *de fattige gossarna* etc. (*-*e* > *-u), *gossarna* (etc.) *äro fattiga* (Göinge nt. *bären ä moen* o. d.). Så t. ex. Vgl., Hall. etc. Här förekomma i regel inga apokopeformer eller försvagade former med *-e* < *-a vid sidan av de regelrätta formerna: göt.-sydsv. *fattiga* beror utan tvivel på motståndet mot apokopen och försvagningen av *-a i det sydliga området. Att det forna *-r i ob. pl. skulle ha spelat någon roll är icke sannolikt. — En ställning för sig intaga participformerna av typen *kallad*. ÖUppl. har en egenartad form *målạde*, som det uppgives, i alla funktioner: *målạde båtạr*, *en målạde båt*, *båten* (*huset*) *ä målạde*. Här kan *-ạde* säkerligen komma av fsv. både *-adhe*, *-adhu* och *-adha*, men enligt min mening också av nsgm. *-adher* *-aðr, varvid *r*-bortfallet urspr. hört hemma i det inre av satsen framför kons., trestavigheten åter och det exceptionellt kvarstående *d*-ljudet i sluttakter med förstärkt ultima: *ä du förbannade* (jfr s. 18, 44, om *r*-bortfallet Tiselius 1902 s. 116 f. med anm. s. 118). Men i övrigt ha de uppsvenska målen allmänt *d*-bortfall och tvåstaviga former på *-a* o. d.: *båtana ä nymåla*. SFinl. kan dock ha trestaviga pluraler på *-a* som *fattiga*: Nyl. *målada*, Ål. *målaga*. Gentemot detta står det nuvarande skriftspråket med sitt regelbundna *kallade* i bf. och ob. pl.; i äldre skriftspråk till omkring 1700 fanns ännu stundom *kallada*. Det är möjligt att normaliseringen av *-ade* till en del beror på en m. l. m. medveten tendens hos grammatikförfattare och andra att om möjligt undvika *a* i två stavelser efter varandra. Jfr *starkaste* och på 1800-t. delvis *hästarne* : *sönerna*; i L. Bedinge på gränsen mellan *a*-mål och *e*-mål i Skåne kan det sägas *kalkade* eller *kalkeda* men aldrig *kalkada (Ingers s. 222). Se förut s. 174. Sv. *kallade* såsom uteslutande eller huvudsakligen skriftspråk är svårt att bedöma

ljudhistoriskt. I den mån det är eller har varit talspråk kan det förstås som äldre sv. *fattige* ovan. — I göt.-sydsv. dialekter däremot, som bevara *d* som *d* eller *t* i ändelser, böjes part. *kallad* eller *kallat* alldeles som *fattig*. Förklaringen är densamma. Endast V. och SSkåne har oregelbundet *kallade* (liksom det har *starkaste*), där ÖSkåne etc. har *kallada* (*starkasta*). Det är ett nytt exempel på försvagning i trestavingar och på anslutning till Danmark i denna del av Skåne. Veterligen är V. och SSkåne på samma gång det enda mål i Sverige som i böjningen av dessa participer helt överensstämmer med det nusvenska skriftspråket. — Penultimareduktionen i här behandlade typer förekommer t. ex. i sv. *hvilka* pl. (redan fsv.); *tocka*, Göinge *telga* etc. 'dylika' (fsv. *tholka*); SMöre *'stjärnta* 'stjärniga' o. s. v. Att försvagningen *a* > *e* i mellanstavelsen ingenstädes visar sig i *kallada* beror i huvudsak på anslutning till ob. f. *kallad*.

Enklitisk ack. av pron. *hon*: ordfogningar som *fekk(h)ana, *bar (h)ana. Utgångsformen är vanligen *hana. (Också *hōna, *hāna, *henni l. *henna kunna urskiljas.) Utvecklingen följer de vanliga reglerna för apokope-synkope, och för *n*-bortfall i trestaviga ord med *n* före slutvokalerna (jfr typen *nǫttena). Reflexerna bli alltså: *a* utan konkurrent i det östnorska och väst-nordsvenska apokope-området med *n*-bortfall (*a* mest ur *hana jfr *jänta* 'jäntan', *hästa* l. *hästan* o. d. 'hästarna' etc.); — *a* ~ *na* (ä. sälls. *nǫ* l. *ne*; *na* genom kontamination av *a* och *nǫ*) i det mellansv. området med villkorlig apokope särskilt likvida-apokope, vanl. så att *a* brukas efter kons., *na* efter vokal och delvis efter *r* (*l*, *t*) t. ex. *tog ǻpp a* : *på na*, *brände na* l. *bränd na*, stundom *för na*, *över na*, *sitt* (*e*)*na* etc.; — *na* ~ *ena* (delvis *nǫ* ~ *enǫ* l. *ne*, *ane*; aldrig *a*) i området för kvarstående *-n* i VUppl., ÖVästml., SÖDal., Gästr.; — *na* utan konkurrent i uppsv. vulgärt stadsspråk som icke har *n*-bortfall; — *na* ~ *ena* i hela SSverige och Bornh. (jfr VBlek. etc. *gräbb*(*e*)*na*, *hästana*). — I da. mål (utom Bornh.), delar av Nge etc. möta reflexer av *henni l. likn., i NGbr. trol. *hōna, i Dalm. (Älvd. etc.) trol. *hóna o. s. v.

Adverb på -liga (motsvarande skriftspråkets från lågtyskan lånade adverb på *ligen*). Vanliga i det mellansvenska området äro former på *-li* t. ex. Södml. *innerli väl*, Uppl. *olagli mycke*. De återgå väsentligen på ä. fsv. *-lika -ligha* (*innerlika*, *olaghlika*) och ha uppstått genom ultimareduktion i tre- och flerstavingar. Först i det sydsvenska motståndsområdet avlösas de mera allmänt av oförkortade former på *-lia* t. ex. Skåne *rälia* *hræðiliga. Apokoperade former finnas redan i y. fsv. handskrifter (s. 157). (För typens utveckling har emellertid penultimavokalens hiatusställning (efter upplösning av *gh*) haft viss betydelse.) — Penultimareduktion i denna typ har jag endast träffat i Göinge *holga* 'tämligen' *hófliga.

Typen *i höstase*. I landskapen omkring Mälaren och i Ögl. finns en sekundär, vanligen temporal, stundom också lokal adverbbildning på vokal + *se*, motsv. bildningar på *-s* i andra dial. Vok. framför *-se* kan synkoperas om den är *e*, men bevaras om den är *a*: Södml. *i mårse* *moro(n)se, *i afse* : *i höstase*, *vintrase*, *julase*; Ögl. (e-mål) *i hösse* 'i höstas'. (*S* är vanligt adverbiellt *s*, härstammande från genitiviskt *-s*; *-e* härstammar från dativändelsen *-e* och adverb-ändelsen *-e* (*ute*, *inne* etc.); *i går aftonse* förhåller sig till *i går aftons* som *i går kvällse* : *i går kvälls* (Nke etc.) = *i går kvälle* : *i går kväll* (SMöre etc.). Jfr Uppl. etc. *lätt ijänn dörren* : *dörren ä ijänne*, *släpp i vall korna* : *korna går i valle*, *lägga ihop* : *ligga* (*i*)*hope* etc.

2. Trestavingar på konsonant.

Hit höra dels sammansättningar och ordfogningar, vilka — vanligen först genom sekundär förändring — äro rytmiserade som enkla daktyliska takter, dels av gammalt enkla ord. Sammansättningarna äro dels sådana med (urspr. l. sekundärt) enstavig förled och tvåstavig efterled, dels sms. med tvåstavig förled och enstavig efterled. De enkla ordformerna ingå i regel i böjnings- och ordbildningsparadigm, där närstående former sluta på vokal eller äro tvåstaviga. Några nedärvda enkla ord som i alla former visa hithörande typ finnas icke. (Ord som sv. *enhörning*, *inbördes*, *moderlig* äro i ljudhistorien likställda med (ursprungliga) sammansättningar.)

Reduktionen följer samma linjer som i trestavingarna på vokal. Den kan beröra sista stavelsen eller näst sista stavelsen från slutet: ultimasynkope eller penultima-synkope, resp. -försvagning. Valet mellan alternativen beror på vokalernas eller stavelsernas sonoritet och kvantitet (längd, tyngd) vis à vis varandra och på konsonanternas beskaffenhet. Ett nytt moment blir konsonantismen i ultima. — Slutstavelserna *-ig -ug -lig -ing -ung* synkoperas i regel icke: sv. *okunnig*, *moderlig*, *enhörning*.

Liksom i tvåstavingarna på konsonant (s. 88) uteblir som oftast ultimareduktionen i fall slutkonsonanten faller bort: Uppl. etc. *hemmane* o. d. : Vgl. *hemmant* 'hemmanet'. (Den så uppkomna slutvokalen kan dock i enstaka fall avlägsnas genom sekundär ultimaapokope — jfr om tvåstavingarna s. 50, 88.)

Ultimareduktionen i trestavingarna på kons. har större utbredning än i tvåstavingarna på kons. Den torde i vissa fall vara allmännordisk.

Penultimareduktionen har större omfattning än i trestavingarna på vokal. Den jämförelsevis tunga slutstavelsen — vare

sig slutkonsonanten står kvar eller faller — torde ha gynnat reduktionen av den näst föregående vokalen. Också denna reduktion är i viss utsträckning allmännordisk.

Anm. Artikelformerna på *-en -en -et* i m., f., nt. (också de på *-en* av *-ena *-enni *-unni o. d. i adsgf.) behandlas i stort sett alldeles lika som i tvåstavingarna d. v. s. vokalen bevaras huvudsakligen endast i 'motståndsområdena' (: Isl., Fär., SVNorge och SSverige med Bornh.) och i målen med palatalt *ń* för *nn, eljest delvis i heterorgan omgivning etc., jfr ovan. (Om *farin* 'fadern' i Trondhj. o. d. s. 123.) Assimilationen av *l* + *n* till *ll* är i trestavingarna orienterad som i de tvåstaviga, men synes ha något större utbredning: NÖSmål. *tröskel* 'tröskeln' etc.; Skåne synes delvis, åtminstone alternativt, ha synkope mellan likvida (åtm. *l*) och *n* i trestavingar (aldrig i tvåstavingar): Åsbo (»sällan») *tjörteln* 'kjorteln'. Dessa artikelformer behandlas i det följande, endast då särskild anledning föreligger. I övrigt hänvisas till kap. 3.

A. *Ultimareduktion.*

1. Slutkonsonanten står alltid kvar.

Redan fornspråklig är den haplologiska, resp. homorgana synkopen i fvn. *Hafþórr* *-þórir etc., fvn. *Þorkill -kell* etc. *-ketill *-ketell, östn. *Þorkil* (s. 89). Jfr med ultimavokalen bevarad i heterorgan miljö fno. *Þórífill* y. fno. *Þoreuil* (Tel. 1424), *Torffwell* o. *Toruild* (1500-t.), nyno. *Tårvil(d)* (Agd., Tel.). Ex. på denna synkope från Isl. och Fär. finnas f. ö. endast i förleder: Isl. *Effersey* *Ørfyris-, Fär. '*Säddlis-* *Søyðlendis-, s. 92. (Hiatusreduktion i y. fisl. *þanninn* (Tom. s.) 'sålunda' *þann veginn: jfr *þanniginn* (ib.), nyisl. *þannin(n)* 'också', *hvernin(n)* 'hur'.)

Nyare belägg från västnordiskt område äro — frånsett artikelformer: Rog. etc. *lykjedl* o. d. 'nyckeln' — exempelvis Rog. '*heggjel* m. 'körtel i sten', '*heggjelstein*, Nordl. '*hikjel* (Aasen), NRog. '*Häjjidl* 'Store Hegel' Hæggeitill 1293, SRog. *Hegelstad* *hégeitill (synkope som i *Torkel*); NRog. *såvern* 'sådan' *suá vorðinn, *kavern* »kva for ein», *hannfädl* (l. *-fädl̥?*) 'handfallen', Östl. *storvəln litenvəln* o. d. 'storvulen' etc. (jfr da. *uvorn*, '*knarvorn*). Vid alltjämt distinkt uttal av ultimavokalen ingen synkope: Gbr. *uvǫ̈lin* o. d. 'vårdslös etc.'), Trondh. (Stod) *ȫvl̥in*, (Hälsl. (Delsbo) *üvl̥in* 'ds').

Möjligen hithörande äro en del skrivningar i fisl. hss., vilka efter vad det synes, visa homorgan synkope: *skǫmmu(ðu)sk* (645 4° y. h.), *forðu(ðu)msk* (c. 1400), *eigna(ði)sk* (SnE), *tǫluð(u)sk við* (Sturl.); också med *a* i ultima i *annarsta(ða)r* (Möðr. o. fl.), *fagnað(a)rletr* (Tom. s.) etc. —

Också förkortningen av de enklitiska pronomina i den allmännordiska passivbildningen kan nämnas i detta sammanhang — frånsett att synkopen i dem som i andra normalt trycklösa ord är radikalare och tidigare genomförd än i andra fall: fisl. *kallas* *kalla-s(é)r, *kallask* *-sik, *ek kǫllumk* *-mik.

Mycket vidsträckt spridning i dialekterna har ultimasynkopen i 1) particip- och adverbformerna på *-andes*: *flygans*, *oväntans*, *de ä så omistans* 'svårt att undvara', *oförhappans* etc.; märk i SVUppl. *farans*: *kåm tandes*, alltså i trestaviga takter, icke i tvåstaviga; (i *e*-mål ev. penultimasynk.: ÖÖgl., NÖSmål., Gotl. *liggnes* 'liggande(s)'); 2) i kollektiver på *-ar(en)s* av yrkesbeteckningar på *-are*: *klåkkars, skräddars, skåmmars* o. d. 'skomakarens'; 3) i genitiver av ortn. på *-re(d)* (*-rud*, *-röd*): Vgl. *Horsars hage*, *Liars kvarn* 'Horsareds h., Liareds k.', SBoh. *Grimmes marker* 'Grimmereds ägor'. Synkopen i dessa typer når söderut in i Sydsverige, i varje fall i förleder: Skåne (ÖGö.) *blâi sedans* 'blev sittande', SHall. '*Uddasbygged* (till *Uddared*), Skåne (Allbo) '*Esperslien* (: *Esperöd*), jfr SHall. *häbbarshus* (: *häbbare*), Sk. (Åsbo) *härbarshus*, jfr Bornh. '*Hälledsbakkana* 'Helvetesbackarna'. Eljest i Skåne *otjövanes* 'gratis', SHall. *skammane(s)* etc. — Svårförklarligt är Värml. (åtm. Fryksd.) *flȳgnas* 'flygande' (också hos Fröding), *gånas* 'gående'. Möjligen kontamination av *flygans, *gåans och *flygn̥s l. *flygnes, *gån̥s l. *gånes?

Formellt sammansatta adverb på *es*: Vgl. *annsüs*, *rättsüs*, *üthüs* (s. 97), Ögl. (Ydre) '*annhäls* 'baklänges och på rygg' *andhælis, ä. nysv. *ansyls* 'motsols' *andsølis, *aldels*, *särdels*, *inbörds*, *baklängs* (Lucidor). I denna typ ha SHall.—Bornh. och nysv. riksspråket vanligen icke synkope.

Sammansättningar med försvagad enstavig efterled. I den mån som den dipodiska rytmen bevaras (typ ⏗⏑⏊) inträder givetvis ingen ultimareduktion. (Däremot kan mellanstavelsen reduceras enligt reglerna i kap. 3. Då emellertid penultimareduktionen kan inträda också i den daktyliska takten, kan det i enskilda fall bli svårt att avgöra på vilket stadium reduktionen ägt rum. Hiatusreduktion (elision) kan givetvis förekomma redan i dipodierna; s. 55.)

Hit hör en grupp av särskilt danska ord på *-s*, som återgår på ä. *-hús: *bagers*, *bryggers*, (*fremmers*), *ilders* 'eld(ar)hus' (Jyll.), *kammers*, *stegers* 'kök o. d.' *steikar(ah)ús. Försvagningen av efterleden har först lanserats i Danmark och där redan i fornspråklig tid. Från Danmark och Skåne har *kammers* spritt sig efter västkusten till (delar av) Norge. I vad mån norska och nordligare svenska ordformer motsv. da. *stegers* ha inlånats från D. eller bero på intern utveckling kräver särskild undersökning.

Ortnamn. Trestaviga namn på *-elt av *-hult (*-holt) synkopera i Vgl. och SHall. ultimavokalen i homorgan omgivning efter en mera sonor vokal i penultima: Vgl. '*Veskalt* 'Viskarhult', '*Läppalt* 'Läpparhult' (så skr. 1397), '*Koalt* 'Koerhult' Koarhult 1565, SHall. '*Hästaint* Hafstenshult 1678, '*Törbjält* 'Torbjörnshult' trol. *þorbiarna(r)-. I tvåstaviga takter har SHall. i regel inga ex. på homorgan synkope, och inte heller Vgl. synkoperar i sådana takter mellan *s* och *l*. Efter mindre sonor penultima kan *-elt* bevaras och i stället penultimavokalen falla: SMark '*Abrelt* 'Abborrhult'; samma utveckling i Hall. '*Tjörselt* *þyrnis- (s. 104). Motsättningen SHall. '*Hästaint* : MellVgl. (Vart.) '*Hasselt* 'Halvstenshult' beror antingen på att mellanstavelsen i Vgl. reducerats redan på 'sammansättningsstadiet' (så ovan s. 93) eller därpå att dift. *ai* i Hall. var mera sonor än *e* i Vgl. vis à vis slutvokalen. — Jfr förut om namn på *hult* s. 54, 93, 97, 98 f., 103 f.

De sydsvenska namnen på *-arp* *-þorp av typen *Hallarp* ha uppstått ur äldre former som *Hallaðorp, säkerligen uttalade som enkla daktyliska takter. Utvecklingen till *-arp* förutsätter åtm. i sådana mål (t. ex. SVSmål.), där *ð* annars alltid står kvar i 'svagton' som *d* eller *t* mellan vokaler och i slutljud efter vokal (*kallade*, *kallat(e)* o. d.), regelbunden homorgan ultimaförsvagning och -synkope: *Hallaðorp > *Halla(ð)rp. Bortfallet av *ð* i förb. *ðrp* är av samma slag som kons.-förlusten i fda. *Gormr*, *Goð(o)rmr och sv. *morfar* *móð(e)rfað(e)r, *Sörmland* *Suðrmanna- etc., jfr s. 78, 89 och 201 f. Förloppet är troligt också eljest i sydsv. mål; på andra håll kan tänkas bortfall av *ð* mellan vokaler redan före synkopen. — I NVVgl., SBoh. och SDalsl. sluta *torp*-namnen ofta på *-ter*: '*Hålster* 'Hallstorp' *Hallsteinsþorp, '*Stubbeter* 'Stubbetorp'. Formerna på *-ter* uttalas som enkla takter; ultiman tecknas *-tər* l. *-tr̥*. Här har ingen stavelseförlust uppstått mellan *t* och *r*. I stället kan penultiman synkoperas, se nedan. (Om namnen på *-torp* se närmare i det följ.)

I ultima av en fyrstavig takt har också ett *-ang* reducerats i Akersh. *Björkomp* *Birkikaupangr (i ett område med fullständig vokalbalans på *a*). Märk att bindevokalen i andra stavelsen måste ha hållit sig relativt länge, då den ju var ett *i* efter palatalt *k* (s. 76 ff.); likaså trol. associationen i efterleden med grundordet *kaupangr; eljest skulle nog resultatet ha blivit ett *Björpong l. d. (jfr s. 195). Den ovanliga genom ultimasynkopen uppkomna ljudföljden *-kopm i efterleden har substituerats av det mer normala *-komp*. Jfr fn. *vämpte* pt. 'beväpnade' *vǽpnti. — Om reduktion av *-sókn i fyr- och femstavingar se s. 91.

Hit hör också Vgl.: Åse, Kåkind (m. fl.?) '*Västejyll*, resp. '*Væsterjøl* '»Västergyllen», Västergötland' (jfr s. 71) < *-götln; om *l* < *ln* se s. 96, 115 och jfr Dalsl. '*Rål* 'Rålunden' s. 128; om bortfallet av *t* i förb. *tln* jfr s. 74, s. 178 (*Torkel*, *heggjel*), s. 202 (*ke(t)ln) och sv. *Lillbrita*, *Ingalill* av *lítl(a).

Böjningstyper. Egenartad är ultimareduktionen av ändelsen *-an* > *-en* l. *-in* i adj. och pron. på *-liker* i asgm. t. ex. fsv. *brutlikan*, *hwilikan* och i adj. fsv. *ensamen* av urspr. nsgm. och asgm. *einnsamann, en adjektivering av en äldre ordfogning *einn saman (adv.) = 'en i taget, en i sänder' jfr fsv. *allir saman* 'alla på en gång'. Reduktionen visar sig redan i tidiga fsv. handskrifter och i många fno. handskrifter. Ex. från fsv. äro bl. a. UL *faþurlikin*, *þylikin*, *enzamin*, Cod. Bur. *dagheleken*, *huileken*, *ensamen*. Ändelsen *-likin* *-en* brukas också i nsgm., nsgf. och naplnt. (Också sgnt. *-likit* är vanligt — jfr även Bur. etc. *ensamet* *-it* — men *-likin* i mask. etc. är (åtm. i sv. hss.) allmännare och tidigare än *-likit* i neutrum. UL har motsättningen *þylikin* : *þylikt* och visar *-likit* endast i *hwilikit*; jfr också materialet i Bur. hos Ottelin 2, s. 120 f.) Mindre vanlig i texterna är reduktion till *-en* *-in* i andra adj. med tvåstavig stam t. ex. *alzwaldughen* (hs. sl. 1300-t.), *äwighen* (Nic. Ragv.). — Skrivningarna i texterna reflekteras i dialekterna av adj. som *rolin* *-en* 'rolig', *duglin* *-en*, *ensammen* *-in*, sv. vulg. *hocken*, *tocken*, *vicken*, sv. rspr. *vilken*; mindre vanliga äro *duktin*, *tokun* o. d. Typen synes närmast tillhöra centrala och nordliga mål i Sverige och inre östliga mål i Norge; för norska västlandet är den väsentligen främmande och i Sydsverige avlöses uppsv. *tocken* efter hand av former som återgå på *þylik(er)*: Skåne *tillig* o. likn. (da. *hvilken* torde ha en särskild förklaring). — Kommentar. Ultiman *-an* i adj. hör otvivelaktigt till ändelserna med alltid kvarstående konsonant. Fisl. hss. skriva väl alltid *-an* och ändelsens förhistoria tyder på kort *n*-ljud, men i no. och sv. dial. bevaras alltid detta *n* och det är uppenbart att det urspr. korta ljudet här tidigt och allmänt ersatts av långt *nn* (eller i varje fall ett *n* som har varit kvalitativt lika det gamla *nn*), tydligen genom anslutning till de talrika och frekventa pronomina på *-nn* (*-n*) i ack. t. ex. *iþan(n)*, *annan(n)*, *nakan(n)* l. *nokan(n)* o. d. *ängin* *-an(n)* (*þann*, *hinn*) — som också eljest haft betydelse för adjektivparadigmen — och till de vanliga adjektiven på *-inn* i nasg., *heiðinn* etc. (jfr Schagerström 1882, s. 61). Men man väntar icke reduktion i detta fall: av ett *a* i ultima i heterorgan omgivning och efter ett *i* i penultima. Typen av adj. på *-lin* är visserligen tydligt orienterad inom vad vi kallat apokopeområdet med ex. på reduktion l. apokope i trestaviga i öppen stavelse, gentemot bevarad vokal i tvåstaviga (jfr dock nedan). Man vore frestad antaga en liknande motsättning också i sluten stavelse. Men en sådan behandling av *a* är eljest icke styrkt på något håll inom det svenska området i de äldre texterna

(Hultman, Häls. s. 124) och synes knappast vara sannolik, i varje fall icke som här i heterorgan omgivning. En förändring av *daghelikan* > *-en* (*-in*) kan vara naturlig i ett *e*-mål som ÖÖgl., ett partiellt *e*-mål som Vgl. (s. 140 f.) eller ett mål med fullständig vokalbalans på *a* som SOpl. i Norge, möjligen i ett *ä*-mål som NVÖgl., ÖUppl., men svårligen i *a*-målen inom apokope-området t. ex. Västml. och Dal. — där typen *rolin, duktin* synes ha särskilt stor frekvens! Jag antager därför att reduktionen av *-an*(*n*) till *-en*(*n*) (*-in*(*n*)) har uppstått i mångstaviga takter och i förleder av sammansatta takter (resp. i upptakter eller enklis) t. ex. i fraser som i UL *sum faþurlikin rät hawär till, hwilikin þerä þät latär, ä hwilikin lyus þe hawä, þät aghär ensamin malsäghande, byggir karl ok kärling ensamin samän,* Cod. Bur. *vilde han viþ sik vdöþeleken vara* (: *görin kesara kesarlikan rät ok guþi guþlekan*). Jfr om adjektivens normala placering i satsrytmen s. 21; om penultimasynkope i typen s. 194.

Typen *rolin* o. d., som är vanlig i Dalm. (Åsen i Älvd. dock *rüälig*), brukas endast i nom.; ack. mask. heter *roligan*. Man skulle ha väntat *rolin* : *rolin* eller *rolin* åtminstone i ack.! Rollerna synas omkastade. Det hela är emellertid ej så märkvärdigt som det ser ut. Dalmålets nuvarande paradigm *rolin* : *roligan* återgår utan tvivel på ett äldre paradigm *rolin* : *rolin* och beror på en vanlig fornsvensk ombildning, genom vilken flertalet adj. och pron. på ä. *-in* : *-in* få en nybildad ack. på *-an* efter mönster av det mest frekventa adjektivparadigmet *stark* : *starkan* och med samma stamform som i andra 'oblika' kasus med änd. som börja på vokal i sing., i plur. och i bf., alltså y. fsv. paradigm som *kristin* : *kristnan, litin* : *litlan, ingin* : *ingan* (så hos JBudde) i st. f. ä. fsv. *kristin* : *kristin* (= fisl.), *litin* : *litin, ängin* : *ängin*. Utvecklingen kan delvis följas i fsv. hss. För Dalm:s del blir resultatet icke blott *rolin* : *roligan* utan också *gălin* : *galnan, bundn* : *bundnan, litin* : *littlan* (l. t. o. m. *litnan*), *indjin* : *ingan, ukkin* : *ukkan* ('hvilken'; jfr även *ĭsin* : *ĭsan* 'denne'). — Fallet *rolin* (: *roligan*) ger oss ett exempel på en språklig nyhet, uppkommen i en viss situation, som i fortsättningen kommer att bli använd för andra ändamål än de ursprungliga (jfr s. 31 och även i viss mån Nysv. St. 11, 1931, s. 241).

Dalmålet har *-n*-former i nom. sing. också av particip på *-ad* t. ex. *målaðn* o. d. 'målad' (Åsen: *målað*). Formen har uppstått i mask., såsom visas av motsättningen på Sollerö m. *måladn* : f. nt. *måla*, men icke i nom. utan i en äldre ack. *målaðen > *målaðn (numera i ack. *målaðan* liksom *roligan*). Här kan med mera skäl antas en försvagning av *a* > *e* mellan två dentala konsonanter (åtminstone i något ursprungligt spridningscentrum för formerna inom Dalmålet).

Försvagning av *a* mellan *ð* och *n* kan också förklara svenska adjek-

tivet *naken* av ä. *nakudher*. Ack. mask. *nakudhan* ger *nakun* efter reduktion i ultiman och *d*-bortfall. Formen är belagd i denna kasus i fsv. c. 1450. Av *nakun* blir *naken* i de flesta sv. dialekter. En annan källa är rimligtvis nt. **nakut* (ej belagt i fsv.) > *naket* — Adjektivet har mycket växlande former i nynordiska språk: *naken* (som också är nyisl.: *nakinn* : f. *nökt* (~ *nakin*), och nyno.), *näket, näken, negen, nögen, nygen*. Den fvn. formen var *nøkkuiðr* (l. *-ǫ-*?). Samtliga former, även fornspråkens, kunna förstås ur en samnordisk form äldst *nakucð + vok. > y. *nakueð ~ *nakuið allt efter vokalen i nästa stavelse, jfr Omljud s. 73 f.

2. Slutkonsonanten kan falla bort.

En särskild grupp bilda trestavingar där konsonanten i ultima står kvar i en del trakter men faller på andra håll. I förra fallet behandlas ultimavokalen ungefär som i föreg. grupp, i det senare är den i regel bevarad men kan undantagsvis apokoperas e f t e r bortfallet av konsonanten (jfr om tvåstavingar s. 50, 88 f.). Motsättningen framträder, som redan nämnt, mellan Vgl. *hemmant, altart* : Uppl. *hemmane, altare*, likaså t. ex. mellan Oslotr. *'Ullen* : Rom. (Ullensaker) *'Ullri* 'Ulleren' *Ullarin (*vin*-namn, jfr s. 129) etc., men framför allt är den tydlig mellan Vgl. *'Långare* 'Långared', Hall. (större delen) *'Äbbare* 'Ebbared', Hall. Vgl. *'Äsp(e)re* 'Äspered', NVSkåne (Åsbo) *'Ståbbare* 'Stubbaröd', *'Lengre* 'Linneröd' och å andra sidan : SVSmål. (Sunnerbo) *'Jälmat* 'Hjälmaryd', *'Fesket* 'Fiskeryd', SÖHall. (Knäred) *'Bårkerd* 'Börkered' etc. (Sahlgren NoB 1922 s. 144 f.) — jfr också Vgl. *'Liare* : g. *'Liars* etc. (s. 179). (Hela VSverige och Norge ha bortfall av *ð* i slutljud i *rud*-namnen, delar av Skåne synas ha *'-ared* etc., möjl. genom anslutning till närbelägna trakter med *'-are*, Själl. synes ha *'-ered* o. d. men också *'-ere*. Jfr ex. på intervokaliskt *ð* i »*rud*-»namnen i Smål. och Hall. s. 163.)

Ordfogningar med de enklitiska pronomina *-en* 'han, honom' och *-et* 'det' behandlas som artikelformerna på *-en -et* i mask. och nt. d. v. s. *e* kan falla då kons. står kvar, bevaras eljest: Vgl. *ätter-t* 'efter det' : Uppl. *ätter-e* (där slutvokalen av lätt insedda skäl ingenstädes är apokoperad!). I pronomina *ek och *dek i äldre Markshäradsmål i Vgl., där *k* höll sig i dessa former, synes *e* ha synkoperats i trestaviga takter men icke i tvåstaviga att döma av Bröll.-d. 1746: *kåmmerk* 'kommer jag', *skiönnack* 'skynda dig', *jak ska räht siak* 'säga dig' : *blirek* 'blir jag', (andra källor:) *vait ek* 'vet jag'.

Undantagsvis kan ultimavokalen undergå apokope i öppen stavelse sedan kons. fallit. Konsonanterna äro *ð, g, m, n, r, t, v*. Apokope fram-

för bortfallet *-g (*månda* *månadag etc.) är icke påträffad. Apokope framför bortfallet *-t finns endast i avancerade apokope-mål som ha (sekundär) apokope också i tvåstavingar i samma ställning (s. 50, 88) t. ex. NVärml. (VÄmt.) *hèmmänn* 'hemmanet' : ob. *hèmman*, (Älvd.) *lä'ken* 'lakanet' : ob. =, jfr (VÄmt.) *täk* 'taket' : ob. *tak*, (Älvd.) *tak* : ob. =. Framför fallet *-v i *lev*-namnen står *e* kvar: Vgl. '*Rommele* (s. 91), Skåne (Åsbo) '*Varale* 'Varalöv', (VGö.) '*Bånsle* 'Ballingslöv' (105, jfr 104). (Säll. har alt. apokope i '*Fäsel* 'Ferslev' Ferslef 1257, '*Vä'nsel* 'Venslev' Wænsløf 1278 : tvåstavingar!) — Apokope (försvagning) framför bortfallet *-ð inträder om kons.-bortfallet är tillräckligt tidigt för att de nya trestavingarna på vokal skola hinna deltaga i den ultima-apokope (resp. -försvagning) som de gamla trestavingarna av samma slag undergå i apokope-området. Ett så tidigt bortfall av *ð* (icke *-t*) har tydligen förelegat i en del av SRog. (Jäderen) i namnen på *-stad*, som här få apokope i trestaviga former men icke i tvåstaviga: '*Ånest* 'Aanestad' (s. 78), '*Fjärmest* 'Fjermestad' Fiarmastodom 1329 : '*Örsta* 'Orstad' i Ormstoðum c. 1280. Wigforss (Ark. 35) har gjort sannolikt att *stad*-namnen i Mell. ÖSverige (Uppl., Västml., Nke, Södml., troligen också i Norrl.) ha förlorat associationen med appellativet *stad* redan förlitterärt och därmed fått *ð*-bortfall — i varje fall ha de fått stavelsereduktion i ultima av de fyrstaviga, möjl. också de trestaviga formerna i dat. plur.: Uppl. *Solastam* l. *Solestam* 'Solsta' 1100-t. (och likn. redan på runstenar fr. 1000-t.). (Reduktionen i *Sólastaðum kan uppfattas som hiatusred. men möjl. också som ultima-synkope.) Senare har *-stam* ersatts av *-stum* l. *-stom* och slutligen har *-sta* fixerats som normalform enligt den vanliga 'uppsvenska normalen' (s. 160). Allt redan under äldre medeltid. Dessa uppsv. trestaviga namn på *-sta* få icke apokope, men behandlas i övrigt alldeles som andra trestavingar på vok. dvs. de få tidig försvagning och synkope av penultima (Sol(e)sta) i homorgan ställning, senare också heterorgan. Stavelseförlust i Sverige i ultima av ett ord på *-stad* har jag endast träffat i NUppl. *nəggəşt* l. *nəşt* o. d. 'någonstädes' av fsv. *nokorstaþ*, där dock stympningen ev. kan uppfattas som dentalsynkope liksom i Da. (Jyll. etc.). *Andst* *-stad o. d. (s. 112). — Ett *ð*-bortfall av samma slag som i *stad*-namnen på Jäderen märks i *rud*-namnen i Lindome i nordligaste Hall.: '*Sjägger* 'Skäggered', '*Ranner* 'Rannered', '*Hassonger* 'Hassungared'. (Om apokope eljest i Götaälvstrakten se s. 152 f.) Enstaka fall av apokope i *rud*-namn träffas också i landskap runt omkring nordligaste Hall., men huvudsakligen blott i fyrstaviga namnformer: Vgl. '*Landvetter* *Landvitaryð, '*Asmenar* 'Asmundared', Värml. '*Skrötinger* 'Skrötingerud', NSjäll. '*Boste'ngr* 'Børstingerød'; (i nordligaste Värml. (Älvd.) i trestaviga: '*Gunner* 'Gunnerud' m. fl., jfr nyss förut). Eljest få

rud-namnen i Sverige och Norge icke apokope. — Om reduktion framför ev. bortfallande *-m*, *-n* och *-r* se nedan under 'Böjningstyper'.

Orsaken till att vokalerna framför bortfallen konsonant i allmänhet icke deltaga i reduktionen är antingen, att kons.-bortfallet är yngre än apokopen, eller också, och så sannolikt på de flesta håll, att dessa nya slutljudande vokaler i varje fall till en början icke äro likställda med de äldre utan uttalas på något sätt mera distinkt artikulerade, t. ex. med halvlängd l. dyl. Bäst är ett dylikt uttal känt från Närkesmålet där t. ex. 'kyrkan' får uttalet *tjörkā -ā* l. dyl. (jfr *tjörkạ* 'kyrka') eller 'diket' heter *dikē -ē* (: *dikə* 'dike'). Jfr i ÖUppl. *tjörka* : obf. *tjörkạ* (men *dike* : obf. = !). Först i yngre målformer sker fullständigt sammanfall som t. ex. i Mell. Vgl. *tjörka* : *tjörka*, *dike* : *dike*.

*

N å g r a b ö j n i n g s t y p e r. Slutkonsonanterna äro *-m*, *-n* och *-r*, som ev. kunnat falla. De äldre texterna ge oss utgångsformerna. För den därefter följande utvecklingen äro vi väsentligen hänvisade till dialekterna. Vissa formtyper äro bevarade endast i en del dialekter varför utvecklingen kan bedömas endast för dessa mål.

B f. d s g m. finns bevarad i vissa dialekter. (Artikelns begynnelsevokal skriver här *e* till skillnad från *i* i andra utgångsformer då den som vi sett var av ett särskilt slag.) Utgångsformerna för starka mask. äro väsentligen två: *kalfi-num (*a*-st., *u*-st.), och *stað-enum (*i*-st.). (Därtill komma typen *stað-num, som finns endast i äldre isl. hss., och hiatustypen *bø̨num '(i) byn', som på sina håll är bevarad.) Senare uttränges typen *kalfi-num av *kalf-enum, dels därför att artikeln i yngre språk brukade läggas till subst:s stam icke till den obest. kasusformen (jfr y. *kalv-ens för *kalfs-ens), dels därför att de flesta *a*-st. och *u*-st. i anslutning till *i*-st. och till fem. vanl. antogo en ändelselös dat. = ack. (utom i isolerade fall och i några få, mest personbetecknande ord som *syni*, *manne -i*). Reflexer av *kalfi-num finnes endast i Dalm., där typen har utträngt *stað-enum; dessutom i några få norska ortnamn. I övrigt är *kalf-enum förhärskande i maskulinerna (jfr om neutra s. 175). I nyisl. och nyfär. kunna typerna icke åtskiljas. I svaga mask. gäller överallt typen *bakka-num. Om behandlingen av *-m* se i det följande: det kan bli *-n* > o eller också stå kvar. Där *m* reduceras övergår *-enun > *-eno *-en(e), och *-en(e) behandlas som nasgf. *-en(a) dvs. > *-i*, *-ę*, *-e* l. *-a*. Stadiet *-enun* är bevarat i Fär., på Kallsoy finns också *-eno -ene*. Där *m* står kvar utvecklas *-enum ungefär som enklitiskt *honum i Vgl. SBoh. etc. näml. till *-um -em* o. d. (s. 97). Reflexen *kǫlvę kälva* o. d. är vanlig i dativdialekter i Norge, i Sverige i Härj. och Jämtl. (förr trol. vid-

sträcktare); *-um -em* o. d. tillhör S. och Ö. Österd. i Norge, i Sverige Särna, (Dalmålen), östra ÖvNorrl. (längst i norr med sekundärt *m*-bortfall). I *bakkanum blir *anum på samma sätt *-a* o. d. eller *-am* (*-um*, *-em*) med liknande orientering (*bakkam* o. d. dock även i delar av Trönd.). NGbr. har *kålvę* : *bàkka*, Jämtl. *kålva* : *bàkka*, SÖsterd. *kålvem* : *bàkkem*, Västerb. (Nys.) *kålvum* : *bàkkum*; Dalm. däremot *kǟvem*, *ǟrmem* (*stǟvim*) : *bǟkkam*, *stabbam* (*drüpåm*) < *kalfi-num etc.

Bf. dpl. slutade i alla subst. i västn. på *-unum (*-onom), i östn. trol. först på *-umun (*-omon), senare vanl. *-umen -in (*-omen -in). Utvecklingen i Norge kan ha varit som i *bakkanum. Nutidsformerna äro *-å* i väster, *-åm* o. d. i öster, men *-åm* råder i ett betydligt större område än *-am* (i sg. *bakkam*; bl. a. också i Gbr.): ob. dpl. *-um > *-åm* i hela ÖNorge kan ha inverkat. I Sv. *-umen (*-omen) har *-n* på de flesta håll tidigt fallit bort och *-en* har blivit *-e* l. *-a* i ultima av trestavig takt (aldrig *-i -ę* som i tvåstavig; jfr om komp. *starkera* i Dalm. s. 172): *-umme* fanns på 1400-t. i Stockholm, *-ume* l. dyl. åtm. före 1900 i ä. språk på NGotl. och alternativt i Älvd., *-uma* på 1700-t. i NÖgl.; det sista är ännu i dag Orsa-mål. Eljest har i nutiden *-e* (*-a*) fallit genom sekundär likvidaapokope i tredje stavelsen. Den vanliga ändelsen blir *-um -åm* l. dyl. (Norrb. *-o*): Älvd. *kǟvum*, *bǟkkum*, Västerb. (Degerf.) *åt bǟnəm* 'åt barnen'.

Slutljudande *-r* finns i ultima av många trestaviga ob. pluraler t. ex. *arvingar*. Vi kan få *r*-bortfall, vok.-försvagning etc., men någon olikhet mot tvåstavingarna på *-r* kan inte med säkerhet konstateras. (Jfr om NGbr. *pǟning* av ack. plur. *penninga s. 151). Större uppmärksamhet kräver plur. av orden på *-are*. Sing. har alltid *-ar(e)*; obl. *-a* är ingenstädes anträffat i obf. och i bf. endast i Dalm. (frånsett Isl., Fär.): orden äro 'livord'. Plur. i Danmark och i Norge har intet anmärkningsvärt. I Sverige är ob. plur. i SSverige (utom VSkåne, s. 174, 176) upp t. o. m. SBoh., Vgl., SÖÖgl. *-ara* med samma *-a* som andra mask. ob. pluraler (*hästa* 'hästar'), i Mell. och N. Sverige och i rspr. däremot vanl. *-are*: sg. *fiskare* = pl. *fiskare*, olikt andra maskuliner! (Böjningen är en olägenhet, men har hållit sig därför att den är frekvent och fonetiskt bekväm och därför att det var 'så litet att göra åt' (s. 31), eftersom de tänkbara alternativen laborera med andra, delvis olösliga svårigheter: *fiskare* pl. *fiskrar* kan gå an, men *handlare*, *odlare*, *växlare*?!) Utgångsformen för pl. *fiskare* är *fiskara(r). Om *r*-bortfallet se i det följ. Här har den *r*-lösa satsvarianten slagit igenom, därför att ett *r* gick före, och så tidigt att *fiskara likställts med trestavingarna på urspr. vokal och därmed i 'apokope-området' utsatts för vokalförsvagning, i detta fall likvida-försvagning (s. 161). Best. plur. bildas i regel på vanligt sätt med tillägg av *-na* (l. *-a*) till ob. plur., alltså i *fiskara*-området *fiskarana* som i NÖSkåne och *fiskrana* t. ex. i Blek., jfr *hästa* : *hästana* (eller *fiskara* i Vgl., jfr *hästa* : *hästa*) och i *fiskare*-målen *fiskarena* och *fiskarna*, jfr *dike* : *dikena* och *hästar* : *hästa(r)na*. Synkoperingarna äro de väntade. (Den vanliga förklaringen av *fiskarena* är att *e* beror på försvagning i 'levissimus' i fsv. *fiskarana*. Men i en följd av tre svaga taktdelar undertryckes annars icke gärna den mellersta, allra minst om den innehåller *a*: Värml. *feskran* o. d., Blek. *fiskrana*, jfr s. 91. Däremot kan man väl tänka sig en synkopering av *e* mellan *r* och *n* och med *a* på båda sidor, då *fiskarena* genom en yngre utveckling blev *fiskarna* — under inverkan från typen *herrarna*, *gossarna*.)

Best. plur. av en- och tvåstaviga maskuliner och feminer. Pluralformerna av *fisk*, *timme* m., *grav*, *tunga* f. voro i fornspråket för mask. obf. n. *fiskar* a. *fiska* bf. *fiskarnir fiskana*, *tímar tíma tímarnir tímana* : fem. *grafar grafar grafarnar grafarnar*, *tungur tungur tungurnar tungurnar*. I föstn. synes emellertid redan förlitterärt ha inträtt en förändring som bestod i att de bestämda formernas *-rn-* i nplm. och naplf. utbyttes mot (kort) *n*: vi få yngre paradigm som *fiskanir fiskana* : *gravanar gravanar*, *tungunar tungunar*. I stort sett utgå de norska dialekterna (och trol. en del svenska) från de äldre paradigmen (med undantag dock för SÖBusk., NAkersh., SOpl. och Hedm. (utom NÖsterd.) som visa former med *-n- åtm. i mask.). Flertalet svenska mål (isht i öster) och förmodligen de danska målen förutsätta däremot de yngre paradigmen.

I detta system ingriper nu bortfallet av slutljudande *-r*. Denna viktiga förändring har för äldre fornsvenskans del utretts av Hultman i en grundläggande postum avhandling 1931. H:s resultat ha i allt väsentligt giltighet för hela Norden (i den mån *r*-bortfall existerar, jfr nedan). Som H. visat är *r*-bortfallet en satsfonetisk företeelse. Det uppstår *r*-lösa varianter av ordformerna vid sidan av de äldre *r*-försedda formerna. Växlingen mellan alternativen reglerades till en början helt av satsfonetiken. Men redan tidigt visar det sig att endera formen kan fixeras som normalform, vilken återkommer i alla situationer. Vilkendera det blir som slår igenom, *r*-formen eller den *r*-lösa, beror som Hultman visat till större delen på morfologiska associationer, men också på ordens syntaktiska placering o. s. v., förhållanden som växlar för varje böjningstyp. Redan för ä. fsv. har Hultman (delvis föregripen av E. Olson 1911 p. cxx ff. och för y. fsv. redan av Söderwall 1870 s. 60 f.) i fråga om denna sak klarlagt en distinktion som blir av vikt för den följande utvecklingen: *-r* har en starkare ställning i associationsspelet i de femi-

nina pluralerna än i de maskulina. I fem. *ōn*-stammar: *tungur*, åtm. i en text, VmL, också i fem. *ō*-stammar: *grafar*, har *r*-formen oftare fixerats än i mask. *a*- och *an*-stammar: *fiska(r)*, *tíma(r)*. Förhållandena äro icke desamma i alla texter. I nordliga texter är *r*-formen oftare normaliserad än i sydliga (jfr ANoreen Aschw. Gr.)

Distinktionerna framträda ännu tydligare i den följande perioden. I texter från c. 1400—c. 1500 kunna särskiljas åtm. 4 (kanske 5) olika böjningssätt som reflexer av den satsfonetiska *r*-förlusten i ä. fsv.: 1) konsekvent *r*-lösa former: *fiska* (*tima*) bf. n. *fiskane* a. *fiskana*, *grava gravana*, *tungo tungona* (åtm. i Ängelns diktamen), 2) *r*-lösa former i mask. *a*- och *an*-st. och i fem. *ō*-st.: *r*-former i fem. *ōn*-st.: *fiska -ane* (*-ana*), *grava gravana* : *tungor tungonar* (många hs., t. ex. Birg., Själ. tröst), 3) *r*-former också i fem. *ō*-st.: *gravar gravanar* (Nic. Ragvaldi, JBudde, Didriks s., Läkebok 7), 4) först i sena texter träffas ex. med *-r* också i mask. *a*-st. och *an*-st.: *fiskar*, *timar* och (mindre ofta) bf. *fiskaner -anar* etc.

I Norge visar sig *r*-förlusten i olika delar av landet ungefär lika tidigt som i Sverige. De *r*-lösa formerna äro dock i det hela fåtaliga. Det fornnorska skriftspråket var tidigare utbildat än det fornsvenska och dess tradition var fastare och mera enhetlig.

Dialekterna i nutiden återspegla växlingarna och distinktionerna i texterna. Vi ha ett sydligt område i Danmark, SSverige och SVNorge (om gränserna senare) med *r*-lösa former, konsekvent i Norge och även i Sverige och Danmark konsekvent i de trestaviga best. formerna *fiskarni(r), *tímarni(r), *grafarna(r) och *tungurna(r), i D. och S. däremot icke i den tvåstaviga fem. typen *tungur och delvis *grafa(r), endast i mask. *fiska(r), *tíma(r) och delvis *grafa(r). Norr om det *r*-lösa eller delvis *r*-lösa området vidtager i både Norge och i Sverige, med Gotl., Estl. och Finl., ett mellanområde med normaliserade *r*-former, vanligen dock icke i de trestaviga bestämda formerna och i synnerhet icke i maskulinerna. Ännu längre norrut märkes i N. och S. ett nordligt område med konsekvent *r*-lösa former (som i SVNorge), utom delvis i kortstaviga ord.

En viktig och i talet frekvent böjningstyp som ännu icke berörts är kons.-stammarna (med vilka *i*-st. vanligen slå följe). I paradigmen *føtr *føtrener *føtrena och *hendr *hendrenar *hendrenar har förlust av slut-*r* normaliserats konsekvent i SV. och N.Norge i områdena där *fiskar heter *fiska* o. d., däremot i Sverige och Danmark endast, men konsekvent, i de bestämda (trestaviga) formerna. Former som *händrena* o. d. utan *-r* i slutet äro nästan de enda förekommande i fda. och y. fsv. texter. — Orsaken till att *r*-förlust är så vanlig i denna typ är tydligen att ett *r*

konstant gått före i ordformerna. Orsaken till att ob. pl. *tungur i SSverige och Danmark normaliserat *-r*, men icke i Norge, är att typen i S. och D. haft stöd av kons.-st. och *i*-st., något som den har saknat i Norge — kanske också i NSverige. Jfr delvis EOlson a. a.

Dialekternas former återgå i regel på typer som äro belagda i handskrifterna från den senare medeltiden. Sunnmøre (Ivar Aasens mål) *tonge* 'tunga' : *tonge* 'tungor' återgår på fno. *tunga* l. *tungu* : pl. *tungu(r)*, jfr *sticku* 'stickor' i hs. från NVNorge c. 1320. Här har *-r* icke hindrat försvagningen av $u > e$. Och risken för sammanfall med sing. har icke hindrat *r*-förlusten eller försvagningen varken av *-a* eller *-u*. I Västerb. *tông* 'tungor' (= sg.) har *r* icke hindrat apokopen, som det däremot har gjort i Trondh. pl. *tongo* (: sg. *tông*), liksom det har hindrat försvagningen i Vågå pl. *tongo* (: sg. *tonge*), *kjäringa* *kerlingar (jfr s. 151).

Här intressera oss närmast de bestämda pluralformerna. Dialekternas *fiskan* o. d. 'fiskarna' som i Norrl., Norge, på Ålandsöarna etc., eller *fiska* som i Vgl., *tungo*, *pigo* i Södml., *föttren*, *händren* l. *fött(e)ra*, *händ(e)ra* i många mål ha utan tvivel, som ovan antagits (s. 154, 158), uppkommit genom likvida-apokope, resp. likvida-apokope + *n*-bortfall ur äldre trestaviga former sådana som de i yngre fornsvenskan anträffade, delvis mycket vanliga pluralerna *fiskane*, *fiskana*, *tungona* (Äng. d.), *fötrene -a*, *händrena*. Samma härledning är också den rimliga för det sydsvenska *fiskana* etc. i motståndsområdet mot apokope-försvagning och *n*-bortfall eller de sydvästnorska motsvarande *fiskane* o. d. i det norska motståndsområdet mot apokopen. Likaså för da. *fiskene* etc. Däremot är det icke troligt att finl.-sv. fem. *tunguna* l. *tungåna* kommer av fsv. *tungona*. Man skulle ha väntat ultima-apokope eller ultimaförsvagning. På Ålandsöarna: Kökar Föglö Sottunga Kumlinge Brändö Iniö och Houtskär heter det enligt Ahlbäck s. 96 f. mask. best. pl. *fiskan*, *timan* (*synen* o. d. 'sönerna', *fiskaren* 'fiskarena') : fem. *gravåna* o. d. (*-å-* regelbundet i kortstaviga!), *tungåna* etc. Då samma motsättning mellan mask. och fem. återkommer i gammaldags mål i ÖNyl. (åtm. Lappträsk; här dock st. fem. *gravan*) och allmänt i Estl., är det klart att den har tillhört ett ålderdomligt skikt i de sydfinl.-estl. målens utveckling och att den motsvarar den vanliga y. fsv. motsättningen mellan *fiskana -ane*, *timana -ane* och *gravanar* (~ *-ana*), *tungonar*, som bl. a. är anträffad just i finl.-sv. texter (JBudde). Finl.-sv. *tungåna* går alltså tillbaka på fsv. *tungonar*, som redan Hultman har insett. Formen har uppstått genom yngre normalisering av en *r*-lös variantform med konservering som ofta eljest av ultimavokalen framför bortfallen konsonant: den satsfonetiska *r*-förlusten upphör nämligen icke med den fornspråkliga perioden, den fortsätter in i nyaste tid och kan leda till nya morfologiska normaliseringar (i detta

fall endast i trestaviga bestämda former). På liknande sätt förklaras NÖVästml. (Norb.) sv. fem. _sjärnuna_, fsv. _stiärnunar_, gentemot mask. _ormane_, _bullane_ (st. fem. _åane_ 'åarna') *ormana-ane, och även Hord. (Voss) fem. _vēkuna_, _vīsna_ *vikurnar : mask. _bakkane_, _skogane_ trol. *bakkana, _kvistne_ *kuistina (st. f. _līane_ efter mask.); jfr Voss f. _héndna_ 'händerna' *hendr(e)nar : mask. _fō'tne_ *føtr(e)ni(r) l. *føtr(e)na. (Bevarat _-a_ i ultima av trestavingar som i Voss _vēkuna_ tillhör eljest icke de västnorska målen.)

I det ovannämnda skandinaviska 'mellan-området' är normaliseringen av _r_-formerna i en del grammatiska kategorier likformigt genomförd i hela området, men i andra fall framträder en tydligt östlig orientering för det normaliserade _-r_. Så t. ex. träffas _-r_ i adjektivens pluraler endast österut i svenska mål (men icke i Norge), nämligen i Estl. och i Dalm. samt i obetydliga rester på Gotl. och i Uppl. Bevarat _-r_ i slutet av våra bestämda pluraler finnes i Sverige på Gotl., i ÖUppl., Dalm., VVästml. och Närke. Dessa mål ha alltså former på _-r_ motsvarande de fornsvenska _tungunar_ och vanl. även _gravanar_, delvis också _fiskaner_ l. _fiskanar_. Men som man kan vänta i de nämnda målen, har vokalen i ultima, också urspr. *a, i de trestaviga utgångsformerna undergått reduktion, försvagning eller synkope, i den homorgana omgivningen mellan _n_ och _r_. Målen äro antingen _e_-mål som Gotl., eller också ha de allmänt _ą_ (icke rent _a_), _ä_ eller _e_ i efterstavelser åtm. framför _r_ (< _R_) på grund av särskilda ljudförhållanden: jfr ÖUppl. _kastąr_, Dalm. _kaster_ 'kastar'. I vokalföljder i efterstavelser som _a_ + _ą_ eller _a_ + _ä_, _e_ t. ex. *_åranąr_, *_-anär_, *_-aner_ är det därför naturligt att reduktionen i dessa mål träffar ultiman och dess vokal men icke penultiman. (Det är möjligt att denna för talrika mellansvenska mål sannolika ultimareduktion framträder redan i enstaka fornsv. skriftformer t. ex. _synoner_ 'senorna' Eriksleg., _gropanor_, _winflaskanor_ Nic. Ragv.)

Den allmänna motsättningen mellan å ena sidan fem. _ō_-st. och _ōn_-st. och å andra sidan mask. _a_-st. och _an_-st. som i y. fsv. hs. — och som i Houtskär etc. men där i former utan slut-_r_ i fem. — träffas väl genomförd i Mell. Ö. Uppl., särskilt Häverö: f. _åręner_ (-ər, -ər), _tungəner_, _flugəner_ : m. _fiska_, _tima_, _spönä_ 'spenarna' *spynone *-ona (med vokalbalans!). Vätö och Bro skeppslag i grannskapet har former som _åręnder_, _flaskənder_ : _fiska_ etc. Här visar inskottet av _d_ att reduktionen åtm. i detta område nått fram till synkope av ultimans vokal; med all sannolikhet har förhållandet varit detsamma också i Häverö. (Vätömålets _nd_ i _åręnder_ är samma sak som _nd_ för _n_ i andra fall då _r_ följer t. ex. i Uppl. '_Dändre_ 'Danderyd' *Danarøyr, Finl. (Nagu) _grăndrīs_ 'granris' *grenihrís, Norge (Numed.) '_Jörăndru_ 'Jøraanrud' etc.; en annan företeelse

är det då _nd_ och _ld_ i vissa dial., men veterligen icke i Uppl., kan insättas i st. f. _n(n)_ och _l(l)_ i efterstavelser framför vokal och i slutljud, se s. 150, 193 och i det följ.) — Andra mål i Mell. Ö. Uppl. ha best. pl. på _-ner_ också i maskuliner: _fiskaner_ o. dyl., jfr y. fsv. sälls. _fiskanar_, _fiskaner_ (vanligare i reformationsskrifterna).

Synkope, fullständig stavelseförlust och vanligt bortfall av _n_ framför _r_ i 'svagton' (s. 90 f.) möter 1) på (större delen av) Gotl.: _fiskar_ 'fiskarna', _tungar_ 'tungorna' (trol. av ä. *fisker etc. > _-ar_ genom nygutniskt sammanfall av alla urspr. ändelsevokaler i _a_ framför _r_, jfr _argar_ a. 'arg' fg. *arg(i)r; _tungar_ 'tungor' fg. *tungur); 2) i Dalm. (Älvd. i Åsen m. fl. byar) mask. nom. _fiskąr_ *fiskanir (: a. _fiską_ *fiskana, jfr n. obf. _fisker_ *fiskar, a. obf. _fiska_ *fiska), _smīðir_ 'smederna' *smiðinir (: a. _smīðį_ *smiðina, jfr n. obf. _smīðir_, a. obf. _smīði_), fem. n. och a. _kullur_ 'kullorna' *kullunar (: obf. _kuller_ *kullur), Dalm. (Älvd. i andra byar, Mora, Orsa etc.) n. _fisker_ (: obf. =), n. a. _kuller_ (: obf. =); 3) i (delar av) VVästml. och Närke _fiskär_ eller _fiskăr_ ~ _fiskă_ (: obf. _fiskąr_). Det är möjligt att VVästml., Närke, VSödml., Ögl., Vgl. etc. _tongera_ o. d. 'tungorna' åtm. delvis i första hand återgå på ett äldre *tunger o. d., uppkommet som _kullur-er_ i Dalm., men sekundärt påbyggt med den vanliga bestämdhetsändelsen _-a_ efter mönster av t. ex. _hä'nnera_ ; _hä'nner_ (y. fsv. bf. _händren(a)_!), _fö'nstera_ : _fö'nster_ (fsv. bf. _fönstren_) och genom påverkan från andra dialekter. Motsättningen mellan Vgl. etc. bpl. _tongera_ : _fiska_ kan i så fall lika väl som Häverö _tungəner_ : _fiska_ motsvara den i y. fsv. vitt spridda motsättningen mellan _tungonar_ och _fiskana_ eller _fiskane_. Ultimasynkopen och _n_-bortfallet i t. ex. Älvd. _kullur_ och Vgl. _tonger(a)_ äro likställda med penultimasynkopen och _n_-bortfallet i t. ex. Vgl. '_Grö're_ 'Grönered' *Greniruð och '_Trä're_ 'Tranered', jfr s. 197; en sak för sig är att penultimasynkopen i Vgl. icke träffar _a_ framför _e_ i nästa stavelse. (Förklaringen av Vätömålets former är given redan av ASchagerström 1882; sammanställningen av Dalm. _fiskąr_, Närke _fiskär_ och Vgl. _tongera_ med fsv. _fiskaner_ etc. är först framförd av HGeijer 1921, som dock uppfattar _n_-bortfallet som ett bortfall mellan vokaler.)

Svenska riksspråkets först i vår tid slutgiltigt fixerade normalformer _fiskarna_, _gravarna_, _tungorna_, _händerna_, (_dikena_ etc.), som väsentligen överensstämma med dialektformerna i Stockholmstrakten, delar av SVästml. och fasta Åland, bero på vissa yngre, huvudsakligen morfologiska ombildningar, som ha mindre intresse i detta sammanhang.

B. Penultimareduktion i trestavingar på konsonant.

Framför en ultima, som enligt det föregående icke har undergått synkope (eller apokope), kan penultiman reduceras. Reglerna äro i stort sett desamma som i trestavingarna på vokal, men företeelsen har större geografisk utbredning och den kan inträda i fonetiska situationer, där den i resp. dialekter icke är vanlig i trestavingarna på vokal, framför allt som det synes i sådana fall då också den slutljudande konsonanten är bevarad. Exempel finnas — också utanför förledsställningen — i 'apokope-området' och på Atlantöarna, icke blott i 'synkope-området' i Sverige och Danmark. Heterorgan synkope finns i Mell. Vgl. Tunga mellanstavelser som *ing* och *ung* kunna synkoperas också i självständiga takter (icke blott då trestavingarna utgöra förleder, s. 170).

En stor del exempel äro ursprungliga sammansättningar. De höra hit endast för så vitt de ha övergått till enkla ord och rytmiseras som enkla trestaviga takter. Kvarstå de som sammansättningar, kan penultiman, i den urspr. typen ⊥́ ⏑ ⊥̀, reduceras enligt reglerna för mellanvokalen i sammansättningar (s. 67 ff.).

På Island är reduktionen vanligen inskränkt till viss förkortning av stavelsens ljud, delvis åtföljd av kvalitativ ändring eller 'folketymologisk' omvandling tydande på svårighet för de talande att 'normalt' identifiera den undertryckta stavelsens ljud (s. 31). Ex. nyisl. *rauðrósótt(ur)*, *forníslendsk*, *einsamall*, uttalade som (⊥́ ⏑ ⊥̀ l.) ⊥́ ⏑ ⊥̀, en rytmisering som i nyisl. också tycks förekomma i artikelformer som *ættjörðin* 'släktjorden' o. d. Kvalitetsändring har inträtt i *bleikalóttur*, *móalóttur* 'blek-, jordstrimmig (om hästar)', *álóttr, *bleik-*, *móalingur* 'sådan häst', (Västfj.) *svareglóttur* 'vit med svarta fläckar omkring ögonen (om får)' *suartøyglóttr (om *svar-* se nedan), *attnefðóttur* 'med viss färgteckning (om får)' *arnhǫfðóttr; därjämte folketymologi i *áttahringur* 'båt med åtta åror', *sexahringur* 'sexmansbåt' *-æringr, jfr redan c. 1476 *tolfaring*, *teinaring* 'tolv-, tio-åring'. Ett exempel på homorgan synkope är nyisl. (talspr.) *dáltið* (Blönd., VGudm.), *dáltinn* (VGudm.) 'litet, liten' *dálítit -inn.

Fär. liknar Isl. men är som vanligt mindre 'etymologiserad': ˈ*ainsămadlor* skr. *einsamallur* (jfr ˈ*säaman saman*), enl. Hægstad också ˈ*ainsŭmadlor*; ˈ*säksăriggor seksæringur* 'båt med tolv åror' (jfr ˈ*läara læra*), ˈ*färmĭniggor fermenningur* 'fyrmänning', ˈ*lansĭniggor landsynningur* och ˈ*lannĭriggor landnyrðingur* (vindnamn). Några ex. på synkope har jag icke funnit. (Däremot talrika hiatusreduktioner t. ex. ˈ*Förjar* *Færøyiar).

Norge har talrika exempel på förkortning av detta slag t. ex. SHord. *seksaring*, *ålmäning* 'allmänning'; men också mycket ofta synkope: NHord. Sogn Fjord. Nordl. *seksring*, NHord. Sunnm. Nordl. *åttring*

'storbåt', Nordl. ˈ*Ölmiññen* gn. 'Søralmænningen'. En följdföreteelse är att *nn* (*rn*), *ll* i penultiman ha dental kvalitet i dialekter som eljest ha *ńń ĺĺ* i starka taktdelar, t. ex. Röros, Ålen *almän(n)ing* o. d., Å. *hātönning* 'potatiskaka' *halfþynningr, Nordl. *trimänning*, Salten etc. *stallbänning* 'ett slags borr': jfr *stallbańń* 'ds.', Gimsøy *staurhänneng* 'en delfinart' *staurhyrningr, STrondh. ˈ*Resällań* b. pl. 'Resel' *Reishiallar. Ett annat symptom är att dessa förb. kunna utbytas mot *nd*, *ld*, en substitution som också eljest hör hemma i svaga taktdelar: Hard. och Suld. *einbinding*, Hallingd. *einbending* 'ensamt barn' *einberningr (jfr s. 150). Andra norska ex. på försvagning eller synkope äro: Voss '*Trissælingjen*, '*Årsælingjen* (åkrar; obs. *l*, icke *ld*) *-sældingr av *såld* 'såll', Salten *treremming* 'trirøming (Aasen)', *-fjärring* 'fjordbo', Senja (alt.) *fämbŏring* 'storbåt' *fimmbyrðingr, Stod *ōvlin* *óvyrðinn (s. 178), Tel. Agd. *Tårvil(d)* msn. *þórífill (s. 178), Busk. (Nord., Aad.) *mamfli* 'mångfaldigt', Busk. ˈ*Krössra* 'Krødsherred', SOpl. ˈ*Fautnărom* 'Foged-Narum' (: *Nārom* 'Narum'; jfr med sekundär hiatusreduktion: Akersh. ˈ*Stä́nsbång* 'Stens-Bodding': ˈ*Bǎong* 'Bodding' a Boðunghom 1337), Tel. *Traak* i þrælakrom RB (synk. ur dpl.), Hord. ˈ*Vālĕmar* l. ˈ*Vălmar* 'Valhammer' *Val(ah)amarr, Sogn ˈ*Båsăko* l. ˈ*Båsko* 'Baasaaker' *Bárðsakrom; *Hønjum*, *Tønjum* *Húninium, *Túninium; Romsd. ˈ*Sjömlinguń* 'Sjømæling' af Siaumælingum FmS; Trondh. (med många ex. tack vare den unga bestämda artikeln i gårdnamnen) ˈ*Sörmlan*, ˈ*Normlan* 'Mælan s. og n.' *-melarnir, ˈ*Oppŭran* 'Oppauran', ˈ*Sjärvĕran* 'Skjervauran', ˈ*Smǎglań* 'Smaagaard'; ˈ*Mällaññen*, ˈ*Ysslaññen* 'Melland, Ystland' *Miðleirangr, *Ýzt- (jfr ib. *Lensviken* *Leirangrs-); ˈ*Monkresta* 'Munkrøstad' *Rióðstað- (: ˈ*Rö́sta* 'Røstad'), ˈ*Fjä̀lmen* d. ˈ*Fjä̀lma* 'Fjærem' *Fiarðheimr (med synk. i ett hemnamn, s. 113); *Skingen* Skillingar FmS (jfr s. 195, 201).

Efterleden *-bólstaðr får penultimareduktion efter enstavig förled, men icke efter tvåstavig: Busk. *Hobbelstad* Tel. *Hoppestad* *Hóbólstaðr, Hord. *Vespestad* *Vest(r)- (2 gn.), Troms *Vebbestad* *Vé-: VAgd. *Hægebostad* *Helgi-, Hord. *Myklebostad*, *Fonnebost*, Troms *Bessebostad* *Bersa-; i de senare exemplen har rytmen redan från början varit trokeisk och överensstämt med den vanliga satsrytmen. I Nordl. (Vefsen) förkortas *-dóttir efter fars-namnet i gen.: ˈ*Há́nste*, ˈ*Nī́ste* 'Hansdotter, Nilsdotter', jfr Jyll. (Vends. etc.) *Ma Knuster* o. d. 'Maren Knutsdotter' (Feilb. 1: 178, 3: 559); här snarast haplologisk synkope liksom i de i N., S. och D. vanliga *faster*, *moster* *fa(ðu)rsystir (; i en del trakter av Nge och NSv. träffas dock ˈ*făsyst*, ˈ*mŏsyst* o. d., t. ex. i NGbr., Jämtl., med tidigt *r*-bortfall och apokope av *-e*; oförkortade *farsyster*, *morsyster* o. d. finns åtm. alt. i motståndsområdena i SVNge och SSv. t. ex. i Hall.). — Liksom nyisl. *móalóttur* etc. förkortas i SHord. '*graasette*, *moosette*, *rausette*, *svarsette* (!)

'grå på sidorna (om kor etc.)' men reduktionen har här ägt rum i sekundär hiatus: *grá-, suartsí(ð)óttr etc.; vid möte med förledens vokal efter bortfall av *v* har penultimavokalen försvunnit genom kontraktion i SHord. *'sooren* 'sådan' ~ *'soovoren*. — Liksom i Fär. *'ainsămadlor* *einsamall (~ *'ainsŭmadlor?*) har penultimas *a* på olika sätt reducerats framför ultimas *a* i självständig takt (jfr red. av ultima i förledstakter etc. s. 181 f.) flerestädes i Norge t. ex. i Tel., Hard. etc. *eisemall(e)* o. d., Sät. m. *aisemadde* f. *aisemo*, Sogn *öis(e)modl* f., Tel. (Tinn), Sunnm. etc. *eismall(e)* o. d., Solør *äisomen* m. o. f.; jfr sv. Värml. (Fryksände etc.) *ănsumen* o. d., Dalm.: ÖvVd. *äissmin*, Älvd. *ęesumin* (~ *ęesum*), Orsa *ąsumin* pl. *ąsmiger* 'ensamma', jfr fsv. VmL *enzoman*, *enzomin*, Finl. (Österb.) *äismänd*, *äismä*, Gotl. (Goth. etc.) *ainsumen* o. d. (SG.) *aismar*, ä. Gotl. *allsumen* adj. 'hel och hållen', *allsuma -ä* o. d. adv. 'helt och hållet, alldeles', jfr fsv. DaL *alt suman*, *baþi suman*, da. rspr. *ensom* ä. da. *ensumæn* (; *u*, *o* etc. äro reduktionsprodukter framför *m*).

I Sverige äro exemplen av samma slag som i Norge. De finnas i hela landet. Synkopen är relativt vanlig redan i fsv.: *Ben(e)dikt*, *Ben(di)kter*, *Er(i)ker*, *Nik(o)las*, *Phi(lip)pus*; *El(i)fsson*, *Er(i)ksson* etc. (rytmiserade som daktyler); *man(a)dagh(er)*, *sun(nu)dagh(er)* (d:o); *hul(i)kin*, *hwil(i)kin*, *thol(i)kin* '»håcken», »tåcken», vilken', *fyr(i)kin* 'fyrk' (lt. *vēreken*), *När(i)kiar* 'närkingar', *rik(i)sins* 'rikets'; jfr med försvagning *Nårkepijngh* o. d. 'Norrköping' (se nedan). Motsättningen *wärdhlen* *veruldin : ob. f. *wäreldh* o. d. finns i hs. från c. 1450 (Barl. o. Jos.). Ur nyare språk kan anföras *Salmon* 'Salomon', *Sakris* 'Sakarias', *Erker* l. *Jerker* ~ *Järker* (i Uppl. etc. genuint med grav aksent!); *Nilsson* av *Niklsson l. *Niglsson; (Bellman) *fjernd'lar* 'fjärdedelar'; talspr. *de ä' fäl(l)an* l. *f'lan* adv. 'väl, nog' *fullan. I dialekterna är *missmar* o. d. 'midsommar' anträffat på skilda håll från Dal. till Blek. (också i Danmark); *oknug* o. d. 'obekant, främmande' *ókunnug fr. o. m. Uppl.—Värml. norrut; *jǫlpĕrån jǫlprån* o. d. 'jordpäron, potatis' i VUppl., Västml., SDal.; *nəlte* o. d. 'något litet' i Dal. och Norrl.; *pingsta*, *pinsta* o. d. 'pingst' *pingisdagr i Hall. (Fagered, Ljungby), SVgl. (Holslj.), Boh. (Sörb.), Värml. (Fryksd.), Finl. (Nagu) och som förled i sms. på många håll t. ex. Uppl.: av *pingisdag- l. -daga-. Mer enstaka fall äro Boh. (Tanum) *hǟsdeng* 'häradshövding', Värml. (Fryksä.) *sjyggler* 'skidgårdar', *fänsbling* 'Fensbols-bo', (Nordmark) *stennsling* 'Stenslanda-bo', SDal. (Bröll.-d. 1697) *umki* 'mycket' *ofmykit, SHall. *vārmen* (~ *vāremmen*) bf. 'hyllan vid tvärväggen i ryggåsstuga', *grȳske* o. d. *grýtuskeið (s. 78); Blek. (Lister) *bryggmann* Skåne (Lugg.) *brogemann* 'brudgumme' *brýð- l. *brúðgumann asg. bf. med omtydning efter *mann* 'man' (m. h. t. *brýð- jfr fda. *brythgumi*, Omlj. s. 32). Konsonantisk reduktion visar SDal. (By) *i lådegas* 'i våras' (: *lådinjen* 'våren'),

vokalförsvagning Falun (1700-t. enl. SHof) *halvenān* 'halvannan'. Synkope i ordfogning möter i Skåne *faud num* o. d. 'fått honom', *åmm nåm* o. d. 'om honom'; hit hör också det vanliga *brănd să* o. d. 'brände sig' (jfr förut på fl. st.) om synkopen som troligt är har inträtt redan då slutkonsonanten fanns kvar i uttalet. — Danska exempel äro Bornh. *almniń* (i Gudhj.) ~ *almiń* 'allmänning', *pībliń* ~ *pībeliń* 'flickan' (s. 107), *hömliń* (Kuhre 117) 'himmeln' (~ *hemmeliń*, T.-W. 87), *bārstan* l. *bārstans* adv. 'bara' (jfr med vokaliskt ordslut B. *däń bāresta*), *öffröl* 'gravöl' *útferð(ar)ǫl jfr Blek. (Lister) *uffärajille* 'ds.', Vends. *fårler* 'föräldrar', *möleter* pl. t. 'malört', SJyll. *'Åvvleng* 'Aabølling', *'Kjär'bleng* 'Kærbølling', ä. da. *alsmer* 'högsommar', nyda. vulg. *skingler* 'skillingar' (jfr 193, 74).

Ortnamn. Strödda exempel: SHall. *'Myltan* 'Möllehyltan', SBoh. *'Kål-vet* 'Kålhuvudet', *'Tammera* (~ *'Tammara*) 'Takmaderna', Dalsl. *'Storebər Lellebər* 'St. L. Ödeborg' (: *Öbərj* 'Ödeborg'), Värml. *'Frȳkre* (~ *-ere*) 'Frykerud' *Fríkuherað, Vgl. *Flundre* (härad) *Flotnaherað l. d., *'Fjålmen* 'Fjordholmen', *'Spītelja* 'Spjutgiljan' *'Trəlleta* l. *'Trəlta* 'Trollhättan', *'Mäll-planna* 'Medelplana' Mäthelupanda 1347, (Gäs. etc.) *'Almingen* 'Allmänningen', SVästml. *Timmelsta* *þingbólstaðr (jfr s. 193), NÖVästml. och SÖDal. *Karbenning Ombenning Botbenning* m. fl. *-byggning jfr Ängliko bygning 1399 (HStåhl 1946), SDal. *'əlsta* 'Ulvshyttan', *Hysta* Hyshyttan 1556, Ång. *Sörmesunda* *-miósund (s. 160).

Några namntyper. Stadsnamnen på *-köping* förkortas i Södml. och ÖÖgl. *Nyköping* hette på 1800-t. i dial. *Nypping* och skrevs i en bröllopsdikt 1726 *Nyckping*. *Norrköping*, *Söderköping* och *Linköping* heta i gammal dial. i ÖÖgl. *Nərping*, *Sörping* och *Lyngping*. Mera åt väster och i det inre säga de äldre *Nərkĕping -pyng* (*e* = *ə*), *Linkĕping*. I yngre språk i hela Ögl. (i V. uteslutande?) är uttalet *Linkĕping* l. *-tjŏping*. Namnen *Jönköping* och *Falköping* i Smål. och Vgl., som båda äro urspr. fyrstaviga med tvåstavig förled (*Júna-, *Falu-), uttalas i dialekten *Jöntjĕping* l. *Jönsĕping* och *Fåttjŏping* l. d. (s. 70). Penultimareduktionen i de av gammalt trestaviga namnen är tydligen i Södml. och ÖÖgl. äldre än förmjukningen av *k* framför främre distinkta vokaler: jfr y. fsv. *Nörchepung*, *Nårkepijngh* (Noreen VSpr. 4: 244). I de fyrstaviga namnen är reduktionen senare än i de trestaviga (jfr om namnen på *-bolstad* s. 193 f.) och senare än förmjukningen; eller också är *k*-förmjukningen överhuvud äldre i Smål.—Vgl. än i ÖÖgl.—Södml.

Gård- och bynamnen på *-stad* ha som förut anförts (s. 184) i Mell. Sverige mycket tidigt förenklats till namn på *-sta* utan association med det enkla ordet *stad*. I Uppl., Västml. och Södml. få de allmänt penultimasynkope och det är troligt att synkopen i dessa namn är i många fall tidigare än synkopen av mellanvokalen i de vanliga sammansätt-

ningarna, som ju annars är väl genomförd i dessa landskap. Ex. Uppl. *'Årksta* 'Orkesta' fsv. Orkasta 1331, *Stensta*, fsv. Stenstada 1382 men äldst Stenastaþum 1287. Hur *stad*-namnen i andra landskap förhålla sig m. h. t. synkopen kräver särskild undersökning. (Om apokope i *stad*-namn s. 184.)

Namnen på *-torp* av *-þorp kunna i trakterna omkring Göta älv i NVVgl., SBoh. och SDalsl. förenklas till tvåstavingar på *-ter* (med aks. 1 eller aks. 2). Här intressera oss närmast de urspr. trestaviga med tvåstavig förled, typen *Púkaþorp > *Púkter* o. d. I detta område försvagas alla vokaler, också *a*, till *e* i penultima av trestaviga dipodiska takter (som mellanvokaler i komposita, jfr s. 69) men de synkoperas icke i heterorgan omgivning; i daktyliska takter förändras däremot ett *a* alls icke framför ett *e* i ultima, jfr *fiskare* o. d., men *e* i penultima kan synkoperas. Ett *Pùkatórp* måste alltså först ha blivit *Puketorp, därefter *Puketer, sist *'Púkter*. Försvagningen av efterleden har satt in senare än vokalförsvagningen i penultima, men tidigare än synkopen. Ett *Pukater skulle rimligtvis ha stått kvar. Likaså säkerligen ett *Pukete med öppen ultima: jfr vanl. *krokete* l. *krogete*, *sjävete*, *kroketa* etc. 'krokige, krokiga', också *krokete* 'krokig' *krókete(r) med tidig förlust av *-r*: den heterorgana penultimasynkopen i SBoh. är bunden till ställningen framför ultima på (bevarad) konsonant och till daktylerna. Resultatet blir *'Púkter* 'Puketorp', *'Lå'kter* 'Låcktorp' Lykkothorp 1396, *'Kråtter* 'Krattorp' *Kraka-, *'Gåtter* 'Galltorp' *Galga-, *'Knápter* 'Knaptorp' Knapathorp 1402, *'Skålter* 'Skalltorp' *Skalla-, *'A'tter* 'Artorp' trol. *Ara-, *'Kvä'nter* 'Kvarntorp' *Kuerna(r)- etc. Stadiet *-eter* är bevarat i vissa fall t. ex. efter *bb* i *'Stubbeter* 'Stubbetorp' *Stubba- o. s. v.

Rud-namnen med tvåstavig (l. flerstavig) förled ha i hela VSverige, inkl. Vgl., Hall. och (delar av) VSkåne, samt i delar av ÖNorge omkring Oslofjorden förenklats till namn på *-re*, som (åtm. till en början) äro trestavingar med daktylisk taktform och där *-re* — liksom *-ter* och *-sta* i föreg. grupper — icke längre är en efterled i ett sammansatt namn utan en ortnamnsändelse som tillsammans med sitt grundord i verkligheten utgör en ny ortnamnstyp, morfologiskt skild från den gamla sammansatta typen. (Typen på *-re* (*-ere*) kan på sina håll bli mönster för nybildade namn långt fram i senaste tid t. ex. i NÖDalsl. *'Bjö'rklunskere* skr. 'Björklundskerud', *'Levínere* 'Levinerud', *'Dalínere* etc.) I Götaälvsområdet samt norr och väster därom och i Norge ha mellanvokalerna, varibland också *a*, försvagats till *e* redan på det dipodiska sammansättningsstadiet och detta *e* kan därefter i den enkla daktyliska takten alternativt synkoperas i Boh., NVVgl. och Värml. i Sverige och i Norge åtm. i Vaaler härad i Östf.: NBoh. *'Baggre* (l. *'Baggere*) 'Baggerud' *Bagga-, Värml. (Fryksd.) *'Tjälkre* 'Kälkerud', (Kil) *'Siggre* l. *'Siggere* 'Siggerud', Nge (Vaaler) *'Kälvre* 'Kalverød' Kalfuarud RB. (I andra delar av Norge där *rud* står kvar som *-ru*, synes mellanvokalen behandlas ungefär som i andra sammansatta namn.) I större delen av Vgl. (icke i NV.) och i Hall. och Skåne har däremot *a*, men icke *i* och *u*, bevarats — som det synes utan hänsyn till omgivande konsonanter — i sammansättningarna på *-ruð*, ända tills denna efterled försvagades till *-re*, och i de efter försvagningen uppkomna enkla daktyliska takterna har *a* bevarats till nutiden liksom i *fiskare* etc. Vi få här alltså två typer, 1) en på *-are* t. ex. Vgl. *'Långare* 'Långared', *Granare*, *Kvanare*, *Stålare*, *Äpplare*, *Häglare*, *Desare*, *Jättare* 'Hjärtared', t. o. m. *Fägrare*; Hall. *'Bröddare* 'Bråddared', *Bjärnare*, *Äbbare*; Skåne *'Ståbbare* 'Stubbaröd', *Modare*, *Vallare*, och 2) en på *-ere*: V. *'Börkere* 'Björkered', *Birki-, *Tjällere* 'Källered' *Keldu-, H. *Egere* *Eiki-, S. *Barkere* 'Björkeröd' (Onsjö). Endast i den senare typen, men icke i den förra (här möjl. vid haplologi) kan penultimavokalen synkoperas, varvid vi få exempel på synkope-arter som eljest äro sällsynta eller saknas i dessa landskap. Bland dem märkes synkope mellan *n* och *r* (jfr s. 102) med bortfall av *n* framför *r* i Vgl. t. ex. NMark *'Grö're* 'Grönered' Gränered 1546 *Greni-, SKind *'Trä're* 'Tranered' *Tranu- (flera ex. i Götaälvsområdet i Vgl. och Boh.), eller i Skåne med *d*-inskott mellan *n* och *r* *'Trä'ndre* (l. *'Trä'nre*) 'Traneröd'. Andra fall: Vgl. Vart. *'Nätre* (: gen. *'Nätes*, s. 183) 'Nätered' *Nätu-, NKind *'Fästre* (~ *-ere*) 'Fästered' *Festi- l. -u, Veden *'Tjuppre* 'Kypered' *Hiúpu-, Ås *'Äspre* (~ *-ere*) 'Äspered' *Espi-, NKind *'Ekre* (~ *-ere*) 'Ekered' *Eiki-, SHall. *'Äspre* (~ *ere*), Skåne: Gö. *'Bärkre* 'Björkered', Åsbo *'Må'llre* 'Magleröd', *'Lengre* 'Linneröd', *'Sjengre* (~ ') 'Skinneröd'. (Det är möjligt att synkopen i t. ex. Ås *'Äspre* inträtt då *-ð i slutet ännu fanns kvar; i så fall är *-e-* i penultima i biformen *'Äspere* sekundär inskottsvok. framför slutlj. *-re*, jfr t. ex. Ås *'Räfsere* *Refsruð, NMark *'Angstere* *-hestre.) Dessutom träffas ex. med vanliga synkopearter som Vgl. Gäs. *'Oggle* 'Ugglered' *Ugglu-, Redv. *'Hummere* 'Humlered' *Hum(l)re *Humlu-. — Namnen på *-lev* synas förhålla sig ungefär som de på *-rud* t. ex. i Skåne *'Varale* 'Varalöv' : *'Brö'nsle* 'Brönneslöv' (s. 105). (Om ultiman i *-rud* och *-lev* s. 183 f.)

Anm. I en del namn på *-re* och *-ter* i Boh. och Dalsl. och några namn av den speciellt dalsländska typen på *-ben* '-byn' *-bønn bfm. har tydligen förbleknandet av slutleden försiggått redan innan reduktionen av mellanleden genomförts eller var fullt avslutad. Alla namnen ha tvåstaviga förleder med sluten andra stavelse eller trestaviga förleder. Flertalet synas vara relativt unga bildningar, något som bl. a. framgår av gen. på *-s* i en del förleder; i varje fall äro de unga i egenskap av

sammansatta ortnamn, dvs. namnen ha relativt länge varit ordfogningar (*Amunds torp*, *Amundar rud* l. dyl.). På det stadium då försvagningen av slutleden just hade inträtt var tydligen andra stavelsen i dessa namn en relativt tung och sonor stavelse i jämförelse med slutstavelsen och andra 'lätta' stavelser i ordtakten. I sådana stavelseföljder inträder i (delar av) Boh. och SDalsl. en sekundär aksentförändring eller rättare en rytmisk förändring varigenom andra stavelsen framhäves på bekostnad av övriga stavelser; rättast är det två skilda förändringar: 1) framhävning av tredje stavelsen från slutet, 2) framhävning av andra stavelsen från slutet, om denna är lång. Den förra är jämförlig med den från grekiskan och latinet bekanta antepenultima-regeln, den senare med den latinska penultima-regeln (s. 24 f.). Jämförlig är också framhävningen av andra stavelsen i t. ex. högsv. *konúngslig* (enligt mitt intryck vanligast i fyrstaviga former). Resultatet blir namnformer som Boh. *'Amúnnere* 'Amunderöd' i Amunda rudi RB, *'Elånsere* 'Erlandsröd' (*e* mellan *s* och *r* är inskottsvokal, fyrstavigheten alltså sekundär), *'Ejåsse* 'Ejgalseröd' *Egilsruð, *'Smúnster* 'Asmundstorp', Dalsl. *'Gråfålere* 'Gråfåleröd', *'Tenåse* 'Tenarsrud' *Steinarsruð, *'Asjårben* 'Assgärdebyn' *Ásgerðarbønn, *'Ålåsben* (~ *Òlasben*) 'Olasbyn' av *Ola* msn. Typisk är motsättningen *'Mårkestorp* : *'Markúsere* *Markúsa(r)- i Dalsl. I Boh. *'Belättere* 'Beläteröd' i Bærglyota rudi RB *Berglíótarruð, var försvagningen av andra stavelsen åtminstone påbörjad, när *-ruð blev *-re* och därmed antepenultimaregeln kunde börja att verka; så i flera exempel. I varje fall i (delar av) Boh. är antepenultimaregeln mera märkbar än penultimaregeln t. ex. i motsättningar som ÖOrust *'Kolóngere* 'Kollungeröd' (~ ⏑⏑) : *'kollóngen* 'bonden i K.'. — Enstaka exempel på liknande rytmiska förändringar i dylika namn träffas också i Vgl., Värml. och delar av Norge (i sht i SÖNorge). Mera genomförda rytmiska förskjutningar i ordtakterna av sekundär natur och jämförliga med dem i Boh. och Dalsl. möta i flera dialekter t. ex. Uppl., Skåne, NGbr., Nordfjord (om N. s. 150; jfr s. 26, 78 o. ex. s. 76).

Några böjningsformer, med ordslut på (kvarstående eller bortfallen) konsonant. (Ett par typer med alltid kvarstående kons. ha omtalats förut på tal om ultimareduktionen s. 179 f. och 181 f.; jfr ex. 193 ff.) Obest. plur. på *-ara(r)*, best. plur. på *-ana(r) -ane(r)*, *-ena(r) -ene(r)*. (Till *i*, *u*, *o*, i sht i ä. spr., tages här icke hänsyn; »*a*» och »*e*» avse alltid *a*, *e* i penultima.) Reduktion av *a* kan endast väntas framför bevarat *a* i ultima. (Här bortses från särskilda förändringar t. ex. i *e*-mål som i da. *stōl(e)ne*, Vends. *stwoll*, s. 101, Värml. (Eda) *båtne* l. *båtne*, *stône* l. *stône*, Ögl. *vīs(e)re* pl. 'visare', vidare i Dalm. eller i mål med fullständig vokalbalans, se längre fram). Ex. på försvagning av *a* > *e* framför *-ar* med bevarat eller i sen tid fallet *-r* ha nämnts s. 49: NDalsl. *skøjerar*, YTrondh. *fiskera(r)*. Liknande med *a* > *e* eller synkope träffas i flera dial. t. ex. NUppl. (Hållnäs, Lövsta) *fiskrar*, NBoh. *tigg(e)rar*, Stavanger *lærerar*. I mål med apokoperad sg. *fiskar* kan pl. *fiskrar* bero på anslutning till den redan fornspråkliga typen *hamarr hamrar*. Pl. *-arar* är sällsynt men finns bl. a. i Sörb. i Boh. som kompromiss i ett gränsmål mellan *tigg(e)rar* i N., *tiggare -a* i S. I SSverige etc. pl. *-ara* (av *-arar med tidigt fallet *-r* l. ack. *-ara) är *-a-* bevarat genom anslutning till sg. *-are* eller möjl. delvis 'ljudlagsenligt' framför ensamt *a* utan följ. kons. (s. 141): jfr (?) Fagered *hammer* : pl. *hammara*. Pl. *-era* finns på Styrsö i SBoh., men där också sg. *-era*. Om best. pl. *-araner -arana* se s. 186 f. — I pl. *-ana* *-anar l. *-ana, där den finnes (t. ex. *fiskana* etc.), är *-a-* oftast bevarat. Förklaringen är utan tvivel, i varje fall till större delen, anslutning till obest. pl. *-a* l. *-ar*. Försvagning *a* > *e* finns på Asperö, Brändö och Styrsö i SBoh., som ha motsättningen *arma* : *armena* (i B. och S. ~ *-ana*), och, med talrika exempel, i en fsv. hs., Historia Trojana fr. 1529 (Kock Ljudh. 4, 230), vars dialekt dock icke är lokaliserad: *oxena* 'oxarna' etc. Ensamstående är Billings uppgift från Skåne (Åsbo): *tjyllengena* 'kycklingarna', *pä'ngena* 'pengarna', *billingena* 'Billingarna'. — Pl. *-ane* och *-aner*, av *-anir *-anar *-ana, bevara *a* (frånsett *e*-mål), vare sig *e* står kvar eller faller: Uppl. *fiskane*, *fiskaner*, *årander*, Nke *fiskăr*, Norrl. *fiskan* etc. (Dalm. *fisker -ar* har sin särskilda förklaring, se kap. 5). Här torde *a* med säkerhet vara det ljudhistoriskt regelbundna. Motsättningen *-e(r)* : *an(e)*, *fisker* : *fiskan* o. d., finns i många dialekter t. ex. i Norrl. och Värml. och i Tönset, SGbr. (Øyer, Gausd.), SBusk. och SAgd. i Norge; motsättningar som *-är* (*-ar*) : *ane* bl. a. i Uppl. (V. och N. om Uppsala) och i Västfold. Motsättningen *-ar : *-ene l. dyl. är ingenstädes bekant. — I pl. *-ena -ene -ener* synkoperas ofta *-e-*, i sht i homorgan omgivning: Uppl. (Fast.) *gātna* 'gatorna', Eda i Värml. *gātne* l. *gātne*, Dalsl. *grīsne*, *hönne* 'hönorna', SBoh. *prästne*, Nge (se ovan), da. Falster *'spirne* 'spirorna' etc. Särskilt stor utbredning har synkopen i typen sv. *händerna* o. d. *händrena, där förutsättningarna för synkopen av *e* äro exceptionellt gynnsamma: konstant placering mellan *r* och *n* och framför urspr. *a* i nästa stavelse. — Om obest. pl. av typen *käringar* se nedan.

Best. sing. på *-en* (*-enn) *-en -et*. Synkope i penultima kan inträda så snart ultiman håller sig som särskild stavelse (jfr ovan). Eftersom stamformerna äro tvåstaviga med (oftast) grav aksent, som (delvis) behålles efter synkopen, nybildas ofta obestämda former på vokal efter mönster av svaga mask. på *-e*, tvåstaviga neutra på *-e* etc. (jfr s. 123 f.). SDal. har liksom i trestavingarna på vokal (s. 164) särskilt många exempel

(en anledning därtill kan vara den tidiga språkblandningen i Bergslagen, se sid. 7). 'Matsäcken' blir *massjin*, vartill ny ob. f. *massji*, jfr *bussji* m. 'buske'; redan Columbus 1678 nämner *masken* som bergsmansspråk. Andra ex. äro *båttse* nt. 'båthus', *ganse* nt. '»ganthus», avträde', *nåse* nt. 'nålhus', *snəllvre* bf. (aks.?) 'snörlivet', *vällre* (d:o) l. *vëllre* bf. 'vedlidret' (»mest i best. f.»). Man märker att orden beteckna sådana saker av vilka i allmänhet endast ett exemplar brukar omtalas; därav frekvensen av artikelformen (individuell artikel). Ett svenskt riksspråksord i vulgärt talspråk är '*assle* l. *assjle*, även *assele* (»arsele») l. *assjele* nt. 'arshål, anus' som enligt SAOB 1902 »eg. är best., men användes äfv. som obest. f.»; på Gotl. i leknamnet *slå assle*, med samma uppkomst, = 'slå datten l. slå datt' (*datt* förmodligen eufemistiskt ur lt. *dat* 'det'). *Båtse* (l. *båts*) nt. 'båthus' är angivet ur ä. spr. från Rosl. och Södml. I uppsvenska mål skulle säkerligen en obest. f. som *båt(h)us* etc. icke ha synkoperats, även om efterleden blivit förbleknad. Se ovan s. 126 f.

Ett viktigt exempel är sv. *helvete*, fsv. *hälvīti* nt. Det hör också till de 'individuella' orden. Rytmiskt förenklade former äro vanliga i talspråk, i Uppl. och Gästr. bl. a. i formen *hälvīti*, som säkerligen är b. f. Förenklingen är förutsättning för utbytet av *ī* med *e* i de flesta dial. Synkoperade former träffas i ä. nysv.: Columbus *til helftis* 'till helvetes', Runius *helftit*, *helftis* 'helvetets', *hel'ftis* 'ds.', SvPsalmb. 1695 *helftit*. Motsättningen *helfwete* : *helftit* hos Runius stöder vårt antagande att synkopen lättare går för sig framför konsonantiskt ordslut än vokaliskt. Men ordet är intressant i ett annat avseende. Exemplet är det enda i svenskan där den fsv. ändelsen *-it* i b. f. av ett neutralt substantiv (eller *-is* i gen.) har bevarat sitt *i*-ljud in i nyaste tid dvs. den har behandlats lika som nt. *-it* i supinformer som *falli* 'fallit' eller i adj. som *gali* 'galet' i uppsvenskt tal. Alla andra neutra av detta slag ha i den bestämda formen infört *-e* från den obestämda formen. Men *-it* i *hälvitit* är icke artikel utan substantivändelsen *-i* + *-t* med vokalen bevarad på grund av 'ofullständig vokalbalans' (jfr fsv. *rike* : *rikit*, *rikis*). I *båtse* etc. är däremot *e* urspr. artikelvokal. Motsättningen *hälwiti*, *helftit* (*helftis*) av *hälvíti-t (* is) : *båtse* av *báthús-et bevisar att artikelns vokal i y. fsv. var *e* och icke = *i*, fastän den så ofta skrives med *i* i handskrifterna. Jfr ovan s. 122 f. (s. 119).

Heterorgan penultimasynkope i trestavingar på vokal är i allmänhet främmande för Vgl., speciellt i ändelsen *-ika* (s. 166 f.). Då det allmänt heter *hyska* l. *hyssja* *ösika kommer synkopen från pl.: hakar och hyskor. Då *åska* *ásikia *-ika i Vgl. heter *åska* l. *åssja* eller i Hall. *åska* eller *åsken* bf., i Skåne *åska* beror det åter på att ordet mest brukas i bf. (såsom uttryckligen anges i flera källor): åskan går, åskan har slagit

ned; märk också *det åskar* (som i Vgl. och SSverige behåller *-r*). Den vitt spridda synkopen i *lärka* *lærikia kan likaledes förstås ur den bestämda formen: lärkan har kommit. Också den homorgana synkopen i *mänska* o. d. ~ *människa* o. d. härrör nog delvis ur bf. och pl. — SSverige har i regel ingen synkope alls i tvåstavingar på kons. (s. 103 f.) men i trestaviga artikelformer kan mellanvokalen falla: Lister *krōsnen* 'lingonen', *krōs(e)net* 'lingonet', *nēglen* 'nyckeln'. (Om Lister se dock Svenning s. 117 f.). Flera ex. s. 193 ff.; om Bornh s. 106 f. och s. 195.

En grupp för sig bilda en del personord i vilka reduktionen — eller spåren av den — ha vidsträckt spridning. De mest bekanta exemplen äro *kung* *kunungr och *bisp* *biskupr. Andra fall äro *drots* *dróttseti, *marsk* *marskalkr, *prost* *pró(f)astr (med hiatusreduktion), *fogde* *fógati l. d., *käring* l. *kärring* *kerling (som i folkligt språk betyder 'hustru'), *dronning* *dróttning. Synkope kan väntas i 1) nsg. på *-er*, jfr *Er(i)ker*, 2) bfsg. på *-en*, 3) plur. på *-ar*, 4) i förledsställning, 5) i upptaktställning. Orden beteckna personer som var och en i sin krets äro de enda i sitt slag. Frekvensen i talet är stor. Men den ojämförligt mest frekventa formen är bf. sing. (med 'individuell' artikel): *kungen i Sverige*, *kungen kommer*, *bispen i Växsjö*, *jag tror bispen har rest förbi*, *den som har bispen till morbror* —, *kiär'nga mi* (Columbus). Av Söderwalls citat på *bisp* äro samtliga utom ett bf., av *kung* samtliga utom två (frånsett några i pl., och nsg. *kungar* med *a* som svarabakti-vokal i Birg. Aut.). Om fsv. *fogden* se Söderwall! Motsättningen *käring* : *kärnga* o. d. är anträffad i Nås i Dal., Valö i Uppl. och Västerlösa i Ögl. samt hos Strindberg. I *dronning* är synkopen icke belagd, men bevisas av *t*-bortfallet, som tidigast är funnet i bf. *drönyghen* 1516—17. Formerna *käring* och *dronning* bero på kompromiss mellan b. och ob. f. samt på restitution för att undkomma de besvärliga konsonantföljderna i kortformerna — på en tid då *g* i *ng* ännu uttalades. I *drottning*, där situationen var särskilt ömtålig, torde kompromisslösningen hastigt ha drivits igenom, i ett språkligt nödläge (s. 31). Traditionen i högsvenskan och av högsv. beroende dialekter uteslöt helt förenklingar av typen *kärg* eller *källg* 'käring' som i en del periferiska dialekter, särskilt i finl.-sv. mål. I skriftspråket fick icke ens kompromissformen *dronning* full borgarrätt. — Konsonantförlusten i *käring* är av samma slag som i *Björunda* av *-lunda etc. (s. 114) eller i no. *Tossen* 'Torsten' (126), i *dronning* som i fsv. *galbänk* *gaflbenkr, Uppl. *Albäck* *Aglabekk, Södml. *Harbro* *Hafrabró, Trondh. *Skingen* *Skillingar, Uppl. *Landsberga* Lagundzbärgh 1348, sv. *Nilsson* *Nikl(e)sson, Södml. *Vingåker* *Víkingaker — med uppsvensk heterorgan synkope i tvåstavig förled, s. 127 f., s. 133 —, Fär. '*vǎnbekk* *vatnbekkr, Uppl. *Penningby* *Pítingabý (Sahlgren, Festskr. Neckel 1938),

med penultimasynkope i trestavig förled och därefter restitution som i *dronning* (jfr s. 74 anm. 1). — *Kungen* pl. *kungar* och *kärnga* 'käringen' pl. *kärngar* visa att också de tunga mellanstavelserna *ing* och *ung* kunna synkoperas i trestavingar på (urspr.) konsonant; i trestavingar på urspr. vokaliskt ordslut synkoperas de icke, såsom visas av de talrika ortnamnen på *-inge*, *-unge* (; däremot kan vok. *u* 'försvagas' till *i*, s. 167, och vid konsonantupplösning och hiatus kan vokalkontraktion inträda, s. 168).

I enstaka fall kunna både penultimasynkope och ultimasynkope ha inträtt i samma ord, men endast då vokalen är *e* i båda stavelserna och omgivningen homorgan i båda. I så fall torde som det föregående ger vid handen penultimasynkopen alltid ha varit äldre än ultimasynkopen (jfr nyisl. *dál(i)tið*). Så förstås den i Norge vitt spridda förkortningen av *ketill 'kittel' t. ex. NRog. *kjäl* l. *kjel*. Synkoperingarna härröra ur bf.: kitteln har kokat över, sätt på kitteln! Utvecklingen har varit: *ketelen > *ketlen > *ke(t)ln. Bortfallet av första kons. i trekonsonantismen är av samma slag som i nyss anförda ex.; jfr också s. 180 f.

Slutanmärkningar. Reduktionen i fyr- och femstaviga ordformer och satstakter har i flera fall berörts i det föregående tillsammans med två- och trestavingarna (t. ex. s. 71, 73, 91); den kommer här icke att särskilt behandlas. Reduktion kan också i många fall inträda i upptakter och i upptaktsord (till större delen ord av främmande ursprung) men erbjuder i det hela icke något större intresse utöver vad som redan har omtalats vid behandlingen av efterstavelser och eftertakter.

Det har hittills ansetts att reduktionen i de två efterstavelserna i de trestaviga orden i svenskan har varit beroende av om första stavelsen haft aksent 1 eller aksent 2, akut eller gravis. Enligt en av de framställda meningarna (ANoreen) skulle exempelvis penultimasynkopen i de trestaviga orden endast ha inträtt i ord som alltjämt ha akut på första stavelsen eller som tidigare ha haft sådan aksent. Enligt en annan uppfattning (AKock) skulle synkope först ha inträtt i ord med aks. 1 men senare skulle också orden med aks. 2 ha fått synkope av mellanstavelsens vokal. En åsikt som synes ha många anhängare är att ultimaapokopen i de trestaviga orden på vokal i 'riksspråksdialekterna' endast skulle ha inträtt efter akut aksent på första stavelsen.

Exempelsamlingarna i detta kapitel, icke minst dialekt- och ortnamnsmaterialet, göra det tydligt att ordens aksentart, akut eller gravis, icke har inverkat på reduktionens inträdande eller uteblivande i de trestaviga ordformerna eller satstakterna, liksom vi förut ha sett att den icke heller har inverkat i de tvåstaviga.